

SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
CHRISTO ET ECCLESIAE
VE RI TAS

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBRI.

RECOGNOVIT

WILH. WEISSENBORN.

PARS III.

LIBER XXIV—XXX.

LIPSIAE

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLVIII.

1891, Jan. 20.
Class. Dept.

PRAEFATIO.

In altera tertiae decadis parte multo plura quam in superioribus libris incerta et dubia esse relicta nemo mirabitur qui reputaverit ad Puteanum codicem omnium antiquissimum atque integerrimum et ad archetypum proxime accedentem etiamnunc aditum esse clausum. Quem librum, a Gronovio olim et Crevierio passim usurpatum, quamquam dubitari non potest, quin in minore editione adornanda ducem maxime secutus sit Alschefskius V. Cl., tamen cum paucos tantum locos in annotatione critica tractaverit, multo plura reliquit, quae num in Puteano legantur et quo modo scripta sint non ante poterit constare quam collationem huius codicis summa cura et diligentia confectam publici iuris fecerit. Ne ex Colbertino (C) quidem nisi pauca, quae Crevierius et Alschefskius enotarunt, sunt cognita, et ex Bambergensi (D) ea tantum quae in libris XXIV, XXV, XXVI Fabri, in XXX Kreyssigius et Alschefskius exscripserunt, in usum meum convertere poteram. Itaque ad Mediceum (B) et Cantabrigiensem (E) erat confugiendum. Postea, cum hi libri typis iam essent descripti, Joachim. Meyer V. Cl. varias lectiones, quas e Bambergensi libro Fabri maxima sollertia et diligentia descripsit, summa liberalitate mecum communicavit et utendas permisit, ut nunc quidem nonnulla, quae huius codicis fide mutanda et emendanda videntur, indicare liceat, in quibus haud raro Alschefskii sententiam ante minus recte a me improbatam veram fuisse intellexi, quod quae novavit, quamquam neque in Mediceo neque in Cantabrigiensi inveniuntur, e Bambergensi cod. sumpta esse perspiciebam, neque tamen dubito, quin in plerisque locis etiam Puteani accedat autoritas. Qui codex si totus innotuerit, tum demum quae Livii sint, quae a librariis medii aevi addita accurate discerni poterit; adhuc enim multis locis, cf. 27, 21. 23. 29. 33. 34; 28, 38. 42; 29, 1. 15. 19. 20. 38 all., num ea quae in BCDE omissa sunt in Puteano quoque desiderentur, non constat. In quo ubi plurium verborum lacunas esse satis certum erat, quae cum in aliis recentioribus libris tum in Rhenani codice (F) leguntur, ut sententia constaret plerumque adiecta literis minoribus scribenda curavi, quod a viris doctis medii aevi addita ea esse pro certo habebo, dum aliquis praeter Puteanum et eos libros qui hunc proxime sequuntur alium codicem et antiquum et fidei incorruptae exstitisse certis argumentis probaverit.

Lib. XXIV, 1. in B all. „*muros portas*" legitur, quod et ipsum ferri h. l. potest, ut paulo post *agros urbem*. ib. „*violare*" revocavi, quod *violari* ab Alschefskio receptum ad *vetiti* minus aptum videbatur. ib. e BE all. *vocare* scripsi, dum in A *evocare* legi constabit. ib. „*probatam*" recte habere intelligitur ex iis quae Fabri attulit, cf. 26, 14 in. — C. 2. etsi in A *lataque* exstat, tamen vulg. *lateque* servavi, quod illud ad *vasta* additum nimis tenue videtur, cf. etiam Jacobsii Epist. ad Goell. p. 404. C. 3. *sex milia* restitui et propter cdd. auctoritatem, et quod in Itiner. Marit. centum tantum stadia a Lacinio dicitur abfuisse; ceterum totus locus incertus est. *et arx erat* servavi, quamquam *erat* in cdd. omittitur, id quod infra post *urbe* scriptum est, alieno loco positum ratus; deinde *nobili*, quod in cdd. est, quod ita nobilitas templi etiam augetur, tamen nescio an legi possit: „*et arx procul e. q. habitabantur, et sex milia aberat*". ne ea quidem quae sequuntur „*greges sui cuiusque*" certa sunt, nam et *egressi greges* verum, et *sui* potest superesse, cf. Ann. Darmst. a. 1840. p. 74. ib. *ad ipsum* dedi cf. l. l. p. 75; et in A est *attipcū*. C. 4. „*ea aetas*" etc. et ipse servavi, sed dubito an in A. scriptura „*aeetas*" lateat „*maiestas*" cf. 7, 40 s. f. ib. „*Syracusanorum primi*" dedi, quod *norum* in cdd. est et causam erroris praebuit, cf. 26, 31 extremi Syracusanorum; et haud raro primi homines sunt primarii, cf. Zumpt ad. C. Verr. p. 979. ib. e recc. cdd. servavi „*per tutores*", quamquam non improbabile videtur recte Böttcherum anacoluthon esse statuere. Alsch. ingeniose „*res capessunt tutores*". ib. „*deponendo*", ut in B est, scripsi. — C. 5. „*et conspexere*" cdd., fortasse „*ei conspexere*" et infra „*ab latere tyranni addit*". C. 6. restitui „*ferme insulam*", sin *insulam*, quod Alsch. eiecit, non est in optt. cdd., fortasse *fere eam* est legendum. C. 7. „*structi*" ex A. videtur sumptum; deinde „*ad provinciae*" Pighii coniecturam secutus scripsi, quod exercitus iam in provincia erat. C. 8. cdd. scriptura „*oram popularentur*" non plane spernenda est. ib. „*pacato mari*" restitui, quod sequitur *infestior;* neque dubito, quin recte in Lovel. V. legatur *quaevis*. ib. „*similes clades*", Fabri coniecturam, recepi, sed dubito an in cdd. scriptura „*praecavendas imiles utiles*" lateat „*praecavenda similia utique.*" C. 9. „*seque tum*" BD all. secutus dedi, cum non constet in A *eum* legi. C. 11. quod in BD „*postea tanta esset*" exstat, ante v. *esset* addidi *res*, ubi facilius intercideret. C. 12. Vossius non male „*ad Luceriam*" suspicatus est. C. 13. ubi in A legitur „*quin urbs in potestate*", quamquam plura omissa et Livium scripsisse putaverim „*urbs in potestatem eius veniat* (aut *dedatur*), *nam in potestate*", tamen vulg. servavi. ib. „*equites trecentos*" addidi. C. 14. „*sed universos*" servavi, etsi haud raro in A litera *s* ubi non scribenda erat addita est. ib. „*libertatis*" restitui, quod *libertati* autorem fore num recte diceretur, dubitabam. ib. in A est „*expediendisquerelicum*". an fuit „*expediendis ter-*

gendisque quod reliquum" cf. 26, 51. Drak. nescio an recte iudicaverit *diei* abesse posse. C. 16. si A „*vallo ediderunt*" exhibet, eodem modo quo paulo supra in v. *intulerunt*, siquidem ibi recte *accenditur* in *accendit ut*, cf. c. 17. diceretur, mutatum est, erratum videtur. ib. „*nisicui*" pro *nisique* reponendum, et in B *morbi causa* significari puto, cf. ad. 38, 52, 3. Zumpt ad Verr. p. 770. C. 17. „*Romanis minus quadringenti*" cum Alsch. dedi, cf. Jahn. Ann. vol. 31. p. 194. C. 18. suspicari possis „post Cannensem *diem* (cf. Flor. 4, 24, 43) de Italia deserenda coniurasse *dice*bantur". ib. cum in A. esset *tamerici censoriae*" emendavi „*tam meritae c. n.*" cf. Drak. 6, 26, 2. 26, 50, 13. C. 20. „*dum haec alia aliis locis*" Jenickius, in quod et ipse incideram: idem V. D. „*M. Livius propere conscripta*" etc. legendum esse censet. ib. „*prope moenibus*" scripsi, cf. Hand. Tursell. IV. 607. ib. *puuia intentus* pro „*perinde intentus*" positum putavi. ib. Alsch. recte fortasse „*dimissi sunt*" scripsit, cum in A D *dimissis* legatur. C. 21. *militiaeque fungendae* etc. Gron. emendavit; sed dubito, num multum valuerit apud militum animos, quod potioribus ducibus essent stipendia facturi; verum esse puto quod in cdd. legitur „*militi atque*", intercidisse autem eam rem cuius spes facta est ducibus. priorem Gronovii coniecturam firmare videntur loca similia 23, 46; 32, 23; Tacit. H. 1, 25. C. 22. *princeps unus* quod in D est non sperno. ib. mihi non persuadeo Livium verbo et constructione insolita coniunctis scripsisse „*servitudinis indignitatisque — expertos*", et „*servitutis turpitudines indignitatesque — expertos*" conieci, cf. Caes. B. G. 2, 14. Fabri ad h. l. ib. „*satis libertati*" restitui, ne in nece tyranni libertas esse videretur; *s* ut saepe alias adiecta, et C. 23. ubi *creandis* in ABD est. ib. A. habet: *libertatemque hippocrates;* ut vocem excidisse (*concordiam?*) suspicari possis. Alsch. *atque* scripsit. C. 24. *Themistio* non displicet Lobeckio Pathol. V. G. p. 424. ib. Alsch. recte addidit *priorem*, etiam *antiquiorem* intercidere potuit, cf. 7, 31. C. 25. fortasse *aut vixdum* praestat. ib. *cupere modice* cum Alsch. e Berol. scripsi, sed aliud voc. latere in „*stupere*" putaverim. Hertz suspicatur „*struere*". ne „*suppliciorum*" quidem certum et satis aptum, *vulgus* commemoratum esse probabile est. C. 26. cdd. „*in orbitatem decedentibus*" habent, Böttchero et Alsch. probatum; dum similia adferantur vulg. revocavi. ib. *timere* in D est, et sine dubio in all. cdd. ib. num *casse* recte dicatur dubitans, cf. Hand. Turs. II, 7., dedi *questa*; ib. „*de se miserabilem*" fortasse defendi poterat, cf. Hand. l. l. 212. C. 27. *statutus comitiis* legendum esse putaverim *essent* e praecedentibus repetitum. deinde D. et Vossium et Besslerum atque Alsch. secutus *trahendam rem* dedi, etsi facilis etiam Ruperti coniectura est a Jenickio quoque facta „*trahendae rei*", et *trahenda re* aliqua ratione defendi potest, cf. interpp. ad Tac. Ann. 3, 19, 1. Vossius *censere* malebat quam *esse*. ib. „*aliae partis*" et propter formam

et constructionem offendit, et aut *suae* aut *alterius* videtur exspectari posse. C. 30. „*habituque armorum*“ Alsch. secutus scripsi, quamquam non difficilior erat Frobenii emendatio. idem C. 31. *et quae licentia* dedit, etsi in cdd. *et* exstare non traditur. ib. ut saepe *mylās* scriptum fuisse ratus *Mylan* revocavi. C. 32. e cdd. *inflati* recepi, cf. Böttcher et Fabri ad h. l. C. 33. *lacesserent* dedi, ubi cdd. *lacessent* habent, cf. Jahni Ann. vol. 31. p. 195; C. 34. „*si quid*“: quod sequitur *agerent* ad *quidquid* in Pal. 2. repositum minus aptum est. ib. *murus — ductus* cum Alsch. codices secutus scripsi, cf. Jahn. l. l. p. 200. deinde *sexaginta quinqueremibus* cdd. lectioni „*exq.*“ substitui; Matthiae *ex LXq.* coniecit, paulo post nonnulla excidisse et scriptum fuisse puto „*aliae binae — eae VIII erant Vremes — demptis,*“ cf. Kreyssig. ad Liv. lib. XXXIII. p. 169; in A est: *aliae binaea quinqueremes.* ib. „*grave libramentum*“ Gron. secutus scripsi, sed dubito an recte Böttcher aliquid deesse statuat. ib. *quo omnis* in A. est; correxit Alsch. dubito tamen, an „*quo minus omnis*“ sit scribendum. C. 35. Alsch. fortasse ex A. dedit „*et postquam*“, cf. Fabri ad h. l. C. 36. num recte dicatur „*defugientes ab Romanis*“, quod e cdd. Böttcher et Alsch. dederunt, dubitans vulgatam revocavi. C. 37. A *romanum paterepatuerat agendum* habet, scripsi „*r. patere, aperte rati ag.*“, ut fraudi opponatur, cf. c. 38.; Alsch. *vi rati* edidit, sed vi Hennenses non videntur usi esse. ib. pro eo quod in A est „*suorum eam patentes*“ reposui „*suorum eam noxam parentes*“, quod significatio flagitii vix abesse poterat. deinde Gron. et Böttcherum secutus dedi „*consensa — contio — convocat suos*“; Alsch. cum in B. *contio et convocatio* esset, scripsit „*concilium*“ et „*convocata militum contio*“ C. 38. „*cuius aut*“ restituit Alsch., idem *propitiique* edidit, ubi in A. *propitibus* est, quod non aliter errore scriptum videtur, atque paulo post C. 39. *itineribus*. ib. Alsch. correxit *spectaculo*, potuit etiam *ad spectacula* scriptum esse. ib. *timore fore* edidit, sed non omnino necessarium videtur *fore* adiicere, cum *esse* facile intelligatur, cf. Fabri. C. 40. A habet *praesidioque eis;* interposui „*relicto, praeposito*“ quod hoc loco facilius omittebantur. ib. *rex* ab Alsch. est additum; id Gron. ante *reliquerat* excidisse putabat. ib. „*diem insequentem*“ e B. dedi, quod quid A haberet non constabat: ib. si in A, ut in BD. „*conaretur etiam*“ legitur, *sed* videtur omitti posse, cf. Hand. l. l. IV, 297. C. 43. A habet „*desssereddactus*“, in quo Heerwagen *deserendae ductu eius* latere suspicatur; mihi adverbium corruptum videtur ad deserendae addendum. ib. A. *hostes auxiliis comitiis;* scripsi „*hostes duxit*“, quod non solus evasit; *iis* ab Alsch. est additum. C. 44. BC. secutus „*legio una*“ deinde „*praeerat ac*“, tum de Alsch. coniectura „*Atellae et Ariciae*“ scripsi. C. 45. „*proditis olim*“ sqq. Gron. restituit; Alsch. „*qui vir aliunde*“ et „*vanus hostibus*“ recepit; sed dubito, num apte h. l. Dasius dicatur vir; et in cdd. a Gron. Drak.

Fab. inspectis hostis videtur inventum desi... est; fortasse fuit „cur cum". ib. „Gron. ... „gravitati" iure vv. dd. displicuit, „Carthaginiensem arma ... „pravitati" scribi iussit. C. 47. cdd. lectionem, dum de A constabit, restitui. C. 48. ris resideret" dedi, cum in A. legatur „retieret". Alsch. ner „retineretur" probarunt; suspicabar „fieret". ib. e D recepi, quod Syphax se ipsum maioribus suis „rex tres Numidas" Alsch. coniecit; in A est „relata" et dubito an aliquid de Romanis rem renuntiantibus fortasse „militarent" post auxiliares omissum est. C. 49. bus in Hispaniam" cdd.; an fuit „ne in Hispaniam"?

Lib. XXV, 1. „Et Sallentinorum" Gron. coniecit; praestat „ac Sallentinorum" ib. „et in agro" in D in aliis cdd. est, ut alterum substantivum intercidisse suspicari possis. C. 2. „Africano" restitui, Africanos in AB. litera s sine causa addita orium videtur. C. 3. A habet „siteillaque — sortirentur tri- tirenturubilatinisuffragium"; scripsi „sitellaque — sortirentur tribus ac statim", cf. Lectt. Livv. I. p. 29 sqq. Huschke Die Verf. des Serv. Tull. p. 648. C. 4. a cdd. lectione „acta essent" coniecit, fortasse non erat recedendum. Madvigius „accepta essent" Welz Emendatt. Livv. p. 16. 9. C. 6. „ut illa ignominia" defendit Welz Emendatt. 27, 29, sqq. ib. cdd. ut eat urbs, ut suspicari liceat scriptum fuisse „ut contra urbs". C. 7. „muris et turribus" dedi, quod asyndeton h. l. minus aptum videbatur. ib. pro „sedet" Böttcher malebat „Seiae et". ib. Thurinos, quod Heusinger addendum esse vidit, in A m. 1. inventum est. id tantum dubiam facit coniecturam, quod in optt. d. civitati legitur, pro quo Alsch. civitatibus, posuit. C. 9. in A t „regio est orientem spectabest aliquantum intra", ubi plura in- disse apparet, quae alii alio modo suppleverunt. addidi „ibi- busta spatii"; sed plura de Nicone intermissa probabile est; e haec addenda putabam: „spectat, Nico Hannibalem exspe- at ubi busta spatii etc., cf. Heusinger et Boettcher ad h. l. ib. milia — dimittit Tarentinos" in cdd. est, sed de ducibus ali- dictum fuisse suspicatus „ducesque iis addit" adieci, cf. Böttcher h. l. C. 10. „inscienter" cdd. habent, quod non convenit Poly- narrationi, unde haec omnia sumpta sunt, quare „non inscien- scriptum fuisse puto. C. 11. in BD. „prosequerentur" est, non sperno. C. 12. cdd. „dediti cum", quod probat Alsch., praecedat: conquisitio fieret, vulg. retinui. ib. „flumen emendavit. ib. „is divus" e Macrobio fortasse recte re- erat. C. 13. servavi cdd. lectionem „agrestibus iis ess ter- certe quidem corruptam, sed nondum probabiliter emendatam. legatis" ab Alsch.; ib. „castra" a me additum est, cf. 23, 28, 9. ib. „T. Pedanius qui fuerant" cdd.: „Pedanius" Pedanio an rectius „Metaponti" adderetur.

q... ct... „d... qu... ad bii ter" quod sed ii" A ceptur ris" a C. 14. Fabri C. 15.

„ad abdendas insidias" fortasse legendum est; apte ex A adiecit Alsch. ib. „cum inde alii" in cdd. est; sed quod, quae seditio fuerit, nondum traditum est, vv. „alii urbem tuendam" servanda putavi; inde videtur superesse. C. 16. non poterit constare, num C 2. recte correxerit „mandere", cf. Welz l. l. p. 51. ib. optt. cdd. „tradunt libatoque", sed que h. l. vix potest esse et quidem, quare adlapsos excidisse putavi. ib. „etiam amo" cdd.; sed numerus videtur omissus esse. ib. locus difficillimus ita in A est scriptus „locum paucis gracchum adducturum amago ibi pedites equitesque armares et capere eas latebrae ubi". Gron. malebat „ait adductu-rum", inverso ordine Alsch. dedit, quem sequor, quamquam etiam minore mutatione „locum, eo secum — adducturum" legi poterat. seqq. ante Gron. ita edebantur „occulere iubet"; Alsch. „Magonem iubet" edidit. ib. ad quam perficiendum" servavi, cum iam pluribus locis optt. cdd. hanc structuram Livio non displicuisse probent. ib. „ab sese in dicta" A, ab se iis dicta scripsi; tum consiliis ad oc-culta colloquia aptius videbatur. ib. A haecquaera fama", quare Alsch. „haecque vera fama" dedit; sed que h. l. videtur superesse, neque est in BCD., cf. Tac. Germ. 45.; nescio an praestet, quod in C est, „haec fere fama est". C. 18. „is tum" de Crevierii conie-ctura dedi; in A stum. ib. occurrerit, Alsch. correxit, cdd. occur-rit. C. 19. A stetissset romanam aciem; Alsch. correxit: stetit in-victa r. a. quod in C 2. est aciem victa. eum secutus sum, quam-quam et longius ab A recedit, et non adeo magna est autoritas man. 2. C codicis, et post concitata potius vincente exspectari poterat; altius ulcus videtur latere. C. 20. post communitum sqq. aliquid omissum esse e c. 22 videtur intelligi. C. 21. „Magonem duobus ferme milibus" scripsi, cum in Pal. 2. additum non videtur requiri. C. 22. „ita tria" servavi, Alsch. ibi tria dedit, neque vero in A esse prodidit, et cum ad Capuam praecedat, circa Capuam sequatur, dubito num ibi requiratur. C. 23. fameumquam in cdd. est; correxit Gron.; Böttcher, Alsch., Welz umquam quam, quod num Livius dixerit dubito, cum portu clauso commeatus arceri possent; et ipse paulo post addit „quia alia in obsidione desint" etc. ib. Epicydi malebat Schneider Elem. gr. lat. p. 45. ib. „qui in fronte" cdd., emendavit Gron.; Alsch. cdd. sequitur. C. 24. copiae ab Heu-singero additum est. ib. leni pellerent D et sine dubio all. cdd., quare scripsi „leni impellerent". C. 25. castraque tectis parietum iure displicuit, sed quid lateat nondum constat; Heerwagen coni. circumiectu parietum. C. 26. BD. exhibent „cura erat libera". ib. „et ab pestilentia" Salvinius. ib. aut insidentes cdd.; quod aut propter incidissent scriptum videtur, aut erratum ut c. 11. inpor-tum, c. 24. impressos; aut excidit aliquid; suspicabar „integros adsidentes". ib. magis et hostium A, invasit addidit Alsch.; Gron. adfecerat suasit; sed nescio an recte Böttcher plura intercidisse suspicatus sit. C. 27. fuerant haud cdd.; et praedicatum (an fuit

occupaverant?) et nomina urbium interciderunt. C. 28. simul liberatas ab optt. cdd.; alii alia ratione emendare conati sunt. cf. 32, 21 s. f. 35, 12. C. 29. „famae ne credi velis“ est idem fere atque noli credere, cf. 44, 22 ne alatis; 3, 2 ne timete. Cic. Att. 13, 23 all., ita aptius adiungitur incolumesque. quae sequuntur: quo quisquis etc. ita in cdd. exstant. minus facile ostendat ad urbem refertur, neque tamen cum Madvigio quae ut quisque scripserim, cum attractionis genera etiam duriora inveniantur; sed dubito, num alibi quisquis et quisque coniungantur. ib. praesensistis in BD. est, in A resensistis, eo magis dubito, num illud verum sit. an „praesentia sensistis“ scriptum fuit? C. 30. secretum cdd.; emend. Gron.; secreto e B 2. dedit Alsch. ib. „adsensi sunt. partibus“ scribendum videbatur. in adiicere non opus est, sed infra „neque in ullis“ erat addendum. C. 31. „servatam“ ex ABDE. dedi, haberet est possideret. ib. „capta urbs“ servavi; Liv. urbis ut stirpis all. videtur scripsisse, cf. 21, 62, et ad id captae accommodatum esse; neque requiritur nisi tumultum h. l. commemorari, cf. 23, 30; 29, 28; 24, 30; 27, 15 all., quem cur urbs dum capitur ciere non possit dici non apparet. Alsch. „urbis strepitus“ edidit. idem „pariter perniciosior“ cum in cdd. sit p. pernicior, quod num recte dicatur dubitans vulg. revocavi. Sed vehementer probo c. 32. excita. hostium quod pro excitatum scripsit. ib. vetus restitui cum in A venus legatur. C. 33. nescio an recte Gron. omnium deleri iusserit. C. 34. „erat socius“ iure defendit Welz l. l. p. 43. C. 35. „spe coniunxissent“ cdd., addidi „cum se“. Gron. cum iuncti essent conicit. ib. „tuto ut“ iure displicuit; suspicabar „ultro ut“; tantum aberat ut Scipio eos consistere pateretur, ut ultro pugnare et procedere hortaretur. C. 36. Alsch. A vestigia secutus „sed editiorem“ recte edidit; sed dubito num „novitate rei“ lateat in novari, quare nova revocavi; ri e primo ortum puto. ib. traditis ibi B, traditisdibu D; quare tardatis diu certum esse non potest; suspicabar: distractis iis. quae sequuntur „amoliti obiectu onera“ nescio an recte e superioribus repetita putentur. ib. quamq. A, ubi q magis e praecedentibus repetitum quam pro qui positum putaverim, nam non genera sed gradus luctus discernuntur. ib. e D quod diutius recepi, id enim ad prior videtur accommodatius. C. 37. temerarius non certum est, cum in optt. sit temerabilis. C. 38. vulg. „conservare possim“ fortasse rectius. ib. „laeti audire“ D, quod Alsch. probatum h. l. durius videtur dici. C. 39. restituendum putavi tenuisset, cum non facile proelium aliquem tenere dicatur. ib. fortasse „ita una nocte“ scriptum fuit, cum bina sequatur. C. 40. in cdd. est „ornamenta signa urbis“ quod vix recte habere potest, servavi vulg. „or. urbis signa“ sed in v. urbis nescio an aliud lateat, et artis scriptum fuisse putarem, si adiectivum esset additum, cf. 32, 16 extr. 27, 16. ib. A hippacinatus, quod Bötticher emendavit. C. 41. instruente e cdd. restituendum fuit, cf. Welz l. l.

p. 26. C. 41. in cdd. est „*suo et ipsi*“, ac si timuissent, ne et hostes et ipsi ab suo equitatu oppugnarentur; itaque „*suomet ipsi*“ scribendum putavi, cf. 2, 9. 2, 19 all. Hand Turs. II, 506. rem non expedivit. ib. *Lentulus M. Cornelius* in cdd. desunt, addita ab Aldo et Sigonio.

Lib. XXVI. 1. Pro „*reliqua belli*“, in D est „*reliquias belli*“, quod etsi placere posset, tamen librariis tribuendum puto. C. 2. *auspicatorum* e BD. all. revocavi, neque auspicio neque auspicior videtur in usu fuisse sed auspicor, ut auguror, supplicor, litigor, arbitror multa alia. Madvig *auspicandorum* suadet. ib. dubito, num recte legatur „*quid interfuisse inter Tib. Sempronium*“; alterum videtur intercidisse. an fuit *inter Fulvium et inter*, cf. 10, 7. ib. *cessisse* Alsch. addidit, quod pro *esse* substituerat Gron.; potuit etiam *fugisse* intercidere. C. 3. *fugerunt* in D et fortasse all. cdd. est, quod iam servari potuisse video. C. 4. Gron. malebat: „*pedite superabantur*“. C. 5. cdd. „*aciem irrupissent*“ emendavit Crev., vix potuit Livius oblivisci, se paulo supra scripsisse: ruperatque mediam aciem; ita paulo supra pro *intercluderetur* cdd. habent *includeretur*. C. 6. *non tu* Alsch. coniecit; in A est: *notu*, in BCD. all. *noctu;* Lips. coni. *nae tu*. ib. *posse* addidit Alsch.; vulg. „*superesset iis qui nati*“. C. 7. A „*audendaque*“; Alsch. addidit „*agenda*“. ib. AC. *pacem dies*. BD. *paucos dies;* quod si non verum est, non tam *modo* addendum quam in *pacem* aliud substantivum a tolerando suspensum latere putaverim. ib. „*subigi ad id quod*“ Gron. scribi iussit, sed quae in cdd. leguntur nomen castelli hic positum fuisse indicant. C. 8. A *sieta* em. Alsch. *si ita*. C. 9. „*Vulturno est transgressus*“ e BD. Fabrum secutus scripsi. ib. „*quam adlatum erat*“ praesertim si *cursu* probatur nescio quomodo obscuriorem reddat sententiam; an „*quam quod adl.*“ scriptum fuit? ib. „*a Capua*“ e recc. cdd. restitui. C. 10. „*pro hostibus*“ non certum est, cum *pro* in cdd. optt. omissum sit. C. 11. „*Capenates aliique*“ etsi aliqua ratione defendi potest, tamen, quidquid Walchius dicit, populi nomen latere putaverim, cf. Virg. 7, 697. ib. fortasse „*tanti ducis*“ omissum est, cum in cdd. sit „*tantique exercitus*“. cf. 31, 21 in. 27, 47 m. C. 12. A all. *namque et lucanos in bruttium*, scripsi „*n. ex Lucano in br.*“ Sed nescio an a librariis potius quam a Livio omissus sit is locus, unde in Lucanos venerit Hannibal. ib. „*sed se quoque et*“ revocavi; Alsch. *sed omne quoque* scripsit, et D *sed ne quoque* habet, sed non patet, cur *omne* sit additum, cum iam diu neminem exire ex urbe potuisse traditum sit. C. 13. *inimici* ut in D est restitui, cf. Fabri ad h. l. tum *ac gravissimos*, quod *ac* facilius excidebat quam *et*. ib. *inexpiabilis* ab Alsch. aptissime est additum. ib. B *quas perat;* an fuit „*quas parat*“? ib. cdd. *ut deinde in carcerem;* servavi vulg., cf. Fabri. Alsch. addidit „*dein deducar*“. si quid excidit, poterat etiam *includar*, cf. Drak. ad 38, 59, 10, aut *condar*, cf. 26, 16, 6. aut

simile quid scribi. C. 15. A *forent ad municipiorum,* rursus est. Scr[illegible] eodem vocabulo; sed ex hoc ipso, quod h. v. bis posita est, per[illegible] ram paulo supra eam delendam esse Madvigium censeret, appar[illegible] cf. Ann. Darmst. ann. 1841 p. 853. ib. „*neque quid dicerent*“ cdd. non leguntur. C. 16. A: *deligatus quia parant* [illegible] *quae* vociferatur *silentium,* ante *quia* verbum omissum ratus, quiritarent *et* addidi, quamquam dubito, num id ipsum Liv. scripserit; tumultum C 2. secutus *vociferabatur* revocavi. ib. Duker recte „*nec senatorem*“ videtur suadere. C. 17. A *neroinarlo res esset set caduceatorem* addidi: *insedit. Hasdrubal cum,* et in C 2. *misit hasdrubal* scriptum est. ib. *ut Romam* in cdd. est, sed *Romam* leges conscribere vix recte dicitur, quare uncis circumdedi; e praecedente v. *Romanus* ortum videtur. ib. *extemplo* fortasse recte habet, quod vulgo legitur. C. 18. *Cornelius* ACD. sed recte Alsch. „*Publii Cornelii*“ interposuit. ib. nescio an e BD. „*residerat*“ recipiendum fuerit, cf. Reisig. Schol. gramm. p. 258. C. 19. ante „*per*“ addidi „*quem*“, quod in A. ab „*servabat*“ legitur; an fuit *omnem cum?* paulo post „*crederent*“ Alsch. additum est; cf. 38, 58. ib. „*et ipsi*“ iure offendit Crevier., et aliquid de Massilia fuisse additum etiam e Sil. Ital. XV, 168 sqq. intelligitur. C. 20. „*hosti*“ restitui quod in A, ubi *hostis* legitur, s saepissime adiectum est. C. 21. *fabrefacti vasa* D, quod Fabri non improbat. ib. A *murgeniaeterresecutae defensionem;* suspicabar „*Murgentia et Herbita*“, de *Murgentia* cf. Zumpt ad Cic. Verr. 2, 3, 18. C. 22. A: *otacilium qui praesens,* reliqua ex parte de Fabri sententia adieci. ib. rectius fortasse Gron. *et meminisse.* ib. „*arserint*“ dedit Alsch., in cdd. est *asserint.* ib. nescio an recte Frob. „*censeam*“ scripserit, quod suam Livius doctorum sententiae opponit. ib. *temperantiores* revocavi, cf. 42, 14; Drak. ad 5, 48, 3; Alsch. T. Liv. lib. XXX. p. XCV. C. 24 *fore pacem* de Mureti sententia scripsi, in cdd. *eorum pacem est;* an fuit *fore eam pacem?* C. 25. A *meadbellum;* dedi *metu ad bell.,* Alsch. *inde ad b.* ib. „*ad frangendos*“ substitui cdd. lectioni *ad frangendas,* cf. Lectt. Livv. I, 28, Fabri ad h. l. ibid. „*et exhaustam*“ revocavi, sed cum in D *et* non legatur, mallem omissum. C. 27. *Manus* in cdd. est, sed fortasse nomen Oscum erat, cf. Mommsen Nachträge zu d. Osk. Stud. p. 47. paulo ante Muretus ex uno cd. malebat *postea veteres,* cf. Becker Handb. der Röm. Alterth. I, 297. ib. „*egressis secutisque*“ cdd. lectioni „*egressis secutisque*“ substitui, cf. Lectt. Livv. I, 23. ib. *acceleberrimis* est in opt.: sed dubito num ad causam gloriae ipsa gloria apte adiungatur, et librarios ad *bello accusatores* aberrasse putaverim; ut *praebuit* pro *pervenit; adducentis* pro *adducens* scripserunt. C. 29. *sortiti* servavi; sed cum A *sortirii* et post hoc vocabulum lacunam habeat, aliud latere videtur, cf. Böttcher ad h. l. ib. A *post adversae,* reliqua Alsch. addidit. C. 30. *fortunae* ab Rhenano e suo cd. additum est; sed ne sic quidem sententia satis perspicua est, cf. Nitzsch die Gracchen p. 57 sq.

C. 31. cum in A sit: *consul de victurus* legatur, Alsch. edidit: „*consul de vi dicturus*“, sed errorem potius librarii esse, quam Livium de vi Marcellum accusatum fuisse dicturum putaverim, neque apte connexa videatur, quod de crimine ambigitur, nolo de vi causam dicere. ib. optt. cdd. *desciverunt portas legatos*. excidisse aliquid significandum erat, nec solum *a pop. Rom.* omissum est, quod Alsch. et Fabri addi voluerunt, sed etiam verbum, unde *portas* suspensum est. paulo ante cum in cdd. *nam quidquid* sit, non *quamquid*, recte fortasse Böttcher quae in F addita sunt defendit. ib. *aversatus sim* in D est, sed propter *habui* vulg. reduxi. ib. *victis secum iustius* Gron.; cdd. *victos seiustius;* an fuit *victos scilicet iustius?* ib. *nec ne* reduxi, quod *ne* num huius loci sit iure dubitatur, cf. Reisig. Schol. gramm. p. 379. C. 32. A: *patresciam marcelli*, correxit Alschefskius; nescio an *acta* lateat. ib. cdd. *proiecerunt et obsecrantes*, fortasse scribendum erat: „*pr. orantes et obsecrantes*“. ib. A *potensocconsul*, in quo quid lateat dubitans vulgat. servavi; Alsch. *potens sui consul;* suspicabar „*potens senatus consulto*“, cf. 1, 33. ib. ex A dedi *quosque una secum dedidere quaeque dedidere* sola vv. *una secum* non recte bis posita ratus, cf. Fabri ad h. l. ib. A. „*quiadsidensid*“, pro quo dubito, num recte „*qui adsint id*“ dederim; Alsch. „*qui adsidens id*“ servavit. C. 34. „*agros nisi*“ Alsch., sed quod in A est *agros* facile e sequentibus praecipi potuit. ib. in A *venirem* scriptum est, litera *m* ut saepe adiecta. C. 36. „*tuos si ipse*“ servavi, etsi in cdd. *si* non legitur. paulo post „*classes si habere*“ Alsch. dedit, ubi *si* non ita necessarium videtur. idem „*omne aes*“ edidit; sed cum sequatur: ceterum omne aes; atque quina milia singuli sibi retineant, nescio an *omnes*, quod cdd. habent servari possit. C. 38. „*exemplum quam*“ cdd., Alsch. „*damnum*“ addidit, fortasse „*pernicies*“ ante *pertinebat* omissum est. C. 39. „*efficit*“ in D est, ut Fabri testatur, suspicor etiam in A legi. ib. „*classi*“ Crev. iure abundare censet. ib. Alsch. „*Sapriportum*“ nescio unde sumpserit, quod cum *Sacriportum* non aptum esset, servavi. ib. „*compulit, nec multum afuit quin*“. Alsch. coniecit; in cdd. est *compulit ne*, et hoc ipsum *ne* ut alia omissa esse credam facit. ib. „*terra Tarentinis*“ in Hav. addita sunt. C. 40. nescio an „*Syracusanis*“, quod in D legitur, restituendum fuerit. C. 41. *superfuerunt*, quod etiam D habet, paenitet mutavisse. ib. „*nata—sors*“ in cdd. est, et probatum Alschefskio. ib. optt. *luctu quam armaverat cum terra marique*. postrema vv. initio c. 44 leguntur; quae interposita sunt in recc. quibusdam cdd. leguntur, et num ab ipso Livio scripta sint dubitare licet, cf. Alschefskii disput. Ueber die krit. Behandl. der Geschichtsbücher des T. Livius. in aliis cdd. lacuna usque ad ea tantum pertinet, quae c. 43. leguntur: *sed quoniam;* in Lips. totus locus videtur exstare. C. 41. „*dari*“ iure Duker deleri iubet. ib. „*Hispaniam fore*“ suspicor scribendum esse. C. 45. Crev. secutus

„quingentos“ post „armatos“ adie
an recte Gronovio et Crevierio disp
tentia; sed in v. euntes hostium
C. 47. „et auri argenti“ D habet e
stimo. paulo post Gron. „argent
probat. ib. „captae“ in BD. omis
ortum videtur. tum „bellicas“ de
cf. Fabri ad h. l. C. 48. „aut vi
scriptum esse testatur. C. 49. „
explicari posse demonstraverit Fabri
nescio unde Alsch. petiverit. ib.
adiecit, quod Rhen. v. filiae subie
sequatur, nescio an Gron. sententia
est: praesertim inlecto et laeto (vel
in B et lecto deleta videntur. serva
Polyb. p. 663, 3; sed suspicor „
recte fortasse „donis honoribusque“ in
leguntur data quinquereme captivisq
nam 27, 7. plures cum Laelio venis
bile est omnes captivos in una qui
quequae in officinis reliqua ex F. s
vali“ positum est a me „acieque“ c
nam cuncta non videtur referri po
loco sunt commemorata, et quod d
gis etiam militum exercitationes ess
xisse; et in A aliquid turbatum esse
Livii verba esse servata nemo facile
D videntur scripta esse.

Lib. XXVII, 1. BD. secutus „
Polyb. II, 3. ib. „terga trepidanti
trepidantium, in quibus terga pugna
C. 2. tumultuosa magis proelia quia
optt. cdd. sunt, reliqua in recc.
v. „Romanorum“ delere; sed in
4. „quaeque prospera“ cdd., u
videtur. ib. „legatos in Hisp
in exciderat. ib. in D est sec
vid tur. ib. et aves et AD. habent,
peti puto. ib. non male vulg.,
scio „serere“ tollendum fuerit,
dedu est in optt. syllaba de bis p
oblit potuerant in cd
sit da ta. C. 6. etsi Drak. coniectu
C. 7. bito. ib. „ni se“ Drak. omissum,
Laelius in optt. Scipionis add
et an legatus in recc.
optt., reliqua

Harl. ante v. *exercitus* posui, ut lacunae origo facilius intelligatur. ib. num *exercituique Capuam* et paulo post „*eadem militiae ignominia*" in A ut in reliquis bonis omissa sint non constat. C. 8. „*in senatum ut*" Alsch. edidit. ib. „*eae eductae*" firmatur D scriptura; sed nescio an recte Pal. 2. emendaverit „*eae deductae*". C. 9. *Sora* etiam h. l. scribere malui, quam infra 29, 15 *Cora;* cf. Madvig Opp. I., 268. ib. *inde in colonias* restitui. C. 10. „*paratos formula esse*" cdd. habent: dubito num *ex* omitti potuerit. ib. *pluribus* om. *si* in D est. Alsch. adiecit post v. *pluribus:* idem „*deesse et*" dedit, quod in A est *deesset;* dubito num *et* certum et necessarium sit. ib. *Nucerini et Hadriani* optt. habent. ib. *quinquagena* A correxit Alsch. C. 11. „*intus cellam*" num verum sit dubitatur, sed audacius Hand. Turs. 3, 448 *aedis* deleri iubet; an fuit „*in ipsa cella*". ib. *in censores* cdd. Alsch. „*inde censores*", sed hoc primum est, quod a censoribus peragitur. ib. BD. *traditum patribus* quod non spernendum. ib. BD. *et ibi manlius*, an fuit *Titus is Manlius?* certe *et* superest. ib. BD. *atrium regiam* quod recepi, cf. Becker I, 222. 289, est atrium Vestae, regia Numae. C. 12. fortasse: *obtestatus est et;* et ut in BD. est *Marcellum, quam* v. *ut* omisso legendum est. ib. *hominum* altero loco superesse ratus seclusi. ib. Alsch. *turbatim* edidit, in BD. all. non inventum. ib. *non iter quietos-facere* in F inventa sunt, quae si e cap. proximo addita putas, vereor ne etiam sequentia delenda sint. *lacessientium* A habet, dubito, num recte; sed cf. 23, 46. C. 13. „*severam atque acerbam*" coni. Alsch., idem „*sunt eadem*" scripsit. C. 15. *apparatu quoque* Alsch., et ita est in D, sed nihil aliud nisi machinationes ad oppugnandam urbem naves ferebant. *onerarias solum* in optt. sunt; sed recte librarii cdd. recc. sensisse videntur aliquid esse omissum. C. 16. „*vacuus paulo post*" restitui, cf. Kreyssig. comment. de Sall. fragm. p. 101. ib. nescio an „*signa ac tabulae*" scribendum fuerit. ib. *sed et* in cdd. legitur, sed nihil est, quo *et* referatur. ib. propter formam *interroganti* positum videtur *scribae*. ib. *a fraude* revocavi quod sequitur *et ab insidiis*, cf. 1, 58; 21, 44 all. C. 17. „*moverent*" Alsch. dedit: in cdd. etiam D *moveret* est. ib. *ora erat* dedi; in cdd. *erat* omissum. ib. in A est: *adfatim erat et quae post—opificum cum iis* reliqua in recc. cdd. sunt addita. Alsch. *opificum certamine* coniecit, sed nescio an multitudo potius commemoranda fuerit. ib. *et Mandonius occ. Indebilis* in recc. cdd. addita; quae praeterea adiiciunt *cum suis copiis* propter ea, quae capite extremo leguntur, vera esse non possunt, cf. Polyb. 10, 37 sq. ib. *tamquam* ab Alsch. est; vulgo *ut*. idem *verecundia ac* dedit, cum AD. *verecundia* haberent. ib. cum in optt. cdd. esset *ea velut* etiam *rapta* scripsi, *ad* in Hearnii D additum est. C. 18. „*altera—facilior*" servavi, ut paulo ante *altera inferior;* in D est alterā, et id praetulit Alsch. tum „*porta—clausa erat*" scripsit, fortasse A secutus. C. 19.

„*in se esse*" servo, sed fortasse
inesse. C. 20. vulg. *vagum* servavi
non satis apta videbatur. ib. Alsch.
om. voc. „*duces*" dedit. quod in B
omnium ordinum habet, quod servav
in B est, recte dici putaverim. ib.
BDE. recipiendum fuerit. ib. vv. e
bio etiam in A omissa sunt. C. 22. G
ditum ei et"; sed suspicor „*additum*
„*item et Tubulo* dedi", cf. Periz. ad
sulibus a P." nescio an etiam ab A a
ut venit", in quo et forma insolita c
rium relatum abundare videtur, *cum*
putaverim. ib. AD. *acceptis*, correxi
recte habeat „*tranquilliore status Ital*
status Italiae, in reliquis etiam *tranq*
aciekeare correcta scripsi „*in acie sta*
paulo ante Alsch. *Licinium* dedit, ne
tria milia etc. non videntur certa es
ubi „*tribuni militum*" a Livio script
apud eum frequens sit, vulg. servavi.
uncis includenda erant. ib. cdd. „*ve*
tenti", quod eo loco facilius omittebat
cdd. *romanos* omisso *erat* (D *erat* u
intercidisse suspicor. ib. Alsch. forta
pit. ib. recte fortasse Sigon: „*quam L*
ptura praenomen Cincii videtur latere
concilio", an fuit „*proximo annuo con*
cioribus Gron. coni., quamquam non p
ris recte habere, cf. Lectt. Livv. II, p
raeis coactis scripsi „*heraeisque actis*
dius vocati; fortasse n. *nuntius venit* scr
„*ab illo concilio*"? *et eae* et *primo* dedit. ib.
cissimaeque agrum" C. 31. A: „*corinth*
Prop. 1, 2, 11; Alsch. „*agrumque exim*
etiam Vossio probatum erat. mallem „*1*
„*postero die*" ex opt. cdd. servandum
sine dubio etiam in A omissa sunt. ib
scribendum putavi. ib. „*eo ipso anno*" se
quod etiam c. 44. intercidit. C. 34. pra
si quidem *re* non praeceptum est e se
et reactum" num in A sint dubito. C.
reliqua in recc. cdd. addita. ib. quae
iecta. ib. nescio an „*communi consilio*"
—consilium tectum" iniuria sollicita

I, 276. C. 38. cum in A sit *conlegam* vulg. servavi; Alsch. *collega—haberet* scripsit, sed dubito, num causae significatio desideretur. C. 39. in optt. *ducebant—transibant* videtur legi; *ducebant* certe vix potest admitti, quod non ad gentes Hasdru- *secutas* sed ad ipsum Hasdrubalem referendum est. C. 40. *Hannibalem gereret*, ut etiam „*Hannibalem bellum gereret*“ tum fuisse potuerit. C. 41. cdd. *hannibale inde* addidi „*elabi*“, cf. 23; 45, 2. C. 42. dubito, num „*equites enim*“ recte habeat, *enim* ab. h. l. alienum esse videatur; ib. „*victores*“ iure Cre- io suspectum fuit. C. 45. ABD.: *inare*, quare de I. Gron. sen- ia „*intrare*“ recepi. paulo ante etiam „*abire ab signis*“ pot- scriptum fuisse. C. 46. *delerique in Apuliam* cdd. optt.; reli- in recc. addita sunt. C. 47. optt. *cecinisse et quonam*, quae in leguntur recepi, ut sequentia intelligi possent, *ambo* autem *duos* posui. ceterum plura intercidisse et duos consulares exer- s convenisse dictum esse putaverim. ib. A *dum luxiam osten- tissigna;* correxit Alsch. ib. A *ostendisset transiturus;* addidi t, sed nondum sanatum locum, et nonnullis verbis bis posi- turbatum suspicor. C. 48. ubi cdd. *antesignaromanos* habent, ri „*antesignanos romanos*“ legendum censet. C. 49. A *deleri- supersint:* fortasse alter infinitivus intercidit. C. 50. „*atque tem*“ recte ni fallor BD. habent. C. 51. *ea victoria inde haut* addidi *firmavit*“, ut meliorem statum factum esse appareret.

Lib. XXVIII, 1. *magnum numerum* BD., quod non spernendum C. 2. fortasse „*iubet. ubi*“, deinde „*nanctus*“ (in D *nauctus* scribendum. C. 3. „*hispaniae gentis*“ D, nescio an aliquid issum sit, velut *ultimae*. ib. BD. *fructifer*. ib. *intrasset* (D m. 1. *uret*) *sive poenus* optt., neque constat, quid Liv. scripserit. 4. D *orongin aequasset* reponendum fuisse docet. C. 5. *siquo* e quod comparativus non sequitur recipere dubitavi. ib. „*saltus*“ scripturam mutasse iam paenitet. paulo ante recte fortasse „*sed et Achaei quoque*“. ib. A *resideret;* an fuit „*res reside-*“. ib. num Livius a Polybio discedens scripserit *peltatis* dubito. „*venturum magnis itineribus*“ optt. cdd., reliqua a Livio aut ab e Polybio sunt addita. Alsch. his omissis paulo supra „*iussit.*“ edidit. C. 6. *quae fluxa—fuerant* recte fortasse D; itemque 7. „*sui regni*“. ib. *ita per* cdd., addidi *re;* an fuit „*omnis res ssa*“? C. 8. *quam ope* cdd. Gron. malebat „*quam spe*“. ib. *lierunt sociis* D. ib. „*hortatusque oppugnatiorum*“ optt.; reliqua recc. addita, non minus incerta, quam quod Alsch. coni. „*h. ne ugnati Opuntiorum*“. C. 9. „*provincias*“ AD. literas interposita. „*sed pro quisque*“; reliqua ab Alsch. adiecta; ad rem fortasse ius *contingere* aut *osculari* post *cons.* excidisse statuitur. ib. A *partem ea bello vel spreteo triumpho gloriam.* an fuit „*propter ?) partam—vel spretam—gloriam?*“ C. 10. *habere placuisset*

D recte fortasse ib. BD. *praeditis*, a
Lectt. Livv. II, 11. C. 11. *ad Vestam*
ferre iubet Heinrich ad Iuven. 9, 22. ib.
reliqua in recc. cdd. sunt, sed *nec* dedi
posuit, ut lacunae origo facilius intelligat
tuta e Pal. 2 reduxi, optt. *loca culta* ha
optt. omissa sunt; deinde *et exercitu* A
exstat. ib. *de hispania res quadam* A,
iidem *clarissimus* adiecerunt. C. 13. Alsch.
nescio unde, neque satis perspicua est sent
restitui. ib. *deinde postquam* D. ib. *numqu* re
sum est. C. 14. *hinc Carthaginienses* D; puto.
mo advertit ab Alsch. recte repositum ib. *discer*
sed unde *ibi* sit, non indicavit. cum sent
aciem optt., quod Alsch. servavit, *discedere*
esse videretur, revocavi vulgatam, esse suspi
substitui; sed plura etiam omissa in cdd. es
5 sqq. C. 15. *nam super cetera* quod etiam
sup. cet." praestet. ib. mallem — *fuit* edic
servassem, C. 16. Alsch. *itaque* non indi
BD. all. est; hoc num in A legatur D;
dissipati" suspicabar. ib. *sunt civitates* non au
praemoliendasibi — reconciliandosque, ex
das — res scribere. C. 18. „*illius viri*" *et v*
detur. C. 19. fortasse leg. „*expetendas.*
euntibus scir quam, in quo quid lateat non c
ra qua reposuit. C. 21. fortasse *additi* —
C. 22. cdd. *urbs Carthaginiensium*; an
tis" scriptum fuit? ib. *pugnae eventus*
c ; pro quo dedi „*egredi obsessi*", sed fort
cu *ne ut* quidem recte habeat. C. 23. op
pu *ntisque* edebā, an fuit „*hostium ira con*
tiu *in armatos pugnantesque edebat?* nihil nis
ad *it*; alia recc. cdd. habent. C. 24. „*eoru*
ded , erat servandum. ib. *rumores* non est i
re" dedi pro *una ea spe*, cf. Lectt. Livv. II, 1(ib.
serv vulg. *ultro sibi*; Alsch. *ultro ipsi*. *mis*
prop *quas*. C. 25. *septem aqui* A, in quo *exas*
fortasse plura desunt, cf. c. 26. ib. BD. quo
non sp *rnendum*. ib. e BD. *facere* servavi, paulo ante
quo re *eratur*, cf. Polyb. p. 716., *ascendit* D. C. 2
fortasse C. 26. *in tribunal* ib. *nullum locum* t
cdd. se plura servanda fuit. ib. A *ubi vita esset sic mea*
recc. co habent. ib. intercidere. C. 28. nec
facilius *detur* potuisse ib. cdd. *redieritis*, quo
vulg. ne *cio an* rectius.
T. LI

cedens relinquerem aptum sit dubitans vulg. servo. ib. cum quattuor exercitus rece., fortasse recte. iidem addiderunt: Fla nio Paullo Graccho. ib. A, et D ut Fabri testatur, albius et brius, quare Alsch. nescio an recte Calenus Albius et Umber At scribat. C. 29. meceaquefecistis cdd. quod Alsch. servavit. cum obscurius dici videretur „et a me“ scripsi. an me ex n ortum et tollendum est? D meeque habet. ib. ultra revocavi, qu de futuro Scipio promittit. C. 30. „per proditionem“ restitui, qu sequentia requirere videntur, cf. c. 23, et in D prodedicionem ib. quingentem porta e BD. scribendum puto. C. 31. „militibus eq tum“ interposui „peditum“. C. 32. „non iam ad bellum“ D scio an recte. C. 33. „campus arte montibus“ praestare credi rim, cf. Lectt. Livv. II, 2. ib. conlato pedestre A, quem Als secutus pede adiecit; neque tamen l. 29, 2. ad id defendendum detur facere, quare vulg. reduxi. ib. „perculsi“ apte Rhen., Polyb. 721. tum „pedites equiti“ recte fortasse D. ib. essetiber arma relinquere solutus enimos A, in quibus dubito, num libe arma liceat, et satis fuit arma relinqui: an fuit „se iubere iis ar relinqui et soluto esse animo“? C. 35. tantum devii“ BD.; ib. fo asse „Poenum perpulit“ scriptum fuit. tum cdd. pro anim Alsch. „pro animis“ quod num recte diceretur dubitans vulg. duxi, eo magis quod D primos habet. C. 36. BD. coniunge hannibali, et „ne senescere,“ neutrum spernendum. ib. D „c diu milites“. C. 37. BD. classe ad (cimbros), recte fortasse. i vv. „classis bona cum pace“ BD. videntur habere, si quidem in omissa sunt. C. 38. pro provincia AC.; Alsch. e C 2. proprae ribus pr. dedit quod num certum sit, potest dubitari, cf. c. perportantis. ib. „decem quattuor“ erat servandum. ib. „C Octavius et ex privatis“ sine dubio etiam in A omissa sunt. C. 3 hunc P. Scipionem D, quare iam praefero. ib. D „atque in It lia“ recte fortasse. ib. videretur cdd., sed dubito an vulg. praest C. 40. „et acturum“ restitui, sed iam video et rectius abesse, D omittit. ib. D „viribus adhuc“ fortasse recte. C. 41. „plur faciam“ Alsch. addidit, quae h. l. omitti potuisse putaverim; ide unde „quid periculum“ sumpserit non constat. ib. „fecerunt“ sc psi, D „fecerim“ habet, neque cur coniunctivus positus sit app ret. ib. deficiet D nescio an recte. C. 42. „Emporias“ revoca ita c. 44. in B est perfidii pro perfidia. ib. D „prosequitur“ quo num inter reliqua futura locum habere possit dubito. ib. „tra ciendi in Africam“ sine dubio etiam in A desiderantur. C. 43. BD. all. „inveteratae“ recepi, cf. Drak. ad. 1, 9, 13. ib. „pe functumque“ iure in dubium vocatur. ib. D recte „viris comp ret“. ib. „nec mihi“ restitui, ut in D est, cf. 21, 40; Hand Tur IV, 179. ib. „profiteri“ servo, cf. Fabri ad Sall. J. 18., etsi po nemo facile nomen omittebatur. C. 44. quae post „opus est“ i recc. cdd. leguntur apta quidem sed non prorsus necessaria sun

ib. nescio an scribendum fuerit, „in Italia ... erent
quot defecerunt". ib. D „meas gestas res". ib. „si nulla
defendit Kreyssigius ad Liv. lib. XXXIII. p. 130. C. 45. ...
sortirentur" servavi, dum in A constabit non esse vi et ...
tur. C. 46. A praefuisse facilius, quae in recc. adiecta ...
sententia constaret, servavi. ib. „ea litteris res" Alsch. ...
res non suo loco positum videtur. ib. et montanorum D, ...
debebam mutare.

Lib. XXIX, 1. „multisque proeliis rempublicam" ... in A exstent. ib. BD. romani habebant, quod aut servandum ... r. habeant reponendum videtur. C. 2. fortasse „hostico ... scribendum, cf. Halm ad C. Sest. S. 120. ib. BD. ... correxit Alsch. ib. A ut perculsos; supplevit Alsch.; ... perculsos in cdd. est aliud intercidisse indicat. an „ut ... dant) perculsos"? cf. 32, 10 s. f. ib. „decem tria", servandum ... C. 3. „in consilium" D, quod iam non spernam. ib. ... phacem" nescio an servari potuerit. C. 4. „ad suos „regem ... dedi; in facile omittebatur, et duos in cdd. melioribus in Italiam ... constabat, iam in D esse video. C. 6. nisi clamor D esse non ... tasse. ib. AD. habebantur victoribus, inde Alsch. recte for... victoribus". C. 8. cdd. asportabat extulerat, etsi „habebant, ut qua ratione defendi potest, tamen quod naves praecedit, cf. asportabat ali... „asportabant", servavi. C. 9. num suppliciis in A exstet, c. 18., certum est. C. 10. A idaeapissinunte romanam; a Pessinunte non ... stitui, et paenitet „urbem Romanam" non servasse, cum in D re... „pissinum ero manam". C. 11. per Attalum regem ferunt, tum in D sit ... quas gentes alias D. C. 12. A eos verterant auxilio pro... aliqua in recc. cdd. addita; tamen sententia nescio an staret, si ... aliquis omissis pro auxilio substitueretur Aetolis. ib. A motus ... in finitimis correxit Alsch. ib. legato Laetorio D. C. 14. ... bonum optimum cdd., quod recipere dubitavi, cum etiam in ... o antiquissimo duonoro optimo legatur. ib. D traditorem, quare ... ri coni. „tradiderim". ib. D megalesiam; an fuit „Megalesia ... appellati". C. 15. „quam ira irritata" nescio an etiam in ... desiderentur. ib. cdd. recusarent retinerent, ut durior verbo... structura evitaretur restitui vulg. retineri, quamquam etiam ... retinere defendi potest. C. 16. D. inopiae aerariae, ubi cum ae ... bis positum esse videretur, vulg. revocavi. C. 17. recepit cdd.; et ... addidi ... Alsch., quod non prorsus necessarium videtur. ib. vv. ta... ... in D abesse Fabri non notavit. ib. fuit virgines ... quo quid lateat non constat. ib. cum in D „singuli quae" ... iam probandum puto. ib. „cives" in BD. non inventum ... erea suspectum est. C. 18. animos cdd., an animo scri... ib. A patres conscripsi prius quam eo gesseritis, quae ... alii aliter expleverunt: suspicabar „priusquam eorum sce-

b*

lera“ (an *eos*? cf. paulo post *eoagitare*) *expiaritis*, *ne quid us-quam gesseritis*. ib. cdd. *cesserat*, quod propter *nunc* non videtur ferri posse. ib. recte fortasse habet cdd. scriptura „*trucidatos cruciando*“. ib. *vox ex delubro* D. nescio an recte. C. 19. „*cognita causa tribunos*“ num A habeat non constat. ib. D *principium orationibus*. tum cdd. „*segniter molliter*“ quod servavi, etsi durius est asyndeton. C. 20. *iussu ac voluntate* D recte fortasse. ib. num *elata* in A fuerit non constat. C. 21 in D est *attinet*, quod praeferendum videtur. ib. „*quaeque apud Pleminium erat*“ e recc. recipere malui quam *quaequae* formam insolitam admittere. ib. „*si quid*“ non est in A; non absurda sunt quae recc. addiderunt „*extulisset*, *quod suum non esset*“. ib. cum A habeat *aliumque aliumve*, vulg. *aliumve quem* non reicienda videtur. C. 22. non male Mog. ed. „*sese praeparavit*“ cum in optt. sit *sese reparavit*. ib. D *faceret*, quod iam praefero. itemque „*extollentes fecerunt*“. C. 24. BD. *ne fas* quod nescio an recipiendum fuerit. ib. D *avertit vero*. ib. A *admirantemque ut aut*, Alsch. supplevit, malim „*adhortantem*“ addere. ib. *ut et sibi* optt. an satis fuit „*ut ipse sibi*“? ib. „*paratis*“ omissum erat, cf. Lectt. Livv. II, 7. C. 25. A *militum aitque*, qúare Alsch. edidit „*ait atque*“; sed dubito, num *ait* requiratur, et in D *aitque* scriptum, sed *i* deleta est. ib. BD. *curam dat* recte fortasse. tum „*obedientesque*“ Fabri suspicatur, ib. recc. rectius „*quam a Carthagine*“. C. 26. *ingenti* dedi, cf. Lectt. Livv. II, 3. cf. c. 32. ib. *nulli ante eo bello duci trahendum ex sicilia*, reliqua recc. adiecerunt. etiam *temptata* servavi, quod sine participio sententia non videbatur constare, suspicor autem *data* esse omissum, cf. 30, 30. ib. A *vulgaterat*, D *vulgata erat*. ib. A *sed tamen terra etiam* tum *spectaculo per praeconem*, utroque loco aliquid deesse ratus pro *tamen* scripsi „*de mari*“, cf. 37, 23 in., neque enim prospectantibus e terra ipsa terra spectaculo erat. in seqq. fortasse plura desunt. C. 27. *postque gerentur* apte recc. adiecerunt. ib. cdd. *profecti*, propter ea quae praecedunt: vento — vehementi „*provecti*“ scribendum putavi. ib. D „*nebula excepit*“, quod Alsch. olim nescio an recte probaverit. C. 28. *Regulum et L. Manlium* ne in A quidem exstare puto. ib. *longe* ante v. *primus*, tum *ipso* om. D fortasse recte; idem C. 29. *Oesalcen* habet. et C. 30. *convenere ratus*, quod non spernendum est. ib. *intenderat*. C. 31. *eius usquam* cdd., quod Alsch. probavit. ib. *pecoribusquevisarum* D, an fuit „*pecoribusque suis*, *ea enim*“. C. 32. *gurgite in obliquum* et *ingens gaudium* D. ib. „*at duo*“ servavi, cdd. *ac duo*. C. 33. BD. *igitur iam rem*, quod nescio an probandum fuerit. ib. *gentemque ad C. Laelii* optt., reliqua recc. addiderunt, *inde* Alsch. C. 34. *primum erum equitum augeret* A. adieci *ut ei agere*. C. 35. *expeditionibus ad oppugnandum* optt., si quid excidit, fortasse fuit „*expeditionibus parvis agrorumque populationi-*

bus". ib. in castra redit graves om. in D; ... suspectum male
tamen non ante et etiam hiemps, ut enim iam ... adscripsi
litus haec in africa optt. recc. devexam equitatus ...
C. 36. D recte fortasse cuius erat ea provincia". ib. ...
duplicatae cdd. Alsch. et consuli — et Poeno, quem ...
ausus sum, cf. c. 38 cōs devicasta. C. 37. iterum dilectus ...
quod nescio an defendi possit. ib. D. venit praeter ut et ...
tum malim. C. 38. Caepionem et C. Servilium tum ...
sine dubio etiam in A desiderantur.

Lib. XXX, 1. Cn. Servilius consules optt. cdd., Cn. Se...
Caepio et C. Servilius Geminus consules vulg., quam non pr...
ea reiiciendam putaverim, quod 29, 38 omnia consulum ...
posita sunt, etiam aliis locis sunt repetita, cf. 25, 41; 26, 1...
6. 7. poterat etiam alteri tantum Caepioni cognomen addi. ...
2. 3. ib. D ei quoque proconsuli. ib. p̄ Scribonius optt., cf. ...
„L. Scribonius praetor priore?" cf. c. 2. C. 2. cetera ...
lia D, ubi t e praecedentibus repetitam putaverim. C. 3. et in ...
tempore cdd., sed ullo t. servavi, ne aut certum hiemis tempus in-
telligeretur, aut durior epexegesis admittenda esset; ... cdd. ...
num frumentum in A exstet non certum est. C. 4. paulo ante
Carthaginienses cdd., correxit Alsch. ib. se tum pacis hasdrubale
D. ib. „simul ut" dedi, quod h. l. ut facilius omitti quam om.
consilio edicere D, quare dubito, num et dicere poterat. C. 5.
„super alios alii" servo, cf. Fabri ad 21, 35, 12. certum sit. ib.
quibus hostile, nescio an recte Lov. 2. Lips. q. hostile C. 6. optt.
die una D; suspicor „hora una" cf. Jahn Ann. vol. 31. nihil. ib.
7. „ibi tribus una" cdd., quae num intelligi possint p. 172.
... c. additamentum servavi cf. l. l. p. 169. ib. reversus dubitans,
...al cdd. quod nescio an recte Alsch. olim probaverit. C. 8. Has-
...rit BD. quod non sperno. ib. D post principes hastarum,
deinde accipere. C. 9. conspectum confusum D all. correxit Alsch.,
sed ... v. urbi additum plura excidisse indicat. C. 10. postquam in
... li cdd., ubi plura omissa esse suspicor. ib. D. compressit,
... recipere dubitavi, cf. Jahn. l. l. p. 176 et A comprensit
D. ... am 29, 24. compressae pro comprensae habet. ib. cdd. „ut
per ... m ordinem fecisset", quod sive praeteritum condicionale sive
plus ... imperfectum habetur ab h. l. alienum est, neque eiusdem
gener... sunt pauci illi qui comparari possint loci, velut Tac. Agr.
6. Pl... Paneg. 40, 4. propterea „pervit ordines essent" scripsi;
Gron. ... servili inter se ordines essent" malebat. ib. D diu ste-
...e, ut aliquid excidisse videatur. ib. superabant om. D,
...cutpontaesupino, A sicutpote, quod num recte h. l. dice-
...bitans, cf. Jahn l. l. p. 175., vulg. servavi. ib. D vo-
...e, nescio an recte olim Alsch. ediderit „vocat milites".
...a ib. ipsa Crev. secutus seclusi. C. 11. D. per turmas

vium suam; nescio an *suam* e praecedentibus repetitum sit. C. eoquae ingens D, an fuit „*eoque ingens se*". ib. *et regem* e cdd., sed *et* e v. proximo repetitum videtur. ib. *concedit* ecum A, reliqua adiecit Alsch.; sed dubito num requiratur „ vero", potest solum *ibi*, potest etiam „*remotis arbitris* (cf. c. 1 reputare" intercidisse. ib. „*geniali lecto*" malebat Otto. ib. proeare se *factum* A, non deterius BD. all. „*improbe a rege* ctum". C. 13. quamvis insolitum „*in adloquendo victorem*" tare non ausus sum. ib. *tunc se invasisse* cdd., sed servavi vu cf. Plaut. Merc. 2, 1, 41. Jahn. Ann. l. l. p. 173. C. 14. Als coni. „*earum virtutum*" quod per se aptissimum neque tamen cessarium videtur. ib. „*aetati nostrae*" vulg. fortasse praest D *aetatis nostram*. ib. *agere* cdd. *ager et* Alsch. quod serva etsi dubito, num *et* satis aptum sit. C. 15. A. *fidum e servis vo sub cuius regio more*, D. *sub cuius regio fide more*, servavi vul quod *fidum* in omnibus cdd. est, neque per se ineptum videt cf. Jahn l. l. p. 171. ib. „*eburno*" optt. cdd. firmatum serva etiam 5, 41 iam paenitet *eburneo* scripsisse. ib. „*mollitus*" res tui; *mollitur* propter *regis* positum videtur. C. 17. *postremo* legatos D. ib. *decorasset operam masinissam* AD. reliqua a re addita sunt, sed „*honoribus*" pro *donis* scripsi, cf. Jahn *l. l.* 167. ib. „*et ad haec*" deinde „*id patres*" e C. m 2. sumpta nu satis certa sint dubito. C. 18. *ascendere in equos* D. ib. *ut r permixtus* cdd.; emendavit Alsch., cf. ad 3, 70, sed dubito, nu permittere in rem alibi legatur; bene J. Gron. *intermixtus*, cf. 3 43; sed ne sic quidem locum sanatum puto. ib. *omnibus peditib* cdd. correxit Alsch., Livius ad ea redit, quae paulo ante de equ tibus exponere coeperat. C. 20. „*alia re*" revocavi, *aliena* quid esset parum perspicuum videbatur. C. 21. A. *necessefu quideisacratesagendas;* Alsch. „*suis qui deis*" coni., an fuit „*u que qui deis laudes ac grates*", cf. Drak. 23, 12, 7; 26, 48, C. 22. D. „*omni parte*", quod restituendum est. C. 23. *quam eu qui* cdd., substitui „*quam tum qui*". ib. num *responsu* verum dubito; certe D *responso* habet. C. 25. cdd. *superlabentem*, qu cum de navi vix dici posse videretur „*praelabentem*" (ita eni scribendum erat) substitui. ib. *potuisset* servavi, sed Drak. *pot* recte requirere videtur. ita 25, 19 pro *stetit* scriptum est *stetiss* C. 26. *in africam duci* D. C. 27. *ac duas* D., sed cum A *a duas habeat*, et coniunctivus sequatur „*ut duas*" restitui. ib. *tr deret* cdd., neque patet, unde *ei* sit. ib. D. *adplacatis*, recte fo tasse Alsch. *ab placatis* posuit. C. 28. *gerere erexerant* e cdd. r stitui, cf. Jahn l. l. p. 174. Tac. Hist. 1, 89. ib. *curas intenti ris* optt., an fuit „*curae sunt intentioris*"; *erant* Alsch. interposui ib. D *pulsos se in hispania*. C. 29. *nam et cum masinissam se milibus* D, Fabri susp. „*nam cum masinissa sex milia*". ib. *m xime si hostis fiducia quae* cdd. ubi *si* scriptum est, alterum sub

stantivum omissum et *fiduciaque legend*
spatium bene D. ib. cdd. *adtinebat; an*
sua fortuna servavi cum Alsch., sed du
patruibi D; „*patrui tui*" coni. Fabri. ib.
moenia. ib. *proelio vincens* D, scripsi „
recusamus cdd., sed *qui* non huius loci
tur repetitum. ib. Alsch. recte fortasse
dedit. ib. *externa etiam mari* D; fort
etiam". C. 31. *hannibalavere adventus* I
constat; secutus Alsch. *ab adventus* ded
quod de re praeterita vix dici posse vi
rius puto, cf. c. 40 *egessisse*. ib. *cede*
D m. 2. scriptum est. ib. CD. *verba*
praelata", sed rectius fortasse Pal. 2.
aliena ignota auxilio optt. suppleverun
omissa esse. ib. „*adhortando subiciu*
cdd. accedat. C. 33. *adplicante signis*
Jahn l. l. p. 170. ib. „*post directos*"
ctos videtur habere. ib. *moenia patria*
termistos seclusi *inter* ne vox insolita
vocabulum repeteretur. ib. *utrimque*
bant optt., reliqua recc. suppeditarunt,
umboni pulsantes cdd., pro quo recte
legi videtur. ib. „*reversi*" cdd., sed q
ut vulgo legitur, requirunt. C. 35.
ediderit „*et omnia in proelio*", cf. Jahn.
templandum cdd., verbum, unde suspe
...avi. C. 37. „*ad dissuadendum*" forta
...at. C. 38. „*alio usquam*" revocavi,
...*quam* habeat. tum „*quid petentes*"
...at. ib. dubium est, num verum
...tur 39. „*cecessisse*" unde manu antiq
...a D. „*per indicem delati damnati* su
...a D. sed r inductum, ut non dub
... ediderit. ib. *negare ita* CD, q
... patet, quid *ita* h. l. significet. C
... ; idem olim recte „*vi atque in*
... in CD. „*adversus barchinae*" leg
... loco adieci, ubi facilius inter
... habere videtur, quem, cum p
... natus sit, sequi dubitavi. ib.
... habere. idem paulo ante nesci
C. 41. *Carthaginiensis finir*
...*tro*" Alschefskium Ueber d
...b. des Liv. p. 24 et Kreyssi
...dedi., sed cum in CD. m.

ne e voce praecedente repetitum videatur, nescio an *in* omitti possit. audacius Madvigius „*nec est cur vos otio*“ etc. coniecit, idemque quod voluit cdd. lectione maiore etiam vi indicatur. C. 45. *nomina familiae liquerunt* D, id ut verum sit eo magis vereor, quod C *fecerunt* habet, quare recte Kreyssigium sentire puto, qui *reliquerunt* scribendum esse existimat.

Scrib. Isenaci Id. Nov. MDCCCL.

TITI LI

AB URBE CON

LIBER XXIV

EPITOME. Hieronymus Syracusanorum
cus populi Romani fuerat, ad Carthag
crudelitatem superbiamque a suis inter
Gracchus proconsul prospere adversus
ad Beneventum pugnavit servorum m
esse iussit. Claudius Marcellus consul
ad Poenos defecerat, Syracusas obsedi
bellum indictum est, qui ad Apollonian
fugatusque in Macedoniam cum prope
id bellum gerendum Valerius praetor r
Hispania a P. et Cn. Scipionibus adve
continet. Syphax rex Numidiae in ar
nissa rege Maesuliorum pro Carthagi
Maurusios cum magna manu transii
freto Africa et Hispania dirimuntur. (
recepti sunt, quorum auxiliis ascitis
militem Romana castra habuerunt.

I. Ut ex Campania in Brutt
aditoribus et ducibus Bruttiis G
eo facilius in societate manentes
quos et oderant et metuebant,
factos cernebant. Regium prima
aliquot ibi nequiquam absumpti
mentum lignaque et cetera neces
urbem rapere, etiam ne quid re
esset, et in dies maior omnibus
postremo ii modo relicti in urbe
ac portas telaque in propugnacu
in permixtam omnium aetatium (
et vagantem in agris magna ex

Poenus equites emisit, qui violare quemquam vetiti, tantum ut ab urbe excluderent fuga dissipatos, turmas obiecere. dux ipse loco superiore capto, unde agros urbem possit conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros atque vocare principes Locrensium ad colloquium iussit et pollicentes amicitiam Hannibalis adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primo fides est; deinde, ut Poenus apparuit in collibus et refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse adferebant, tum metu victi consulturos se populum responderunt. advocataque extemplo contione, cum et levissimus quisque novas res novamque societatem mallent, et quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis pigneratos haberent animos, pauci magis taciti probarent constantem fidem quam probatam tueri auderent, haud dubio in speciem consensu fit ad Poenos deditio. L. Atilio praefecto praesidii quique cum eo milites Romani erant clam in portum deductis atque impositis in naves, ut Regium deveherentur, Hamilcarem Poenosque ea condicione, ut foedus extemplo aequis legibus fieret, in urbem acceperunt. cuius rei prope non servata fides deditis est, cum Poenus dolo dimissum Romanum incusaret, Locrenses profugisse ipsum causarentur. insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto aestus morari aut deferre naves in terram posset. et eos quidem quos sequebantur non sunt adepti; alias a Messana traicientes freto Regium naves conspexerunt. milites erant Romani a Claudio praetore missi ad obtinendam urbem praesidio. itaque Regio extemplo abscessum est. Locrensibus iussu Hannibalis data pax, ut liberi suis legibus viverent, urbs pateret Poenis, portus in potestatem Locrensium esset, societas eo iure staret, ut Poenus Locrensem Locrensesque Poenum pace ac bello iuvarent.

II. Sic a freto Poeni reducti frementibus Bruttiis, quod Regium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. itaque per se ipsi conscriptis armatisque iuventutis suae quindecim milibus ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Graecam et ipsam

maritimam, plurimum
urbem ac portum mo
res cura angebat,
urbem et Poenos satis aude
ora maris. ... viderentur, et, si P
credentes. adiutor belli fuiss
ad auxilium ... Locrorum, frust
ciis egisse ... est ad Hannibale
pacis quam ... ceptus. Croto Brutti
nis, sicut ante ... eam consultatione
mum visum ... os reiecisset, ab H
ab eo, ut re ... pi volebant nobile
praesentium ... cum Bruttius op
Hannonem ... are eam oppugnati
nec enim di ... efecturos. Crotone
et sperabant ... c voluntas erat: un
bare nec inv ... civitates, ut plebe
rius ad se d ...
populares ...
omnes Itali ... Romanis favere
tirent, senatus ... dissensionem in u
traheret. eam ... chum esse princip
tiis: Aristoma ... ; et in vasta ur
auctorem urbi ... stationes
iectis moenib ... s raras
esse; quacum ... que custodiant ple
aditum. aucto ... re ac duce perfuga
urbem, accept ... ique ab plebe prim
arcem cepere. ... arcem optimates
ante ad talem casum perfugio. ec
fugit, tamquam ... Poenis non Brutt
dae fuisset.

III. Urbs Croto murum in ci
cim milia passuum habuit ante Pyr
post vastitatem eo bello factam v
batur: flumen, quod medio oppi
quentia tectis ... ca praeterfluebat
quae habitaban ... ur. sex milia abe
plum, ipsa urbe ... bilius, Laciniae
bus circa popu ... lucus ibi fre
abietis arboribus ... saeptus laeta

4 ubi omnis generis sacrum deae pecus pascebatur sine ullo pastore; separatimque greges sui cuiusque generis nocte remeabant ad stabula numquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta et sacrata est; inclutumque templum divitiis etiam, non tantum sanctitate fuit. ac miracula aliqua adfinguntur plerumque tam insignibus locis. fama est aram esse in vestibulo templi, cuius cinerem nullo umquam moveri vento. sed arx Crotonis, una parte imminens mari, altera vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea et muro cincta est, qua per aversas rupes ab Dionysio Siciliae tyranno per dolum fuerat capta. ea tum arce, satis ut videbatur tuta, Crotoniatum optimates tenebant se, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe sua. postremo Bruttii, cum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate Hannonis auxilium implorant. is condicionibus ad deditionem compellere Crotoniates conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci antiquamque frequentiam eo recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem praeter Aristomachum movit. morituros se adfirmabant citius quam immixti Bruttiis in alienos ritus mores legesque ac mox linguam etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendae arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, cum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur nec ultima experiri vellent. iam hoc ut sibi liceret impetraverant et ab Hannibale missis ad ipsum legatis. ita Crotone excessum est, deductique Crotoniatae ad mare naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. — In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem. Luceriae Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. inter eos levia proelia ex occasione aut opportunitate huius aut illius partis oriebantur; meliorque eis Romanus et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat m
nis regnumque ad Hieronymum nepotem eius tr
puerum vixdum libertatem nedum dominationem
laturum. ea aetas, id ingenium: et tutores atq
ad praecipitandum in omnia vitia acceperunt.
futura cernens Hiero ultima senecta voluisse dici
ras Syracusas relinquere, ne sub dominatu pu
ludibrium bonis artibus partum firmatumque int
gnum. huic consilio eius summa ope obstitere fil
men regium penes puerum futurum ratae, regim
omnium penes se virosque suos Andranodorum et Z
qui Syracusanorum primi relinquebantur. non fa
nonagesimum iam agenti annum, circumsesso die
que muliebribus blanditiis, liberare animum et co
ad publicam privata curam. itaque tutores mod
decim puero relinquit, quos precatus est moriens,
erga populum Romanum quinquaginta annos ab
tam inviolatam servarent, iuvenemque suis pot
vestigiis insistere vellent, disciplinae, in qua edu
set. haec mandata. cum exspirasset per tutores t
mento prolato pueroque in contionem producto —
autem quindecim tum ferme annorum — paucis, qui
contionem ad excitandos clamores dispositi erant, app
bantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in or
civitate omnia timentibus funus fit regium, magis amo
civium et caritate quam cura suorum celebre. brevi dein
ceteros tutores summovet Andranodorus: iuvenem ia
esse dictitans Hieronymum ac regni potentem deponen
tutelam ipse, quae cum pluribus communis erat, in
unum omnium vires convertit.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi faci
erat favor apud Syracusanos succedenti tantae carit
Hieronis. verum enim vero Hieronymus, velut suis vi
desiderabilem efficere vellet avum, primo statim consp
omnia quam disparia essent ostendit. nam qui per tot a
nos Hieronem filiumque eius Gelonem nec vestis hab
nec alio ullo insigni differentes a ceteris civibus vidisse
conspexere purpuram ac diadema ac satellites arma

quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem more Dionysii tyranni. hunc tam superbum apparatum habitumque convenientes sequebantur contemptus omnium hominum, superbae aures, contumeliosa dicta, rari aditus non alienis modo sed tutoribus etiam, libidines novae, inhumana crudelitas. itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria aut fuga praeverterent metum suppliciorum. tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus et Zoippus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur: tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis, cum coniuratio in tyranni caput facta indicatur per Callonem quendam, aequalem Hieronymi et iam inde a puero in omnia familiaria iura adsuetum. index unum ex coniuratis Theodotum, a quo ipse appellatus erat, nominare potuit, qui comprensus extemplo traditusque Andranodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus conscios celabat. postremo, cum omnibus intolerandis patientiae humanae cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans avertit ab consciis in insontes indicium, Thrasonem esse auctorem consilii mentitus, nec nisi tam potenti duce confisos rem tantam ausuros, ab latere tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrere. maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit: itaque extemplo traditur ad supplicium, adiectique poenae ceteri iuxta insontes. consciorum nemo, cum diu socius consilii torqueretur, aut latuit aut fugit: tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciae fuit, tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat; legatique ad Hannibalem missi ac remissi ab eo cum Hannibale nobili adolescente Hippocrates et Epicydes, nati Carthagine sed oriundi ab Syracusis exsule avo, Poeni ipsi materno genere. per

hos iuncta societas Hannibali ac Syracusano tyra invito Hannibale apud tyrannum manserunt. App dius praetor, cuius Sicilia provincia erat, ubi ea extemplo legatos ad Hieronymum misit. qui cum renovandam societatem quae cum avo fuisset ve cerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab per iocum Hieronymo, quae fortuna eis pugnae q nas fuisset: vix credibilia enim legatos Hannibalis velle quid veri sit scire, ut ex eo, utram spem consilium capiat. Romani, cum serio legationes coepisset, redituros se ad eum dicentes esse, mo gis eo quam rogato, ne fidem temere mutaret, pro tur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad fo societate cum Hannibale faciendum. pacto conv cum Romanos Sicilia expulissent — id autem bre si naves atque exercitum misissent —, Himera ami ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac imperii esset. aliam deinde inflatus adsentationibu rum, qui eum non Hieronis tantum sed Pyrrhi etiam materni avi iubebant meminisse, legationem misit, aequum censebat Sicilia sibi omni cedi, Italiae imper proprium quaeri Carthaginiensi populo. hanc levitat ac iactationem animi neque mirabantur in iuvene furio neque arguebant, dummodo averterent eum ab Roman VII. Sed omnia in eo praecipitia ad exitium fuerunt. na cum praemissis Hippocrate atque Epicyde cum binis praesidi libus armatorum ad temptandas urbes, quae tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero om exercitu — erant autem ad quindecim milia peditum eq tumque — profectus esset, liberas aedes coniurati omnes forte militabant — imminentes viae angustae, q descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. ibi cu structi armatique ceteri transitum exspectantes stare uni ex eis — Dinomeni fuit nomen — quia custos corp ris erat, partes datae sunt, ut, cum appropinquaret iam rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab ter agmen. ita ut convenerat factum est. tamquam laxan elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomen

nes tantum intervalli fecit, ut, cum in praetereuntem sin armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot priu vulneribus quam succurri posset. clamore et tumultu au dito in Dinomenem iam haud dubie obstantem tela coni ciuntur, inter quae tamen duobus acceptis vulneribu evasit. fuga satellitum, ut iacentem videre regem, fact est. interfectores pars in forum in multitudinem laetan libertate, pars Syracusas pergunt ad praeoccupanda An dranodori regiorumque aliorum consilia. incerto rerun statu Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo cum cer neret, senatum litteris certiorem fecit Siciliam Carthagi niensi populo et Hannibali conciliari, ipse adversus Sy racusana consilia ad provinciae regnique fines omnia convertit praesidia.

Exitu anni eius Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum coeptum frequentari emporium, communit, praesidiumque imposuit. inde Romam comitiorum causa veniens in eum quem primum diem comitialem habuit comitia edixit, atque ex itinere praeter urbem in campum descendit. eo die cum sors praerogativae Aniensi iuniorum exisset, eaque T. Otacilium M. Aemilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius silentio facto tali oratione est usus. VIII. „Si aut pacem in Italia aut bellum eumque hostem haberemus, in quo neglegentiae laxior locus esset, qui vestris studiis, quae in campum ad mandandos quibus velitis honores adfertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestrae libertatis: sed cum in hoc bello, in hoc hoste numquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, et sibi sic quemque dicere "Hannibali imperatori parem consulem nomino„. hoc anno ad Capuam Vibellio Taureae Campano summo equiti provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus. adversus Gallum quondam provocantem in ponte Anienis T. Manlium fidentem et animo et viribus misere maiores nostri. ob eandem causam haud multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non dif-

fideretur adversus similiter provocantem arma
Gallum ad certamen. quem ad modum pedites eq
optamus ut validiores, si minus, ut pares hosti hab
ita duci hostium parem imperatorem quaeramus.
qui est summus in civitate dux, eum legerimus,
repente lectus, in annum creatus adversus vet
perpetuum imperatorem comparabitur, nullis ne
poris nec iuris inclusum angustiis, quo minus it
gerat administretque, ut tempora postulabunt bell
autem in apparatu ipso ac tantum inchoantibus re
circumagitur. quoniam, quales viros creare vos co
deceat, satis est dictum, restat ut pauca de eis, i
praerogativae favor inclinavit, dicam. M. Aemili
gillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere a
neque retinere possumus, ut non deum aut belli
mus curam. Otacilius sororis meae filiam uxorem
ex ea liberos habet: ceterum non ea vestra in me ma
que meos merita sunt, ut non potiorem privatis ne
tudinibus rem publicam habeam. quilibet nautarum
rumque tranquillo mari gubernare potest: ubi saeva
tempestas est, ac turbato mari rapitur vento navis
viro et gubernatore opus est. non tranquillo navigam
sed iam aliquot procellis submersi paene sumus: itaq
quis ad gubernacula sedeat, summa cura providendu
ac praecavendum vobis est. in minore te experti, T. Ot
cili, re sumus: haud sane, cur ad maiora tibi fidamu
documenti quicquam dedisti. classem hoc anno, cui
praefuisti, trium rerum causa paravimus, ut Africae ora
popularetur, ut tuta nobis Italiae litora essent, ante omn
ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Carth
gine Hannibali transportaretur. create consulem T. Ot
cilium, non dico si omnia haec, sed si aliquid eorum re
publicae praestitit. sin autem te classem obtinente etia
velut pacato mari quaelibet Hannibali tuta atque integ
ab domo venerunt, si ora Italiae infestior hoc anno qua
Africae fuit, quid dicere potes, cur te potissimum
Hannibali hosti opponant? si consul esses, dicta
dicendum exemplo maiorum nostrum censeremus.

id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi quam te. magis nullius interest quam tua T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. ego magnopere moneo suadeoque, eodem animo quo, si stantibus vobis in aciem armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis, quibus sacramento liberi vestri dicant, ad quorum edictum conveniant sub quorum tutela atque cura militent. lacus Trasumennus et Cannae tristia ad recordationem exempla sed ad praecavendas similes clades documento sunt. praeco Aniensem iuniorum in suffragium revoca". IX. Cum T. Otacilius ferociter eum continuare consulatum velle vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul iussit, et quia in urbem non inierat protinus in campum ex itinere profectus, admonuit cum securibus sibi fasces praeferri. iterum praerogativa suffragium init creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum M. Marcellus tertium. eosdem consules ceterae centuriae sine variatione ulla dixerunt. et praetor unus refectus Q. Fulvius Flaccus, novi alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum aedilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. comitiis praetorum perfectis senatus consultum factum, ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset, isque potissimum consulibus ad bellum profectis urbi praeesset. aquae magnae bis eo anno fuerunt, Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum pecorumque et hominum pernicie.

Quinto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maximus quartum M. Claudius Marcellus tertium consulatum ineuntes plus solito converterant in se civitatis animos: multis enim annis tale consulum par non fuerat. referebant senes sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversus Samnites Bruttiosque et Lucanum cum Tarentino populum consules declaratos. absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum esset; praesenti Fabio atque ipso comitia habente consulatus continuatus. tempus ac necessitas belli

ac discrimen summae rerum faciebant, ne qu
exemplum exquireret aut suspectum cupiditatis
consulem haberet: quin laudabant potius magnit
animi, quod cum summo imperatore esse opus rei p
sciret, seque tum haud dubie esse, minoris invidiam
si qua ex re oreretur, quam utilitatem rei publicae

X. Quo die magistratum inierunt consules,
in Capitolio est habitus, decretumque omnium,
ut consules sortirentur compararentve inter se,
scribus creandis comitia haberet, priusquam ad
proficisceretur. prorogatum deinde imperium omnib
ad exercitus erant, iussique in provinciis manere
Gracchus Luceriae, ubi cum volonum exercitu erat,
rentius Varro in agro Piceno, M'. Pomponius in
et praetores prioris anni pro praetore Q. Mucius
Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium orae mariti
tentus adversus omnes motus Philippi Macedonum
praeesset; P. Cornelio Lentulo praetori Sicilia
provincia, T. Otacilio classis eadem, quam adversus
thaginienses priore anno habuisset.

Prodigia eo anno multa nuntiata sunt, quae quo m
gis credebant simplices ac religiosi homines, eo plu
nuntiabantur: Lanuvii in aede intus Sospitae Iunonis co
vos nidum fecisse; in Apulia palmam viridem arsisse
Mantuae stagnum effusum Mincio amni cruentum visum
et Calibus creta et Romae in foro bovario sanguine plu
visse; et in vico Insteio fontem sub terram tanta vi aqua
rum fluxisse, ut serias doliaque, quae in eo loco erant
provoluta velut impetus torrentis tulerit; tacta de caelo
atrium publicum in Capitolio, aedem in campo Vulcani
nucem in Sabinis, publicamque viam murum ac portam
Gabiis. iam alia vulgata miracula erant: hastam Marti
Praeneste sua sponte promotam; bovem in Sicilia locu
tum; infantem in utero matris in Marrucinis "io triumphe"
clamasse; ex muliere Spoleti virum factum; Hadriae
aram in caelo speciesque hominum circum eam cum can
dida veste visas esse. quin Romae quoque in ipsa urb
secundum apum examen in foro visum adfirmantes qu

dam legiones se armatas in Ianiculo videre concitaveri civitatem ad arma: qui tum in Ianiculo essent, negari quemquam ibi praeter adsuetos collis eius cultores apr ruisse. haec prodigia hostiis maioribus procurata sunt haruspicum responso; et supplicatio omnibus deis, qu rum pulvinaria Romae essent, indicta est.

XI. Perpetratis quae ad pacem deum pertinebant, re publica belloque gerendo et quantum copiarum et u quaeque essent, consules ad senatum rettulerunt. duod viginti legionibus bellum geri placuit: binas consules si sumere, binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtinei duabus Q. Fabium praetorem Apuliae, duabus volonu Tib. Gracchum circa Luceriam praeesse; singulas C. T rentio proconsuli ad Picenum et M. Valerio ad classe circa Brundisium relinqui; duas urbi praesidio esse. h ut numerus legionum expleretur, sex novae legiones erai scribendae. eas primo quoque tempore consules scribei iussi et classem parare, ut cum eis navibus, quae pro Ca labriae litoribus in statione essent, centum quinquagint longarum classis navium eo anno expleretur. dilectu ha bito et centum navibus novis deductis Q. Fabius comiti censoribus creandis habuit: creati M. Atilius Regulus e P. Furius Philus.

Cum increbesceret rumor bellum in Sicilia esse, T. Ota cilius eo cum classe proficisci iussus est. cum deessen nautae, consules ex senatus consulto edixerunt, ut, qu L. Aemilio C. Flaminio censoribus milibus aeris quinqua ginta ipse aut pater eius census fuisset usque ad centun milia, aut cui postea tanta res esset facta, nautam unun cum sex mensum stipendio daret; qui supra centum mi lia usque ad trecenta, tres nautas cum stipendio annuo; qui supra trecenta usque ad deciens aeris, quinque nautas; qui supra deciens, septem; senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. ex hoc edicto dati nautae armati instructique ab dominis cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. tum primum est factum ut classis Romana sociis navalibus privata impensa paratis compleretur.

XII. Hic maior solito apparatus praecipue cum Campanos, ne ab obsidione Capuae bellum eis Romani inciperent. ita legatos ad Hannibalem miserunt, ut Capuam exercitum admoveret: ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romae, nec ullis defectioni magis infensos eorum animos esse. quia tam trepidi nuntiabant, maturandum Hannibal ratus, ne praevenirent Romani, profectus Arpis ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. inde, Numidis Hispanisque ad praesidium simul castrorum simul Capuae relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsa, ut temptaret Puteolos quodque ibi praesidii erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum et regredi in Campaniam adlatum est, nec die nec nocte intermisso itinere ad exercitum redit, et Tib. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium praetorem — is filius consulis erat — ad Luceriam Graccho succedere iubet. in Siciliam eodem tempore duo praetores profecti, P. Cornelius ad exercitum, T. Otacilius qui maritimae orae reique navali praeesset. et ceteri in suas quisque provincias profecti; et quibus prorogatum imperium erat, easdem quas priori anno regiones obtinuerunt.

XIII. Ad Hannibalem, cum ad lacum Averni esset, quinque nobiles iuvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasumennum lacum partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Poenus fuerat. ei memores beneficiorum eius perpulisse magnam partem se iuventutis Tarentinae referunt, ut Hannibalis amicitiam ac societatem populi Romani mallent, legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat: si signa eius, si castra conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. in potestate iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse. Hannibal collaudatos eos oneratosque ingentibus promissis domum ad coepta maturanda redire iubet: se in tempore adfuturum esse. hac cum spe dimissi Tarentin

ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. urbem esse videbat cum opulentam nobilemque tum maritimam et in Macedoniam opportune versam, regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, cum Brundisium Romani haberent, petiturum. sacro inde perpetrato ad quod venerat, et, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen convertit ad opprimendum praesidium Romanum. sex milia hominum erant, et locus munimento quoque non natura modo tutus. triduum ibi moratus Poenus ab omni parte temptato praesidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quam potiundae urbis spe processit. adventu eius in propinquum agrum mota Nolana est plebs, iam diu aversa ab Romanis et infesta senatui suo. itaque legati ad arcessendum Hannibalem cum haud dubio promisso tradendae urbis venerunt. praevenit inceptum eorum Marcellus consul a primoribus accitus. die uno Suessulam a Calibus, cum Vulturnus amnis traicientem moratus esset, contenderat; inde proxima nocte sex milia peditum equites trecentos, qui praesidio senatui essent, Nolam intromisit. et uti a consule omnia impigre facta sunt ad praeoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat, bis iam ante nequiquam temptata re segnior ad credendum Nolanis factus.

XIV. Isdem diebus et Q. Fabius consul ad Casilinum temptandum, quod praesidio Punico tenebatur, venit; et ad Beneventum velut ex composito parte altera Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, altera Tib. Gracchus ab Luceria accessit. qui primo oppidum intravit, deinde, ut Hannonem tria milia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse et inde agrum populari audivit, et ipse egressus moenibus mille ferme passus ab hoste castra locat. ibi contionem militum habuit. legiones magna ex parte volonum habebat, qui iam alterum annum libertatem tacite mereri quam postulare palam maluerant. senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quaerentium, en umquam liberi militaturi essent, scripseratque senatui non tam quid desiderarent,

quam quid meruissent: bona fortique opera eorum
eam diem usum, neque ad exemplum iusti militis
quam eis praeter libertatem deesse. de eo perm
ipsi erat, faceret quod e re publica duceret esse.
priusquam cum hoste manum consereret, pronuntia
pus venisse eis libertatis, quam diu sperassent, poti
postero die signis collatis dimicaturum puro ac
campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera virtut
res posset. qui caput hostis rettulisset, eum se ext
liberum iussurum esse; qui loco cessisset, in eum
supplicio animadversurum: suam cuique fortunam in
esse. libertatis auctorem eis non se fore solum, se
sulem M. Marcellum, sed universos patres, quos
tos ab se de libertate eorum sibi permisisse. litteras
consulis ac senatus consultum recitavit. ad quae
cum ingenti adsensu est sublatus. pugnam posc
signumque ut daret extemplo ferociter instabant. Grac
proelio in posterum diem pronuntiato contionem dimi
milites laeti, praecipue quibus merces navatae in unu
diem operae libertas futura erat, armis expediendis quo
diei reliquum consumunt. XV. postero die ubi signa
perunt canere, primi omnium parati instructique ad prae
torium conveniunt. sole orto Gracchus in aciem copias
educit. nec hostes moram dimicandi fecerunt. decem
septem milia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac
Lucani; equites mille ducenti, inter quos pauci admodum
Italici, ceteri Numidae fere omnes Maurique. pugnatum
est et acriter et diu: quattuor horis neutro inclinata
pugna. nec alia magis Romanum impediebat res quam
capita hostium pretia libertati facta: nam ut quisque ho-
stem impigre occiderat, primum capite aegre inter turbam
tumultumque abscidendo terebat tempus; deinde occu-
pata dextra tenendo caput fortissimus quisque pugnator
esse desierat, segnibus ac timidis tradita pugna erat. quod
ubi tribuni militum Graccho nuntiaverunt, neminem stan-
tem iam vulnerari hostem, carnificari iacentes, et in dex-
tris militum pro gladiis humana capita esse, signum dari
propere iussit, proicerent capita invaderentque hostem.

claram satis et insignem virtutem esse nec dubiam libe tatem futuram strenuis viris. tum redintegrata pugna et et eques etiam in hostes emissus. quibus cum impigi Numidae concurrissent, nec segnior equitum quam ped tum pugna esset, iterum in dubium adducta res, cu utrimque duces, Romanus Bruttium Lucanumque totiei a maioribus suis victos subactosque, Poenus mancip Romana et ex ergastulo militem verbis obtereret. p stremo pronuntiat Gracchus esse nihil quod de liberta sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. XVI. e demum vox ita animos accendit, ut renovato clamor velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerint, sustineri ultra non possent. primo antesignani Poenorum dein signa perturbata, postremo tota impulsa acies; ind haud dubie terga data, ruuntque fugientes in castra ade pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quis quam restiterit, ac prope continenti agmine Romani ins cuti novum de integro proelium inclusi hostium vallo ed derint. ibi sicut pugna inexpeditior in angustiis, ita caede atrocior fuit. et adiuvere captivi, qui rapto inter tumultu ferro conglobati et ab tergo ceciderunt Poenos et fuga impedierunt. itaque minus duo milia hominum ex tant exercitu et ea maior pars equitum cum ipso duce effuge runt; alii omnes caesi aut capti. capta et signa duode quadraginta. ex victoribus duo milia ferme cecider praeda omnis praeterquam hominum captorum militi con cessa est; et pecus exceptum est, quod intra dies trigint domini cognovissent.

Cum praeda onusti in castra redissent, quattuor mili ferme volonum militum, quae pugnaverant segnius ne in castra irruperant simul, metu poenae collem haud pro cul castris ceperunt. postero die per tribunos militu inde deducti contione militum advocata a Graccho super veniunt. ubi cum proconsul veteres milites primum, prou cuiusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militari bus donis donasset, tunc, quod ad volones attineret, omne ait malle laudatos a se dignos indignosque, quam quem quam eo die castigatum esse. quod bonum faustum felix

que rei publicae ipsisque esset, omnes eos lib
iubere. ad quam vocem cum clamor ingenti a
sublatus esset, ac nunc complexi inter se gratula
nunc manus ad caelum tollentes bona omnia pop
mano Gracchoque ipsi precarentur, tum Gracchus
quam omnes iure libertatis aequassem,“ inquit
nota strenui aut ignavi militis notasse volui: „n
luta iam fide publica, ne discrimen omne virt
viaeque pereat, nomina eorum, qui detractatae
memores secessionem paulo ante fecerunt, refer
iubebo, citatosque singulos iure iurando adigam
morbus causa erit, non aliter quam stantes cibu
nemque, quoad stipendia facient, capturos esse
multam ita aequo animo feretis, si reputabitis nu
viae nota leviore vos designari potuisse“. signum
colligendi vasa dedit, militesque praedam portante
tesque per lasciviam ac iocum ita ludibundi Benevent
rediere, ut ab epulis per celebrem festumque diem
non ex acie reverti viderentur. Beneventani omnes
effusa cum obviam ad portas exissent, complecti mili
gratulari, vocare in hospitium. apparata convivia om
bus in propatulo aedium fuerant: ad ea invitabant Gr
chumque orabant, ut epulari permitteret militibus.
Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. an
suas quisque fores prolata omnia. pilleati aut lana alb
velatis capitibus volones epulati sunt, alii accubante
alii stantes, qui simul ministrabant vescebanturque. dign
res visa ut simulacrum celebrati eius diei Gracchus, pos
quam Romam redit, pingi iuberet in aede Libertatis, qua
pater eius in Aventino ex multaticia pecunia facienda
curavit dedicavitque.

XVII. Dum haec ad Beneventum geruntur, Hannib
depopulatus agrum Neapolitanum ad Nolam castra move
quem ubi adventare consul sensit, Pomponio propraeto
cum eo exercitu qui super Suessulam in castris erat ac
cito, ire obviam hosti parat nec moram dimicandi facer
C. Claudium Neronem cum robore equitum silentio noc
per aversam maxime ab hoste portam emittit, circu

vectumque occulte subsequi sensim agmen hos et cum coortum proelium videret, ab tergo se errore viarum an exiguitate temporis Nero e potuerit, incertum est. absente eo cum proeliu sum esset, superior quidem haud dubie Rom sed quia equites non adfuere in tempore, ratio c rei turbata est. non ausus insequi cedentes Mar centibus suis signum receptui dedit. plus tame lia hostium eo die caesa traduntur, Romanis mi dringenti. solis fere occasu Nero diem noctemq quam fatigatis equis hominibusque ne viso quid rediens adeo graviter est ab consule increpitus eum stetisse diceret, quo minus accepta ad Car deretur hosti clades. postero die Romanus in a scendit, Poenus tacita etiam confessione victus c tenuit. tertio die silentio noctis omissa spe Nolae dae, rei numquam prospere temptatae, Tarentum tiorem spem proditionis proficiscitur.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi militiae gerebatur. censores vacui ab operum locan cura propter inopiam aerarii ad mores hominum dos animum adverterunt castigandaque vitia, quae diutinis morbis aegra corpora ex sese gignunt, e bello erant. primum eos citaverunt qui post Cann cladem agitasse de Italia deserenda dicebantur. pr eorum L. Caecilius Metellus quaestor tum forte erat. deinde eo ceterisque eiusdem noxae reis causam d cum purgari nequissent, pronuntiarunt, verba oratic que eos adversus rem publicam habuisse, quo coni deserendae Italiae causa fieret. secundum eos citati callidi exsolvendi iuris iurandi interpretes, qui captiv ex itinere regressi clam in castra Hannibalis solu quod iuraverunt redituros, rebantur. his superioribus illis equi adempti, qui publicum equum habebant, tr que moti aerarii omnes facti. neque senatu modo equestri ordine regendo cura se censorum tenuit: nom omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt qui quadri nio non militassent, quibus neque vacatio iusta milit

neque morbus causa fuisset. et ea supra duo milia nominum in aerarios relata tribuque omnes moti; additum tam meritae censoriae notae triste senatus consultum, ut ei omnes, quos censores notassent, pedibus merent mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias, cui militum generi non prius, quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Cum censores ob inopiam aerarii se iam locationibus abstinerent aedium sacrarum tuendarum curuliumque equorum praebendorum ac similium his rerum, convenere ad eos frequentes qui hastae huius generis adsueverant, hortarique censores, ut omnia perinde agerent locarent, ac si pecunia in aerario esset: neminem nisi bello confecto pecuniam ab aerario petiturum esse. convenere deinde domini eorum, quos Tib. Sempronius ad Beneventum manu emiserat, arcessitosque se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent: ceterum non ante quam bello confecto accepturos esse. cum haec inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam aerarii fieret, pecuniae quoque pupillares primo, deinde viduarum coeptae conferri, nusquam eas tutius sanctiusque deponere credentibus qui deferebant quam in publica fide. inde si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, a quaestore perscribebatur. manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperet, mercennariumque increpantes vocarent qui accepisset.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duum milium Campanorum et septingentorum militum Hannibalis tenebatur praesidio. praeerat Statius Metius missus ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno medix tuticus erat, servitiaque et plebem promiscue armarat, ut castra Romana invaderet intento consule ad Casilinum oppugnandum. nihil eorum Fabium fefellit. itaque Nolam ad collegam mittit, altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur: vel ipse relicto Nolae praesidio modico veniret, vel, si eum Nola teneret necdum securae res ab Hannibale essent, se Tib.

Gracchum proconsulem a Benevento acciturum
tio Marcellus duobus militum milibus Nolae in
relictis cum cetero exercitu Casilinum venit, a
eius Campani iam moventes sese quieverunt. it
bus consulibus Casilinum oppugnari coepit.
multa succedentes temere moenibus Romani mil
perent vulnera, neque satis inceptum succedere
omittendam rem parvam ac iuxta magnis difficile
dendumque inde censebat, cum res maiores i
Marcellus multa magnis ducibus sicut non adg
ita semel adgressis non dimittenda esse dicen
magna famae momenta in utramque partem fieren
ne irrito incepto abiretur. vineae inde omniaque
rum machinationumque genera cum admoverentu
panique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto
paucis egressis Marcellus portam qua egredieba
cupavit, caedesque promiscue omnium circa port
mo, deinde irruptione facta etiam in urbe fieri coe
quinquaginta fere primo egressi Campanorum, c
Fabium confugissent, praesidio eius Capuam perve
Casilinum inter colloquia cunctationemque pet
fidem per occasionem captum est: captivique Cam
rum quique Hannibalis militum erant Romam missi
ibi in carcere inclusi sunt; oppidanorum turba pe
timos populos in custodiam divisa.

XX. Quibus diebus a Casilino re bene gesta r
sum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes
regione conscriptas cum praefecto socium in agro ho
praedatum misit. eos effuse palatos Hanno adortus
multo minorem, quam ad Beneventum acceperat, red
hosti cladem; atque in Bruttios raptim, ne Gracchus
sequeretur, concessit. consules Marcellus retro, u
venerat, Nolam redit; Fabius in Samnites ad popular
agros recipiendasque armis quae defecerant urbes p
cessit. Caudinus Samnis gravius devastatus: perusti
agri, praedae pecudum hominumque actae, oppida
capta, Compulteria Telesia Compsa, inde Fugifulae et
bitanium. ex Lucanis Blandae, Apulorum Aecae op

...tae. milia hostium in his urbibus viginti
...aut occisa, et recepti perfugae trecenti sep...
Cum Romam misisset consul, virgis in
omnes ac de saxo deiecti. haec a Q. Fabi...
dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus val...
Nolae tenuit. et a praetore Q. Fabio, cui c...
provincia erat, Acuca oppidum per eos di...
stativaque ad Ardoneas communita.

Dum haec aliis locis ab Romanis geru...
rentum pervenerat Hannibal cum maxima
cumque ierat clade. in Tarentino demum
incedere agmen coepit. nihil ibi violatum r...
via excessum est; apparebatque non id mo...
aut ducis nisi ad conciliandos animos Tare...
ceterum cum prope moenibus successisset, motu...
spectum primum agminis, ut rebatur, locat. Tarent...
ab urbe ferme passus mille accederet, a M...
quam Hannibal ad moenia Brundisium praeer...
praetore, qui classi ad Brundisium iuventute dis...
Livius, [priore] conscripta qua res pos...
omnes, portas circaque muros, intentus neque l...
nibus, die ac nocte perinde praebuit ad...
dubii... sociis loci quicquam ibi absumptis
quare... diebus aliquot frustra Averni adisse...
eorum... nemo, qui ad lacum mitterent, va...
nirent ...ut nuntium litterasve castra inde movi...
temere... secutum cernens quamquam simula...
intacta... agro Tarentino, spe labefactandae
dum p... fuerat, tamen frumentum ex
sistens ...Salapiam ut venit, iam enim aestas
tino at... Heracleensi — comportat. p...
hiberni... placebat locus — per Salentinum agrum
Numida... Maurique per unde ceterae pra...
Apuliae... saltus dimissi, maxime abacti, e qui...
tum, eq... orum greges divisa.
milia do... anda equitibus bellum nequaqu...
XX... Romani, cum morsque tyranni d...
dum in... cilia. oreretur

pigros dedisset Syracusanis, quam causam a...
mutasset, M. Marcello alteri consulum eam pr...
decernunt. secundum Hieronymi caedem prim...
tuatum in Leontinis apud milites fuerat, vocifer...
ferociter parentandum regi sanguine coniurator...
deinde libertatis restitutae dulce auditu nome...
usurpatum, spes facta ex pecunia regia largiti...
tiaeque fungendae potioribus ducibus, et relat...
foeda scelera foedioresque libidines adeo mutav...
mos, ut insepultum iacere corpus paulo ante de...
regis paterentur. cum ceteri ex coniuratis ad ex...
obtinendum remansissent, Theodotus et Sosis regi...
quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium...
opprimerent, Syracusas contendunt. ceterum pra...
rat non fama solum, qua nihil in talibus rebus e...
rius, sed nuntius etiam ex regiis servis. itaque An...
dorus et Insulam et arcem et alia, quae poterat q...
opportuna erant, praesidiis firmarat. Hexapylo...
dotus ac Sosis post solis occasum iam obscur...
invecti cum cruentam regiam vestem atque insign...
pitis ostentarent, travecti per Tycham, simul ad...
tatem simul ad arma vocantes in Achradinam c...
nire iubent. multitudo pars procurrit in vias, pa...
vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospe...
et quid rei sit rogitant. omnia luminibus collucent s...
tuque vario complentur. armati locis patentibus co...
gantur; inermes ex Olympii Iovis templo spolia Galli...
Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano...
que ab eo, detrahunt, precantes Iovem ut volens prop...
praebeat sacra arma pro patria, pro deum delubris, ...
libertate sese armantibus. haec quoque multitudo st...
nibus per principes regionum urbis dispositis adiungi...
in Insula inter cetera Andranodorus praesidiis firmat h...
rea publica: locus saxo quadrato saeptus atque arci...
modum emunitus capitur ab iuventute, quae praesi...
eius loci attributa erat, mittuntque nuntios in Achradin...
horrea frumentumque in senatus potestate esse.

XXII. Luce prima populus omnis armatus inerm...

que in Achradinam ad curiam convenit. ibi p
diae ara, quae in eo sita loco erat, ex princip
nomine Polyaenus contionem et liberam et m
habuit. servitudinis indignitatisque homines ex
versus notum malum irritatos esse: discordia ci
importet clades, audisse magis a patribus Syra
quam ipsos vidisse. arma quod impigre ceperint, l
magis laudaturum, si non utantur nisi ultima nec
coacti. in praesentia legatos ad Andranodorum mi
cere, qui denuntient, ut in potestate senatus ac
sit, portas Insulae aperiat, reddat praesidium. si
alieni regni suum regnum velit facere, eundem se
multo acrius ab Andranodoro quam ab Hieronymo
libertatem. ab hac contione legati missi sunt.
inde haberi coeptus est, quod sicut regnante
manserat publicum consilium, ita post mortem ei
eam diem nulla de re neque convocati neque
fuerant. ut ventum ad Andranodorum est, ipsum
movebat et civium consensus et cum aliae occupa
bis partes tum pars Insulae velut munitissima pro
que alienata. sed evocatum eum ab legatis De
uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis
liebri spiritu, admonet saepe usurpatae Dionysii t
vocis, qua pedibus tractum non insidentem equo
quere tyrannidem dixerit debere. facile esse mo
quo quis velit cedere possessione magnae fortunae
cere et parare eam difficile atque arduum esse. sp
sumeret ad consultandum ab legatis: eo uteretur ad
cessendos ex Leontinis milites, quibus si pecuniam reg
pollicitus esset, omnia in potestate eius futura. haec
liebria consilia Andranodorus neque tota aspernatus
neque extemplo accepit, tutiorem ad opes adfectand
ratus esse viam, si in praesentia tempori cessisset. itaq
legatos renuntiare iussit futurum se in senatus ac pop
potestate. postero die luce prima patefactis Insulae p
tis in forum Achradinae venit. ibi in aram Concordi
ex qua pridie Polyaenus contionatus erat, escendit, or
tionemque eam orsus est, qua primum cunctationis su

veniam petivit: se enim clausas habuisse por
parantem suas res a publicis, sed strictis se
timentem, qui finis caedibus esset futurus, ut
satis libertati foret, contenti nece tyranni esse
cumque aut propinquitate aut adfinitate aut
nisteriis regiam contigissent, alienae culpae r
rentur. postquam animadverterit eos, qui l
patriam, servare etiam liberatam velle, atqu
consuli in medium, non dubitasse quin et corpu
cetera omnia quae suae fidei tutelaeque essent,
eum qui mandasset suus furor absumpsisset, p
stitueret. conversus deinde ad interfectores ty
nomine appellans Theodotum ac Sosin „facinu
„memorabile fecistis: sed mihi credite, inchoat
gloria nondum perfecta est, periculumque ingen
nisi paci et concordiae consulitis, ne libera effer
publica".

XXIII. Post hanc orationem claves portarum
niaeque regiae ante pedes eorum posuit. atque i
dem die dimissi ex contione laeti circa fana omni
supplicaverunt cum coniugibus ac liberis; poste
comitia praetorum creandi sunt habita. creatus in
Andranodorus, ceteri magna ex parte interfector
ranni; duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinon
fecerunt. qui auditis iis, quae Syracusis acta eran
cuniam regiam, quae in Leontinis erat, Syracusas
etiam quaestoribus ad id ipsum creatis tradiderunt.
quae in Insula erat Achradinam tradita est; muriq
pars, quae ab cetera urbe nimis firmo munimento i
saepiebat Insulam, consensu omnium deiecta est. se
et ceterae res hanc inclinationem animorum ad liberta
Hippocrates atque Epicydes audita morte tyra
quam Hippocrates etiam nuntio interfecto celare volu
deserti a militibus, quia id tutissimum ex praesenti
videbatur, Syracusas rediere. ubi ne suspecti obve
rentur tamquam novandi res aliquam occasionem qu
rentes, praetores primum, dein per eos senatum adeu
ab Hannibale se missos praedicant ad Hieronymum ta

...um amicum ac socium, paruisse imperio ...
...perator suus voluerit. velle ad Hannibale...
...terum, cum iter tutum non sit vagantibus p...
...tam Siciliam Romanis armis, petere ut prae...
aliquid, quo Locros in Italiam perducantur ...
magnam eos parva opera apud Hannibalem in...
cile res impetrata: abire enim duces regios cu...
militiae tum egentes eosdem atque audaces ...
sed quod volebant, non quam maturato opus er...
expediebant. interim iuvenes militares et ads...
bus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfuga...
maxima pars ex navalibus sociis Romanorum e...
etiam apud infimae plebis homines crimina s...
senatum optimatesque: id moliri clam eos atqu...
ut Syracusae per speciem reconciliatae societ...
cione Romanorum sint, dein factio ac pauci au...
deris renovati dominentur.

XXIV. His audiendis credendisque oppor...titudo maior in dies Syracusas confluebat, ne... solum spem novandarum rerum sed Andranod... praebe... nunc il...bat. qui fessus tandem uxoris vocibus, ... nova... qui... illud esse tempus occupandi res, dum turb... diis p... incondita libertate essent, dum reg... duces ...atque ... miles, dum ab Hanni... misto, ...astus obversaretur iuvare possent incepta, ... eos po... adsueti militibus nupta erat, rem consoci... arcana ...ui Gelonis filia cuidam tragico actori, ... et fort... dies Aristoni incaute aperit. hui... Graeco... committere adsuerat, nec ars, quia nihil potiorem ... honesta erant; ea deformabat. itaque fider... praetor... pudori est, quam patriae debebat, ind... diciis c...ne ratus quam rem haud vanam esse ... eorum ...defert. qui ubi consultis senioribus et a... ...istum ...erunt, ad fores posito, ingressos cu... tus ab r... praesidio Andranodorum interfecerunt. et cu... ortus ess... atrocioro, causam aliis igno... duxerunt ...que speciem tandem facto indicem in cur... ...a silentio ordine omnia edocuisset, qui cum

pium coniurationis factum ab Harmoniae Gelon nuptiis, quibus Themisto iuncta esset; Afrorum H rumque auxiliares instructos ad caedem praetoru cipumque aliorum, bonaque eorum praedae futu fectoribus pronuntiatum; iam mercennariorum adsuetam imperiis Andranodori paratam fuisse lam rursus occupandam; singula deinde, quae pe que agerentur, totamque viris armisque instructa iurationem ante oculos posuit. et senatui quid iure caesi quam Hieronymus videbantur; ante variae atque incertae rerum multitudinis clam quam ferociter minitantem in vestibulo curiae coniuratorum eo metu compresserunt, ut silentes in plebem in contionem sequerentur. Sopatro mand senatu et a collegis ut verba faceret. XXV. is, ta reos ageret, ab ante acta vita orsus, quaecumq Hieronis mortem sceleste atque impie facta esse dranodorum ac Themistum arguit fecisse. quid er sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vixdum scentem facere potuisse? tutores ac magistros e aliena invidia regnasse: itaque aut ante Hieronym certe cum Hieronymo perire eos debuisse. at illos iam morti destinatosque alia nova scelera post tyranni molitos, palam primo, cum clausis Andran Insulae portis hereditatem regni creverit, et quae rator tenuerat, pro domino possederit; proditus ab eis, qui in Insula erant, circumsessus ab unive vitate, quae Achradinam tenuerit, nequiquam palan aperte petitum regnum clam et dolo adfectare cona etne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, cu liberatores patriae insidiator ipse libertatis creatu praetor. sed animos eis regios regias coniuges f alteri Hieronis alteri Gelonis filias nuptas, sub hanc ex omnibus partibus contionis clamor oritur, null rum vivere debere, nec quemquam superesse tyran stirpis. ea natura multitudinis est: aut servit hu aut superbe dominatur; libertatem, quae media es cupere modice nec habere sciunt. et non ferme

irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes suppliciorum animos ad sanguinem et caedes irritent. sicut tum extemplo praetores rogationem promulgarunt acceptaque paene prius quam promulgata est, ut omnes regiae stirpis interficerentur. missique a praetoribus Damaratam Hieronis et Harmoniam Gelonis filiam, coniuges Andranodori et Themisti, interfecerunt.

XXVI. Heraclia erat filia Hieronis, uxor Zoippi, qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemaeum missus voluntarium consciverat exsilium. ea cum ad se quoque venire praescisset, in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus virginibus resolutis crinibus miserabilique alio habitu; et ad ea addidit preces, nunc per memoriam Hieronis patris Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare sinerent. nihil se ex regno illius praeter exsilium viri habere; neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse quam sororis, neque interfecto eo causam eandem esse. quid? quod, si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura, sibi cum ceteris serviendum. si quis Zoippo nuntiet interfectum Hieronymum ac liberatas Syracusas, cui dubium esse quin extemplo conscensurus sit navem atque in patriam rediturus? quantum spes hominum falli! in liberata patria coniugem eius ac liberos de vita dimicare — quid obstantes libertati aut legibus? quod ab se cuiquam periculum, a sola ac prope vidua et puellis in orbitate degentibus esse? at enim periculi quidem nihil ab se timere: invisam tamen stirpem regiam esse. ergo procul ab Syracusis Siciliaque asportari ablegarentque Alexandriam iuberent ad virum uxorem, ad patrem filias. aversis auribus animisque questa, ne tempus tereretur, ferrum quosdam expedientes cernebat. tum omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent orare institit, a qua aetate etiam hostes iratos abstinere; ne tyrannos ulciscendo quae odissent scelera ipsi imitarentur. inter haec abstractam a penetralibus iugulant; in virgines deinde respersas matris cruore impetum faciunt. quae alienata mente simul luctu metuque velut captae furore eo cursu

se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium pa
publicum, impleturae urbem tumultu fuerint. tun
haud magno aedium spatio inter medios tot arn
quotiens integro corpore evaserunt, tenentibusq
tot ac tam validae eluctandae manus essent, ses
runt. tandem vulneribus confectae, cum omnia re
sanguine, exanimes corruerunt. caedemque per
rabilem miserabiliorem casus fecit, quod paulo p
tius venit, mutatis repente ad misericordiam ani
interficerentur. ira deinde ex misericordia orta
adeo festinatum ad supplicium neque locus pa
aut regressus ab ira relictus esset: itaque fremer
tudo et in locum Andranodori ac Themisti — na
praetores fuerant — comitia poscere, quae neq
ex sententia praetorum futura essent. XXVII.
est comitiis dies; quo nec opinantibus omnibus
ultima turba Epicyden nominavit, tum inde alius
cratem; crebriores deinde hae voces et cum hau
adsensu multitudinis esse. et erat confusa contio
pulari modo sed militari quoque turba, magna e
etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, per
praetores dissimulare primo, et trahendam rem
postremo victi consensu et seditionem metuentes p
tiant eos praetores. nec illi primo statim creati
quid vellent, quamquam aegre ferebant et de indut
rum decem legatos isse ad Ap. Claudium, et imp
eis alios, qui de foedere antiquo renovando ag
missos. ad Murgantiam tum classem navium centu
manus habebat, quonam evaderent motus ex ca
tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova
insolita libertas, opperiens.

Per eosdem dies cum ad Marcellum venient
Siciliam legati Syracusani missi ab Appio essent, a
condicionibus pacis Marcellus, posse rem conveni
tus, et ipse legatos Syracusas, qui coram cum pra
bus de renovando foedere agerent, misit. et iam il
quaquam eadem quies ac tranquillitas erat. Post
Punicam classem accessisse Pachynum adlatum

dempto timore Hippocrates et Epicyde
cenarios milites nunc apud transfug
Syracusas criminabantur. ut vero Appiu
portus, quo aliae partis hominibus ani
statione habere coepit, ingens in specien
accesserat fides; ac primo etiam tumu
multitudo ad prohibendos, si in terram e

XXVIII. In hac turbatione rerum in
placuit. ubi cum alii alio tenderent, nec
res esset, Apollonides principum unus o
rem ut in tali tempore habuit: nec spem
niciem propiorem umquam civitati ulli f
uno animo omnes vel ad Romanos vel ad
inclinent, nullius civitatis statum fortuna
tiorem fore: si alii alio trahant res, non in
manosque bellum atrocius fore quam inter
sanos, cum intra eosdem muros pars utra
citus, sua arma, suos habitura sit duces. i
omnes sentiant, summa vi agendum esse.
sit utilior, eam longe minorem ac levioris
sultationem esse; sed tamen Hieronis poti
ronymi auctoritatem sequendam in sociis
quinquaginta annis feliciter expertam amici
cognitae, quondam infideli praeferendam. es
menti aliquid ad consilium, quod Carthagi
pax negari posset, ut non utique in praes
cum eis geratur: cum Romanis extemplo au
bellum habendum. quo minus cupiditatis
est oratio habere, eo plus auctoritatis habui
est praetoribus ac delectis senatorum milita
silium: iussi et duces ordinum praefectique
simul consulere. cum saepe acta res esset m
minibus, postremo, quia belli cum Romanis g
nulla apparebat, pacem fieri placuit mittique
tos ad rem confirmandam.

XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt
Leontinis legati praesidium finibus suis orantes
quae legatio peropportuna visa ad multitudinem

tam ac tumultuosam exonerandam ducesque eius ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo transfugas iussus; secuti multi ex mercennariis auxiliis quattuor milia armatorum effecerunt. et mittentibus et missis ea laeta expeditio fuit: nam et illis, quod iam diu cupiebant, novandi res occasio data est, et hi sentinam quandam urbis rati exhaustam laetabantur. ceterum levaverunt modo in praesentia velut corpus aegrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciae Romanae primo furtivis excursionibus vastare coepit; deinde, cum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio praesidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum caede multorum fecit. quae cum essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent, nec belli defuturam umquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes non ab Syracusis modo sed tota procul Sicilia ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris praesens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam ab Syracusis coepit: nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut quicumque populi sub regibus fuissent, et suae dicionis essent; nec iam liberatos contentos esse, nisi etiam regnent ac dominentur. renuntiandum igitur eis esse Leontinos quoque aequum censere liberos esse, vel quod in solo urbis suae tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem relictisque regiis ducibus Syracusas concursum sit. itaque aut eximendum id de foedere esse, aut legem eam foederis non accipiendam. facile multitudini persuasum; legatisque Syracusanorum et de caede stationis Romanae querentibus et Hippocraten atque Epicyden abire seu Locros seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, iubentibus ferociter responsum est, neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent, neque teneri alienis foederibus. haec ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes Leontinos in sua potestate esse: itaque integro

secum foedere bellum Romanos cum iis gesturos, H
sese defuturos ei bello, ita ut in potestatem redacti
rursus dicionis essent, sicut pax convenisset.

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectu
Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte adg
retur, tanto ardore militum est usus ab ira inter con
nes pacis interfectae stationis, ut primo impetu u
expugnaverit. Hippocrates atque Epicydes postquam
muros refringique portas videre, in arcem sese cum
cis recepere; inde clam nocte Herbesum perfugiunt.
racusanis octo milium armatorum agmine profectis d
ad Mylan flumen nuntius occurrit captam urbem
cetera falsa mixta veris ferens: caedem promiscuam
litum oppidanorumque factam, nec quicquam pube
arbitrari superesse; direptam urbem, bona locuple
donata. ad nuntium tam atrocem constitit agmen, co
tatis omnibus duces — erant autem Sosis ac D
menes — quid agerent consultabant. terroris spec
haud vanam mendacio praebuerant verberati ac se
percussi transfugae ad duo milia hominum: ceter
Leontinorum militumque aliorum nemo post captam
bem violatus fuerat, suaque omnia eis, nisi quae pri
tumultus captae urbis absumpserat, restituebantur.
ut Leontinos irent, proditos ad caedem commilito
querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certior
nuntium exspectarent. cum ad defectionem inclinatos a
mos cernerent praetores, sed eum motum haud diut
num fore, si duces amentiae sublati essent, exercit
ducunt Megara, ipsi cum paucis equitibus Herbesum p
ficiscuntur spe territis omnibus per proditionem ur
potiundae. quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agend
rati postero die Megaris castra movent, ut Herbesu
omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates et Epicyd
non tam tutum prima specie quam unum spe undiq
abscisa consilium esse rati, ut se militibus permitter
et adsuetis magna ex parte sibi et tum fama caedis co
militonum accensis, obviam agmini procedunt. pri
forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud H

Hieronymum meruerant sub eis et Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasumennum inter Romanorum auxilia dimissique. quos ubi ex signis habituque armorum cognovere, Hippocrates atque Epicydes ramos oleae ac velamenta alia supplicum porrigentes orare, ut reciperent sese, ut receptos tutarentur, neu proderent Syracusanis, a quibus ipsi mox trucidandi populo Romano dederentur.

XXXI. enimvero conclamant, bonum ut animum haberent: omnem se cum illis fortunam subituros. inter hoc colloquium signa constiterunt, tenebaturque agmen; necdum quae morae causa foret pervenerat ad duces. postquam Hippocraten atque Epicyden pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubie approbantium adventum eorum, extemplo praetores citatis equis ad prima signa perrexerunt, qui mos illis, quae licentia Cretensium esset rogitantes colloquia serendi cum hoste, iniussuque praetorum miscendi eos agmini suo? comprehendi inicique catenas iusserunt Hippocrati. ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, appareret eis timendum esse. solliciti incertique rerum suarum Megara, unde profecti erant, referri signa iubent nuntiosque de statu praesenti Syracusas mittunt. fraudem quoque Hippocrates addit inclinatis ad omnem suspicionem animis; et Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis velut interceptas litteras, quas ipse composuerat, recitat: „praetores Syracusani consuli Marcello:" secundum salutem, ut adsolet, scriptum erat recte eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. sed omnium mercennariorum militum eandem esse causam, nec umquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut in urbe aut in exercitu suo esset. itaque daret operam, ut eos, qui cum suis praetoribus castra ad Megara haberent, in suam potestatem redigeret ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas. haec cum recitata essent, cum tanto clamore ad arma discursum est, ut praetores inter tumultum pavidi abequitaverint Syracusas. et ne fuga quidem eorum seditio compressa est, impetus-

que in Syracusanos milites fiebant; nec ab ullo temp
tum foret, ni Epicydes atque Hippocrates irae multit
nis obviam issent, non a misericordia aut humano cons
sed ne spem reditus praeciderent sibi, et cum ipsos s
milites fidos haberent simul obsides, tum cognatos s
que eorum atque amicos tanto merito primum, dein
gnore sibi conciliarent. expertique, quam vana aut
aura mobile vulgus esset, militem nancti ex eo nun
qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syr
sas perferret nuntium convenientem eis quae ad M
falso nuntiata erant, auctoremque se exhibendo ac
visa quae dubia erant narrando concitaret iras homi
XXXII. huic non apud vulgum modo fides fuit, sed s
tum quoque in curiam introductus movit. haud vani
dam homines palam ferre perbene detectam in Leon
esse avaritiem et crudelitatem Romanorum. eadem, s
trassent Syracusas, aut foediora etiam, quo maius
avaritiae praemium esset, facturos fuisse. itaque clau
das cuncti portas et custodiendam urbem censere.
non ab isdem omnes timere nec eosdem odisse: ad
tare genus omne partemque magnam plebis invisum
nomen Romanum; praetores optimatiumque pauci, qu
quam inflati vano nuntio erant, tamen ad propius praes
tiusque malum cautiores esse. et iam ad Hexapylum er
Hippocrates atque Epicydes, serebanturque colloquia p
propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut port
aperirent sinerentque communem patriam defendi ab in
petu Romanorum. iam unis foribus Hexapyli aperti
coepti erant recipi, cum praetores intervenerunt. et prim
imperio minisque, deinde auctoritate deterrendo, po
stremo, ut omnia vana erant, obliti maiestatis precibus
agebant, ne proderent patriam tyranni ante satellitibus
et tum corruptoribus exercitus. sed surdae ad ea omnia
aures concitatae multitudinis erant, nec minore intus vi
quam foris portae effringebantur; effractisque omnibus
toto Hexapylo agmen receptum est. praetores in Achra
dinam cum iuventute popularium confugiunt. mercennarii
milites perfugaeque et quidquid regiorum militum Syra

cusis erat agmen hostium augent. ita Achradina quoque primo impetu capitur, praetorumque nisi qui inter tumultum effugerunt, omnes interficiuntur. nox caedibus finem fecit. postero die servi ad pilleum vocati et carcere vincti emissi; confusaque haec omnis multitudo Hippocraten atque Epicyden creant praetores; Syracusaeque, cum breve tempus libertas adfulsisset, in antiquam servitutem reccideranl.

XXXIII. Haec nuntiata cum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. praemissa quadriremis cum intrasset fauces portus, capitur; legati aegre effugerunt. et iam non modo pacis sed ne belli quidem iura relicta erant, cum Romanus exercitus ad Olympium — Iovis id templum est — mille et quingentos passus ab urbe castra posuit. inde quoque legatos praemitti placuit; quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator non bellum se Syracusanis sed opem auxiliumque adferre ait, et iis, qui ex media caede elapsi perfugerint ad se, et iis, qui metu oppressi foediorem non exsilio solum sed etiam morte servitutem patiantur. nec caedem nefandam sociorum inultam Romanos passuros: itaque si eis, qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, caedis auctores dedantur et libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse: si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello persecuturos. ad ea Epicydes, si qua ad se mandata haberent, responsum eis ait se daturos fuisse: cum in eorum ad quos venerint manu res Syracusana esset, tum reverterentur. si bello lacesserent, ipsa re intellecturos nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare. ita legatis relictis portas clausit.

Inde terra marique simul coeptae oppugnari Syracusae, terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cuius murus fluctu adluitur. et quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant vastam disiectamque spatio urbem parte aliqua se invasuros, omnem appara-

tum oppugnandarum urbium muris admoverunt. XXXI

habuisset tanto impetu coepta res fortunam, nisi
homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is
unicus spectator caeli siderumque, mirabilior tame
ventor ac machinator bellicorum tormentorum operum
quibus, si quid hostes ingenti mole agerent, ipse pe
momento ludificaretur. murus per inaequales ductus
les; pleraque alta et difficilia aditu; submissa qua
et quae planis vallibus adire possent. ut cuique in
visum est loco, ita genere omni tormentorum
Achradinae murum, qui, ut ante dictum est, mari
tur, sexaginta quinqueremibus Marcellus oppugnaba
ceteris navibus sagittarii funditoresque et velites
quorum telum ad remittendum inhabile imperitis est
quemquam sine vulnere consistere in muro patiebat
hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tene
naves. iunctae aliae binae quinqueremes demptis int
ribus remis, ut latus lateri applicaretur, cum exte
ordine remorum velut una navis agerentur, turres c
bulatas machinamentaque alia quatiendis muris porta
adversus hunc navalem apparatum Archimedes v
magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas
procul erant naves saxa ingenti pondere emittebat;
piores levioribus eoque magis crebris petebat telis;
stremo, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingerer
murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere ca
aperuit, per quae cava pars sagittis pars scorpionibus n
dicis ex occulto petebant hostem. quae propius quaed
subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum esse
in eas tollenone super murum eminente ferrea manus, f
mae catenae illigata, cum iniecta prorae esset, gravequ
libramentum plumbi recelleret ad solum, suspensa pro
navem in puppim statuebat, dein remissa subito velut e
muro cadentem navem cum ingenti trepidatione nautaru
ita undae adfligebat, ut etiamsi recta reciderat, aliquan
tum aquae acciperet. ita maritima oppugnatio est elusa
omnisque spes ad id versa, ut totis viribus terra adgre
derentur. sed ea quoque pars eodem omni apparatu to

mentorum instructa erat, Hieronis impensis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. natura etiam adiuvabat loci, quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna parte ita proclive est, ut non solum missa tormento, sed etiam quae pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent. eadem causa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum praebebat. ita consilio habito, quoniam omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione atque obsidendo tantum arcere terra marique commeatibus hostem placuit.

XXXV. Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quae in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Helorum atque Herbesum dedentibus ipsis recipit, Megara vi capta diruit ac diripuit ad reliquorum ac maxime Syracusanorum terrorem. per idem fere tempus et Himilco, qui ad Pachyni promuntorium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque et viginti milia peditum, tria equitum, duodecim elephantos exposuit, nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat ad Pachynum classem. et postquam ab Hippocrate occupatae Syracusae erant, profectus Carthaginem, adiutusque ibi et ab legatis Hippocratis et litteris Hannibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliae per summum decus repetendae, et ipse haud vanus praesens monitor facile perpulerat, ut quantae maximae possent peditum equitumque copiae in Siciliam traicerentur. adveniens Heracleam intra paucos inde dies Agrigentum recepit; aliarumque civitatium, quae partis Carthaginiensium erant, adeo accensae sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, ut postremo etiam qui obsidebantur Syracusis animos sustulerint. et parte copiarum satis defendi urbem posse rati ita inter se munera belli partiti sunt, ut Epicydes praeesset custodiae urbis, Hippocrates Himilconi coniunctus bellum adversus consulem Romanum gereret. cum decem milibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus castra circa Acrillas urbem ponebat. munientibus supervenit Marcellus ab Agrigento iam occupato, cum frustra eo praevenire hostem

festinans tetendisset, rediens, nihil minus r
tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum
sed tamen metu Himilconis Poenorumque,
quaquam eis copiis quas habebat par esset, c
maxime intentus atque agmine ad omnes casu
ibat. XXXVI. forte ea cura, quae adversus
parata, adversus Siculos usui fuit. castris
compositos ac dispersos nanctus eos et ple
mes, quod peditum fuit, circumvenit; eques le
inito cum Hippocrate Acras perfugit.

Ea pugna deficientes ab Romanis cum
Siculos Marcellus Syracusas redit; et post
Himilco adiuncto Hippocrate ad flumen An
ferme inde milia, castra posuit. sub idem
et naves longae quinque et quinquaginta Cart
cum Bomilcare classis in magnum portum
alto decurrere, et Romanae item classis, trig
remes, legionem primam Panormi exposuere
ab Italia bellum, adeo uterque populus in S
tus, fuisse videri poterat. legionem Roman
posita Panormi erat, venientem Syracusas
dubie sibi futuram Himilco ratus via decipi
raneo namque Poenus itinere duxit, legio
classe prosequente ad Appium Claudium P
parte copiarum obviam progressum perveni
Poeni ad Syracusas morati sunt: et Bomilc
rum fidens navibus suis, duplici facile nu
habentibus Romanis, simul inutili mora cern
ab suis quam inopiam adgravari sociorum,
datis in Africam transmisit; et Himilco secut
Marcellum Syracusas, si qua, priusquam
piis iungeretur, occasio pugnandi esset,
nulla contigerat, tutumque ad Syracusas et
viribus hostem cernebat, ne frustra adsider
que obsidionem sociorum tempus tereret, e
rit, ut, quocumque vocasset defectionis ab
admoveret exercitum ac praesens suas res
deret animos. Murgantiam primum prodito

sidio Romano recipit, ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum civitatium animi; praesidiaque Romana aut pellebantur arcibus aut prodita per fraudem opprimebantur. Henna, excelso loco ac praerupto undique sita, cum loco inexpugnabilis erat, tum praesidium in arce validum praefectumque praesidii haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat, vir acer et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum reponeret. et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditae proditiones defectionesque urbium et clades praesidiorum. itaque nocte dieque iuxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant, nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. quod ubi Hennensium principes iam pacti cum Himilcone de proditione praesidii animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, aperte rati agendum. urbem arcemque suae potestatis aiunt debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam traditi essent Romanis. itaque claves arcis portarumque reddi *sibi* aequum censent: bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse, et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes ac non coacti mansissent in amicitia. ad ea Romanus se in praesidio impositum esse dicere ab imperatore suo, clavesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quae nec suo nec Hennensium arbitrio haberet sed eius qui commisisset. praesidio decedere apud Romanos capital esse, et nece liberorum etiam suorum eam noxam parentes sanxisse. consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atque arbitrii esset. se vero negare illi missuros, testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suae quaesituros. tum Pinarius: at illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium, ut sciretur, utrum paucorum ea denuntiatio an universae civitatis esset. consensa in posterum diem contio.

XXXVIII. Postquam ab eo colloquio in arcem sese

recepit, convocat suos; quibus,
milites," inquit „quem ad modun
Siculis circumventa et oppressa
vos raudem deum primo benignita
tute dies noctesque perstando ac
vita tis. utinam reliquum tempus
nec faciendo traduci posset! haec
tio est, qua usi adhuc sumus: cui
dit aperte ac propalam claves port
sin ull tradiderimus, Carthaginien
erit, foediusque hic trucidabimur
si dium interfectum est. noctem un
dum sumpsi, qua vos certiores pe
orta luce contionem habituri sun
concitandumque in vos populum.
vestro aut Hennensium sanguine l
praeoccupati spem ullam nec oc
quam habebitis. qui prior strinxe
erit. intenti ergo omnes armatiqu
ego in contione ero et tempus,
sint, loquendo altercandoque tra
dedero, tum mihi undique clamo
dite ac sternite omnia ferro, et ca
cuius aut vis aut fraus timeri pos
Proserpina, precor, ceteri super
urbem hos sacratos lacus lucos
volentes propitii adsitis, si vitan
causa hoc consilii capimus. plu
tarer, si cum armatis dimicatio f
cautos ad satietatem trucidabiti
propinquo sunt, ne quid ab Himil
timeri possit". XXXIX. Ab hac
pora curant. postero die alii al
nera claudendosque oppositi s
super theatrum circaque, adsu
tionum, consistunt. productus
bus praefectus Romanus cum
potestatem esse, non suam et

die dixisset, et primo sensim ac plures reddere claves, dein iam una voce id omnes iuberent, cunctantique et differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi, tum praefectus toga signum, ut convenerat, dedit, militesque intenti dudum ac parati alii superne in aversam contionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. caeduntur Hennenses cavea inclusi, coacervanturque non caede solum sed etiam fuga, cum alii super aliorum capita ruerent, integris saucii, vivi mortuis incidentes cumularentur. inde passim discurritur et urbis captae modo fugaque et caedes omnia tenet, nihilo remissiore militum ira, quod turbam inermem caedebant, quam si periculum par et ardor certaminis eos irritaret. ita Henna aut malo aut necessario facinore retenta.

Marcellus nec factum improbavit, et praedam Hennensium militibus concessit, ratus timore deterritos a proditionibus praesidiorum Siculos. atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitae claraeque vel ob insignem munimento naturali locum vel ob sacrata omnia vestigiis raptae quondam Proserpinae, prope uno die omnem Siciliam pervasit. et quia caede infanda rebantur non hominum tantum sed etiam deorum sedem violatam esse, tum vero qui etiam ante dubii fuerant defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit, cum acciti a proditoribus nequiquam ad Hennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit; frumentoque et commeatibus aliis in castra convectis, praesidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit. inde Appio Claudio Romam ad consulatum petendum misso T. Quinctium Crispinum in eius locum classi castrisque praeficit veteribus: ipse hibernacula quinque milia passuum Hexapylo — Leonta vocant locum — communiit aedificavitque. haec in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

XL. Eadem aestate et cum Philippo rege, quod iam ante suspectum fuerat, motum bellum est. legati ab Orico ad M. Valerium praetorem venerunt, praesidentem classi

Brundisio Calabriaeque circa litoribu
pum primum Apolloniam temptasse
centum viginti flumine adverso subve
res tardior spe fuerit, ad Oricum cl
adm ovisse; eamque urbem, sitam in
bu neque viris atque armis validam,
pr ssam esse. haec nuntiantes oraba
ho temque haud dubium Romanis ma
ti is urbibus arceret, quae ob nullam
quod imminerent Italiae peterentur. M
milium praesidio relicto praeposito qu
Sato, cum classe instructa parataque,
ves militum capere non poterant, in
altero die Oricum pervenit; urbemqu
praesidio, quod rex recedens inde re
gno certamine recepit. legati eo ab
nuntiantes in obsidione sese, quod
nollent, esse, neque sustinere ultra vir
nisi praesidium mittatur Romanum.
vellent pollicitus, duo milia delector
longis mittit ad ostium fluminis cu
Q. Naevio Crista, viro impigro et pe
positis in terram militibus navibusqu
venerat, ad ceteram classem remissis
mine per viam minime ab regiis obse
ita ut nemo hostium sentiret, urbem
insequentem quievere, dum praefect
loniatium armaque et urbis vires ins
inspectaque satis animorum fecere, s
toribus comperit, quanta socordia
hostes esset, silentio noctis ab url
egressus castra hostium adeo neglect
vit, ut satis constaret prius mille hom
quam quisquam sentiret, ac si caed
venire ad tabernaculum regium pot
morum portae excitavit hostes; inde
que omnes occupavit, ut non modo
caperet aut castris pellere hostem

ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens militi quoque nedum regi vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit. eodem et alia turba effusa est. paulo minus tria milia militum in castris aut capta aut occisa. plus tamen hominum aliquanto captum quam caesum est. castris direptis Apolloniatae catapultas ballistas tormentaque alia, quae oppugnandae urbi comparata erant, ad tuenda moenia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere; cetera omnis praeda castrorum Romanis concessa est. haec cum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. itaque Philippus, neque terrestri neque navali certamini satis fore parem se fidens, subductis navibus aut incensis terra Macedoniam petit magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

XLI. Eodem anno in Hispania varie res gestae. nam priusquam Romani amnem Hiberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt. defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Hiberum dubiis sociorum animis in tempore advenisset. primo ad Castrum Album — locus est insignis caede magni Hamilcaris — castra Romani habuere. arx erat munita, et convexerant ante frumentum: tamen, quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat et ad duo milia aut moratorum aut palantium per agros interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca, et ad montem Victoriae castra communivere. eo Cn. Scipio cum omnibus copiis et Hasdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu iusto advenit; contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda haud fefellit hostes, oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniae valida ac nobilis, et adeo coniuncta societate Poenis, ut uxor inde Hannibali esset, ad

Romanos defecit. Carthaginienses Iliturgi
adorti, quia praesidium ibi Romanum erat;
que inopia maxime eum locum expugnaturi.
ut sociis praesidioque ferret opem, cum legi
profectus inter bina castra cum magna caede
bem est ingressus, et postero die eruptione
pugnavit. supra duodecim milia hominum c
proeliis, plus mille hominum captum cum s
militaribus signis. ita ab Iliturgi recessum
inde urbs — socia et haec Romanorum erat
giniensibus oppugnari coepta est. eam obs
certamine adveniens Cn. Scipio solvit. XI
dam exinde castra Punica mota, et Romani
secuti sunt. ibi signis collatis pugnatum
ferme horas; egregieque vincentibus Ron
receptui est datum, quod Cn. Scipionis femu
fixum erat, pavorque circa eum ceperat mil
ferum esset vulnus. ceterum haud dubium
ea mora intervenisset, castra eo die Punic
rint. iam non milites solum sed elephant
ad vallum acti erant, superque ipsum nov
elephanti pilis confixi. hoc quoque proelio
milia hominum dicuntur caesa, prope tria
gnis militaribus septem et quinquaginta.
inde urbem Poeni recessere, et ut territis in
Romanus. ibi iterum Scipio lecticula in acie
flixit; nec dubia victoria fuit: minus tamen d
quam antea, quia pauciores superfuerant
occisum. sed gens nata instaurandis repar
Magone ad conquisitionem militum a fratr
replevit exercitum animosque ad temptan
certamen fecit: alii plerique milites, si qu
totiens intra paucos dies victa, isdem anim
res eodemque eventu pugnavere: plus o
num caesa et haud multo minus quam n
signa militaria quinquaginta octo: et spol
lica fuere, aurei torques armillaeque, ma
duo etiam insignes reguli Gallorum —

Vismaro nomina erant — eo proelio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi. — Cum iam prosperae res in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quae causa belli esset, octavum iam annum sub hostium potestate esse. itaque id oppidum vi pulso praesidio Punico receperunt, cultoribusque antiquis, quos ex iis vis reliquerat belli, restituerunt, et Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt urbemque eorum delerunt.

XLIII. Haec in Hispania Q. Fabio M. Claudio consulibus gesta. Romae cum tribuni plebis novi magistratum inissent, extemplo censoribus P. Furio et M. Atilio a Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. quaestorem eum proximo anno adempto equo tribu moverant atque aerarium fecerant propter coniurationem deserendae Italiae ad Cannas factam. sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere dimissique fuerant. ne lustrum perficerent mors prohibuit P. Furii. M. Atilius magistratu se abdicavit. — Comitia consularia habita ab Q. Fabio Maximo consule. creati consules ambo absentes Q. Fabius Maximus consulis filius et Tib. Sempronius Gracchus iterum. praetores fiunt M. Atilius et, qui tum aediles curules erant, P. Sempronius Tuditanus et Cn. Fulvius Centumalus et M. Aemilius Lepidus. ludos scenicos per quadriduum eo anno primum factos ab curulibus aedilibus memoriae proditur. aedilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas pavore aliis in tanta clade torpentibus per medios hostes duxit.

Iis comitiis perfectis auctore Q. Fabio consule designati consules Romam accersiti magistratum inierunt, senatumque de bello ac provinciis suis praetorumque et de exercitibus, quibus quique praeessent, consuluerunt.

XLIV. itaque provinciae atque exercitus divisi: bellum cum Hannibale consulibus mandatum et exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter, quem Fabius consul. eae binae erant legiones. M. Aemilius praetor, cuius peregrina sors erat, iuris dictione M. Atilio collegae prae-

tori urbano mandata Luceriam provinciam hab
nesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul
praefuerat. P. Sempronio provincia Arim
io Suessula cum binis item legionibus ev
Ful ius urbanas legiones duceret, Tuditanus a
Ful acciperet. prorogata imperia provinciaequ
nio Sicilia finibus eis quibus regnum Hieronis f
dio propraetori provincia vetus, T. Otacilio c
tul s nulli additi novi. M. Valerio Graecia M
cit cum legione et classe quam haberet; Q. Muci
cum exercitu — duae autem legiones erant — Sa
rentio legio una, cui iam praeerat, ac Pic
Praeterea duae urbanae legiones iussae et
sociorum. his ducibus, his copiis adversu
aut mota aut suspecta bella muniverunt I
perium.

Consules duabus urbanis legionibus s
mentoque in alias lecto, priusquam ab
prodigia procurarunt quae nuntiata erant.
tae Atellae et Ariciae etiam Iovis aedis
fuerant. et alia ludibria oculorum aurium
veris: navium longarum species in flum
quae nullae erant, visae; et in Iovis Vicil
in Compsano agro est, arma concrepuiss
terni cruentum fluxisse. his procuratis
fleum profecti consules, Sempronius in
liam Fabius. pater filio legatus ad Su
venit. cum obviam filius progrederetu
recundia maiestatis eius taciti anteirent
fasces equo praevectus senex, ut cor
proximum lictorem iussit, et ut is, de
inclamavit, tum demum desiliens „exp
fili, satin' scires consulem te esse".

XLV. In ea castra Dasius Alt
nocte cum tribus servis venit, promit
foret, se Arpos proditurum esse. e
cum rettulisset Fabius, aliis pro tr
necandusque videri ancipitis animi

post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem descisset, traxissetque ad defectionem Arpos; tum, quoniam res Romana contra spem votaque eius velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem proditis olim; qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus sociis, vanus hostis: ad Faleriorum Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum esse. contra ea consulis pater Fabius temporum oblitos homines in medio ardore belli, tamquam in pace, libera de quoque arbitria agere aiebat; qui, cum illud potius agendum atque cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent; documentum autem dicant statui oportere, si quis resipiscat et antiquam societatem respiciat. quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat, cui dubium esse, quin brevi desiderata ab sociis Romana res foederibus Punicis omnia in Italia iuncta visura sit? se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quicquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii viam. neque pro hoste neque pro socio in praesentia habitum libera custodia haud procul a castris placere in aliqua fida civitate eum servari per belli tempus: perpetrato bello tum consultandum, utrum prior defectio plus merita sit poenae an hic reditus veniae. Fabio adsensum est, catenisque ligatus traditus et ipse et comites; et auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari iussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur, nocte clausum adservabant. Arpis domi primum desiderari quaerique est coeptus; dein fama per totam urbem vulgata tumultum ut principe amisso fecit; metuque rerum novarum extemplo nuntii missi. quibus nequaquam offensus Poenus, quia et ipsum ut ambiguae fidei virum suspectum iam pridem habebat, et causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique: ceterum ut irae magis quam avaritiae datum crederent homines, crudelitatem quoque gravitati addidit, coniugemque eius ac liberos in castra accitos, quaestione prius habita et primum de fuga

Altinii, dein quantum auri argentique don satis cognitis omnibus vivos combussit.

XLVI. Fabius ab Suessula profectus institit oppugnare. ubi cum a quingentis fe stra posuisset, contemplatus ex propinq moeniaque, quae pars tutissima moenibus xime neglectam custodia vidit, ea potiss statuit. comparatis omnibus, quae ad urb das usui sunt, centurionum robora ex toto git, tribunosque viros fortes eis praefecit, centos, quantum satis visum est, attribuit quartae vigiliae signum cecinisset, ad eun iussit ferre. porta ibi humilis et angusta er via per desertam partem urbis. eam porta transgressos murum aperire ex interiore p stra refringere iubet, et tenentes partem u gnum dare, ut ceterae copiae admoverentur: atque instructa sese habiturum. ea impigre impedimentum agentibus fore videbatur, i fallendum adiuvit. imber ab nocte media c des vigilesque dilapsos e stationibus suffi coegit, sonituque primo largioris procellae s lientium portam exaudiri prohibuit, lentior c liorque accidens auribus magnam partem h vit. postquam portam tenebant, cornicines i intervallis dispositos canere iubent, ut cons id ubi factum ex composito est, signa efferri ac paulo ante lucem per effractam portam ditur. XLVII. tum demum hostes excitati su bre conquiescente et propinqua luce. praes erat Hannibalis quinque milia ferme armat Arpini tria milia hominum armabant. eos ne quid ab tergo fraudis esset, hosti oppo gnatum primo in tenebris angustisque viis mani non vias tantum sed tecta etiam proxi cupassent, ne peti superne ac vulnerari pos inter se quidam Arpinique et Romani atque i coepta fieri, percunctantibus Romanis, qui

Arpini, quam ob noxam Romanorum, quod aut meritum Poenorum pro alienigenis ac barbaris Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, et vectigalem ac stipendiariam Italiam Africae facerent: Arpinis purgantibus ignaros omnium se venum a principibus datos Poeno, captos oppressosque a paucis esse. initio orto plures cum pluribus colloqui; postremo praetor Arpinus ab suis ad consulem deductus, fideque data inter signa aciesque Arpini repente pro Romanis adversus Carthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paulo minus mille homines, nihil praeterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur praesidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portae patefactae emissique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius praeterquam unius veteris proditoris, novi perfugae, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari iussa; operaque eorum forti ac fideli persaepe res publica usa est.

Cum consul alter in Apulia alter in Lucanis esset, equites centum duodecim nobiles Campani per speciem praedandi ex hostium agro permissu magistratuum ab Capua profecti ad castra Romana, quae super Suessulam erant, venerunt, stationi militum qui essent dixerunt: colloqui sese cum praetore velle. Cn. Fulvius castris praeerat; cui ubi nuntiatum est, decem ex eo numero iussis inermibus deduci ad se, ubi quae postularent audivit — nihil autem aliud petebant, quam ut Capua recepta bona sibi restituerentur —, in fidem omnes accepti. et ab altero praetore Sempronio Tuditano oppidum Atrinum expugnatum. amplius sex milia hominum capta, et aeris argentique signati aliquantum. Romae foedum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo aequata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem cum Aequimaelio Iugarioque vico. in templis Fortunae ac matris Matutae et Spei extra portam late vagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit.

XLVIII. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, cum in Hispania res prosperae essent multosque et veteres reci-

perent socios et novos adicerent, spem extenderunt. Syphax erat rex Carthaginiensibus hostis factus: ad legatos miserunt, qui cum eo amic facerent et pollicerentur, si persevera thaginienses, gratam eam rem fore Romano, et adnisuros, ut in tempore gratiam referant. grata ea legatio bar tusque cum legatis de ratione belli ge militum verba audivit, quam multarum esset, ex comparatione tam ordinatae advertit. tum primum ut pro bonis ac cerent, oravit, ut duo legationem referr suos, unus apud sese magister rei m rudem ad pedestria bella Numidarum ge tantum habilem: ita iam inde a princip suos bella gessisse, ita se a pueris insue hostem pedestri fidentem Marte, cui si a rium velit, et sibi pedites comparandos es titudine hominum regnum abundare, sed dique et instruendi eos artem ignorare. congregata turba sua vasta ac temeraria se in praesentia quod vellet legati respo cepta, ut remitteret extemplo eum, si impe comprobassent factum. Q. Statorio nom regem remansit. cum duobus Romanis rex legatos in Hispaniam misit ad accipiendam peratoribus Romanis. isdem mandavit, ut p das, qui intra praesidia Carthaginiensium sent, ad transitionem perlicerent. et Stator iuventute regi pedites conscripsit, ordinatosq morem Romanum instruendo et decurrendo et servare ordines docuit, et operi aliisque ius bus ita adsuefecit, ut brevi rex non equiti ma quam pediti, collatisque aequo campo signis in lio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis in Hispania legatorum regis adventus magno em fuit: namque ad famam eorum transitiones cr

Numidis coeptae fieri. ita cum Syphace Romanis coepta amicitia est.

Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam in parte altera Numidiae — Maesulii ea gens vocatur — regnantem legatos mittunt. XLIX. filium Gala Masinissam habebat septemdecem annos natum, ceterum iuvenem ea indole, ut iam tum appareret maius regnum opulentiusque quam quod accepisset facturum. legati, quoniam Syphax se Romanis iunxisset, ut potentior societate eorum adversus reges populosque Africae esset, docent melius fore Galae quoque Carthaginiensibus iungi quam primum antequam Syphax in Hispaniam aut Romani in Africam transeant, opprimi Syphacem nihildum praeter nomen ex foedere Romano habentem posse. facile persuasum Galae, filio deposcente id bellum, ut mitteret exercitum, qui Carthaginiensibus legionibus coniunctus magno proelio Syphacem devicit. triginta milia eo proelio hominum caesa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas — extremi prope Oceanum adversus Gades colunt — refugit, adfluentibusque ad famam eius undique barbaris ingentes brevi copias armavit. cum quibus priusquam in Hispaniam angusto diremptam freto traiceret, Masinissa cum victore exercitu advenit; isque ibi cum Syphace ingenti gloria per se sine ullis Carthaginiensium opibus gessit bellum.

In Hispania nihil memorabile gestum praeterquam quod Celtiberum iuventutem eadem mercede, qua pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt, et nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam ad sollicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. id modo eius anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercennarium militem in castris neminem ante quam tum Celtiberos Romani habuerunt.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXV.

EPITOME. Cornelius Scipio, postea Africanus, a
factus. Hannibal urbem Tarentum praeter arcem
dium Romanorum fugerat, per Tarentinos iuven
venatum ire simulabant, cepit. ludi Apollinares
nibus, quibus Cannensis clades praedicta fuerat,
Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus
rum ducem prospere pugnatum est. Tib. Sem
proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias de
interfectus est. Centenius Penula, qui centurio
petivisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pol
hoc impetrasset, de Hannibale victoriam, octo m
litum dux factus conflixit acie cum Hannibale
caesus est. Cn. Fulvius praetor male adversus H
vit, in quo proelio hominum sedecim milia cec
equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est
Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syr
anno tertio, et ingentem se virum gessit; in eo t
Archimedes intentus formis, quas in pulvere
fectus est. P. et Cn. Scipiones in Hispania
gestarum tristem exitum tulerunt, prope cu
caesi anno octavo quam in Hispaniam ierunt;
vinciae possessio foret, nisi L. Marcii equitis R
dustria contractis exercituum reliquiis, eiusden
hostium expugnata essent. ad triginta septem
octingenti triginta capti, praeda ingens parta;
latus est.

I. Dum haec in Africa atque in Hi
Hannibal in agro Tarentino aestatem co
proditionem urbis Tarentinorum potiun
terim et Salentinorum ignobiles urbes ad
eodem tempore in Bruttiis ex duodecim
priore ad Poenos desciverant, Conse
in fidem populi Romani redierunt; et p
T. Pomponius Veientanus praefectus s
aliquot populationibus et in agro Brutt

ciem nactus, tumultuario exercitu coacto cum Hannone conflixisset. magna ibi vis hominum, sed inconditae turbae agrestium servorumque, caesa aut capta est. minimum iacturae fuit quod praefectus inter ceteros est captus, et tum temerariae pugnae auctor et ante publicanus omnibus malis artibus et rei publicae et societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa proelia parva, haud ullum dignum memoratu fecit, et ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit.

Quo diutius trahebatur bellum, et variabant secundae adversaeque res non fortunam magis quam animos hominum, tanta religio et ea magna ex parte externa civitatem incessit, ut aut homines aut dei repente alii viderentur facti. nec iam in secreto modo atque intra parietes abolebantur Romani ritus, sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat nec sacrificantium neque precantium deos patrio more. sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes; quorum numerum auxit rustica plebs ex incultis diutino bello infestisque agris egestate et metu in urbem compulsa, et quaestus ex alieno errore facilis, quem velut ex concessae artis usu exercebant. primo secretae bonorum indignationes exaudiebantur; deinde ad patres et iam ad publicam querimoniam excessit res. incusati graviter ab senatu aediles triumvirique capitales, quod non prohiberent, cum emovere eam multitudinem e foro ac disicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul afuit, quin violarentur. ubi potentius iam esse id malum apparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur, M. Atilio praetori urbis negotium ab senatu datum est, ut eis religionibus populum liberaret. is et in contione senatus consultum recitavit, et edixit ut, quicumque libros vaticinios precationes aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes litterasque ad se ante kal. Apriles deferret, neu quis in publico sacrove loco novo aut externo ritu sacrificaret. II. Aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus et C. Papirius C. F. Maso pontifex et P. Furius Philus augur et C. Papirius L. F. Maso

decemvir sacrorum. in Lentuli locum M. Corneliu gus, in Papirii Cn. Servilius Caepio pontifices sunt, augur creatus L. Quinctius Flamininus, d sacrorum L. Cornelius Lentulus.

Comitiorum consularium iam appetebat temp quia consules a bello intentos avocare non placeba Sempronius consul comitiorum causa dictatorem Claudium Centonem. ab eo magister equitum est Q. Fulvius Flaccus. dictator primo comitiali die consulem Q. Fulvium Flaccum magistrum equitum Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in p fuerat. tum praetores creati Cn. Fulvius Flaccus dius Nero M. Iunius Silanus P. Cornelius Sulla. perfectis dictator magistratu abiit. aedilis curulis anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Sci post Africano fuit cognomen. huic petenti aed cum obsisterent tribuni plebis, negantes ration habendam esse, quod nondum ad petendum legi tas esset, „si me“ inquit „omnes Quirites aedile volunt, satis annorum habeo“. tanto inde favore fragium ferendum in tribus discursum est, ut tri pente incepto destiterint. aedilicia largitio haec Romani pro temporis illius copiis magnifice facti unum instaurati, et congii olei in vicos singulos Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus aed bei aliquot matronas apud populum probri ac quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. beii per biduum instaurati et Iovis epulum fuit causa.

III. Q. Fulvius Flaccus tertium Appius Clau sulatum ineunt. et praetores provincias sortiti Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quae ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam dius Nero Suessulam, M. Iunius Silanus Tusco libus bellum cum Hannibale et binae legiones alter a Q. Fabio superioris anni consule, alte Centumalo acciperet. praetorum Fulvii Flacci, ceriae sub Aemilio praetore, Neronis Claudii

Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. supplementum in eas ipsi scriberent sibi. M. Iunio in Tuscos legiones urbanae prioris anni datae. Tib. Sempronio Graccho et P. Sempronio Tuditano imperium provinciaeque Lucani et Gallia cum suis exercitibus prorogatae; item P. Lentulo qua vetus provincia in Sicilia esset; M. Marcello Syracusae et qua Hieronis regnum fuisset; T. Otacilio classis, Graecia M. Valerio, Sardinia Q. Mucio Scaevolae, Hispaniae P. et Cn. Corneliis. ad veteres exercitus duae urbanae legiones a consulibus scriptae summaque trium et viginti legionum eo anno effecta est.

Dilectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum impediit. publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat praeter T. Pomponium Veientanum, quem populantem temere agros in Lucanis ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. hi, quia publicum periculum erat a vi tempestatis in iis quae portarentur ad exercitus, et ementiti erant falsa naufragia, et ea ipsa quae vera renuntiaverant fraude ipsorum facta erant, non casu. in veteres quassasque naves paucis et parvi pretii rebus impositis, cum mersissent eas in alto exceptis in praeparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur. ea fraus indicata M. Atilio praetori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo senatus consulto notata, quia patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. populus severior vindex fraudis erat, excitatique tandem duo tribuni plebis Spurius et L. Carvilii cum rem invisam infamemque cernerent, ducentum milium aeris multam M. Postumio dixerunt. cui certandae cum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet, perorata causa una spes videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, priusquam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. testibus datis tribuni populum summoverunt, sitellaque lata est, ut sortirentur tribus ac statim suffragium ferrent. interim

Publicani Cascae instare, ut co
pulus reclamare; et forte in cor
cui simul metus pudorque anim
parum praesidii esset, turbanda
vacuum in summoto locum cun
simul cum populo tribunisque.
res erat, cum Fulvius consul trib
quit „vos in ordinem coactos
nem spectare, ni propere dimi
IV. plebe dimissa senatus vocat
de concilio plebis turbato vi atqu
M. Furium Camillum, cuius exsil
fuerit, damnari se ab iratis civib
viros ante eum, quorum legibu
multos postea principes civitati
passos: Postumium Pyrgensem
mano extorsisse, concilium pleb
ordinem coegisse, contra popu
struxisse, locum occupasse, ut
deret, tribus in suffragium voca
a caede ac dimicatione continu
tiam magistratuum, quod cess
atque audaciae paucorum, vin
manum passi sint, et comitia,
prohibiturus erat, ne causa q
daretur, voluntate ipsius sustul
quoque pro atrocitate rei iacta
rem publicam et pernicioso e
cresset, confestim Carvilii tri
certatione rei capitalis diem P
des daret, prendi a viatore atq
runt. Postumius vadibus datis
rogaverunt, plebesque ita sc
kal. Maias non prodisset, cit
disset neque excusatus esset,
bonaque eius venire, ipsi ac
singulis deinde eorum, qui t
res fuerant, rei capitalis die

coeperunt. primo non dantes, deinde etiam eos qui dare possent in carcerem coiciebant; cuius rei periculum vitantes plerique in exsilium abierunt.

V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens exitum habuit. comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. tres ingenti certamine petierunt, Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat, et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censura insignis, et P. Licinius Crassus, qui et aedilitatem curulem petiturus erat. hic senes honoratosque iuvenis in eo certamine vicit. ante hunc intra centum annos et viginti nemo praeter P. Cornelium Calussam pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset.

Consules dilectum cum aegre conficerent, quod inopia iuniorum non facile in utrumque, ut et novae urbanae legiones et supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat, senatus absistere eos incepto vetuit, et triumviros binos creari iussit, alteros qui citra, alteros qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis forisque et conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent, et si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari aetate essent, milites facerent. tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut, qui minores septemdecem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septemdecem annorum aut maiores milites facti essent. ex hoc senatus consulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt.

Eodem tempore ex Sicilia litterae Marci Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquiae cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportarentur. VI. hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque et robora ex legionibus peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus potestate dicendi

facta: „consulem te, M. Marcelle, in It cum primum de nobis etsi non iniquum tus consultum factum est, nisi hoc sper vinciam nos morte regum turbatam ad versus Siculos simul Poenosque mitti, et vulneribusque nostris senatui satisfact patrum memoria, qui capti a Pyrrho ad adversus Pyrrhum ipsum pugnantes sati quam quod ob meritum nostrum succens scripti, nobis, aut succensetis? ambo mih versum senatum intueri videor, cum te, quem si ad Cannas consulem habuissen publicae et nostra fortuna esset. sine, q de condicione nostra queror, noxam cu purgare. si non deum ira nec fato, cui rerum humanarum ordo seritur, sed culp nas, cuius tandem ea culpa fuit? militum equidem miles nihil umquam dicam d cui praesertim gratias sciam ab senatu desperaverit de re publica, cui post fr omnes annos prorogatum imperium. ce quiis cladis eius, quos tribunos militun res petere et gerere et provincias ol an vobis vestrisque liberis ignoscitis scripti, in haec vilia capita saevi? et c que aliis civitatis fugere, cum spes ali non fuit: milites utique morituros in Aliam prope omnis exercitus fugit; ad ne expertus quidem certamen arma tr pudendas clades exercituum taceam: ab eo ut ulla ignominia iis exercitibus urbs Roma per eum exercitum qui a fugerat reciperaretur, et Caudinae legi mis redierant Romam, armatae remiss dem illum hostem sub iugum miserint minia laetatus fuerat. Cannensem vero fugae aut pavoris insimulare potest, u milia hominum ceciderunt, unde ce

septuaginta fugit, unde nemo superest nisi quem hostis caedendo fessus reliquit? cum captivis redemptio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod rei publicae nos reservassemus, quod ad consulem Venusiam redissemus, et speciem iusti exercitus fecissemus: nunc deteriore condicione sumus quam apud patres nostros fuerant captivi. quippe illis arma tantum atque ordo militandi locusque, in quo tenderent in castris, est mutatus; quae tamen semel navata rei publicae opera et uno felici proelio recuperarunt: nemo eorum relegatus in exsilium est, nemini spes emerendi stipendia adempta, hostis denique est datus, cum quo dimicantes aut vitam semel aut ignominiam finirent: — nos, quibus, nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset, nihil obici potest, non solum a patria procul Italiaque sed ab hoste etiam relegati sumus, ubi senescamus in exsilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendae ignominiae, ne qua placandae civium irae, ne qua denique bene moriendi sit. neque ignominiae finem nec virtutis praemium petimus: modo experiri animum et virtutem exercere liceat. laborem et periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. bellum in Sicilia iam alterum annum ingenti dimicatione geritur; urbes alias Poenus alias Romanus expugnat; peditum equitum acies concurrunt, ad Syracusas terra marique geritur res, clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus, resides ipsi ac segnes, tamquam nec manus nec arma habeamus. servorum legionibus Ti. Sempronius consul totiens iam cum hoste signis collatis pugnavit; operae pretium habent libertatem civitatemque: — pro servis saltem ad hoc bellum emptis vobis simus; congredi cum hoste liceat et pugnando quaerere libertatem. vis tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? asperrima quaeque ad laborem periculumque deposcimus, ut quod ad Cannas faciundum fuit, quam primum fiat, quoniam quidquid postea viximus, id omne destinatum ignominiae est". VII. sub haec dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec iuris nec potestatis suae

esse dixit: senatui scripturum se, patrum facturum esse. eae litterae latae ac per eos in senatu recita de iis litteris ita decrevit senatus, n commilitones suos pugnantes dese videre cur res publica committen proconsuli aliter videretur, faceret que sua duceret, dum ne quis eorr dono militari virtutis ergo donar portaretur, donec hostis in terra It

Comitia deinde a praetore url tia plebique scitu sunt habita, qui viri muris et turribus reficiendis sacris conquirendis donisque pers dis aedibus Fortunae et matris M mentalem, sed et Spei extra po incendio consumptae fuerant. fuere: in Albano monte biduu pluvit. tacta de caelo multa, duae lum in castris multis locis supra. S exanimati. murus turresque qu modo fulminibus sed etiam dec gens visum volitare, sol rubere s similis. horum prodigiorum caus fuit; et per aliquot dies consul dederunt; et per eosdem dies s

Cum Tarentinorum defectio bali et in suspicione Romanis secus maturandae eius interveni iam per speciem legationis Rom animi et minime otium, quo tu batur, patientis, aditum sibi ad c rinos invenit. custodiebantur i cura, quia nec ipsis nec civitat nos expediebat. hos crebris ruptis aedituis duobus cum pri xisset, ipse comes occulti itin prima vulgata per urbem fuge

rentur ab Tarracina comprensos omnes retraxerunt. deducti in comitium virgisque approbante populo caesi de saxo deiciuntur. VIII. huius atrocitas poenae duarum nobilissimarum in Italia Graecarum civitatium animos irritavit cum publice tum etiam singulos privatim, ut quisque tam foede interemptos aut propinquitate aut amicitia contingebat. ex iis tredecim fere nobiles iuvenes Tarentini coniuraverunt, quorum principes Nico et Philemenus erant. hi priusquam aliquid moverent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbe egressi ad eum proficiscuntur. et cum haud procul castris abessent, ceteri silva prope viam sese occuluerunt, Nico et Philemenus progressi ad stationes comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. qui cum et causas consilii sui et quid pararent exposuissent, collaudati oneratique promissis iubentur, ut fidem popularibus facerent praedandi causa se urbe egressos, pecora Carthaginiensium, quae pastum propulsa essent, ad urbem agere: tuto ac sine certamine id facturos promissum est. conspecta ea praeda iuvenum est, minusque iterum ac saepius id eos audere miraculo fuit. congressi cum Hannibale rursus fide sanxerunt liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Poeno pensuros praesidiumve invitos recepturos: prodita praesidia Carthaginiensium fore. haec ubi convenerunt, tunc vero Philemenus consuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere. et erat venandi studio insignis, canesque et alius apparatus sequebatur; captumque ferme aliquid aut ab hoste ex praeparato adlatum reportando donabat aut praefecto aut custodibus portarum. nocte maxime commeare propter metum hostium credebant. ubi iam eo consuetudinis adducta res est, ut quocumque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur, tempus agendae rei Hannibali visum est: tridui viam aberat; ubi, quo minus mirum esset uno eodemque loco stativa eum tam diu habere, aegrum simulabat. Romanis quoque, qui in praesidio Tarenti erant, suspecta esse iam segnis mora eius desierat. IX. ceterum post-

quam Tarentum ire constituit, decem milibus peditum
que equitum, quos in expeditione velocitate corporum
levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis qua
vigilia noctis signa movit, praemissisque octoginta
Numidis equitibus praecepit, ut discurrerent circa
perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium pro
spectator agminis falleret; praegressos retraherent,
vios occiderent, ut praedonum magis quam exercitus
colis species esset. ipse raptim agmine acto quindecim
ferme milium spatio castra ab Tarento posuit; et ne
quidem nuntiato, quo pergerent, tantum convocatos m
tes monuit, via omnes irent nec deverti quemquam
excedere ordinem agminis paterentur, et in primis inten
ad imperia accipienda essent, neu quid nisi ducum iussu
facerent: se in tempore editurum quae vellet agi. eadem
ferme hora Tarentum fama pervenerat Numidas equites
paucos populari agros terroremque late agrestibus inie-
cisse. ad quem nuntium nihil ultra motus praefectus Ro-
manus, quam ut partem equitum postero die luce prima
iuberet exire ad arcendum populationibus hostem: in ce-
tera adeo nihil ob id intenta cura est, ut contra pro ar-
gumento fuerit illa procursatio Numidarum Hannibalem
exercitumque castris non movisse. Hannibal concubia
nocte movit. dux Philemenus erat cum solito captae ve-
nationis onere; ceteri proditores ea quae composita erant
exspectabant. convenerat autem, ut Philemenus portula
adsueta venationem inferens armatos induceret, parte
alia portam Temenitida adiret Hannibal. ea mediterranea
regio est, orientem spectat, *ibique busta spatii* aliquan-
tum intra moenia includunt. cum portae appropinquaret,
editus ex composito ignis ab Hannibale est; refulsitque
idem redditum ab Nicone signum: exstinctae deinde
utrimque flammae sunt. Hannibal silentio ducebat ad p
tam. Nico ex improviso adortus sopitos vigiles in cub
bus suis obtruncat, portamque aperit. Hannibal cum
ditum agmine ingreditur, equites subsistere iubet, ut
res postulet occurrere libero campo possent. et Phile
nus portulae parte alia, qua commeare adsuerat, ap

pinquabat. nota vox eius et familiare iam signum cum excitasset vigilem, dicente vix sustineri grandis bestiae onus, portula aperitur. inferentes aprum duos iuvenes secutus ipse cum expedito venatore vigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos qui ferebant versum, venabulo traicit. ingressi deinde triginta fere armati ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam; et agmen sub signis confestim irrupit. inde cum silentio in forum ducti Hannibali sese coniunxerunt. tum duo milia Gallorum Poenus in tres divisa partes per urbem dimittit, *ducesque iis addit* Tarentinos. itinera quam maxime frequentia occupare iubet, tumultu orto Romanos passim caedi, oppidanis parci. sed ut fieri id posset, praecipit iuvenibus Tarentinis, ut ubi quem suorum procul vidissent, quiescere ac silere ac bono animo esse iuberent.

X. iam tumultus erat clamorque, qualis esse in capta urbe solet; sed, quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos; Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. praefectus primo excitatus tumultu in portum effugit; inde acceptus scapha in arcem circumvehitur. errorem et tuba audita ex theatro faciebat, nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum praeparata, et inscienter a Graeco inflata, quis aut quibus signum daret, incertum efficiebat. ubi illuxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita tum dubitationem exemerunt, et Graeci Romanos passim caede stratos cernentes ab Hannibale captam urbem senserunt. postquam lux certior erat, et Romani, qui caedibus superfuerant, in arcem confugerant, conticiscebatque paulatim tumultus, tum Hannibal Tarentinos sine armis convocare iubet. convenere omnes praeterquam qui cedentes in arcem Romanos ad omnem adeundam simul fortunam persecuti fuerant. ibi Hannibal benigne adlocutus Tarentinos testatusque, quae praestitisset civibus eorum, quos ad Trasumennum aut ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque iussit et foribus nomen suum inscribere: se domos eas, quae

inscriptae non essent, signo extemplo dato diripi ius
rum. si quis in hospitio civis Romani — vacuas
tenebant domos — nomen inscripsisset, eum se pro h
habiturum. contione dimissa cum titulis notatae
discrimen pacatae ab hostili domo fecissent, signo d
ad diripienda hospitia Romana passim discursum est
fuit praedae aliquantum.

XI. Postero die ad oppugnandam arcem ducit; qu
cum et a mari, quo in paeninsulae modum pars ma
circumluitur, praealtis rupibus, et ab ipsa urbe muro
fossa ingenti saeptam videret, eoque nec vi nec operibu
expugnabilem esse, ne aut se ipsum cura tuendi Taren
tinos a maioribus rebus moraretur, aut in relictos sine
valido praesidio Tarentinos impetum ex arce, cum vellent
Romani facerent, vallo urbem ab arce intersaepire statuit,
non sine illa etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis
manum posse conseri, et si ferocius procucurrissent,
magna caede ita attenuari praesidii vires, ut facile per se
ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. ubi coeptum
opus est, patefacta repente porta impetum in munientes
fecerunt Romani, pellique se statio passa est, quae pro
opere erat, ut successu cresceret audacia pluresque et
longius pulsos persequerentur. tum signo dato coorti un-
dique Poeni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenue-
rat. nec sustinuere impetum Romani, sed ab effusa fuga
loci angustiae eos impeditaque alia opere iam coepto
alia apparatu operis morabantur. plurimi in fossam prae-
cipitavere, occisique sunt plures in fuga quam in pugna.
inde et opus nullo prohibente fieri coeptum: fossa ingens
ducta et vallum intra eam erigitur; modicoque post inter-
vallo murum etiam eadem regione addere parat, ut vel
sine praesidio tueri se adversus Romanos possent. reli-
quit tamen modicum, simul ut in perficiendo muro adiu-
varet. ipse profectus cum ceteris copiis ad Galaesum
flumen — quinque milia ab urbe abest — posuit castra.
ex his stativis regressus ad inspiciendum, quod opus ali-
quantum opinione eius celerius creverat, spem cepit
etiam arcem expugnari posse. et esi non altitudine, ut

cetera, tuta, sed loco plano posita et ab urbe muro tantum ac fossa divisa. cum iam machinationum omni genere et operibus oppugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent. alia disiecerunt, alia igni corruperunt. isque finis Hannibali fuit ea parte arcem oppugnare. reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quae in paeninsula posita imminet faucibus portus, mare liberum habebant, urbs contra exclusa maritimis commeatibus, propiusque inopiam erant obsidentes quam obsessi. Hannibal convocatis principibus Tarentinis omnes praesentes difficultates exposuit: neque arcis tam munitae expugnandae cernere viam, neque in obsidione quicquam habere spei, donec mari hostes potiantur. quod si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeat, extemplo aut arce cessuros aut dedituros se hostes. adsentiebantur Tarentini; ceterum ei, qui consilium adferret, opem quoque in eam rem adferendam censebant esse. Punicas enim naves ex Sicilia accitas id posse facere: suas, quae sinu exiguo intus inclusae essent, cum claustra portus hostis haberet, quem ad modum inde in apertum mare evasuras? „evadent" inquit Hannibal: „multa, quae impedita natura sunt, consilio expediuntur. urbem in campo sitam habetis; planae et satis latae viae patent in omnes partes. via, quae ex portu per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magna mole. et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur; et illinc mari hinc terra circumsedebimus arcem. immo brevi aut relictam ab hostibus aut cum ipsis hostibus capiemus". haec oratio non spem modo effectus sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. contracta extemplo undique plaustra iunctaque inter se, et machinae ad subducendas naves admotae, munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. iumenta inde et homines contracti, et opus impigre coeptum; paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem et ante os ipsum portus ancoras iacit. hunc statum rerum Hannibal Tarenti

relinquit regressus ipse in hiberna. ceterum defectio
rentinorum utrum priore anno an hoc facta sit, in di-
sum auctores trahunt. plures propioresque aetate me-
riae rerum hoc anno factum tradunt.

XII. Romae consules praetoresque usque ante di-
quintum kal. Maias Latinae tenuerunt. eo die perpe-
sacro in monte in suas quisque provincias proficiscun-
religio deinde nova obiecta est ex carminibus Marcia-
vates hic Marcius illustris fuerat, et cum conquisitio pri-
anno ex senatus consulto talium librorum fieret, in M.
praetoris urbani, qui eam rem agebat, manus ven-
is protinus novo praetori Sullae tradiderat. ex hu-
Marcii duobus carminibus alterius post rem actam ed-
cum rato auctoritas eventu alteri quoque, cuius non-
tempus venerat, adferebat fidem. priore carmine Cannen-
sis praedicta clades in haec fere verba erat: „amnem Tro-
iugena Romane fuge Cannam, ne te alienigenae cogant in
campo Diomedis conserere manus. sed neque credes tu
mihi, donec compleris sanguine campum; multaque milia
occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra fru-
gifera; piscibus atque avibus ferisque, quae incolunt ter-
ras, iis fuat esca caro tua. nam mihi ita Iuppiter fatus
est“. et Diomedis Argivi campos et Cannam flumen ii,
qui militaverant in iis locis, iuxta atque ipsam cladem
agnoscebant. tum alterum carmen recitatum, non eo tan-
tum obscurius, quia incertiora futura praeteritis sunt, sed
perplexius etiam scripturae genere. „hostes, Romani, si
expellere vultis, vomica quae gentium venit longe, Apol-
lini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apol-
lini fiant, cum populus dederit ex publico partem, privati
uti conferant pro se atque suis. iis ludis faciendis prae-
erit praetor is, qui ius populo plebeique dabit summum.
decemviri Graeco ritu hostiis sacra faciant. hoc si recte
facietis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior:
nam is divum exstinguet perduelles vestros, qui vestros
campos pascunt placide“. ad id carmen explanandum
diem unum sumpserunt. postero die senatus consultum
factum est, ut decemviri de ludis Apollini reque divina

facienda inspicerent. ea cum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt patres Apollini ludos vovendos faciendosque, et, quando ludi facti essent, duodecim milia aeris praetori ad rem divinam et duas hostias maiores dandas. alterum senatus consultum factum est, ut decemviri sacrum Graeco ritu facerent hisque hostiis, Apollini bove aurato et capris duabus albis auratis, Latonae bove femina aurata. ludos praetor in circo maximo cum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. haec est origo ludorum Apollinarium, victoriae non valetudinis ergo, ut plerique rentur, votorum factorumque. populus coronatus spectavit, matronae supplicavere; vulgo apertis ianuis in propatulis epulati sunt, celeberque dies omni caerimoniarum genere fuit.

XIII. Cum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur, quod malum diuturnae obsidionis esse solet, iam famem Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. itaque legatos ad Hannibalem miserunt orantes, ut, priusquam consules in agros suos educerent legiones, viaeque omnes hostium praesidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi iuberet Capuam. Hannibal Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire et dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, iussit. Hanno ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium consulesque qui in Samnio erant, cum Benevento iam appropinquaret, tria milia passuum ab ipsa urbe loco edito castra posuit; inde ex sociis circa populis, quo aestate comportatum erat, devehi frumentum in castra iussit, praesidiis datis, quae commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit, qua die in castris ad accipiendum frumentum praesto essent omni undique genere vehiculorum iumentorumque ex agris contracto. id pro cetera socordia neglegentiaque a Campanis actum: paulo plus quadringenta vehicula missa et pauca praeterea iumenta. ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quae mutas accenderet bestias,

curam eorum stimulare posset, alia prodicta d
mentum maiore apparatu petendum. ea omnia
erant cum enuntiata Beneventanis essent, leg
extemplo ad consules — circa Bovianum castr
rum erant — miserunt. qui cum auditis, quae
agerentur, inter se comparassent, ut alter in
exercitum duceret, Fulvius, cui ea provincia
profectus nocte Beneventi moenia est ingress
pinquo cognoscit Hannonem cum exercitus
fectum frumentatum; per quaestorem Camp
frumentum; duo milia plaustrorum incondita
que aliam turbam advenisse; per tumultum a
nem omnia agi, castrorumque formam et mi
nem immixtis agrestibus iis ex terris sublatr
compertis consul militibus edicit, signa tan
in proximam noctem expedirent, castra
gnanda esse. quarta vigilia profecti sarcinis
pedimentisque Beneventi relictis paulo ante
castra pervenissent, tantum pavoris iniec
plano castra posita essent, haud dubie prin
potuerint. altitudo loci et munimenta def
nulla ex parte adiri nisi arduo ac difficili
rant. luce prima proelium ingens accensu
lum modo tutantur Poeni, sed ut quibus
esset, deturbant nitentes per ardua host
tamen omnia pertinax virtus, et aliquot si
vallum ac fossas perventum est, sed cum
bus ac militum pernicie. itaque convoca
nisque militum consul absistendum temer
tutius sibi videri reduci eo die exercit
dein postero castra castris hostium iung
Campani neve Hanno regredi posset: id
tineatur, collegam quoque et exercitum e
totumque eo versuros bellum. haec co
iam receptui caneret, clamor militum
segne imperium disiecit. proxime po
cohors Peligna, cuius praefectus Vibius
vexillum trans vallum hostium traiecit

cohortem, si eius vexilli hostes potiti essent, ose per fossam vallumque in castra irrupit. iam vallum Peligni pugnabant, cum altera parte Va- o tribuno militum tertiae legionis exprobrante gnaviam, qui sociis captorum castrorum conce- us, T. Pedanius princeps primus centurio, cum ignum ademisset, „iam hoc signum et hic cen- uit „intra vallum hostium erit: sequantur qui m ab hoste prohibituri sunt". manipulares sui anscendentem fossam, dein legio tota secuta t consul, ad conspectum transgredientium val- consilio, ab revocando ad incitandos hortan- rsus milites, ostendere, in quanto discrimine fortissima cohors sociorum et civium legio ue pro se quisque omnes per aequa atque ini- um undique tela conicerentur, armaque et cor- s obicerent, pervadunt irrumpuntque. multi etiam quos vires sanguis desereret, ut intra tium caderent nitebantur. capta itaque mo- oris velut in plano sita nec permunita castra. non iam pugna erat omnibus intra vallum supra sex milia hostium occisa, supra septem m cum frumentatoribus Campanis omnique et iumentorum apparatu capta. et alia in- fuit, quam Hanno, populabundus passim cum ciorum populi Romani agris traxerat. inde tium castris Beneventum reditum, praedam- o consules — nam et Ap. Claudius eo post venit — vendiderunt diviseruntque. et do- opera castra hostium capta erant, ante alios ignus T. Pedanius princeps tertiae legionis. minio Cerito, quo nuntiata castrorum clades ucis frumentatoribus, quos forte secum ha- magis quam itineris modo in Bruttios rediit. pani audita sua pariter sociorumque clade nnibalem miserunt, qui nuntiarent duos con- eventum esse diei iter a Capua, tantum non muros bellum esse. ni propere subveniat,

celerius Capuam quam Arpos in pot
turam. ne Tarentum quidem, non m
bere esse, ut Capuam, quam Carthagi
desertam indefensamque populo Ro
bal curae sibi fore rem Campanam pc
duo milia equitum cum legatis mittit,
populationibus possent prohibere.

Romanis interim, sicut aliarum
nae praesidiique, quod ibi obsideret
vilius legatus, ex auctoritate patrur
tore in Etruriam ad frumentum coen
aliquot navibus onustis in portum
stium custodias pervenit. cuius a
exigua spe vocati saepe ad transiti
colloquia erant, ultro ad transeun
sollicitabantque. et erat satis vali
ductis ad arcem Tarenti tuendam
militibus. itaque Metapontini exter
bantur liberati, ad Hannibalem defec
ora maris et Thurini fecerunt. mov
rum magis defectio Metapontinorun
ex Achaia oriundi etiam cognatione
in Romanos propter obsides nupe
amici cognatique litteras ac nuntios
nemque, qui in propinquo in Brutt
exercitum ad moenia admovissent
rum urbem traditiuros esse. M. A
dico praesidio praeerat, quem fa
temere ineundum rebantur posse,
paucos habebat, fiducia, quam iu
ex industria centuriaverat armav
divisis copiis inter se duces Poen
ingressi essent, Hanno cum peditu
ire ad urbem pergit, Mago cum
apte ad tegendas insidias oppositi
ditum tantum agmine per explorat
copias educit, et fraudis intestina
ignarus. pedestre proelium fuit pe

acie pugnantibus Romanis, Thurinis exspectantibus magis quam adiuvantibus eventum: et Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret, quo ubi est ventum, coorti cum clamore equites prope inconditam Thurinorum turbam nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem extemplo in fugam averterunt. Romani, quamquam circumventos hinc pedes hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. postremo et ipsi terga vertunt atque ad urbem fugiunt. ibi proditores conglobati cum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant instare Poenum, permixtosque et hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant. ita exclusos Romanos praebuere hosti ad caedem, Atinius tamen cum paucis receptus. seditio inde paulisper tenuit cum *alii urbem tuendam* inde alii cedendum fortunae et tradendam urbem victoribus censerent. ceterum, ut plerumque, fortuna et consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi ob imperium in se mite ac iustum consultum volebant quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt.

Consules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt non ad frumenta modo, quae iam in herbis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam, nobilem se consulatum tam opulentae urbis excidio rati facturos, simul et ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquae tertium annum impunita defectio esset. ceterum ne Beneventum sine praesidio esset, et ut ad subita belli, si Hannibal, quod facturum haud dubitabant, ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, Tib. Gracchum ex Lucanis, cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire iubent: legionibus stativisque ad obtinendas res in Lucanis aliquem praeficeret.

XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est: ad exta sacrificio perpetrato angues duo ex occulto adlapsi mandere iocur, conspectique repente ex oculis abierunt. id cum haruspi-

cum monitu sacrificium instauraretur atque intentius exta reservarentur, iterum ac tertium tradunt adlapsos libatoque iocinere intactos angues abisse. cum haruspices ad imperatorem id pertinere prodigium praemonuissent, et ab occultis cavendum hominibus consultisque, nulla tamen providentia fatum imminens movere potuit. Flavus Lucanus fuit caput partis eius Lucanorum — cum pars ad Hannibalem defecisset — quae cum Romanis stabat, et iam anno in magistratu erat, ab isdem illis creatus praetor. is mutata repente voluntate locum gratiae apud Poenum quaerens neque transire ipse neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris et eiusdem hospitis proditi capite ac sanguine foedus cum hostibus sanxisset. ad Magonem, qui in Bruttiis praeerat, clam in colloquium venit; fideque ab eo accepta, si Romanum imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos, deducit Poenum in locum, quo cum paucis Gracchum adducturum ait: Mago uti pedites equitesque armaret et caperet eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret. loco satis inspecto atque undique explorato dies composita gerendae rei est. Flavus ad Romanum imperatorem venit. rem se ait magnam inchoasse, ad quam perficiendum ipsius Gracchi opera opus esse. omnium populorum praetoribus, qui ad Poenum in illo communi Italiae motu descissent, persuasisse ut redirent in amicitiam Romanorum, quando res quoque Romana, quae prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret, Hannibalis vis senesceret ac prope ad nihilum venisset. veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam umquam gentem magis exorabilem promptioremque veniae dandae fuisse. quotiens rebellioni etiam maiorum suorum ignotum! haec ab se iis dicta. ceterum ab ipso Graccho eadem haec audire malle: eos praesentisque contingere dextram; id pignus fidei secum ferre. locum se consiliis dixisse a conspectu amotum haud procul castris Romanis. ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit. Gracchus fraudem et sermoni et rei

abesse ratus ac similitudine veri captus cum lictoribus ac turma equitum e castris profectus duce hospite in insidias praecipitatur. hostes subito exorti; et, ne dubia proditio esset, Flavus iis se adiungit. tela undique in Gracchum atque equites coniciuntur. Gracchus ex equo desilit; idem ceteros facere iubet hortaturque, ut quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. reliquum autem quid esse paucis a multitudine in valle silva ac montibus saepta circumventis praeter mortem? id referre, utrum praebentes corpora pecorum modo inulti trucidentur, an toto animo a patiendo exspectandoque eventu in impetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata armaque et corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent; qui eam victimam prae se ad inferos misisset, eum decus eximium, egregium solatium suae morti inventurum. inter haec dicta paludamento circa laevum brachium intorto — nam ne scuta quidem secum extulerant — in hostes impetum fecit. maior quam pro numero hominum editur pugna: iaculis maxime aperta corpora Romanorum, et cum undique ex altioribus locis in cavam vallem coniectus esset, transfiguntur. Gracchum iam nudatum praesidio vivum capere Poeni nituntur: ceterum conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris iussit. haec vera fama est: Gracchus in Lucanis ad campos qui Veteres vocantur periit.

XVII. sunt qui in agro Beneventano prope Calorem fluvium ostendant a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causa progressum, cum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem saxisque quae volvit amnis propugnantem interfectum. sunt qui haruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea quae ante dicta prodigia sunt procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. adeo nec locus nec ratio mortis

in viro tam claro et insigni constat. funeris quoque varia est fama. alii in castris Romanis sepultum alii ab Hannibale — et ea vulgatior fama est — in vestibulo Punicorum castrorum rogum exstructum, armatum exercitum decucurrisse cum tripudiis H rum motibusque armorum et corporum suae cuiqu adsuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque exsequias celebrante. haec tradunt qui in Luca gestae auctores sunt. si illis, qui ad Calorem fluvi terfectum memorant, credere velis, capitis tantum G hostes potiti sunt: eo delato ad Hannibalem, miss eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. nelium quaestorem deferret. is funus imperatoris in stris celebrantibus cum exercitu Beneventanis fecit.

XVIII. Consules agrum Campanum ingressi cum pa sim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis cu equitatu territi et trepidi ad signa milites palatos revocarunt, et vixdum instructa acie fusi supra mille et quingentos milites amiserunt. inde ingens ferocia superbae suopte ingenio genti crevit, multisque proeliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat incaute atque inconsulte inita. restituit tamen his animos et illis minuit audaciam parva una res: sed in bello nihil tam leve est, quod non magnae interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat perfamiliari hospitio iunctus. creverat consuetudo, quod aeger Romae apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. is tum Badius progressus ante stationes, quae pro porta stabant, vocari Crispinum iussit. quod i est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac miliare quaeri, manente memoria etiam in discidio publicorum foederum privati iuris, paulum a ceteris processit. t. postquam in conspectum venere, „provoco te“ inuit „ad pugnam, Crispine, Badius: conscendamus equos, mmotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus“. d ea Crispinus nec sibi nec illi ait hostes deesse, in quius virtutem ostendant: se, etiamsi in acie occurrerit,

ım, ne hospitali caede dextram violet, conver-
ibat. enimvero ferocius tum Campanus incre-
tiam ignaviamque, et se digna probra in inson-
, hospitalem hostem appellans simulantemque
ui sciat parem se non esse. si parum publicis
ruptis dirempta simul et privata iura esse pu-
n Campanum T. Quinctio Crispino Romano pa-
s exercitibus audientibus renuntiare hospitium.
um eo consociatum, nihil foederatum hosti cum
ıs patriam ac penates publicos privatosque op-
venisset. si vir esset, congrederetur. diu cun-
ispinum perpulere turmales, ne impune insul-
anum pateretur: itaque tantum moratus dum
s consuleret, permitterentne sibi extra ordinem
ntem hostem pugnare, permissu eorum arma
mque conscendit, et Badium nomine compel-
ıgnam evocavit. nulla mora a Campano facta
s equis concurrerunt. Crispinus supra scutum
umerum Badio hasta transfixit, superque de-
n vulnere ex equo desiluit, ut pedes iacentem
Badius, priusquam opprimeretur, parma at-
elicto ad suos aufugit: Crispinus equum arma-
t cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans
laude et gratulatione militum ad consules est
audatusque ibi magnifice et donis donatus.
Hannibal ex agro Beneventano castra ad Ca-
movisset, tertio post die quam venit copias in
it, haudquaquam dubius, quod Campanis ab-
ıucos ante dies secunda fuisset pugna, quin
; se suumque totiens victorem exercitum susti-
i possent. ceterum postquam pugnari coeptum
ı maxime incursu, cum iaculis obrueretur, la-
nana acies, donec signum equitibus datum
ostem admitterent equos. ita equestre proe-
um procul visus Sempronianus exercitus, cui
s quaestor praeerat, utrique parti parem me-
t, ne hostes novi adventarent. velut ex com-
ıque signum receptui datum, reductique in

castra prope aequo Marte discesserunt. plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut averterent Capua Hannibalem, nocte quae secuta est diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abit. postero die, cum vacua castra Romanorum esse nuntiatum Hannibali esset, et duobus agminibus diversos abiisse, incertus primo, utrum sequeretur, Appium institit sequi. ille, circumducto hoste qua voluit, alio itinere ad Capuam redit.

Hannibali alia in his locis bene gerendae rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primi pili centuriones et magnitudine corporis et animo. is perfunctus militia per P. Cornelium Sullam praetorem in senatum introductus petit a patribus, uti sibi quinque milia militum darentur: se peritum et hostis et regionum brevi operae pretium facturum, et quibus artibus ad id locorum nostri et duces et exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum. id non promissum magis stolide quam stolide creditum, tamquam eaedem militares et imperatoriae artes essent. data pro quinque octo milia militum, pars dimidia cives, pars socii. et ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac prope duplicato exercitu in Lucanos pervenit, ubi Hannibal nequiquam secutus Claudium substiterat. haud dubia res est, quippe inter Hannibalem ducem et centurionem, exercitusque alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, magna ex parte etiam tumultuarium ac semermem. ut conspecta inter se agmina sunt, et neutra pars detractavit pugnam, extemplo instructae acies. pugnatum tamen, ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitata et, donec dux stetit, invicta Romana acie. postquam is non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractae cladi superesset, obiectans se hostium telis cecidit, fusa extemplo est Romana acies. sed adeo ne fugae quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint, ceteri passim alii alia peste absumpti sint.

XX. Capua a consulibus iterum summa vi obsideri

pta est, quaeque in eam rem opus erant, comportatur parabanturque. Casilinum frumentum convectum; Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum, ** ante Fabius Maximus munierat, praesidium imitum, ut mare proximum et flumen in potestate essent. a duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia er missum erat, quodque M. Iunius praetor ex Etrucoemerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per nem copia esset. ceterum super eam cladem, quae in anis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui vivo ccho summa fide stipendia fecerat, velut exauctoratus te ducis ab signis discessit.

Hannibal non Capuam neglectam, neque ut tanto rimine desertos volebat socios: sed prospero ex tetate unius Romani ducis successu in alterius ducis citusque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Ful praetorem Apuli legati nuntiabant primo, dum urbes dam Apulorum, quae ad Hannibalem descivissent, gnaret, intentius rem egisse; postea nimio successu sum et milites praeda impletos in tantam licentiam diamque effusos, ut nulla disciplina militiae esset. aepe alias tum paucis diebus ante expertus, qualis scio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit. circa Herdoneam Romanae legiones et praetor Fulrat. quo ubi adlatum est hostes adventare, prope est , ut iniussu praetoris signis convulsis in aciem exiiec res magis ulla tenuit quam spes haud dubia suo trio ubi vellent acturos. nocte insequenti Hannibal, multuatum in castris et plerosque ferociter, signum et, institisse duci ad arma vocantes sciret, haud prosperae pugnae occasionem dari, tria milia exrum militum in villis circa vepribusque et silvis disqui signo dato simul omnes e latebris exsisterent, onem duobus ferme milibus equitum, qua fugam turam credebat, omnia itinera insidere iubet. his raeparatis prima luce in aciem copias educit. nec est cunctatus, non tam sua ulla spe quam militum fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua pro-

cessum in aciem est, instruitur ipsa acies militum forte procurrentium consistentiumq ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem q deserentium locum. prima legio et sinistra a instructae, et in longitudinem porrecta acies. bus tribunis nihil introrsus roboris ac virium ess cumque impetum fecisset hostis, perrupturos, n salutare esset non modo ad animum sed ne ad au dem admittebat. et Hannibal haudquaquam sim neque simili exercitu neque ita instructo aderat. clamorem quidem atque impetum primum eorum p sustinuere. dux, stultitia et temeritate Centenio par haudquaquam comparandus, ubi rem inclinatam a dantis suos videt, equo arrepto cum ducentis ferm tibus effugit: cetera a fronte pulsa, a tergo atq circumventa acies eo usque est caesa, ut ex duod milibus hominum duo milia haud amplius evaser stris hostes potiti sunt.

XXII. Hae clades super aliam alia Romam cu nuntiatae, ingens quidem et luctus et pavor civit pit: sed tamen, quia consules, ubi summa reru ad id locorum prospere rem gererent, minus iis commovebantur. legatos ad consules mittunt C. I M. Metilium, qui nuntiarent, ut reliquias duoru tuum cum cura colligerent darentque operam, n tum ac desperationem hosti se dederent, id c Cannensem accidisset cladem, et ut desertores citu volonum conquirerent. idem negotii P. Co tum, cui et dilectus mandatus erat, isque per f liabulaque edixit, ut conquisitio volonum fiere signa reducerentur. haec omnia intentissima c

Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostiur M. Aurelio Cotta Puteolis praeposito, qui, naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, e castra mitterent frumentum, ipse ad Capuan Q. Fulvium collegam invenit Casilini, omnia i tem molientem ad oppugnandam Capuam. tu cumsederunt urbem, et Claudium Neronem pr

Suessula ex Claudianis castris exciverunt. is quoque, modico ibi praesidio ad tenendum locum relicto, ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. ita tria praetoria circa Capuam erecta, tres et exercitus diversis partibus opus adgressi fossa valloque circumdare urbem parant, et castella excitant modicis intervallis, multisque *simul* locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. prius tamen, quam haec continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur desertam ab eo Capuam ac prope redditam Romanis, obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo sed etiam circumvallatis ferret. consulibus litterae a P. *Cornelio* praetore missae, ut priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut qui eorum *vellent*, exirent a Capua suasque res secum auferrent. liberos fore suaque omnia habituros qui ante idus Martias exissent; post eam diem quique exissent quique ibi mansissent, hostium futuros numero. ea pronuntiata Campanis atque ita spreta, ut ultro contumelias dicerent minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones spe aut vi aut dolo arcis Tarentinae potiundae. quod ubi parum *processit*, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus. *ibi* quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani *ad eum* venerunt querentes simul orantesque. quibus Hannibal magnifice respondit, et antea se solvisse obsidionem, et nunc adventum suum consules non laturos. cum hac spe dimissi legati vix regredi Capuam iam duplici *fossa* valloque cinctam potuerunt.

XXIII. Cum maxime Capua circumvallaretur, Syracusarum oppugnatio ad finem venit, praeterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adiuta. namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Hamilconem et Hippocrâten verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret, quamquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem nec fame, ut quam prope liberi a Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret.

transfugas Syracusanos — erant autem apu
alii qui nobilissimi viri inter defectionem ab Ro
ab novis consiliis abhorrebant, pulsi — colloq
partis temptare hominum animos iussit et fidem
traditae forent Syracusae, liberos eos ac suis
victuros esse. non erat colloquii copia, quia m
animi suspecti omnium curam oculosque converte
quid falleret tale admissum. servus unus exsul
transfuga intromissus in urbem conventis paucis quida
colloquendi de tali re fecit. dein piscatoria quida
retibus operti circumvectique ita ad castra Romana
cutique cum transfugis, et iidem saepius eodem m
alii atque alii. postremo ad octoginta facti. et c
composita omnia ad proditionem essent, indicio de
Epicyden per Attalum quendam indignantem sibi r
ditam non esse, necati omnes cruciatu sunt. alia s
spes, postquam haec vana evaserat, excepit. Da
quidam Lacedaemonius, missus ab Syracusis ad
pum regem, captus ab Romanis navibus erat. hui
que redimendi et Epicydae cura erat ingens, nec
Marcellus, iam tum Aetolorum, quibus socii Laced
nii erant, amicitiam adfectantibus Romanis. ad collo
de redemptione eius missis medius maxime atque
que opportunus locus ad portum Trogilorum prope
rim, quam vocant Galeagram, est visus. quo cum s
commearent, unus ex Romanis ex propinquo murum
templans, numerando lapides aestimandoque ipse s
quid in fronte paterent singuli, altitudinem muri, q
proxime coniectura poterat, permensus, humiliorem
aliquanto pristina opinione sua et ceterorum omni
tus esse et vel mediocribus scalis superabilem, ad
cellum rem defert. haud spernenda visa. sed c
locus, quia ob id ipsum intentius custodiebatur,
set, occasio quaerebatur; quam obtulit transfu
diem festum Dianae per triduum agi, et quia
sidione desint, vino largius epulas celebrari et
praebito universae plebei et per tribus a pri
viso. id ubi accepit Marcellus, cum paucis

militum collocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque, et scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari iubet, ut mature corpora curarent quietique darent: nocte in expeditionem eundum esse. inde ubi id temporis visum, quo de die epulatis iam vini satias principiumque somni esset, signi unius milites ferre scalas iussit; et ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii, cum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

XXIV. iam mille armatorum ceperant partem, cum ceterae admotae copiae: pluribusque scalis in murum evadebant signo ab Hexapylo dato, quo per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars in turribus epulati aut sopiti vino erant aut semigraves potabant. paucos tamen eorum oppressos in cubilibus interfecerunt. prope Hexapylon est portula magna vi refringi coepta; et e muro ex composito tuba datum signum erat, et iam undique non furtim sed vi aperte gerebatur res. quippe ad Epipolas frequentem custodiis locum perventum erat, terrendique magis hostes erant quam fallendi, sicut territi sunt. nam simul ac tubarum est auditus cantus clamorque tenentium muros partemque urbis, omnia teneri custodes rati alii per murum fugere, alii salire de muro, praecipitarique turba paventium. magna pars tamen ignara tanti mali erat et gravatis omnibus vino somnoque et in vastae magnitudinis urbe partium sensu non satis pertinente in omnia. sub luce Hexapylo effracto Marcellus omnibus copiis urbem ingressus excitavit convertitque omnes ad arma capienda opemque, si quam possent, iam captae prope urbi ferendam. Epicydes ab Insula, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos per neglegentiam custodum transgressos murum expulsurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos dictitans et maiora ac terribiliora vero adferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque

hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per sionem oreretur, clausasque inter tumultum Achra atque Insulae inveniret portas. Marcellus ut moeni gressus ex superioribus locis urbem omnium ferm tempestate pulcherrimam subiectam oculis vidit, ill masse dicitur partim gaudio tantae perpetratae rei, tim vetusta gloria urbis. Atheniensium classes deme et duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis duc deleti occurrebant, et tot bella cum Carthaginiens tanto cum discrimine gesta, tot tam opulenti tyranni gesque, praeter ceteros Hiero cum recentissimae mem riae rex, tum ante omnia, quae virtus ei fortunaque dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. s cum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, ia illa momento horae arsura omnia et ad cineres redituri priusquam signa Achradinam admoveret, praemittit Sy racusanos, qui intra praesidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut adloquio leni impellerent hostes ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinae portas murosque maxime transfugae, quibus nulla erat per condiciones veniae spes; ei nec adire muros nec adloqui quemquam passi. itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri iussit. tumulus est in extrema parte urbis versus a mari, viaeque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulae, percommode situs ad commeatus excipiendos. praeerat huic arci Philodemus Argius ab Epicyde impositus: ad quem missus a Marcello Sosis unus ex interfectoribus tyranni cum longo sermone habito dilatus per frustationem esset, rettulit Marcello tempus eum ad deliberandum sumpsisse. cum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, delere Romanum exercitum inclusum muris posse, Marcellus ut Euryalum neque tradi neque capi videt posse, inter Neapolim et Tycham — nomina ea partium urbis et instar urbium sunt — posuit castra, timens ne, si frequentia intrasset loca, contineri ab discursu mi-

les avidus praedae non posset. legati eo ab Tycha et Neapoli cum infulis et velamentis venerunt precantes, ut a caedibus et ab incendiis parceretur. de quorum precibus quam postulatis magis consilio habito Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, ne quis liberum corpus violaret, cetera praedae futura. castraque tectis parietum pro muro saepta. portis regione platearum patentibus stationes praesidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. inde signo dato milites discurrerunt; refractisque foribus cum omnia terrore ac tumultu streperent, a caedibus tamen temperatum est: rapinis nullus ante modus fuit quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egessere. inter haec et Philodemus, cum spes auxilii nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto praesidio tradidit tumulum Romanis. aversis omnibus ad tumultum ex parte captae urbis Bomilcar noctem eam nactus, qua propter vim tempestatis stare ad ancoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus libero mari vela in altum dedit quinque et quinquaginta navibus Epicydae et Syracusanis relictis; edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis, ut fama est, donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus Euryalo recepto praesidioque addito una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta inclusos impeditosque moenibus suos turbaret. Achradinam inde trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumsedit. cum per aliquot dies quietae stationes utrimque fuissent, repente adventus Hippocratis et Himilconis ut ultro undique oppugnarentur Romani fecit. nam et Hippocrates castris ad magnum portum communitis signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus praeerat; et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit; et classis Punica litori, quod inter urbem et castra Romana

erat, appulsa est, ne quid praesidii Crispin Marcello posset. tumultum tamen maiorem buerunt quam certamen. nam et Crispinus non reppulit tantum munimentis sed insecut trepide fugientem; et Epicyden Marcellus in pulit. satisque iam etiam in posterum videbatu ne quid ab repentinis eorum excursionibus p accessit et ab pestilentia commune malum, utrorumque animos averteret a belli consiliis pore autumni et locis natura gravibus, multo extra urbem quam in urbe, intoleranda vis utraque castra omnium ferme corpora movi temporis ac loci vitio et aegri erant et morieb ea curatio ipsa et contactus aegrorum vulga ut aut neglecti desertique qui incidissent mor adsidentes curantesque eadem vi morbi re traherent, quotidianaque funera et mors ob undique dies noctesque ploratus audirentur ita adsuetudine mali efferaverant animos, u lacrimis iustoque comploratu prosequerent sed ne efferrent quidem aut sepelirent, iacer exanima corpora in conspectu similem mo ctantium, mortuique aegros aegri validos c tabe ac pestifero odore corporum conficeren potius morerentur, quidam invadebant soli tiones. multo tamen vis maior pestis Poer quam Romana — diu circumsedendo Syr aquisque adsuerant magis — invasit. ex h citu Siculi, ut primum videre ex gravitate morbos, in suas quisque propinquas urbes at Carthaginienses, quibus nusquam recept ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone nem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta mali, traduxerat in urbem suos infirmaque et umbrae recreaverant. multi tamen ex Ro eadem peste absumpti sunt.

XXVII. Deleto terrestri Punico exerci Hippocratis milites fuerant ** haud magna

rum et situ et munimentis tuta, tria milia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest. eo et commeatus e civitatibus suis comportabant et auxilia accersebant. interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodam modo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quam plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent classemque suam augerent. igitur centum triginta navibus longis septingentis onerariis profectus a Carthagine satis prosperos ventos ad traiciendum in Siciliam habuit. sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus fama primo dein praeter spem mora cum gaudium et metum in vicem Romanis Syracusanisque praebuisset, Epicydes metuens, ne, si pergerent iidem qui tum tenebant ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, tradita Achradina mercennariorum militum ducibus ad Bomilcarem navigat. classem in statione versa in Africam habentem atque timentem navale proelium, non tam quod impar viribus aut numero navium esset — quippe etiam plures habebat — quam quod venti aptiores Romanae quam suae classi flarent, perpulit tamen, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. et Marcellus, cum et Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, et cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terra marique inclusus urbe hostium urgeretur, quamquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. duae classes infestae circa promuntorium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris in altum evexisset, concursurae. itaque cadente iam Euro, qui per dies aliquot saevierat, prior Bomilcar movit, cuius prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promuntorium. ceterum postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum, qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuntiis Heracleam qui onerarias retro inde Africam repetere iuberent, ipse Siciliam praetervectus Tarentum petit. Epi-

cydes a tanta repente destitutus spe, ne
magna ex parte captae urbis rediret, Ag
vigat, exspectaturus magis eventum quam i
moturus.

XXVIII. Quae ubi in castra Siculorum
Epicyden Syracusis excessisse, a Carthag
lictam insulam et prope iterum traditam Ro
de condicionibus dedendae urbis, explo
colloquia voluntate eorum qui obsidebant
lum mittunt. cum haud ferme discreparet,
que regum fuissent, Romanorum essent,
cum libertate ac legibus suis servarent
colloquium iis quibus ab Epicyde credita
sos se simul ad Marcellum simul ad eos a
lorum aiunt, ut una omnium, qui obsi
extra obsidionem fuissent, fortuna esset,
prie sibi pacisceerentur quicquam. recep
ut necessarios hospitesque adloquerentu
pacta iam cum Marcello haberent, oblata
pulere eos, ut secum praefectos Epicy
Philistionem et Epicyden, cui Sindon co
grederentur. interfectis iis et multitudi
vocata, inopiam quaeque ipsi inter se fr
liti erant, conquesti, quamquam tot ma
runt fortunam accusandam esse, quod
potestate, quamdiu ea paterentur. Ro
pugnandi Syracusas fuisse caritatem S
odium: nam ut occupatas res ab sate
deinde Hieronymi, Hippocrate atque E
tum bellum movisse, et obsidere urbem
deles tyrannos eius, non ut ipsam u
Hippocrate vero interempto, Epicyde
cusis et praefectis eius occisis, Cart
possessione Siciliae terra marique pul
esse causam Romanis, cur non peri
viveret, unicus Romanae amicitiae cu
racusas esse velint? itaque nec urbi
periculum quam ab semet ipsis esse

conciliandi se Romanis praetermisissent: eam autem, qualis illo momento horae sit, nullam deinde fore, si simul ** liberatas ab impotentibus tyrannis apparuisset.

XXIX. Omnium ingenti adsensu audita ea oratio est. praetores tamen prius creari quam legatos nominari placuit. ex ipsorum deinde praetorum numero missi oratores ad Marcellum, quorum princeps „neque primo“ inquit „Syracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus nequaquam tam in vos impius quam in nos; nec postea pacem tyranni caede compositam Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicydes oppressis nobis hinc metu hinc fraude turbaverunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. nunc certe caede eorum, qui oppressas tenebant Syracusas, cum primum nostri arbitrii esse coepimus, extemplo venimus ad tradenda arma, dedendos nos urbem moenia, nullam recusandam fortunam, quae iam imposita a vobis fuerit. gloriam captae nobilissimae pulcherrimaeque urbis Graecarum dei tibi dederunt, Marcelle. quidquid umquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. famae ne credi velis, quanta urbs a te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse, quo quisquis terra quisque mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropaea, nunc tua de nobis ostendat; incolumesque Syracusas familiae vestrae sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas. ne plus apud vos Hieronymi quam Hieronis memoria momenti faciat: diutius ille multo amicus fuit quam hic hostis, et illius benefacta etiam praesensistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius valuit“. Omnia et impetrabilia et tuta erant apud Romanos: inter ipsos plus belli ac periculi erat. namque transfugae, tradi se Romanis rati, mercennariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum; arreptisque armis praetores primum obtruncant, inde ad caedem Syracusanorum discurrunt, quosque fors obtulit, irati interfecere, atque omnia quae in promptu erant diripuerunt. tum, ne sine ducibus es-

sent, sex praefectos creavere, ut terni A...
Naso praeessent. sedato tandem tumultu ex...
sciscitando, quae acta cum Romanis essent, c...
quod erat coepit, aliam suam a perfugarum caus...

XXX. in tempore legati a Marcello redierunt, ...
suspicione incitatos memorantes, nec causam ex...
poenae eorum ullam Romanis esse. erat e tribu...
dinae praefectis Hispanus Moericus nomine. ad ...
comites legatorum de industria unus ex Hispanor...
liaribus est missus, qui sine arbitris Moericum ...
primum quo in statu reliquisset Hispaniam — ...
inde venerat — exponit: omnia Romanis ibi...
armis. posse eum, si operae pretium faciat, princ...
pularium esse, seu militare cum Romanis seu in...
reverti libeat. contra, si malle obsideri pergat, qu...
esse terra marique clauso? motus his Moericus, ...
gatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem in...
mittit, qui per eundem illum Hispanum secretus ...
ad Marcellum deductus, cum fidem accepisset ...
suissetque agendae ordinem rei, Achradinam redi...
Moericus, ut ab suspicione proditionis averteret o...
animos, negat sibi placere legatos commeare ultro...
que, neque recipiendum quemquam neque mittend...
quo intentius custodiae serventur, opportuna divi...
praefectis esse, ut suae quisque partis tutandae r...
omnes adsensi sunt. partibus dividendis ipsi regio...
ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus...
scirent Romani fecit. itaque Marcellus nocte nav...
rariam cum armatis remulco quadriremis trahi a...
dinam iussit, exponique milites regione portae, qu...
fontem Arethusam est. hoc cum quarta vi...
esset expositosque milites porta, ut conven...
set Moericus, luce prima Marcellus omnibus ...
nia Achradinae adgreditur ita, ut non eos ...
Achradinam tenebant, in se converteret, ...
etiam agmina armatorum concurrerent reli...
suis ad vim et impetum Romanorum arcen...
tumultu actuariae naves instructae iam ante ...

que ad Nasum armatos exponunt, qui improvise adorti semiplenas stationes et adapertas fores portae, qua paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere desertam trepidatione et fuga custodum. neque in ullis minus praesidii aut pertinaciae ad manendum quam in transfugis fuit, quia ne suis quidem satis credentes se medio certamine effugerunt. Marcellus, ut captam esse Nasum vidit, et Achradinae regionem unam teneri, Moericumque cum praesidio suis adiunctum, receptui cecinit, ne regiae opes, quarum fama maior quam res erat, diriperentur.

XXXI. Suppresso impetu militum ut iis, qui in Achradina erant, transfugis spatium locusque fugae datus est, Syracusani tandem liberi metu portis Achradinae apertis oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud quam incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus consilio advocato et adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo intra praesidia Romana fuerant, respondit, non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis quam paucis his annis maleficia eorum qui Syracusas tenuerint erga populum Romanum esse. sed pleraque eorum quo debuerint reccidisse, foederumque ruptorum ipsos ab se graviores multo quam populus Romanus voluerit poenas exegisse. se quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non ut populus Romanus servatam civitatem haberet, sed ne alienigenarum transfugarumque duces captam et oppressam tenerent. quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos esse Syracusanorum, qui intra praesidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Moericum, qui praesidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo serum quidem sed forte consilium. sibi omnium laborum periculorumque circa moenia Syracusana terra marique tam diu exhaustorum nequaquam tantum fructum esse quod capere Syracusas potuisset. inde quaestor cum praesidio ad Nasum et accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. urbs diripienda militi data est custodibus divisis per domos eorum, qui intra praesidia Romana fuerunt. cum multa irae,

multa avaritiae foeda exempla ederentur, Ar
moriae proditum est in tanto tumultu, quantu
in discursu diripientium militum ciere poter
formis, quas in pulvere descripserat, ab igna
esset interfectum; aegre id Marcellum tulis
raeque curam habitam, et propinquis etiam i
nori praesidioque nomen ac memoriam eius
maxime modo Syracusae captae, in quibus
tum fuit, quantum vix capta Carthagine tum
qua viribus aequis certabatur.

Paucis ante diebus quam Syracusae c
Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uti
baeo transmisit, et cum ante lucem portum in
rarias frumento onustas cepit, egressusque i
populatus est aliquantum agri circa Uticam,
omnis generis retro ad naves egit. Lilybae
quam inde profectus erat cum centum trigi
navibus frumento praedaque onustis redit, i
tum extemplo Syracusas misit, quod ni tar
subvenisset, victoribus victisque pariter perr
instabat.

XXXII. Eadem aestate in Hispania, cum
lle nihil admodum memorabile factum esset,
magis quam armis bellum gereretur, Romani
egressi hibernis copias coniunxerunt. ibi c
vocatum, omniumque in unum congruerun
quando ad id locorum id modo actum esset
balem tendentem in Italiam retinerent, tempu
agi, ut bellum in Hispania finiretur. et satis
credebant accessisse viginti milia Celtiberor
ad arma excita. hostium tres exercitus erant
Gisgonis filius et Mago coniunctis castris q
dierum iter ab Romanis aberant. propior er
filius Hasdrubal, vetus in Hispania imperato
nomine Antorgim exercitum habebat. eum v
opprimi duces Romani, et spes erat satis su
virium esse. illa restabat cura, ne fuso eo
Hasdrubal et Mago in avios saltus montesqu

sese bellum extraherent. optimum igitur rati, divisis bifariam copiis totius simul Hispaniae amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem, Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus Celtiberis adiunctis cum Hasdrubale Barcino bellum gereret. una profecti ambo duces exercitusque Celtiberis praegredientibus ad urbem Antorgim in conspectu hostium dirimente amni ponunt castra. ibi Cn. Scipio cum quibus ante dictum est copiis substitit, et P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit exiguum Romanum exercitum in castris et spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse, peritus omnis barbaricae et praecipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiae, facili linguae commercio, cum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. nec atrox visum facinus: non enim ut in Romanos verterent arma agebatur; et merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent; et cum quies ipsa tum reditus domum fructusque videndi suos suaque grata vulgo erant. itaque non ducibus facilius quam multitudini persuasum est. simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi retinerent. id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque haec vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suarumque proprie virium in castris habeant. signis repente sublatis Celtiberi abeunt, nihil aliud quaerentibus causam obtestantibusque, ut manerent, Romanis respondentes quam domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse aut fratri rursus coniungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse, retro quantum posset cedere statuit, in id omni cura intentus, necubi hosti aequo se committeret loco, qui transgressus flumen prope vestigiis abeuntium insistebat.

XXXIV. Per eosdem dies P. Scipioner
periculum maius ab novo hoste urgebat. M
iuvenis — eo tempore erat socius Carthagi
quem deinde clarum potentemque Romana f
is tum cum equitatu Numidarum et advenien
occurrit, et deinde adsidue dies noctesque in
ut non vagos tantum procul a castris lignatur
que progressos exciperet, sed ipsis obequ
invectusque in medias saepe stationes omr
multu turbaret. noctibus quoque saepe incu
in portis valloque trepidatum est, nec aut l
pus ullum vacuum a metu ac sollicitudine
compulsisque intra vallum adempto rerum
cum prope iusta obsidio esset, futuramque
appareret, si se Indebilis, quem cum sep
quingentis Suessetanorum adventare fama
coniunxisset, dux cautus et providens Sc
cessitatibus temerarium capit consilium, ut
obviam iret, et quocumque occurrisset, l
consereret. relicto igitur modico praesidio
positoque Tib. Fonteio legato, media nocte
obviis hostibus manus conseruit. agmine
acies pugnabant, superior tamen, ut in tum
Romanus erat. ceterum et equites Nu
quos fefellisse se dux ratus erat, ab later
magnum terrorem intulere. contracto
certamine novo tertius insuper advenit ad
adsecuti ab tergo iam pugnantes; ho
Romanos circumsteterat incertos, ance
hostem quamve in partem conferti in
pugnanti hortantique imperatori
mum laboris erat, latus dextrum
que is hostium, qui in conferto q
fecerat, ut exanimem labentem erur
alacres gaudio cum clamore offere
discurrunt imperatorem Romanum cea t
gata passim vox, ut et hostes Circa
et Romani pro victis essent, equo
totam
n ceci
ud dul
fuga

duce amisso fieri coepta est: ceterum ut ad erumpendum inter Numidas leviumque armorum alia auxilia haud difficilis erat, ita effugere tantum equitum aequantium equos velocitate peditum vix poterant; caesique prope plures in fuga quam in pugna sunt, nec superfuisset quisquam, ni praecipiti iam ad vesperum die nox intervenisset.

XXXV. Haud segniter inde duces Poeni fortuna usi confestim e proelio, vix necessaria quiete data militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen rapiunt, non dubia spe, cum se coniunxissent, debellari posse. quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque victoria recenti laetos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto et alteram pro haud dubia parem victoriam exspectantes. ad Romanos nondum quidem fama tantae cladis pervenerat, sed maestum quoddam silentium erat et tacita divinatio, qualis iam praesagientibus animis imminentis mali esse solet. imperator ipse, praeterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, coniectura etiam et ratione ad suspicionem acceptae cladis quam ad ullam bonam spem pronior erat: quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? quo modo autem non obstitisse aut ab tergo secutum fratrem, ut si prohibere quo minus in unum coirent et duces et exercitus hostium non posset, ipse certe cum fratre coniungeret copias? his anxius curis id modo esse salutare in praesens credebat, cedere inde quantum posset; et inde una nocte ignaris hostibus et ob id quietis aliquantum emensus est iter. luce ut senserunt profectos hostes esse, praemissis Numidis quam poterant maxime citato agmine sequi coeperunt. ante noctem adsecuti Numidae nunc ab tergo nunc in latera incursantes. consistere coeperunt ac tutari agmen quantum possent; tamen tuto ut simul pugnarent procederentque Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiae adsequerentur. XXXVI. ceterum nunc agendo nunc sustinendo agmen cum aliquamdiu haud multum procederetur et nox iam instaret, revocat a proelio suos Scipio, et collectos in tumulum quendam

non quidem satis tutum, praese
editiorem tamen quam cetera
primo impedimentis et equitatu
cumdati pedites haud difficult
Numidarum arcebant; dein, po
imperatores cum tribus iustis ex
rebat parum armis ad tuendun
valituros esse, circumspectare
si quo modo posset vallum circu
nudus tumulus et asperi soli,
dendo nec terra cespiti faciendo
ve ulli operi apta inveniri poss
satis arduum aut abscisum erat,
sumve difficilem praeberet; om
ut tamen aliquam imaginem va
gatas oneribus velut struentes a
cumdabant, cumulo sarcinarur
ubi ad moliendum clitellae de
postquam advenere, in tumulur
erexere: munitionis facies nova
quodam tenuit, cum duces und
starent et non ludibrium illud
randis satis validum distrahere
hostem teneri latentem post s
duces increpabant. ceterum n
onera obiecta nec caedere sti
rutas sarcinis facile erat. tarda
onera armatis dedissent viam,
fieret, capta iam undique ca
perculsique a victoribus passin
tamen militum cum in propin
castra P. Scipionis, quibus Ti
perfugerunt. Cn. Scipionem a
hostium caesum tradunt, alii
castris turrim perfugisse; ha
ita exustis foribus, quas nulla
omnisque intus cum ipso impe
postquam in Hispaniam vene

mo die post fratris mortem est interfectus. luctus ex morte eorum non Romae maior quam per totam Hispaniam fuit. quin apud cives partem doloris et exercitus amissi et alienata provincia et publica trahebat clades: Hispaniae ipsos lugebant desiderabantque duces, Cnaeum magis quod diutius praefuerat iis, priorque et favorem occupaverat et specimen iustitiae temperantiaeque Romanae primus dederat.

XXXVII. Cum deleti exercitus amissaeque Hispaniae viderentur, vir unus res perditas restituit. erat in exercitu L. Marcius Septimii filius, eques Romanus, impiger iuvenis animique et ingenii aliquanto quam pro fortuna in qua erat natus maioris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina, sub qua per tot annos omnes militiae artes edoctus fuerat. et ex fuga collectis militibus et quibusdam de praesidiis deductis haud contemnendum exercitum fecerat, iunxeratque cum Tib. Fonteio P. Scipionis legato. sed tantum praestitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut castris citra Hiberum communitis, cum ducem exercitus comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. omne inde tempus — exiguum id fuit — muniendis castris convehendisque commeatibus consumpsit; et omnia imperia milites cum impigre tum haudquaquam abiecto animo exsequebantur. ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis venientem ad reliquias belli delendas transisse Hiberum et appropinquare adlatum est, signumque pugnae propositum ab novo duce milites viderunt, recordati, quos paulo ante imperatores habuissent, quibusque et ducibus et copiis freti prodire in pugnam soliti essent, flere omnes repente et offensare capita, et alii manus ad caelum tendere deos incusantes, alii strati humi suum quisque nominatim ducem implorare. neque sedari lamentatio poterat excitantibus centurionibus manipulares et ipso mulcente et increpante Marcio, quod in muliebres et inutiles se proiecissent fletus potius, quam ad tutandos semet ipsos et

rem publicam secum acuerent a
peratores suos iacere sinerent; (
rumque sonus — iam enim prope
exauditur. inde verso repente in
arma, ac velut accensi rabie di
hostem negligenter atque incom
runt. extemplo improvisa res pa
rabundique, unde tot hostes su
exercitu forent, unde tanta au
victis ac fugatis, quis imperator
sis exstitisset, quis castris praee
set pugnae — ad haec tot tam ne
incerti stupentesque referunt ped
sione pulsi terga vertunt. et aut
fuisset aut temerarius periculos
tus, ni Marcius propere recept
sistensque ad prima signa et qu
citatam repressisset aciem. ind
caedisque et sanguinis reduxit.
primo ab hostium vallo acti po
viderunt, metu substitisse rati,
dato gradu in castra abeunt.

Par neglegentia in castris c
propinquus hostis erat, tamen r
exercituum ante paucos dies d
hoc cum omnia neglecta apud
iis Marcius ad consilium prima
quam audax animum adiecit, u
pugnaret, facilius esse ratus uni
castra quam, si se rursus tre
iunxissent, sua defendi; simul
ptis, recepturum se adflictas
tamen ultro inferendo arma co
XXXVIII. ne tamen subita res
non suae fortunae consilium pe
hortandosque sibi milites ratus
seruit. „vel mea erga imperato
que pietas, vel praesens omniu

fidem cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut amplum iudicio vestro, ita re ipsa grave ac sollicitum esse. quo enim tempore, nisi metus maerorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire aegro animo possem, cogor vestram omnium vicem, quod difficillimum in luctu est, unus consulere. et ne tum quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriae conservare possem, cogitandum est, avertere animum ab adsiduo maerore libet. praesto est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant, et excitant saepe somno, neu se, neu invictos per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rem publicam patiar inultam, et suam disciplinam suaque instituta sequi iubent, et ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod in quaque re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere. vos quoque velim, milites, non lamentis lacrimisque tamquam exstinctos prosequi — vivunt vigentque fama rerum gestarum — sed quotienscumque occurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita proelia inire. nec alia profecto species hesterno die oblata oculis animisque vestris memorabile illud edidit proelium, quo documentum dedistis hostibus non cum Scipionibus exstinctum esse nomen Romanum, et cuius populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto saevitia fortunae emersuram esse. nunc quia tantum ausi estis sponte vestra, experiri libet, quantum audeatis duce vestro auctore. non enim hesterno die, cum signum receptui dedi sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in maiorem gloriam atque opportunitatem volui, ut postmodo praeparati incautos, armati inermes atque etiam sopitos per occasionem adgredi possetis. nec huius occasionis spem, milites, forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. a vobis quoque profecto si quis quaerat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus castra tutati sitis, nihil aliud respondeatis, quam id ipsum timentes vos omnia et ope-

cohors Romana arte Punica abditur et equites. ita medio itinere intercepto ceterae copiae silenti agmine ad proximos hostes ductae, et cum statio nulla pro portis neque in vallo custodiae essent, velut in sua castra nullo usquam obsistente penetravere. inde signa canunt et tollitur clamor. pars semisomnos hostes caedunt; pars ignes casis stramento arido tectis iniciunt, pars portas occupant, ut fugam intercludant. hostes simul ignis clamor caedes velut alienatos sensibus nec audire nec providere quicquam sinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum. alii ruunt ad portas, alii obsaeptis itineribus super vallum saliunt. et ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt, ubi ab cohorte et equitibus ex occulto procurrentibus circumventi caesique ad unum omnes sunt: adeo quamquam, etiamsi quis ex ea caede effugisset, transcursum raptim a captis propioribus castris in altera castra ab Romanis est, ut praevenire nuntius cladis non posset. ibi vero, quo longius ab hoste aberant, et quia sub lucem pabulatum lignatumque et praedatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere, arma tantum in stationibus posita, milites inermes aut humi sedentes accubantesque aut obambulantes ante vallum portasque. cum his tam securis solutisque Romani calentes adhuc ab recenti pugna ferocesque victoria proelium ineunt. itaque nequaquam resisti in portis potuit. intra portas concursu ex totis castris ad primum clamorem et tumultum facto atrox proelium oritur. diuque [illegible] nuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa indicium [illegible] rius cladis Poenis atque inde pavorem iniecissent. [illegible] terror in fugam avertit omnes; effusique qua iter est, [illegible] quos caedes oppressit, exuuntur castris. ita nocte ac [illegible] bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. ad [illegible] ginta septem milia hostium caesa auctor est Claudius, [illegible] annales Acilianos ex Graeco in Latinum sermonem ver[illegible] captos ad mille octingentos triginta, praedam ingent[illegible] paratam. in ea fuisse clipeum argenteum pondo cent[illegible] triginta septem cum imagine Barcini Hasdrubalis. V[illegible] rius Antias una castra Magonis capta tradidit, sep[illegible]em

milia caesa hostium; altero pr
cum Hasdrubale, decem milia c
centos triginta captos. Piso qui
Mago cedentes nostros effuse s
diis scribit. apud omnes magnu
et verae gloriae eius etiam mira
contionanti fusam e capite sine
pavore circumstantium militum
riae eius de Poenis usque ad in
in templo clipeum Marcium app
drubalis. Quietae deinde aliq
fuere, utrisque post tantas in
clades cunctantibus periculum s

XL. Dum haec in Hispania
Syracusis, cum cetera in Sicili
tate composuisset, ut non mod
maiestatem populi Romani auge
tabulasque quibus abundaban
vexit, hostium quidem illa spoli
rum inde primum initium miran
licentiaeque huic sacra profana
factum est, quae postremo in F
ipsum primum, quod a Marc
vertit. visebantur enim ab ex
dedicata a M. Marcello templ
generis ornamenta, quorum
Legationes omnium ferme civit
veniebant. dispar ut causa ea
ante captas Syracusas aut no
in amicitiam, ut socii fideles ac
post captas Syracusas dedide
acceperunt. Erant tamen haud
Agrigentum Romanis, Epicy
prioris belli et tertius novus
pocratis missus, Libyphoeni
— Muttinen populares voca
Hannibale magistro omnes
Epicyde et Hannone Numida

ita pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum ferendoque in tempore cuique auxilium adit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui, nec spes alia maior apud faventes rebus Carthaginiensium esset. itaque inclusi ad tempus moenibus Agrigenti dux Poenus Syracusanusque non consilio Muttinis quam fiducia magis ausi egredi extra muros ad Himeram amnem posuerunt castra. quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit, et ab hoste quattuor ferme milium intervallo consedit, quid agerent pararentve, exspectaturus. sed nullum neque locum neque tempus cunctationi consiliove dedit Muttines, transgressus amnem ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. postero die prope iusto proelio compulit hostes intra munimenta. inde revocatus seditione Numidarum in castris facta, cum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus magno opere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. id ambo aegre passi duces, magis Hanno, iam ante anxius gloria eius: Muttinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi misso ab senatu populoque! is perpulit cunctantem Epicyden, ut transgressi flumen in aciem exirent: nam si Muttinem opperirentur, et secunda pugnae fortuna evenisset, haud dubie Muttinis gloriam fore.

XLI. enimvero indignum ratus Marcellus se, qui Hannibalem subnixum victoria Cannensi ab Nola reppulisset, his terra marique victis ab se hostibus cedere, arma propere capere milites et efferri signa iubet. instruente exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidae, nuntiantes populares suos, primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, deinde quod praefectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriae eius sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quieturos in pugna. gens fallax promissi fidem praestitit. itaque et Romanis crevit animus nuntio celeri per ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant: et territi hostes, praeterquam

quod maxima parte virium su
etiam incusso, ne ab suomet
itaque haud magni certaminis
impetus rem decrevit. Numid
stetissent in cornibus, ut terga
gae tantum parumper comites f
gentum trepido agmine petente
dionis passim in civitates pro
hominum caesa captaque, et o
in Sicilia Marcelli pugna fuit.

Iam ferme in exitu annu
mae decrevit, ut P. Cornelius
consules mitteret, dum Hannib
magni discriminis res ad Cap
si ita videretur, ad magistratus
ret. litteris acceptis inter se
Claudius comitia perficeret, F
consules Claudius creavit Cn
Sulpicium Servii filium Galban
magistratum gessisset. praet
lius Lentulus M. Cornelius C
purnius Piso. Pisoni iuris di
Cethego Apulia, Lentulo Sard
rogatum in annum imperium

TITI
AB URBE
LIBER

EPITOME. Hannibal ad tertium
Anienem amnem castra posuit:
usque ad ipsam Capenam porta
quitavit. et cum per triduum
descendisset, certamen tempe
diissent, statim serenitas erat.

Claudio consulibus. principes Campanorum veneno sibi mortem consciverunt. cum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur, litteras a senatu missas Q. Fulvius consul, quibus iubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit, et lege agi iussit et supplicium peregit. cum in comitiis apud populum quaereretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium, nullo id volente suscipere P. Scipio, P. filius qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum, et suffragio populi consensuque omnium missus Novam Carthaginem expugnavit, cum ageret vicesimum quartum annum, videreturque divina stirpe genitus, quia et ipse, postquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat, et in cubiculo matris eius anguis saepenumero visus erat. res praeterea in Sicilia gestas continet, et amicitiam cum Aetolis iunctam bellumque gestum adversus Acarnanes et Philippum Macedoniae regem.

I. Cn. Fulvius Centumalus P. Sulpicius Galba consules cum idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato de re publica, de administratione belli, de provinciis exercitibusque patres consuluerunt. Q. Fulvio Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est atque exercitus, quos habebant, decreti, adiectumque, ne a Capua, quam obsidebant, abscederent prius quam expugnassent. ea tum cura maxime intentos habebat Romanos, non ab ira tantum, quae in nullam umquam civitatem iustior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. et praetoribus prioris anni, M. Iunio in Etruria P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. prorogatum et M. Marcello, ut pro consule in Sicilia reliqua belli perficeret eo exercitu quem haberet: si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius propraetor in Sicilia praeesset, dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumque in patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duae legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretae et supplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia foede caesus fugatusque erat. huic generi militum senatus eundem quem Cannensibus finem statuerat militiae. additum etiam utrorumque ignominiae est,

hostem, nec ab Hannibale sed ab imperatore suo victos esse. neminem, cum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. quid interfuisse inter Tib. Sempronium? cum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, praesidio sociis, hostibus terrori essent; Cumas Beneventum aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse: Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. ergo effecisse ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et imbelles inter hostes essent, nec impetum modo Poenorum sed ne clamorem quidem sustinere possent. nec hercule mirum esse cessisse milites in acie, cum primus omnium imperator fugeret: magis mirari se aliquos stantes cecidisse, et non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugae. C. Flaminium, L. Paulum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse quam deserere circumventos exercitus: Cn. Fulvium prope unum nuntium deleti exercitus Romam redisse. facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur quam hostis ex Italia decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex proelio ipsius temeritate commisso impunitam esse; et eum in ganea lustrisque, ubi iuventam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exsilium ignominiosam pati militiam. adeo imparem libertatem Romae diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse. III. reus ab se culpam in milites transferebat: eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non eo quo voluerint, quia serum diei fuerit, sed postero die, et tempore et loco aequo instructos, seu famam seu vim hostium non sustinuisse. cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum, ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. qui autem solum se restantem prodesse rei publicae, nisi si mors sua remedio publicis

cladibus futura
tus, non in loc
explorato eunt
acie victum. n
habuisse: suur
facere. his est
testibus datis,
onerabatur, iura
tium a praetore
vanum timorem
accensa est, ut
de eo quoque n
cunia anquisiss
buni plebis ap
quo minus, quo
legibus seu mo
vel pecuniae i
duellionis se i
ab C. Calpurni
reo temptata e
posset, florens
spe Capuae pe
pro fratris capi
patres e re pul
comitiorum ad
id ei iustum es

IV. Inter
obsidebatur ta
famem tolerar
tios ad Hannib
Numida, qui
praestaret pr
egressus spe
superesset, a
rum in multis
spera facieba
tam laetum v
obsesso et pr

ut quod viribus deerat, arte aequaretur. ex omnibus legionibus electi sunt iuvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces; eis parmae breviores quam equestres et septena iacula quaternos longa pedes data praefixa ferro, quale hastis velitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes equites adsuefecerunt et vehi post sese et desilire perniciter, ubi datum signum esset. postquam adsuetudine quotidiana satis intrepide fieri visum est, in campum, qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt; et, ubi ad coniectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit, iaculaque cum impetu alia super alia emittunt. quibus plurimis in equos virosque passim coniectis permultos vulneraverunt, pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata iniectum est, et in perculsum hostem equites invecti fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. inde equitatu quoque superior Romana res fuit. institutum ut velites in legionibus essent. auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem Q. Navium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuisse.

V. Cum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem diversum Tarentinae arcis potiundae Capuaeque retinendae trahebant curae. vicit tamen respectus Capuae, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos, documento futurae, qualemcumque eventum defectio ab Romanis habuisset. igitur magna parte impedimentorum relicta in Bruttiis et omni graviore armatu cum delectis peditum equitumque, quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. secuti tamen tam raptim euntem tres et triginta elephanti. in valle occulta post Tifata montem imminentem Capuae consedit. adveniens cum castellum Galatiam praesidio vi pulso cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit. praemissis namque nuntiis Capuam, quo tempore castra Romana adgressurus esset, ut eodem et illi ad eruptionem parati portis omnibus sese effunderent, ingentem praebuit terrorem. nam alia parte ipse adortus est, alia Campani omnes,

equites peditesque, et cum iis
Bostar et Hanno praeerant, er
pida, ne ad unam concurrendo
relinquerent, ita inter sese copi
dius Campanis, Fulvius Hannib
propraetor cum equitibus sexta
sulam fert, C. Fulvius Flaccus
tatu constitit e regione Vulturni
lito modo clamore ac tumultu e
virorum equorum armorumque
Campanorum imbellis multitudo
qualis in defectu lunae silenti n
morem, ut averteret etiam pug
nos facile a vallo Appius arc
parte Fulvium Hannibal et Poe
loco cessit, qua pulsa cohors E
phantis usque ad vallum per
aciem Romanorum et in anc
utrum in castra perrumperet
quem pavorem legionis perio
ubi vidit, Q. Navium primores
tatur, ut cohortem hostium sub
in summo discrimine rem verti
et minore conatu, quam con
castra irrupturos, aut confic
magni certaminis rem fore: F
clusos; et quae, dum paveat
videatur, eam, si se utrimqu
pugna medios circumventura
toris dicta accepit, secundi
signifero in hostes infert, ia
tans, ni se propere sequantu
pugnae. ingens corpus erat,
latum alte signum converte
stesque. ceterum postquam
spanorum, tum undique in e
tota in unum acies versa:
neque telorum vis arcere

VI. et M. Atilius legatus primi principis ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coegit: et qui castris praeerant, L. Porcius Licinus et T. Popillius legati, pro vallo acriter propugnant, elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt. quorum corporibus cum oppleta fossa esset, velut aggere aut ponte iniecto transitum hostibus dedit. ibi per stragem iacentium elephantorum atrox edita caedes. altera in parte castrorum iam impulsi erant Campani Punicumque praesidium, et sub ipsa porta Capuae, quae Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quam quod porta ballistis scorpionibusque instructa missilibus procul hostes arcebat. et suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudii, cui suos ante prima signa adhortanti sub laevo humero summum pectus gaeso ictum est. magna vis tamen hostium ante portam est caesa, ceteri trepidi in urbem compulsi. et Hannibal, postquam cohortis Hispanorum stragem vidit summaque vi castra hostium defendi, omissa oppugnatione recipere signa et convertere agmen peditum obiecto ab tergo equitatu, ne hostis instaret, coepit. legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: Flaccus receptui cani iussit, satis ad utrumque profectum ratus, ut et Campani, quam haud multum in Hannibale praesidii esset, et ipse Hannibal sentiret. caesa eo die qui huius pugnae auctores sunt octo milia hominum de Hannibalis exercitu tria ex Campanis tradunt, signaque Carthaginiensibus quindecim adempta, duodeviginti Campanis. apud alios nequaquam tantam molem pugnae inveni, plusque pavoris quam certaminis fuisse, cum inopinato castra Romana Numidae Hispanique cum elephantis irrupissent, elephanti per media castra vadentes stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fugam abrumpentium vincula iumentorum facerent. fraudem quoque super tumultum adiectam immissis ab Hannibale, qui habuit aliquot — gnari Latinae linguae iuberent consulum verbis quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere: sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magna caede hostium;

elephantos igni e castris exactos. i
quae initum finitumque est — ante de
lium fuit. medix tuticus, qui summ
Campanos est, eo anno Seppius L
scuro tenuique fortuna ortus. matre
pupillo eo procurantem familiare os
disset haruspex summum quod es
perventurum ad eum puerum, nihi
scentem dixisse ferunt "non tu perd
narras, ubi summus honos ad filiu
ea ludificatio veri et ipsa in verum
ferroque urgerentur, nec spes ulla s
iis *qui nati*] in spem honorum erant h
Loesius querendo desertam ac prod
puam summum magistratum ultimu
rum cepit.

VII. Ceterum Hannibal ut nec h
pugnam vidit neque per castra eo
puam posse, ne suos quoque com
novi consules, abscedere irrito inc
pua statuit castra. multa secum,
geret, volventi subiit animum imp
Romam petendi; cuius rei semper
occasionem post Cannensem pugna
bant et ipse non dissimulabat: nec
multu non esse desperandum aliq
cupari posse; et si Roma in disc
extemplo omissuros aut ambo imp
alterum ex iis; et si divisissent co
miorem factum aut sibi aut Campa
fortunam daturos esse. una ea c
abscessisset, extemplo dederentu
promptum ad omnia agenda audenc
litteris acceptis specie transfugae c
sus altera parte clam Capuam per
erant adhortatione plenae: profect
lutaris illis foret, abstracturam ad
ab oppugnanda Capua duces atq

ne desponderent animos: tolerando paucos dies totam soluturos obsidionem. inde naves in flumine Vulturno comprehensas subigi ad id quod iam ante praesidii causa fecerat castellum iussit: quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte traici posset exercitus, adlatum est, cibariis decem dierum praeparatis deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem traiecit.

VIII. Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis Fulvius Flaccus senatui Romam cum scripsisset, varie animi hominum pro cuiusque ingenio adfecti sunt. ut in re tam trepida senatu extemplo vocato P. Cornelius, cui Asinae cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia neque Capuae neque ullius alterius rei memor ad urbis praesidium revocabat; Fabius Maximus abscedi a Capua terrerique et circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis flagitiosum ducebat. qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem ausus non esset, eum a Capua repulsum spem potiundae urbis Romae cepisse! non ad Romam obsidendam sed ad Capuae liberandam obsidionem ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Iovem foederum ruptorum ab Hannibale testem deosque alios defensuros esse. has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit, qui utriusque rei memor imperatoribus qui ad Capuam essent scribendum censuit, quid ad urbem praesidii esset; quantas autem Hannibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. si ita Romam e ducibus alter et exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obsideretur, inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri ad prohibendam obsidione patriam Romam veniendum esset. hoc senatus consulto Capuam perlato Q. Fulvius proconsul, cui collega ex vulnere aegro redeundum Romam erat, e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim milia peditum mille equites Vulturnum traducit. inde cum Hannibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiae municipia quaeque propter eam viam sunt, Setiam Coram Lanuvium praemisit, ut commeatus parat

urbibus haberent et ex agris deviis in viam praesidiaque in urbes contraherent, ut sua cui blica in manu esset.

IX. Hannibal quo die Vulturno est transgres procul a flumine castra posuit; postero die pra in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum moratus per Suessanum Allifanumque et Casina via Latina ducit. sub Casinum biduo stativa ha sim populationes factae. inde praeter Interar numque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvi ubi intercisum pontem a Fregellanis morandi invenit. et Fulvium Vulturnus tenuerat amni Hannibale incensis rates ad traiciendum magna inopia materiae aegre comparantem bus exercitu reliquum Fulvio expeditum it bes modo sed circa viam expositis benign erat, alacresque milites alius alium, ut memor ad defendendam ire patriam, ho mam Fregellanus nuntius diem noctemque nuato ingentem attulit terrorem: tumultuo tum erat cursu hominum adfingentium v urbem concitat. ploratus mulierum non domibus exaudiebatur, sed undique mat effusae circa deum delubra discurrun aras verrentes nixae genibus, supinas ac deos tendentes orantesque, ut urbe nibus hostium eriperent, matresque parvos inviolatos servarent. senatus praesto est, si quid consulere velint ria disceduntque ad suas quisque offerunt se, si quo usus operae sit Capitolio, in muris, circa urbem, atque arce Aesulana ponuntur. vium proconsulem profectum fertur; cui ne minueretur imperium decernit senatus, ut Q. Fulvio rium esset. Hannibal infestius lano propter intercisos pontes

temque et Anagninum agrum in Labicanum venit. inde Algido Tusculum petiit, nec receptus moenibus infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. inde in Pupiniam exercitu demisso octo milia passuum ab Roma posuit castra. quo propius hostis accedebat, eo maior caedes fiebat fugientium praecedentibus Numidis, pluresque omnium generum atque aetatium capiebantur.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam ingressus media urbe per Carinas Esquilias contendit; inde egressus inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra. aediles plebis commeatum eo comportarunt. consules senatusque in castra venerunt. ibi de summa re publica consultatum. placuit consules circa portas Collinam Esquilinamque ponerent castra, C. Calpurnium praetorem urbanum Capitolio atque arci praeesse, et senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. inter haec Hannibal ad Anienem fluvium tria milia passuum ab urbe castra admovit. ibi stativis positis ipse cum duobus milibus equitum ad portam Collinam usque ad Herculis templum est progressus, atque unde proxime poterat moenia situmque urbis obequitans contemplabatur. id eum tam licenter atque otiose facere Flacco indignum visum est: itaque immisit equites summoverique atque in castra redigi hostium equitatum iussit. cum commissum proelium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducenti erant, media urbe transire Esquilias iusserunt, nullos aptiores inter convalles tectaque hortorum et sepulcra aut cavas undique vias ad pugnandum futuros rati. quos cum ex arce Capitolioque clivo Publicio in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. ea res tantum tumultum ac fugam praebuit, ut nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit: tunc in domos atque in tecta refugiebant, vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. nec comprimi tumultus aperirique error poterat refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quae repentinus pavor in urbem compulerat.

equestre proelium secundum
et quia multis locis compri
mere oriebantur, placuit om
censoresve fuissent, cum im
a muris hostis. et dici quod
quenti multi temere excitati tu

XI. Postero die transgre
aciem omnes copias eduxit; nec
tamen detractavere. instructis utr
pugnae casum, in qua urbs Roma
imber ingens grandine mixtus ita t
vit, ut vix armis retentis in castra se
rei minore quam hostium metu. et
loco acies instructas eadem tempestas
pissent se in castra, mira serenitas cum
batur. in religionem ea res apud Poeno
taque vox Hannibalis fertur, potiundae
modo mentem non dari, modo fortunam
spem eius et aliae, parva magnaque,
quod, cum ipse ad moenia urbis Romae
milites sub vexillis in supplementum Hisp
audiit; parva autem, quod eos dies eum
quo ipse castra haberet, venisse nihil ob
tio cognitum ex quodam captivo est. id v
bum atque indignum visum, eius soli,
captum possideret haberetque, inventum
rem, ut extemplo vocato praecone taber
quae circa forum Romanum essent, iuss
motus ad Tutiam fluvium castra rettulit
suum ab urbe. inde ad lucum Feroniae
plum ea tempestate inclutum divitiis. C
accolae eius erant. primitias frugum eo
copia portantes multo auro argentoque i
bebant. iis omnibus donis tum spoliatum
acervi, cum rudera milites religione indu
profectionem Hannibalis magni inventi.
templi haud dubia inter scriptores est
euntem ab Ereto divertisse eo Hannibal

eius ab Reate Cutiliisque et ab Amiterno orditur: ex Campania in Samnium, inde in Pelignos pervenisse, praeterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse; inde Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum Foruloșque vicum venisse. neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam brevis aevi memoriam potuerint confundi — isse enim ea constat —, tantum id interest, veneritne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

XII. Ceterum non quantum Romanis pertinaciae ad premendam obsidione Capuam fuit, tantum ad defendendam Hannibali. namque ex Lucano in Bruttium agrum ad fretum ac Regium eo cursu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppresserit. Capua etsi nihilo segnius obsessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit, et admiratio orta est non simul regressum Hannibalem. inde per colloquia intellexerunt relictos se desertosque et spem Capuae retinendae deploratam apud Poenos esse. accessit edictum proconsulis ex senatus consulto propositum vulgatumque apud hostes, ut qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset. nec ulla facta est transitio metu magis eos quam fide continente, quia maiora in defectione deliquerant quam quibus ignosci posset. ceterum quem ad modum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur. nobilitas rem publicam deseruerant, neque in senatum cogi poterant; in magistratu erat qui non sibi honorem adiecisset, sed indignitate sua vim ac ius magistratui quem gerebat dempsisset. iam ne in foro quidem aut publico loco principum quisquam apparebat, domibus inclusi patriae occasum cum suo exitio in dies exspectabant. summa curae omnis in Bostarem Hannonemque, praefectos praesidii Punici, versa erat, suo non sociorum periculo sollicitos. ii conscriptis ad Hannibalem litteris non libere modo sed etiam aspere, quibus non Capuam solam traditam in manum hostibus, sed se quoque et praesidium in omnes cruciatus proditos incusabant. abesse eum in Bruttios velut avertentem sese, ne Capua in

oculis eius caperetur: at he
tione quidem urbis Romanae
potuisse; tanto constantiorem
amicum Poenum esse. si red
eo vertat, et se et Campanos
cum Reginis neque Tarentinis
Alpes: ubi Romanae legiones
exercitus debere esse. sic ad
num rem bene gestam, coeund
castra, fortunam temptando.
conscriptae Numidis proposita
ram dantur. ii specie transf
castra venissent, ut inde temp
quae tam diu Capuae erat, n
transitionis faceret, mulier re
nit, scortum transfugarum u
Romano Numidas fraude cor
ad Hannibalem ferre: id un
ruisset, arguere sese paratam
tis constanter ignorare se m
dein convictus veris, cum to
ret, fassus id ita esse: litte
etiam indicio quod celabatur,
Numidas vagari in castris R
comprensi, et cum transfugi
busque praecisis Capuam r
triste supplicium fregit anim
cursus ad curiam populi fa
vocare; et primoribus, qui
erant, propalam minabantu
circa domos eorum ituros se
tracturos esse. is timor fre
praebuit. ibi cum ceteri de
res Romanos agerent, Vi
auctor ab Romanis fuerat,
eos, qui de legatis et de p
minisse, nec quid facturi f
habuissent, nec quid ipsis

quit „eam deditionem fore censetis, qua quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? iam e memoria excessit, quo tempore et in qua fortuna a populo Romano defecerimus? iam, quem ad modum in defectione praesidium, quod poterat emitti, per cruciatum et ad contumeliam necarimus? quotiens in obsidentes quam inimici eruperimus, castra oppugnarimus, Hannibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc, quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? age contra, quae illi infeste in nos fecerint, repetite, ut ex eo quid speretis habeatis. cum hostis alienigena in Italia esset, et Hannibal hostis, et cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale ambo consules et duo consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. alterum annum circumvallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi nobiscum ultima pericula ac gravissimos labores perpessi, circa vallum ac fossas saepe trucidati, et prope ad extremum castris exuti. sed omitto haec: vetus atque usitata res est in oppugnanda hostium urbe labores ac pericula pati. illud irae atque odii inexpiabilis exsecrabilisque indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum equitumque castra oppugnavit et ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. profectus trans Vulturnum perussit Calenum agrum: nihil tanta sociorum clade avocati sunt. ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri iussit: eam quoque tempestatem imminentem spreverunt. transgressus Anienem amnem tria milia passuum ab urbe castra posuit, postremo ad moenia ipsa et ad portas accessit, Romam se ad empturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit: non omiserunt. feras bestias, caeco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia et catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas: Romanos Roma circumsessa, coniuges liberi, quorum ploratus hinc prope exaudiebantur, arae foci, deum delubra sepulcra maiorum temerata ac violata a Capua non averterunt: tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. nec iniuria forsitan: nos quoque idem fecisse-

mus, si data fortuna esset. ita mortalibus est visum, cum n debeam, cruciatus contumelia dum liber, dum mei potens sum quam honesta, etiam leni possu dium et Q. Fulvium victoria ins vinctus per urbem Romanam triump ut deinde in carcere, aut ad palum gis tergo cervicem securi Romanae incendique patriam videbo, nec rap Campanas virginesque et ingenuos pu ipsi oriundi erant, a fundamentis pro ne memoria originum suarum exstaret puae parsuros credam, cui infestiores sunt. itaque quibus vestrum ante fato ce tot tam acerba videant, in animo est, ii epulae instructae parataeque sunt. satia poculum idem quod mihi datum fuerit ci potio corpus ab cruciatu, animum a con aures a videndis audiendisque omnibus a que, quae manent victos, vindicabit. magno rogo in propatulo aedium accen anima iniciant. haec una via et honesta e tem: et ipsi virtutem mirabuntur hostes, tes socios sciet ab se desertos ac proditos e orationem Virrii plures cum adsensu audi animo id quod probabant exsequi potuer senatus, multis saepe bellis expertam po mentiam haud diffidentes sibi quoque legatos ad dedendam Romanis Capuam d runtque. Vibium Virrium septem et vigi res domum secuti sunt epulatique cum facere potuerant, alienatis mentibus vi sensu mali venenum omnes sumpserun vivio dextris inter se datis ultimoque mantes suum patriaeque casum, alii ut rentur manserunt, alii domos digressi vinoque venae minus efficacem in m

veneni fecerunt: itaque noctem totam plerique eorum et diei insequentis partem cum animam egissent, omnes tamen prius quam aperirentur hostibus portae exspirarunt.

Postero die porta Iovis, quae adversus castra Romana erat, iussu proconsulis aperta est. ea intromissa legio una et duae alae cum C. Fulvio legato. is cum omnium primum arma telaque quae Capuae erant ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, praesidium Punicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos iussit. quo cum venissent, extemplo iis omnibus catenae iniectae, iussique ad quaestores deferre quod auri atque argenti haberent. auri pondo duo milia septuaginta fuit, argenti triginta milia pondo et mille ducenta. senatores quinque et viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi, quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat. XV. de supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat: facilis impetrandae veniae Claudius, Fulvio durior sententia erat. itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius rei totum reiciebat: percunctandi etiam aequum esse potestatem fieri patribus, num communicassent consilia cum aliquis sociorum, Latini nominis, municipiorum, et num ope eorum in bello forent adiuti. id vero minime committendum esse Fulvius dicere, ut sollicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi, et subicerentur indicibus, quis, *neque quid dicerent*, neque quid facerent, quicquam umquam pensi fuisset: itaque se eam quaestionem oppressurum exstincturumque. ab hoc sermone cum digressi essent, et Appius quamvis ferociter loquentem collegam non dubitaret tamen litteras super tanta re ab Roma exspectaturum, Fulvius, ne id ipsum impedimentum incepto foret, dimittens praetorium *tribunis militum ac praefectis* socium imperavit, uti duobus *milibus equitum* delectis denuntiarent, ut ad tertiam bucinam *praesto essent*. cum hoc equitatu nocte Teanum profectus *prima luce* portam intravit atque in forum perrexit; concursuque ad primum equitum ingressum facto magi-

st..atum Sidicinum citari iussit, impe
ce..et Campanos quos in custodia haber
virgisque caesi ac securi percussi. in
les percurrit: ubi cum in tribunali cor
que Campani deligarentur ad palum, equ
venit, litterasque a C. Calpurnio praetor
tus consultum tradit. murmur ab tribun
nem pervasit: differri rem integram ad
nis. et Fulvius id ita esse ratus accept
resolutas cum in gremio reposuisset, pr
ut lictorem lege agere iuberet. ita de ii
libus erant sumptum supplicium. tum
natusque consultum serum ad impedie
quae summa opera approperata erat, n
consurgentem iam Fulvium Taurea Vi
per mediam vadens turbam, nomine
mirabundus, quidnam sese vellet,
„me quoque" inquit „iube occidi, ut
fortiorem quam ipse es, virum abs te
Flaccus negaret profecto satis con
modo prohiberi etiam se, si id vellet
ceret, tum Vibellius „quando quide
tria, propinquis amicisque amissis
coniugem liberosque interfecerim
rentur, mihi ne mortis quidem co
civibus meis, petatur a virtute
dicta". atque ita gladio, quem
sum pectus transfixus ante pedes
procubuit. XVI. Quia et quod a
panorum et pleraque alia de F
erant, mortuum Ap. Claudium
quidam tradunt. hunc quoque
sponte venisse Cales neque
cum inter ceteros ad palum d
rum inter strepitus exaudiri
silentium fieri Flaccum iuss
ante memorata sunt dixisse,
quaquam pari ad virtutem

proconsulis praeconem ita pronuntiasse „lictor, viro forti adde virgas, et in eum primum lege age". lectum quoque senatus consultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt; sed quia adscriptum in senatus consulto fuerit, si ei videretur, integram rem ad senatum reiceret, interpretatum esse, quid magis e re publica duceret aestimationem sibi permissam.

Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Calatia in deditionem acceptae. ibi quoque in eos qui capita rerum erant animadversum. ita ad septuaginta principes senatus interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi; alii per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati variis casibus interierunt; multitudo alia civium Campanorum venum data. de urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam delendam censentibus urbem praevalidam, propinquam, inimicam. ceterum praesens utilitas vicit: nam propter agrum, quem omni fertilitate terrae satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandae multitudo incolarum libertinorumque et institorum opificumque retenta; ager omnis et tecta publica populi Romani facta. ceterum habitari tantum tamquam urbem Capuam frequentarique placuit; corpus nullum civitatis nec senatus nec plebis concilium nec magistratus esse: sine concilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore. praefectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros. ita ad Capuam res compositae consilio ab omni parte laudabili. severe et celeriter in maxime noxios animadversum; multitudo civium dissipata in nullam spem reditus: non saevitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque; et cum emolumento quaesita etiam apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimae opulentissimaeque, cuius ruinis omnis Campania, omnes qui Campaniam circa accolunt populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas poenas ab infidelibus sociis, et quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

XVII. Romani patres
atsinebat, cura C. Neroni ex
ad Capuam habuerat, sex mili
tes, quos ipse legisset, et so
numerum parem et octingen
exercitum Puteolis in naves in
transportavit. cum Tarracon
sitisque ibi copiis et navibus s
vales multitudinis augendae c
Hiberum flumen exercitum ab
pit. inde pergit ad hostes ir
Lapides atros castra habeba
inter oppida Iliturgim et Men
Nero *insedit*. *Hasdrubal cum*
torem misit, qui promitteret
omnem exercitum ex Hispani
cum laeto animo Romanus
Hasdrubal colloquio petivit,
rentur de tradendis arcibus
quam praesidia deducerentu
Poeni deportarent. quod ub
tenebris atque inde tota noc
citus erat, Hasdrubal quac
iussit. data sedulo opera e
ut ipsa paucitas cum ad ho
tum ad evadendum per art
ventum insequenti die ad
plura scribendoque dedita
die consumpto in posterum
nox spatium dedit et alios
finem invenit. ita aliquot d
bus noctesque emittendis o
absumptae. et postquam pa
iam ne iis quidem, quae u
nusque ac minus cum tim
veniebat. iam ferme ped
e saltu, cum prima luce de
posque circa intexit. quo

ad Neronem qui in posterum diem colloquium differret, illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quicquam rei seriae esse. ne tum quidem suspecta fraus. cum esset data venia eius diei, extemploque Hasdrubal cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. hora ferme quarta dispulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. tum demum Claudius Punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem institit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detractabat pugnam. levia tamen proelia inter extremum Punicum agmen praecursoresque Romanorum fiebant.

XVIII. Inter haec Hispaniae populi nec, qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. et Romae senatui populoque post receptam Capuam non Italiae iam maior quam Hispaniae cura erat, et exercitum augeri et imperatorem mitti placebat. nec tamen quem mitterent satis constabat, quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendum esse. cum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet; diemque comitiis consules edixerunt. primo exspectaverant, ut qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. quae ut destituta exspectatio est, redintegratus luctus acceptae cladis desideriumque imperatorum amissorum. maesta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit; atque in magistratus versi circumspectant ora principum aliorum alios intuentium, fremuntque adeo perditas res desperatumque de re publica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere, cum subito P. Cornelius, Publii Cornelii, qui in Hispania ceciderat, filius, quattuor et viginti ferme annos natus, professus se petere in superiore, unde conspici posset, loco constitit. in quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. iussi deinde inire suffragium ad unum omnes non centuriae

modo sed etiam homines P. S
Hispania iusserunt. ceterum p
sederat impetus animorum ardo
tum et tacita cogitatio, quidnam
valuisset quam ratio? aetatis ma
fortunam etiam domus horrebat
duabus familiis in eas provinc
patris patruique res gerendae
XIX. quam ubi ab re tanto impet
ramque hominum animadvertit,
aetate sua imperioque mandato e
esset, magno elatoque animo dis
qui resederat excitaret rursus no
mines certioris spei, quam qua
mani aut ratio ex fiducia rerum
Scipio non veris tantum virtutibu
que quadam ab iuventa in osten
tus, pleraque apud multitudine
species aut velut divinitus men
ipse capti quadam superstition
consiliaque velut sorte oraculi m
sequerentur. ad hoc iam inde
mos, ex quo togam virilem sum
publicam privatamque rem egit,
ingressusque aedem consideret
creto ibi tempus tereret. hic m
tam servabat, seu consulto seu
fidem apud quosdam fecit ut
esse crederent; rettulitque fan
prius vulgatam, et vanitate et
manis concubitu conceptum, e
visam persaepe prodigii eius s
minum evolutam repente atqu
miraculis numquam ab ipso e
aucta arte quadam nec abnuen
adfirmandi. multa alia eiusden
simulata, admirationis humana
modum; quibus freta tunc ci

maturae tantam rerum molem tantumque imperium permisit.

Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat quaeque a Puteolis cum C. Nerone traiectae erant, decem milia militum et mille equites adduntur: et M. Iunius Silanus propraetor adiutor ad res gerendas datus est. ita cum triginta navium classe — omnes autem quinqueremes erant — ostiis Tiberinis profectus praeter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum et deinde Pyrenaei circumvectus promuntorium, Emporiis urbe Graeca — oriundi et ipsi a Phocaea sunt — copias exposuit. inde sequi navibus iussis Tarraconem pedibus profectus conventum omnium sociorum — etenim legationes ad famam eius ex omni se provincia effuderant — habuit. naves ibi subduci iussit remissis quattuor triremibus Massiliensium, quae officii causa ab domo prosecutae fuerant. responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare coepit ita elato ab ingenti virtutium suarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret, ingensque omnibus quae diceret cum maiestas inesset tum fides. XX. profectus ab Tarracone et civitates sociorum et hiberna exercitus adiit, collaudavitque milites, quod duabus tantis deinceps cladibus icti provinciam obtinuissent, nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi omni cis Hiberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum tanto honore, ut facile appareret nihil minus quam vereri, ne quis obstaret gloriae suae. successit inde Neroni Silanus, et in hiberna milites novi deducti. Scipio omnibus, quae adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque Tarraconem concessit. nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat quam apud cives sociosque, et divinatio quaedam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat oborti temere, maiorem inferens metum. in hiberna diversi concesserant, Hasdrubal Gisgonis usque ad Oceanum et Gades, Mago in mediterranea maxime supra Castulonensem saltum; Hasdrubal Hamilcaris filius proximus Hibero circa Saguntum hibernavit.

urbes Syracusae ornatae fuerant. Punicae quoque victoriae signum octo ducti elephanti. et non minimum fuere spectaculum cum coronis aureis praecedentes Sosis Syracusanus et Moericus Hispanus, quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat, alter Nasum quodque ibi praesidii erat prodiderat. his ambobus civitas data et quingena iugera agri, Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius aut hostium populi Romani fuisset, et aedes Syracusis cuius vellet eorum, in quos belli iure animadversum esset; Moerico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a populo Romano defecissent, iussa dari. id M. Cornelio mandatum ut, ubi ei videretur, urbem agrumque eis adsignaret. in eodem agro Belligeni, per quem illectus ad transitionem Moericus erat, quadringenta iugera agri decreta. Post profectionem ex Sicilia Marcelli Punica classis octo milia peditum tria Numidarum equitum exposuit. ad eos Murgantia et ** defecere. secutae defectionem earum Hybla et Macella sunt ignobilioresque quaedam aliae. et Numidae praefecto Muttine vagi per totam Siciliam sociorum populi Romani agros urgebant. super haec exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni fungebantur militia, magisque eis auctor ad seditionem quam animus deerat. inter has difficultates M. Cornelius praetor et militum animos nunc consolando nunc castigando sedavit, et civitates omnes quae defecerant in dicionem redegit; atque ex iis Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur ex senatus consulto, attribuit.

XXII. Consules cum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque iam terroris a Poenis et Hannibale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque provinciam. Sulpicio Macedonia evenit, isque Laevino successit. Fulvius Romam comitiorum causa arcessitus cum comitia consulibus rogandis haberet, praerogativa Veturia iuniorum T. Manlium Torquatum et T. Otacilium *absentem consules dixit. cum ad* Manlium, qui praesens erat, gratulandi causa turba coiret, nec dubius esset consensus populi,

auctoritas fecit. XXIII. Praetoria inde comitia habita P. Manlius Vulso et L. Manlius Acidinus et C. Laetorius et L. Cincius Alimentus creati sunt. forte ita incidit, ut comitiis perfectis nuntiaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. ludi Apollinares et priore anno fuerant, et eo anno ut fierent referente Calpurnio praetore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. eodem anno prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. in aede Concordiae Victoria, quae in culmine erat, fulmine icta decussaque ad Victorias, quae in antefixis erant, haesit neque inde procidit. et Anagnia et Fregellis nuntiatum est murum portasque de caelo tactas, et in foro Subertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluvisse, et Reate mulam peperisse. ea prodigia hostiis maioribus sunt procurata, et obsecratio in unum diem populo indicta et novemdiale sacrum. sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt, novique suffecti: in locum M'. Aemilii Numidae decemviri sacrorum M. Aemilius Lepidus, in locum M'. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius, in locum Sp. Carvilii Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum eius non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Laevinus, temptatis prius per secreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipsum consilium Aetolorum classe expedita venit. ubi cum Syracusas Capuamque captam in fidem in Italia Siciliaque rerum secundarum ostentasset, adiecissetque iam inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios ex quibus alios in civitatem atque aequum secum ius accepissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse quam cives mallent: Aetolos eo in maiore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent: Philippum eis et Macedonas graves accolas esse, quorum se vim ac spiritus et iam

·gisse, et eo redacturum
ıas per vim ademissent
Macedoniam infestam habe
ferrent Aetoli a corpore s
in antiquam formulam iuris
dicta promissaque a Roma
praetor gentis erat, et D
adfirmaverunt auctoritate
maiore cum fide vim mai
tollentes. maxime tamen
naniae. igitur conscriptae
tiam societatemque populi
ut si placeret vellentque,
daemoniique et Attalus et
Asiae Attalus, hi Thraecum
extemplo Aetoli cum Phili
minus viginti quinque qu
nus. urbium Corcyrae te
tectaque et muri cum agri
populi Romani esset. dare
naniam Aetoli haberent. s
cerent, foederi adscribe
Philippus arma ab Rome
cionis essent abstinuisset
dere iungeretur regi, ut
Aetolis sociisque eorum
ptaque biennio post Olyr
Romanis, ut testata sacr
sita. morae causa fuer
Aetolorum. nec tamen
fuit: et Aetoli extemplo n
hum, et Laevinus Zacyn
qua Aetoliae, urbem ur
habet — eam praeter ar
que Acarnanum captas A
que satis implicatum be
nosque et pacta cum Har
ipse se recepit.

/. Philippo Aetolorum defectio Pellae hibernanti
t. itaque, quia primo vere moturus exercitum in
ı erat, ut Illyrios finitimasque eis urbes ab tergo
ietas Macedonia haberet, expeditionem subitam
orum atque Apolloniatium fines fecit, egressos
lloniatas cum magno terrore ac pavore compulit
ros. vastatis proximis Illyrici in Pelagoniam ea-
ɜritate vertit iter; inde Dardanorum urbem Sin-
Macedoniam transitum Dardanis facturam, cepit.
n actis memor Aetolici iunctique cum eo Romani
Pelagoniam et Lyncum et Bottiaeam in Thessa-
ɔendit: metu ad bellum secum adversus Aetolos
dum incitari posse homines credebat. et relicto
; Thessaliae Perseo cum quattuor milibus arma-
l arcendos aditu Aetolos, ipse, priusquam ma-
ccuparetur rebus, in Macedoniam atque inde in
exercitum ad Maedos duxit. incurrere ea gens
oniam solita erat, ubi regem occupatum externo
sine praesidio esse regnum sensisset. ad fran-
itur vastare agros et urbem Iamphorynam, caput
Maedicae, oppugnare coepit. Scopas ubi pro-
Thraciam regem occupatumque ibi bello audivit,
ıni iuventute Aetolorum bellum inferre Acarna-
. adversus quod se Acarnanum gens et vi[...]bus
t iam Oeniadas Nasumque amissa cernen[...] Ro-
nsuper arma ingruere, ira magis instruit [...]uam
llum. coniugibus liberisque et seniorib[...]s su-
ıta annos in propinquam Epirum miss[...]s, ab
ad sexaginta annos coniurant nisi victo[...]res se
os: qui victus acie excessisset, eum [...]e quis
nensa lare reciperet, diram exsecratio[...]nem in
obtestationem quam sanctissimam p[...]uerunt
ɔspites composuerunt; precatique s[...]ul Epi-
t qui suorum in acie cecidissent, eo[...]uno tu-
erent, adhiberentque humatis titulu[...]n: "hic
ırnanes, qui adversus vim atque [...]iniuriam
ro patria pugnantes mortem occu[...]uerunt,"
itatis animis castra in extremis fin[...]bus suis

iustitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad urbem venisset. otium, ut solet, excitavit plebis rumores: belli diuturnitatem et vastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset Hannibal, et exhaustam dilectibus Italiam et prope quotannis caesos exercitus querebantur, et consules bellicosos ambo, viros acresque nimis et feroces, creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri.

XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quae pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernae, quae postea quinque, et argentariae, quae nunc novae appellantur, arsere. comprehensa postea privata aedificia — neque enim tum basilicae erant —, comprehensae lautumiae forumque piscatorium et atrium regium. aedis Vestae vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redempti ac manu missi sunt. nocte die continuatum incendium fuit; nec ulli dubium erat humana id fraude factum esse, quod pluribus simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent. itaque consul ex auctoritate senatus pro contione edixit, qui quorum opera id conflatum incendium profiteretur, praemium fore libero pecuniam, servo libertatem. eo praemio inductus Campanorum Calaviorum servus — Manus ei nomen erat — indicavit dominos et quinque praeterea iuvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse, vulgoque facturos alia, ni comprendantur. comprehensi ipsi familiaeque eorum. et primo elevabatur index indiciumque: pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum. ceterum ut coram coarguebantur, et quaestio ex ministris facinoris foro medio haberi coepta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. indici libertas data et viginti milia aeris.

Consuli Laevino Capuam praetereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrimis,

onibus praeesset, quem consul, cuius Italia prov incia prae-
sset, praefecisset. in Etruriam C. Calpurnius post Fulvio
iram prorogato in annum imperio missus. et Q. impe-
apua provincia decreta prorogatumque in annum ut ex
ium: exercitus civium sociorumque minui iussus, et tre-
luabus legionibus una legio, quinque milia peditum dia ha-
enti equites essent, dimissis qui plurima stipen di equi-
erent; et sociorum septem milia peditum et trecen bita in
es relinquerentur, eadem ratione stipendiorum ha supe-
eteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli quem
oris anni nec de provincia Apulia nec de exercitu proro-
abuerat, quicquam mutatum: tantum in annum m ex-
atum imperium est. P. Sulpicius collega eius omne item
citum praeter socios navales iussus dimittere es i con-
Sicilia exercitus, cui M. Cornelius praeesset, prae-
l in provinciam venisset, dimitti iussus. L. Cinc narum
i ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati Manlio
tar legionum. totidem legiones in Sardiniam P. eadem
lsoni praetori decretae, quibus L. Cornelius in nes ita
vincia priore anno praefuerat. urbanas legio qui in
ibere consules iussi, ne quem militem faceren neve eo
rcitu M. Claudii M. Valerii Q. Fulvii fuissent, essent.
o plures quam una et viginti Romana legiones provin-

XXIX. His senatus consultis perfectis sortiti m bello
consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum, velut
rsus Hannibalem Laevino evenit. quae sors specta-
n captis Syracusis, ita exanimavit Siculos ex mplora-
sortis in consulum conspectu stantes, ut co ominum
rum flebilesque voces et extemplo oculos ha circum-
rterint, et postmodo sermones praebuerint. se non
enim senatum cum veste sordida adfirmantes relictu-
suam quisque patriam sed totam Siciliam nullo
i eo Marcellus iterum cum imperio redisse uid ira-
erito eum ante implacabilem in se fuisse: q s sciat,
uod Romam de se questum venisse Sicul atius illi
um! obrui Aetnae ignibus aut mergi freto s
esse quam velut dedi noxae inimico. hae Siculo-
erellae domos primum nobilium circumlatae, cele-

brataeque sermonibus, rum partim invidia Mar pervenerunt. postulatu tandis provinciis senatur auditi ab senatu Siculi ess sententiam suam dicere dicere posset, quo minus potestate mox futuri sint se provinciam paratum dicium: nam cum extr provinciae iniquum fuer contumeliam esse, sort senatus, cum quid plac cresset, dimittitur. inte vinciarum, rapiente fat est, ut ex quo primus p gloriam ceperat, in eil imperatorum, prosperi deret.

XXX. Permutatis ducti multa de Hieronis Romanum verba feceru Hieronymum ac poste rannos cum ob alia tun ad Hannibalem invisos ronymum a principibu interfectum, et in Ep ptuaginta nobilissimor quos Marcelli mora d pus exercitum ad S facto omnes ab tyran cratis et Epicydis tyr tinis crudeliter direpti racusanorum desisse se urbem, cum velle capere maluisse; de expertus potuisset, brum aerarium Sosin

ipes Syracusanorum habere, totiens id nequiquam ultro fferentes, praeoptasse, quo scilicet iustiore de causa etustissimos socios populi Romani trucidaret ac diripeet. si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset sed opulus Syracusanus et senatus, si portas Marcello Syacusani publice et non oppressis Syracusanis tyranni eoum Hippocrates et Epicydes clausissent, si Carthagiiensium animis bellum cum populo Romano gessissent, uid ultra quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, acere hostiliter Marcellum potuisse? certe praeter moeia et tecta exhausta urbis ac refracta ac spoliata deum elubra, dis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil re ictum Syracusis esse. bona quoque multis adempta ita, t ne nudo quidem solo, reliquiis direptae fortunae, alere ese ac suos possent. orare se patres conscriptos, ut si equeant omnia, saltem quae compareant cognoscique possint, restitui dominis iubeant. talia conquestos cum excedere ex templo, ut de postulatis eorum patres consuli possent, Laevinus iussisset, „maneant," inquit Marcellus, „ut coram iis respondeam, quando ea condicione pro vobis, patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus. duae captae hoc anno urbes, Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusae habeant".

XXXI. reductis in curiam legatis tum consul „non adeo maiestatis" inquit „populi Romani imperiique huius oblitus sum, patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam accusantibus Graecis fuerim. sed non quid ego fecerim in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc an vivo Hierone Syracusas violaverim. sin autem desciverunt ** portas, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac moenia clauserunt, exercituque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt, quis passos esse hostilia, cum fecerint, indignatur? tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum; Sosim et Moericum Hispanum, quibus tantum crederem, potiores habui? non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatem obiciatis: quis est vestrum qui se mihi

portas aperturum, qui armatos
ceptarum promiserit? odistis
cerunt, et ne hic quidem contu
citis: tantum abest ut et ipsi tal
ipsa humilitas eorum, patres co
maximo argumento est me nemi
rei publicae nostrae vellet, aver
obsiderem Syracusas, nunc lega
loquium eundo temptavi pacer
legatos violandi verecundia era
ad portas cum principibus respo
marique exhaustis laboribus ta
cusas cepi. quae captis accid
Carthaginienses victos secum i
populi senatum quererentur. e
racusas spoliatas si negaturus
earum urbem Romam exornar
victor aut ademi aut dedi, cum
merito satis scio me fecisse. e
conscripti, necne, magis rei p
quippe mea fides exsoluta est:
ne acta mea rescindendo alios
ces faciatis. et quoniam coram
audistis, patres conscripti, si
me absente liberius consuli
missi Siculi, et ipse in Capito
XXXII. consul alter de postula
tulit. ibi cum diu de sententii
pars senatus, principe eius se
cum tyrannis bellum gerendu
et Syracusanorum et populi R
capi; et receptam legibus a
non fessam miseranda servitu
norum et ducis Romani cer
medio positam urbem pulcher
isse, horreum atque aerariu
cuius munificentia ac donis r
nique ipso Punico bello adiu

set. si ab inferis exsistat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas aut Romam ei ostendi posse, cum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexerit, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriae suae visurus sit? haec taliaque cum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt patres in gratiam Marcelli, quae is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse: in reliquum curae senatui fore rem Syracusanam, mandaturosque consuli Laevino, ut, quod sine iactura rei publicae fieri posset, fortunis eius civitatis consuleret. missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis senatus consultum recitatum est; legatique benigne appellati ac dimissi ad genua se Marcelli consulis proiecerunt obsecrantes, ut, quae deplorandae ac levandae calamitatis causa dixissent, veniam eis daret, et in fidem clientelamque se urbemque Syracusas acciperet. post ea consul clementer appellatos eos dimisit.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior causa durior erat. neque enim meritas poenas negare poterant nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: sed satis pensum poenarum tot veneno absumptis tot securi percussis senatoribus credebant. paucos nobilium superesse, quos nec sua conscientia, ut quicquam de se gravius consulerent impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit: eos libertatem sibi suisque et bonorum aliquam partem orare, cives Romanos adfinitatibus plerosque et propinquis iamiam cognationibus ex conubio vetusto iunctos. summotis deinde e templo paulisper dubitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset — mortuus enim post captam Claudius consul erat —, ut coram imperatore qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur. dein cum M. Atilium C. Fulvium fratrem Flacci, legatos eius, ac Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus adfuerant, in senatu viderent, nec Fulvium avocari a Capua nec differri Campanos vellent,

ıterrogatus sententiam M. Atil
qui ad Capuam fuerant, maxim
silio" inquit „arbitror me fuisse
cum quaereretur, ecqui Campa
publica nostra esset. duas mul
stiam Oppiam Atellanam Capua
Cluviam, quae quondam quaest
quotidie sacrificasse pro salute
hanc captivis egentibus alimen
terorum omnium Campanorum
quem Carthaginiensium fuisse
Q. Fulvio esse magis quorum
quorum culpa eminebat. per
qui cives Romani sunt, iniuss
idque et apud maiores nostros
cum defecissent, ut M. Antistiu
gationem ferret, sciseeretque p
canis sententiae dicendae ius
tribunis plebis agendum esse,
rogationem ferant ad plebem, q
panis ius fiat". L. Atilius trib
senatus plebem in haec verba
Atellani Calatini Sabatini, qui
dicionemque populi Romani F
una secum dedidere, quaequ
que, divina humanaque, utensi
diderunt, de iis rebus quid fieri
plebis sic iussit „quod sena
censeat qui adsint, id volumus
hoc plebei scito senatus consu
mum bona ac libertatem restit
tere ab senatu vellent, venire
familias singulas decreta facta
est omnia enumerare. aliorum
rosque eorum et coniuges v
eripuissent, priusquam in p
nirent; alios in vincula cond
consulendum; aliorum Camp

xerunt, publicanda necne bona essent. pecua
'aeter equos et mancipia praeter puberes virilis
mnia, quae solo non continerentur, restituenda
t dominis. Campanos omnes, Atellanos Cala-
atinos, extraquam qui eorum aut ipsi aut pa-
rum apud hostes essent, liberos esse iusserunt
no eorum civis Romanus aut Latini nominis es-
quis eorum, qui Capuae fuisset, dum portae
sent, in urbe agrove Campano intra certam diem
ocus ubi habitarent trans Tiberim, qui non con-
berim, daretur. qui nec Capuae, nec in urbe
quae a populo Romano defecisset, per bellum
os cis Lirim amnem Romam versus; qui ad
ransissent priusquam Capuam Hannibal veni-
urnum emovendos censuerunt, ne quis eorum
re quindecim milibus passuum agrum aedifi-
eret. qui eorum trans Tiberim emoti essent,
rive eorum usquam pararent haberentve agros
nte Sutrino Nepesinove agro, dum ne cui
quinquaginta iugerum agri modus esset. se-
nium quique magistratus Capuae Atellae Ca-
ent bona venire Capuae iusserunt; libera cor-
enum dari placuerat, Romam mitti ac Romae
, statuas aeneas, quae capta de hostibus di-
e eorum sacra ac profana essent, ad ponti-
um reiecerunt. ob haec decreta maestiores
m Romam venerant, Campanos dimiserunt.
lvii saevitiam in sese, sed iniquitatem deum
bilem fortunam suam incusabant.

)imissis Siculis Campanisque dilectus habi-
inde exercitu de remigum supplemento agi
uam rem cum neque hominum satis, nec
atur stipendiumque acciperent, pecuniae
mpestate in publico esset, edixerunt con-
tim ex censu ordinibusque sicut antea re-
um stipendio cibariisque dierum triginta.
antus fremitus hominum, tanta indignatio
x quam materia seditioni deesset. secun-

dum Sicu… s Campanosque plebem Ro
lacerand… aque sibi consules sumpsis
tributo e… haustos nihil reliqui praeter
vastam … bere. tecta hostes incendisse
tores re… publicam abduxisse, nunc a
aere em… do, nunc remiges imperando.
aerisve… erit, stipendio remigum et trib
tum. s… ut dent quod non habeant, nulla
cogi p… se. bona sua venderent, in corpo
essent… saevirent. ne unde redimantur qu
super… sse. haec non in occulto, sed propa
que … alis ipsorum consulum ingens turba
mebo… nec eos sedare consules nunc ca
cons… do poterant. spatium deinde iis
ad co… tandum dixerunt; quo ipsi ad rem i
exped… endam usi sunt. senatum postero
de remigum supplemento; ubi cum multa
cu… plebis recusatio esset, verterunt
ut aequa p… privatis id seu aequum seu inic
dicerent esse: nam unde, cum pecunia
iu…gendum …turos navales socios? quo modo
e…set, paraturos aut Siciliam obtineri aut Italia Phi
cl…ssibus aut tuta Italiae litora esse? XXXVI. c
posse aut rerum consilium haereret, ac prop
facultate … passet hominum mentes, tum La
…dam occupasset senatui et senatum populo, sicut
magistratus ad omnia, quae dura atque aspera
stent, ita duces debere esse. „si quid iniungere
eunda prius in te ac tuos si ipse iuris statu
lis, id obedientes habeas. nec impensa gra
omnes ex ea plus quam pro virili parte sibi quen
principum vident. itaque classes si habere a
volumus populum Romanum, privatos sine
remiges dare, nobismet ipsis primum imperer
argentum signatum omne aes senatores cra
publicum conferamus, ita ut anulos sibi quis
iugi et liberis, et filio bullam, et quibus uxor fi
singulas uncias pondo auri relinquant; argent

sella sederunt, equi ornamenta et libras pondo, ut salinum patellamque deorum causa habere possint; ceteri senatores libram argenti tantum, aeris signati quina milia in singulos patres familiae relinquamus: ceterum omne aurum argentum aes signatum ad triumviros mensarios extemplo deferamus nullo ante senatus consulto facto, ut voluntaria collatio et certamen adiuvandae rei publicae excitet ad aemulandum animos primum equestris ordinis, dein reliquae plebis. hanc unam viam multa inter nos collocuti consules invenimus. ingredimini dis bene iuvantibus. res publica incolumis et privatas res facile salvas praestat; publica prodendo tua nequiquam serves". in haec tanto animo consensum est, ut gratiae ultro consulibus agerentur. senatu inde misso pro se quisque aurum argentum et aes in publicum conferunt tanto certamine iniecto, ut prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse, ut nec triumviri accipiundo nec scribae referundo sufficerent. hunc senatus consensum equester ordo est secutus, equestris ordinis plebs. ita sine edicto, sine coercitione magistratus nec remige in supplementum nec stipendio res publica eguit; paratisque omn[...]bus ad bellum consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Neque aliud magis tempus belli fuit, q[...]is Carthaginienses Romanique pariter variis casibus immi[...] magis in ancipiti spe ac metu fuerint. nam Romanis in provinciis, hinc in Hispania adversae res hinc pros[...]rae n Sicilia luctum et laetitiam miscuerant; et in Italia cum arentum amissum damno et dolori, tum arx cum praelio retenta praeter spem gaudio fuit; et terrorem subi- l pavoremque urbis Romae obsessae et oppu[...]natae ua post dies paucos capta in laetitiam vertit. tr[...]nsma- quoque res quadam vice pensatae: Philippus hostis re haud satis opportuno factus, Aetoli novi adsciti Attalusque Asiae rex iam velut despond[...]nte for- omanis imperium orientis. Carthaginienses quoque amissae Tarentum captum aequabant, et ut ad urbis Romanae nullo prohibente se pe[...]enisse in ponebant, ita pigebat irriti incepti, p[...]debatque

adeo se spretos, ut sedentibus ip
alia porta exercitus Romanus in
ipsae quoque Hispaniae, quo propi
tis duobus ducibus exercitibusque
ac pulsos inde Romanos esse, eo p
multuario duce ad vanum et irritu
esse, indignationis praebebant. ita a
pensa omnia utrimque erant integr
velut illo tempore primum bellum in

XXXVIII. Hannibalem ante omn
pua pertinacius oppugnata ab Roma
se multorum Italiae populorum animos
que omnes tenere praesidiis, nisi vell
que partes carpere exercitum, quod
diebat, poterat, nec deductis praesid
obnoxiam timori sociorum relinquere
avaritiam et crudelitatem animus ad s
nequibat, ut vastata hosti relinquere
foedum consilium cum incepto, tum et
que enim indigna patientium modo aba
sed ceterorum etiam: quippe ad plures
damnum pertinebat. nec consul Roman
bibus, sicunde spes aliqua se ostendiss
piae principes erant Dasius et Blattius.
amicus: Blattius, quantum ex tuto poter
fovebat, et per occultos nuntios spem p
Marcello. sed sine adiutore Dasio res t
rat. multum ac diu cunctatus, et tum q
opia consilii potioris quam spe effectus
bat. at ille, cum ab re aversus, tum ae
inimicus, rem Hannibali aperit. arcessito u
cum pro tribunali quaedam ageret mox d
turus, starentque summoto populo accusat
tius de proditione Dasium appellabat. enir
in manifesta re exclamat, sub oculis Hanni
proditione agi. Hannibali atque eis qui ad
dacior res erat, minus similis veri visa est.
profecto atque odium esse, et id crimen

non posset, liberius fugenti sit: ita
nec Blattius ante abstitit tamen tam au-
idem obtundendo docendoque, quam
que salutaris esset, pervicit, ut prae-
– quingenti autem Numidae erant –
tur Marcello. nec sine caede multa tradi
simi equitum toto Punico exercitu erant.
improvisa res fuit, nec usus equorum
armis inter tumultum captis et eruptio-
et cum evadere nequirent, pugnantes
erunt, nec plus quinquaginta ex his in
vivi venerunt. plusque aliquanto
uitum amissa Hannibali quam Salapia
nquam Poenus, quo longe plurimum
uperior fuit.

lem tempus cum in arce Tarentina vix
set, spem omnem praesidium quod ibi
fectusque praesidii atque arcis M. Li-
s ab Sicilia missis habebant, qui ut
tur oram Italiae, classis viginti ferme
t. praeerat classi commeatibusque
ro genere ortus, ceterum multis forti-
oria illustris. primo quinque naves,
uae triremes a Marcello ei traditae
a rem impigre saepe gerenti tres ad-
; postremo ipse a sociis Reginisque
to debitas ex foedere exigendo clas-
sicut ante dictum est, effecit. huic
classi Democrates cum pari [classi]
numero quindecim milia ferme ab
obvius fuit. velis tum forte impro-
is Romanus veniebat: sed circa Cro-
ppleverat remigio naves, instructam-
ie pro magnitudine navium classem
sub idem tempus et venti vis omnis
onspectu fuere, ut ad componenda
lumque remigem ac militem ad im-
s temporis esset. raro alias tantis

animis iustae concurrerunt classes, qui
ris discrimen rei, quam ipsae erant, pug
ut recuperata urbe ab Romanis post cent
num arcem etiam liberarent, spe comm
stibus, si navali proelio possessionem
interclusuros; Romani, ut retenta posse
derent non vi ac virtute, sed proditione
amissum. itaque ex utraque parte sign
concurrissent, neque retro navem inhi
ab se hostem paterentur — quam qu
erat, ferrea iniecta manu —, ita cons
quo pugnam, ut non missilibus tantum
prope collato pede gereretur res. pro
haerebant, puppes alieno remigio ci
in arto stipatae erant naves, ut vix
vanum intercideret; frontibus velut pe
bant, perviaeque naves pugnantibus e
inter ceteras pugna fuit duarum, qu
concurrerant inter se. in Romana
erat, in Tarentina Nico, cui Perconi
publico modo sed privato etiam odi
festus Romanis, quod eius factionis
Hannibali prodiderat, hic Quinctiu
hortantemque suos incautum hasta
praeceps cum armis procidit ante p
tinus in turbatam duce amisso navem
cum summovisset hostes, et prora i
set, puppim male conglobati tuerer
et alia a puppe triremis hostium ap
circumventa Romana navis capitur.
iectus ... praetoriam navem captam
passi ... aliae in alto mersae, aliae in
mo ... praedae fuere Thurinis Metap
rii ... quae cum commeatu sequebar
... hostium venere, aliae ad
... illinc obliqua transferentes
Nequaquam pari fortuna pe
nam ad quattuor milia

egressa cum in agris passim vagarentur, Livius, qui arci praesidioque Romano praeerat, intentus in omnes occasiones gerendae rei C. Persium impigrum virum cum duobus milibus et quingentis armatorum ex arce emisit, qui vage effusos per agros palatosque adortus cum diu passim cecidisset, paucos ex multis trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus in urbem compulit, nec multum afuit, quin urbs eodem impetu caperetur. ita aequatae res ad Tarentum, Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. frumenti spes, quae in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

XL. Per idem tempus Laevinus consul, iam magna parte anni circumacta, in Siciliam veteribus novisque sociis exspectatus cum venisset, primum ac potissimum omnium ratus Syracusis nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde, quod belli reliquum erat tenebaturque a Carthaginiensium valido praesidio, duxit legiones. et adfuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Muttine Numidisque spem repositam habebant. per totam Siciliam vagus praedas agebat ex sociis Romanorum; neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec, quin erumperet ubi vellet, prohiberi poterat. haec eius gloria quia iam imperatoris quoque famae officiebat, postremo in invidiam vertit, ut ne bene gestae quidem res iam Hannoni propter auctorem satis laetae essent. propter ea postremo praefecturam eius filio suo dedit, ratus cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. quod longe aliter venit: nam veterem favorem eius sua insuper invidia auxit; neque ille indignitatem iniuriae tulit, confestimque ad Laevinum occultos nuntios misit de tradendo Agrigento. per quos ut est facta fides compositusque rei gerendae modus, portam ad mare ferentem Numidae cum occupassent pulsis inde custodibus aut caesis, Romanos ad id ipsum missos in urbem acceperunt. et cum agmine iam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud quam tumultum ac secessionem, id quod et ante acciderat, Numidarum esse, ad comprimendam seditionem pro-

cessit. atque ille, cum ei multitudo maior quam Numidarum procul visa et clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset, priusquam ad ictum teli veniret, capessit fugam. per aversam portam emissus cum paucis ad mare pervenit; adsumpto comite Epicyde nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam traiecerunt. alia multitudo Poenorum Siculorumque ne temptato quidem certamine cum caeci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas caesa. oppido recepto Laevinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis caesos securi percussit, ceteros praedamque vendidit; omnem pecuniam Romam misit. fama Agrigentinorum cladis Siciliam cum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. prodita brevi sunt viginti oppida, sex vi capta; voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. quarum civitatium principibus cum pro cuiusque merito consul pretia poenasque exsolvisset, coegissetque Siculos positis tandem armis ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romae atque Italiae, id quod multis saepe tempestatibus fecerat, annonam levaret, ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. quattuor milia hominum erant, mixti ex omni colluvione exsules, obaerati, capitalia ausi plerique, et cum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant, et postquam eos ex variis causis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. hos neque relinquere Laevinus in insula tum primum nova pace coalescente velut materiam novandis rebus satis tutum ratus est, et Reginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum adsuetam latrociniis quaerentibus manum. et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

XLI. In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Hiberi fluminis petere iubet. eodem legiones ex hibernis convenire cum iussisset, ipse cum quinque milibus sociorum ab Tarracone

profectus ad exercitum est. quo cum venisset, adloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerunt cladibus, ratus contione advocata ita disseruit: „nemo ante me novus imperator militibus suis, priusquam opera eorum usus esset, gratias agere iure ac merito potuit: me vobis, priusquam provinciam aut castra viderem, obligavit fortuna, primum quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuosque fuistis, deinde quod amissam tanta clade provinciae possessionem integram et populo Romano et successori mihi virtute vestra obtinuistis. sed cum iam benignitate deum id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Poeni maneant, nec ut pro ripa Hiberi stantes arceamus transitu hostes, sed ut ultro transeamus transferamusque bellum, vereor ne cui vestrum maius id audaciusque consilium quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum aut pro aetate mea videatur. adversae pugnae in Hispania nullius in animo quam meo minus obliterari possunt, quippe cui pater et patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiae nostrae funus, interfecti sunt: sed ut familiaris paene orbitas ac solitudo frangit animum, ita publica cum fortuna tum virtus desperare de summa rerum prohibet. ea fato quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. vetera omitto, Porsinam, Gallos, Samnites: a Punicis bellis incipiam. quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt! iam quid hoc bello memorem? omnibus aut ipse adfui cladibus, aut quibus afui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasumennus, Cannae — quid aliud sunt quam monumenta occisorum exercituum consulumque Romanorum? adde defectionem Italiae, Siciliae maioris partis, Sardiniae; adde ultimum terrorem ac pavorem, castra *Punica inter Anienem ac moenia Romana posita, et visum prope in portis victorem Hannibalem* —: in hac ruina *rerum stetit* una integra atque immobilis virtus populi Romani; haec omnia strata humi erexit ac sustulit. vos *omnium primi*, milites, post Cannensem cladem *vadenti* Hasdrubali ad Alpes Italiamque, qui si se cum fratre con-

truique similitudinem oris vultusque et lineamenta corporis, ita ingenii fidei virtutisque ad exemplum expressam effigiem vobis reddam, ut revixisse aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat."

XLII. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad praesidium regionis eius M. Silano cum tribus milibus peditum quingentis equitibus, ceteras omnes copias — erant autem viginti quinque milia peditum, duo milia quingenti equites — Hiberum traiecit. ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum adgrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem novam interim oppugnare statuit, urbem cum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam — ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniae obsides erant —, sitam praeterea cum opportune ad traiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantaevis classi et nescio an unum in Hispaniae ora, qua nostro adiacet mari. nemo omnium quo iretur sciebat praeter C. Laelium. is classe circummissus ita cursum navium moderari iussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur et classis portum intraret. septimo die ab Hibero Carthaginem ventum est simul terra marique. castra ab regione urbis, qua in septemtrionem versa est, posita: his ab tergo — nam frons natura tuta erat — vallum obiectum. ceterum sita Carthago sic est. sinus est maris media fere Hispaniae ora, maxime Africo vento oppositus, ad duo milia et quingentos passus introrsus retractus, paulo plus mille passuum in latitudinem patens. huius in ostio sinus parva insula obiecta ab alto portum ab omnibus ventis praeterquam Africo tutum facit. ab intimo sinu paeninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie cincta mari, ab occasu stagnum claudit paululum et ad septemtrionem fusum, incertae altitudinis utcumque exaestuat aut deficit mare. continenti urbem iugum ducentos fere et quinquaginta passus patens coniungit. unde cum tam parvi operis munitio esset, non obiecit vallum imperator Romanus, seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti

saepe ad moenia urbis recursus p
munienda erant cum perfecisset,
maritimam quoque ostentans obsi
vectusque classem cum monuisset
gilias nocturnas intenti servaren
sessum hostem conari, regressus
rationem, quod ab urbe potissimu
sus esset, militibus ostenderet et sp
faceret, contione advocata ita dis
oppugnandam si quis vos adducto
vestri quam emolumenti rationem
oppugnabitis enim vere moenia un
universam ceperitis Hispaniam. hi
bilium regum populorumque; qui
erunt, extemplo omnia quae nunc si
in dicionem tradent; hic pecunia
neque illi gerere bellum possunt,
exercitus alant, et quae nobis ma
barbarorum animos erit; hic tor
omnis apparatus belli est, qui sim
nudabit. potiemur praeterea cum
maque urbe, tum opportunissima
marique quae belli usus poscunt
magna ipsi habebimus, tum demps
iora. haec illis arx, hoc horreum,
rium, hoc omnium rerum recepta
Africa cursus est; haec una inter
tio; hinc omni Hispaniae imminet
instructos et ordinatos cognosco, ad
pugnandam totis viribus et bono a
que omnes una voce hoc faciendum
thaginem duxit. tum terra mariq

XLIV. Mago Poenorum du
strui oppugnationem videret, et
oppidanorum duo milia ab ea pa
erant, opponit, quingentis militi
gentos tumulo urbis in orientem
dinem aliam, quo clamor, quo sub

occurrere iubet. patefacta deinde porta eos, ia ferente ad castra hostium instruxerat, mittit uce ipso praecipiente parumper cessere, ut pro- ›sidiis in certamine ipso summittendis essent. et ıd impares stetere acies; subsidia deinde iden- missa e castris non averterunt solum in fugam d adeo effusis institerunt, ut nisi receptui ceci- rmixti fugientibus irrupturi fuisse in urbem vi- trepidatio vero non in proelio maior quam tota multae stationes pavore atque fuga desertae ique muri, cum qua cuique erat proximum de- quod ubi egressus Scipio in tumulum, quem vocant, animadvertit, multis partibus nudata ıs moenia esse, omnes e castris excitos ire ad am et ferre scalas iubet. ipse trium prae se ılidorum scutis oppositis — ingens enim iam ;eneris telorum e muris volabat — ad urbem ortatur, imperat quae in rem sunt; quod plu- ıccendendos militum animos intererat, testis e virtutis atque ignaviae cuiusque adest. ita- ɜra ac tela ruunt, neque illos muri neque su- rmati arcere queunt, quin certatim ascendant. s eodem tempore ea, quae mari adluitur, pars ıari coepta est. ceterum tumultus inde maior lhiberi poterat. dum applicant, dum partim alas militesque, dum qua cuique proximum evadere properant, ipsa festinatione et cer- ios impediunt. XLV. Inter haec repleverat rmatis muros, et vis magna ex ingenti copia rum suppeditabat. sed neque viri nec tela ı aliud aeque quam moenia ipsa sese defen- : enim scalae altitudini aequari poterant, et altiores, eo infirmiores erant. itaque cum ıue evadere non posset, subirent tamen alii, angebantur. quidam stantibus scalis cum ıem oculis offudisset, ad terram delati sunt. ı homines scalaeque ruerent, et ipso suc- atque alacritas hostium cresceret, signum

receptui datum est; quod spem non praes
tanto certamine ac labore quietis obsessis
posterum dedit, scalis et corona capi urbem
opera et difficilia esse et tempus datura ad
imperatoribus suis.

Vix prior tumultus conticuerat, cum
fessis iam vulneratisque recentes integros
pere scalas iubet et vi maiore adgredi urbem
nuntiatum est aestum decedere, quod per
raconenses nunc levibus cumbis, nunc,
vadis pervagatos stagnum, compertum
pedibus ad murum transitum dari, eo
quingentos duxit. medium ferme diei erat, et
sua sponte cedente in mare aestu trahebatur
etiam septemtrio ortus inclinatum stagnum
aestus ferebat, et adeo nudaverat vada, ut a
tenus aqua esset, alibi genua vix superaret.
ratione compertum in prodigium ac deos ve
qui ad transitum Romanis mare verterent et
rent, viasque ante numquam initas humano
rirent, Neptunum iubebat ducem itineris se
stagno evadere ad moenia. XLVI. ab terr
succedentibus erat; nec altitudine tantum
pediebantur, sed quod euntes ad ancipites
subiectos habebant Romanos, ut latera
euntibus quam adversa corpora essent.
quingentis et per stagnum facilis transitu
ascensus inde fuit: nam neque opere
ubi ipsius loci ac stagni praesidio satis
nec ulla armatorum statio aut custodia
omnibus ad opem eo ferendam, unde peri
batur. ubi urbem sine certamine intraver
quanto maximo cursu poterant ad eam po
omne contractum certamen erat. in qu
omnium non animi solum fuere, sed et
que pugnantium spectantiumque et adhor
tes, ut nemo ab tergo ante sentiret capt
tela in aversos inciderunt. utrimque anci

bebant. tunc turbatis defensoribus metu et moenia capta, et porta intus forisque pariter refringi coepta; et mox caedendo confectis ac distractis, ne iter impediretur, foribus armati impetum fecerunt. magna multitudo et muros transcendebat. sed ii passim ad caedem oppidanorum versi: illa, quae portam ingressa erat, iusta acies cum ducibus, cum ordinibus media urbe in forum processit. inde cum duobus itineribus fugientes videret hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum praesidio, alios in arcem, in quam et ipse Mago cum omnibus fere armatis qui muris pulsi fuerant refugerat, partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit, partim ipse ad arcem ducit. et tumulus primo impetu est captus, et Mago arcem conatus defendere, cum omnia hostium plena videret neque spem ullam esse, se arcemque et praesidium dedidit. quoad dedita arx est, caedes tota urbe passim factae, nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur: tum signo dato caedibus finis factus, ad praedam victores versi, quae ingens omnis generis fuit.

XLVII. Liberorum capitum virile secus ad decem milia capta. inde, qui cives Novae Carthaginis erant, dimisit, urbemque et sua omnia, quae reliqua eis bellum fecerat, restituit. opifices ad duo milia hominum erant: eos publicos fore populi Romani edixit cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enixe operam navassent. ceteram multitudinem incolarum iuvenum ac validorum servorum in classem ad supplementum remigum dedit: et auxerat navibus octo captivis classem. extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant, quorum perinde ac si sociorum liberi essent cura habita. captus et apparatus ingens belli: catapultae maximae formae centum viginti, minores ducentae octoginta una; ballistae maiores viginti tres, minores quinquaginta duae; scorpionum maiorum minorumque et armorum telorumque ingens numerus; signa militaria septuaginta quattuor. et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: paterae aureae fuerunt ducentae septuaginta sex, libras ferme omnes pondo; argenti facti signatique decem et octo milia et tre-

centa pondo, vasorum argenteorum magnus numerus. haec omnia C. Flaminio quaestori appensa adnumerataque sunt. tritici quadringenta milia modium, hordei ducenta septuaginta. naves onerariae sexaginta tres in portu expugnatae, quaedam cum suis oneribus, frumento, armis, aere praeterea ferroque et linteis et sparto et navali alia materia ad classem aedificandam, ut minimum omnium inter tantas opes bellicas Carthago ipsa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Laelio cum sociis navalibus urbem custodire iusso, ipse in castra legiones reduxit, fessosque milites omnibus uno die belli operibus, quippe qui et acie dimicassent, et capienda urbe tantum laboris periculique adissent, et capta cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent, curare corpora iussit. postero die militibus navalibusque sociis convocatis primum dis immortalibus laudes gratesque egit, qui se non urbis solum opulentissimae omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo contraxissent omnis Africae atque Hispaniae opes, ut neque hostibus quicquam relinqueretur, et sibi ac suis omnia superessent. militum deinde virtutem collaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo moenium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perrumperentque. itaque quamquam omnibus omnia deberet, praecipuum muralis coronae decus eius esse qui primus murum ascendisset: profiteretur qui se dignum eo duceret dono. duo professi sunt, Q. Tiberilius centurio legionis quartae et Sex. Digitius socius navalis. nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis hominum. sociis C. Laelius praefectus classis, legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. ea contentio cum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores cum se daturum pronuntiasset, qui cognita causa testibusque auditis iudicarent, uter prior in oppidum transcendisset, C. Laelio et M. Sempronio, advocatis partis utriusque, P. Cornelium Caudinum de medio adiecit, eosque tres recuperatores considere

cognoscere iussit. cum res eo maiore ageretur certamine quod amoti tantae dignitatis non tam advocati quam moderatores studiorum fuerant, C. Laelius, relicto consilio ante tribunal, ad Scipionem accedit, eumque docet rem sine modo ac modestia agi, ac prope esse ut manus inter se conferant. ceterum etiam si vis absit, nihilo minus detestabili exemplo rem agi, quippe ubi fraude ac periurio decus petatur virtutis. stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes deos apparatos iurare magis quae velint quam quae sciant vera esse, et obstringere periurio non se solum suumque caput, sed signa militaria et aquilas sacramentique religionem. haec ad eum de sententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre. Scipio collaudato Laelio ad contionem advocavit, pronuntiavitque se satis compertum habere Q. Tiberilium et Sex. Digitium pariter in murum escendisse, seque eos virtutis causa coronis muralibus donare. tum reliquos, prout cuique meritum aut virtus erat, donavit: ante omnes C. Laelium praefectum classis et omni genere laudis sibimet ipse aequavit, et corona aurea ac triginta bubus donavit.

XLIX. Tum obsides civitatium Hispaniae vocari iussit; quorum quantus numerus fuerit piget scribere, qui alibi trecentos ferme, alibi tria milia septingentos viginti quattuor fuisse inveniam. aeque et alia inter auctores discrepant. praesidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus quam duum milium fuisse scribit. capta alibi decem milia capitum, alibi supra quinque et viginti invenias. scorpiones maiores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem Graecum sequar Silenum; si Valerium Antiatem, maiorum scorpionum sex milia, minorum decem tria milia: adeo nullus mentiendi modus est. ne de ducibus quidem convenit. plerique Laelium praefuisse classi; sunt qui M. Iunium Silanum dicant. Arinen praefuisse Punico praesidio deditumque Romanis Antias Valerius, Magonem alii scriptores tradunt. non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti et redactae pecuniae convenit. si aliquis adsentiri necesse est, media simillima veris sunt. ce-

terum vocatis obsidibus primum universos bonum a… habere iussit: venisse eos in populi Romani potes… qui beneficio quam metu obligare homines malit, e… que gentes fide ac societate iunctas habere quam … subiectas servitio. deinde acceptis nominibus civi… recensuit captivos, quot cuiusque populi essent, e… tios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos ve… si quarum forte civitatium legati aderant, eis praesen… suos restituit; ceterorum curam benigne tuendorum C… minio quaestori attribuit. inter haec e media turba … dum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater … bilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes impera… procubuit, obtestarique coepit, ut curam cultumque … narum impensius custodibus commendaret. cum S… nihil defuturum profecto diceret, tum rursus mulier: „… magni ista facimus“ inquit: „quid enim huic fortuna… satis est? alia me cura aetatem harum intuentem — … ipsa iam extra periculum iniuriae muliebris sum — … mulat“. aetate et forma florentes circa eam erant I… lis filiae aliaeque nobilitate pari, quae omnes eam p… rente colebant. tum Scipio „meae populique … disciplinae causa facerem“ inquit, „ne quid, quod s… usquam esset, apud nos violaretur: nunc ut id cu… pensius, vestra quoque virtus dignitasque facit, … in malis quidem oblitae decoris matronalis estis“ … tae deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique … cus verecunde ac modeste quam hospitum co… matres iussit.

L. Captiva deinde a militibus adducitur a… alta virgo adeo eximia forma, ut quacumque … converteret omnium oculos. Scipio, percunctan… parentesque, inter cetera accepit desponsam … cipi Celtiberorum adolescenti: Alucceio nomen … templo igitur parentibus sponsoque ab domo … interim audiret deperire eum sponsae amore … venit, accuratiore eum sermone quam paren… tur: „iuvenis“ inquit „iuvenem appello, ego, … inter nos huius sermonis verecundia.

a capta a militibus nostris ad me ducta esset, audirem-
ıe tibi eam cordi esse, et forma faceret fidem, quia ipse,
frui liceret ludo aetatis, praesertim in recto et legitimo
nore, et non res publica animum nostrum occupasset,
əniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem, tuo,
ıius possum, amori faveo. fuit sponsa tua apud me
ıdem qua apud soceros tuos parentesque suos verecun-
a; servata tibi est, ut inviolatum et dignum me teque
ıri tibi donum posset. hanc mercedem unam pro eo
unere paciscor, amicus populo Romano sis, et si me
rum bonum credis esse, quales patrem patruumque
eum iam ante hae gentes norant, scias multos nostri si-
iles in civitate Romana esse, nec ullum in terris hodie
pulum dici posse, quem minus tibi hostem tuisque esse
lis aut amicum malis". adolescens simul pudore et gau-
' perfusus, dextram Scipionis tenens, deos omnes in-
:are ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi
'uaquam satis facultatis pro suo animo atque illius erga
'sset. parentes inde cognatique virginis appellati; qui,
ıiam gratis sibi redderetur virgo ad quam redimendam
magnum attulissent auri pondus, orare Scipionem,
ab se donum acciperet coeperunt, haud minorem
'ei apud se gratiam futuram esse adfirmantes quam
:ae inviolatae foret virginis. Scipio, quando tanto
peterent, accepturum se pollicitus poni ante pedes
, vocatoque ad se Alucceio „super dotem" inquit,
n accepturus a socero es, haec tibi a me dotalia
accedent", aurumque tollere ac sibi habere iussit.
:tus donis honoribusque dimissus domum implevit
ıres laudibus meritis Scipionis: venisse dis simılli-
uvenem, vincentem omnia cum armis tum benigni-
beneficiis. itaque dilectu clientium habito cum de-
nille et quadringentis equitibus intra paucos dies
›ionem revertit.

- Scipio retentum secum Laelium dum *captivos*
:que et praedam ex consilio eius disponeret, sa-
ıibus compositis, data quinquereme captivisque
› et quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo

capti erant, in navem impositis nuntium victor mittit. ipse paucos dies, quibus morari Cart tuerat, exercendis navalibus pedestribusque sumpsit. primo die legiones in armis quat spatio decurrerunt; secundo die arma curar ante tentoria iussi; tertio die rudibus inter s iustae pugnae concurrerunt praepilatisque n culati sunt; quarto die quies data; quinto iter decursum est. hunc ordinem laboris quietis Carthagine morati sunt, servarunt. remigium milites tranquillo in altum evecti agilitatem n lacris navalis pugnae experiebantur. haec terra marique corpora simul animosque ad b bant: urbs ipsa strepebat apparatu belli fa generum in publica officina inclusis. dux cur obibat: nunc *in classe acieque navali erat, nu nibus decurrebat, nunc* operibus aspiciendis t quaeque in officinis quaeque in armamenta valibus fabrorum multitudo plurima in sing tamine ingenti faciebat. his ita inchoatis, re quassati erant muris, dispositisque praesi diam urbis Tarraconem est profectus, a mu bus protinus in via aditus, quas partim dat itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, novis veteribusque sociis edixerat conven fere qui cis Hiberum incolunt populi, multi ris provinciae convenerunt. Carthaginiensiu ex industria famam captae Carthaginis c deinde, ut clarior res erat, quam ut tegi posset, elevabant verbis: necopinato adv furto unius diei urbem unam Hispaniae inte rei tam parvae praemio elatum insolentem dico gaudio speciem magnae victoriae imp appropinquare tres duces, tres victores ho audisset, occursuram ei extemplo domest memoriam. haec in vulgus iactabant, hau ignari, quantum sibi ad omnia virium Ca decessisset.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXVII.

ITOME. Cn. Fulvius proconsul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam caesus est. meliore eventu a Claudio Marcello consule adversus eundem ad Numistronem pugnatum est. inde Hannibal nocte recessit: Marcellus insecutus est, et subinde cedentem pressit, donec confligeret. priore pugna Hannibal superior, Marcellus sequenti. Fabius Maximus pater consul Tarentinos per proditionem recepit. Claudius Marcellus T. Quinctius Crispinus consules, speculandi causa progressi e castris, insidiis ab Hannibale circumventi* sunt. Marcellus occisus, Crispinus fugit. / lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita centum triginta septem milia centum et octo, ex quo numero apparuit, quantum hominum tot proeliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset. in Hispania ad Baeculam Scipio cum Hasdrubale Hamilcaris conflixit et vicit. inter alia captum puerum regalem eximiae formae ad avunculum Masinissam cum donis remisit. Hasdrubal, qui cum exercitu novo transcenderat Alpes, ut se Hannibali coniungeret, cum milibus hominum quinquaginta sex caesus est M. Livii consulis ductu, sed non minore opera Claudii Neronis consulis, qui, cum Hannibali oppositus esset, relictis castris ita ut hostem falleret, cum delecta manu profectus Hasdrubalem circumvenit. res praeterea feliciter a P. Sulpicio praetore adversus Philippum et Achaeos gestas continet.

I. Hic status rerum in Hispania erat. in Italia consul Marcellus Salapia per proditionem recepta Marmoreas et Meles de Samnitibus vi cepit. ad tria milia militum ibi Hannibalis, quae praesidii causa relicta erant, oppressa. praeda — et aliquantum eius fuit — militi concessa. tritici quoque ducenta quadraginta milia modium et centum decem milia hordei inventa. ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est haud procul Herdonea urbe. castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat spe recipiendae Herdoneae, quae post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita nec praesidiis firmata. neglegentiam in-

Silam ingenio ducis augebat spes ea, qu versus Poenum fidem senserat, postquam excessisse iis locis in Bruttios Hannibale ea omnia ab Herdonea per occultos nunti bali simul curam sociae retinendae urbis incautum hostem adgrediendi. exercitu famam prope praeveniret, magnis itiner neam contendit, et quo plus terroris hosti instructa accessit. pari audacia Romanus ribus impar, copiis raptim eductis conflix et sinistra ala acriter pugnam inierunt. signo equitibus dato, ut, cum pedestres ce sent praesenti certamine oculos animosque pars castra hostium pars terga trepidanti ipse in Fulvii similitudinem nominis, qui praetorem biennio ante in isdem devicerat pans, similem eventum pugnae fore adfi ea spes vana fuit: nam cum comminus a certamine multi cecidissent Romanorum, ordines signaque, equestris tumultus a te stris clamor hostilis auditus sextam ante in secunda acie posita prior ab Numidis tu tam deinde atque eos qui ad prima sign pars in fugam effusi, pars in medio caesi, Fulvius cum undecim tribunis militum cec rum sociorumque quot caesa in eo proelio pro certo adfirmet, cum tredecim milia al plus quam septem inveniam. castris pr potitur. Herdoneam quia et defecturam fu nos comperit, nec mansuram in fide, si ind multitudine omni Metapontum ac Thurios co dit; occidit principes, qui cum Fulvio ex habuisse comperti sunt. Romani, qui ad serant, diversis itineribus semermes ad sulem in Samnium perfugerunt.

II. Marcellus nihil admodum tanta cl teris Romam ad senatum de duce et exercitu amisso scribit: ceterum eundem se, qui p

ugnam ferocem victoria Hannibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi laetitiam qua exsultet facturum. t Romae quidem cum luctus ingens ex praeterito, tum mor in futurum erat. consul ex Samnio in Lucanos transressus ad Numistronem in conspectu Hannibalis loco lano, cum Poenus collem teneret, posuit castra. addidit t aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit: nec etractavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit. ita tamen ciem instruxerunt, ut Poenus dextrum cornu in collem rigeret, Romani sinistrum ad oppidum applicarent. ab ora tertia cum ad noctem pugnam extendissent, fessaeue pugnando primae acies essent, ab Romanis prima gio et dextra ala, ab Hannibale Hispani milites et funitor Baliaris, elephanti quoque commisso iam certamine proelium acti. diu pugna neutro inclinata stetit. primae gioni tertia, dextrae alae sinistra subiit, et apud hostes ntegri a fessis pugnam accepere. novum atque atrox proe um ex tam segni repente exarsit recentibus animis corporibus: sed nox incerta victoria diremit pugnantes. postero die Romani ab sole orto multum diei stetere in acie: bi nemo hostium adversus prodiit, spolia per otium legere, et congestos in unum locum cremavere suos. nocte sequenti Hannibal silentio movit castra; in Apuliam abiit. Iarcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum raesidio modico Numistrone relictis praepositoque iis . Furio Purpurione tribuno militum, vestigiis institit se ui. ad Venusiam adeptus eum est. ibi per dies aliquot, um ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumue tumultuosa magis proelia quam magna, et ferme omnia omanis secunda fuerunt. inde per Apuliam ducti exercis sine ullo memorando certamine, cum Hannibal nocte gna moveret, locum insidiis quaerens, Marcellus nisi certa ce et explorato ante non sequeretur.

III. Capuae interim Flaccus dum bonis principum vendis, agro qui publicatus fuerat loca[...]do — locavit autem nem frumento — tempus terit, ne de[...]set materia in Camnos saeviendi, novum in occulto glis[...]ns per indicium proctum est facinus. milites aedificii[...] emotos, simul ut cum

agro tecta urbis fruenda locarentur, simul ne
quoque exercitum, sicut Hannibalis nimia urb
emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tec
coegerat aedificare. erant autem pleraque ex
tabulis facta, alia harundine texta, stramento
velut de industria alimentis ignis. haec noc
omnia incendere centum septuaginta Campan
fratribus Blosiis coniuraverant. indicio eius
Blosiorum facto, portis repente iussu proco
cum ad arma signo dato milites concurrissent,
omnes qui in noxa erant, et quaestione acriter h
necatique: indicibus libertas et aeris dena mil
cerinos et Acerranos, querentes ubi habitar
Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, R
ad senatum misit. Acerranis permissum ut aed
incensa erant; Nucerini Atellam, quia id ma
lanis Calatiam migrare iussis traducti.

Inter multas magnasque res, quae nu
nunc adversae occupabant cogitationes homi
rentinae quidem arcis excidit memoria. M.
P. Aquilius in Etruriam legati ad frumentum
quod Tarentum portaretur, profecti, et mil
exercitu urbano, par numerus Romanorum
eodem in praesidium cum frumento missi.

IV. Iam aestas in exitu erat, comitior
larium instabat tempus. sed litterae Marcel
re publica esse vestigium abscedi ab Hann
denti certamenque abnuenti gravis ipse in
iniecerant, ne aut consulem Marcellum tu
agentem a bello avocarent, aut in annum
sent. optimum visum est, quamquam extr
Valerium potius consulem ex Sicilia revo
litterae iussu senatus ab L. Manlio praeto
cum litteris consulis M. Marcelli, ut ex iis
causa patribus eum potius quam collegam
provincia esset.

Eo fere tempore legati ab rege Syph
nerunt, quae prospera proelia rex cum C

;set memorantes, regem nec inimiciorem ulli populo m Carthaginiensi nec amiciorem quam Romano esse rmabant. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad et P. Cornelios imperatores Romanos; nunc ab ipso ıt fonte petere Romanam amicitiam voluisse. senatus legatis modo benigne respondit, sed et ipse legatos ı donis ad regem misit, L. Genucium P. Poetelium ›opillium. dona tulere togam et tunicam purpuream, am eburneam, pateram ex quinque pondo auri factam. tinus et alios Africae regulos iussi adire. iis quoque e darentur portata, togae praetextae et terna pondo ›rae aureae. et Alexandream ad Ptolemaeum et Cleo-'am reges M. Atilius M'. Acilius legati, ad commemo-lam renovandamque amicitiam missi, dona tulere, regi ım et tunicam purpuream cum sella eburnea, reginae am pictam cum amiculo purpureo.

Multa ea aestate, qua haec facta sunt, ex propinquis bus agrisque nuntiata sunt prodigia: Tusculi agnum ubere lactenti natum, Iovis aedis culmen fulmine n ac prope omni tecto nudatum; isdem ferme diebus gniae terram ante portam ictam diem ac noctem sine ignis alimento arsisse, et aves ad compitum Anagni-in luco Dianae nidos in arboribus reliquisse; Tarra-ɘ in mari haud procul portu angues magnitudinis mi-lascivientium piscium modo exsultasse; Tarquiniis um cum ore humano genitum, et in agro Capenate ad n. Feroniae quattuor signa sanguine multo diem ac am sudasse. haec prodigia hostiis maioribus procu-decreto pontificum; et supplicatio diem Romae ad a pulvinaria, alterum in Capenati agro ad Feroniae n. indicta.

V. M. Valerius consul litteris excitus, provincia ;ituque mandato Cincio praetori, M. Valerio Messalla 'ecto classis cum parte navium in Africam praedatum speculatumque, quae populus Carthaginiensis age-araretque misso, ipse decem navibus Romam pro-; cum prospere pervenisset, senatum extemplo ha-ubi de suis rebus gestis commemoravit. cum annos

prope sexaginta in Sicilia terra
cladibus bellatum esset, se eam
neminem Carthaginiensem in Sicil
lum, qui fugati metu inde afuerin
urbes, in agros suos reductos arare
coli terram tandem, frugiferam ipsi
que Romano pace ac bello fidissimum
exin Muttine et si quorum aliorum m
Romanum erant in senatum introduct
ad exsolvendam fidem a consule hal
civis Romanus factus rogatione ab trib
ritate patrum ad plebem lata.

Dum haec Romae geruntur, M. Va
navibus cum ante lucem ad Africam a
viso in agrum Uticensem escensionem
depopulatus, multis mortalibus cum
praeda captis ad naves redit et in Sicil
decimo die quam profectus inde Lilyba
captivis quaestione habita haec con
Laevino omnia ordine perscripta, ut s
Africae res essent: quinque milia Num
nissa Galae filio, acerrimo iuvene, Carth
per totam Africam milites mercede cond
niam ad Hasdrubalem traicerentur, ut
exercitu primo quoque tempore in Ita
iungeret se Hannibali: in eo positam
Carthaginienses. classem praeterea inge
Siciliam repetendam, eamque se credere
haec recitata a consule ita movere sen
spectanda comitia consuli censerent, sed
tiorum habendorum causa dici, et exter
redeundum. illa disceptatio tenebat, qu
lia se M. Valerium Messallam, qui tum
dictatorem dicturum esse aiebat, patre
agrum — eum autem in Italia termina
ctatorem dici posse. M. Lucretius tri
de ea re consuleret, ita decrevit senatu
quam ab urbe discederet, populum ro

placeret, eumque quem populus iussisset dicerem. si consul noluisset, praetor populum ro-
e is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.
ul se populum rogaturum negasset, quod suae
esset, praetoremque vetuisset rogare, tribuni
arunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum
ı erat, dictator diceretur. sed quo die id plebis
futurum erat, consul clam nocte in Siciliam
itutique patres litteras ad M. Claudium mittenrunt, ut desertae ab collega rei publicae sub-
eretque quem populus iussisset dictatorem. ita
io consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eo-
scito et ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Cras-
x maximus magister equitum dictus. VI. di-
quam Romam venit, C. Sempronium Blaesum
tem ad Capuam habuerat, in Etruriam provin-
ercitum misit in locum C. Calpurnii praetoris,
apuae exercituique suo praeesset, litteris ex-
comitia in quem diem primum potuit edixit;
ine inter tribunos dictatoremque iniecto per-
ierunt. Galeria iuniorum, quae sorte praero-
Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerant,
ıre vocatae inclinassent, ni se tribuni plebis
mii interposuissent, qui neque magistratum
ıtis civile esse aiebant, et multo foedioris
ipsum creari qui comitia haberet. itaque si
dictator acciperet, se comitiis intercessuros:
aeterquam ipsius ratio haberetur, comitiis se
acere. dictator causam comitiorum auctori-
plebis scito, exemplis tutabatur. namque Cn.
ıle, cum C. Flaminius alter consul ad Trasu-
disset, ex auctoritate patrum ad plebem la-
ue scivisse, ut quoad bellum in Italia esset,
ısules fuissent, quos et quotiens vellet, re-
les populo ius esset. exemplumque in eam
vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis
ipse habuisset, consul cum C. Iunio Bu
esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuar

…atum, nisi id bono publico fieret, profecto … …t. iis orationibus cum diu certatum esset, p… …ter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quo… …set senatus staretur. patribus id tempus rei pu… visum est, ut per veteres et expertos bellique peritos … peratores res publica gereretur: itaque moram fieri co… iis non placere. concedentibus tribunis comitia habit… declarati consules Q. Fabius Maximus quintum Q. Fulvi… Flaccus quartum. praetores inde creati L. Veturius Phil… T. Quinctius Crispinus C. Hostilius Tubulus C. Auruncule… ius. magistratibus in annum creatis Q. Fulvius dictatur… se abdicavit.

Extremo aestatis huius classis Punica navium quadraginta cum praefecto Hamilcare in Sardiniam traiecta Olbiensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso praetor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulae latus Caralitanum agrum vastavit, et cum praeda omnis generis in Africam redit.

Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique: C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi: Tib. Sempronius Tib. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi: decemvir item sacris faciendis in locum Tib. Sempronii C. F. Longi Tib. Sempronius Tib. F. Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est et M. Aemilius Papus maximus curio; neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti.

Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius nec consul nec praetor ante fuerat quam censor est factus; ex aedilitate gradum ad censuram fecit. sed hi censores neque senatum legerunt neque quicquam publicae rei egerunt: mors diremit L. Veturii; inde et Licinius censura se abdicavit. aediles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum instaurarunt. aediles plebei Q. Catius et L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa aenea ad Cereris dedere, et ludos pro temporis huius copia magnifici apparatus fecerunt.

VII. Exitu anni huius *C. Laelius*, die quarto et tri-

am a Tarracone profectus erat, Romam venit; agmine captivorum ingressus urbem magnum hominum fecit. postero die in senatum introptam Carthaginem, caput Hispaniae, uno die, ue aliquot urbes, quae defecissent, novasque in a adscitas exposuit. ex captivis comperta his ruentia, quae in litteris fuerant M. Valerii Mesaxime movit patres Hasdrubalis transitus in Ita-Hannibali atque eius armis subsistentem. pro-in contionem Laelius eadem edisseruit. senatus eliciter a P. Scipione gestas supplicationem in em decrevit; C. Laelium primo quoque tempore bus venerat navibus redire in Hispaniam iussit. nis expugnationem in hunc annum contuli multis us, haud nescius quosdam esse, qui anno inse-aptam tradiderint, quod mihi minus simile veri st annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hi-consumpsisse.

Fabio Maximo quintum Q. Fulvio Flacco quartum ous idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, nbobus provincia decreta, regionibus tamen partiperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis tiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum im. praetores sortiti provincias, C. Hostilius Tu-irbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, ictius Crispinus Capuam, C. Aurunculeius Sardi-exercitus ita per provincias divisi: Fulvio duae le-, quas in Sicilia M. Valerius Laevinus haberet, Q. Fa-uibus in Etruria C. Calpurnius praefuisset, decretae. is exercitus in Etruriam succederet; C. Calpurnius praeesset provinciae exercituique; Capuam exer-que, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtine-L. Veturius ab C. Laetorio propraetore provinciam itumque — Arimini erat — acciperet. M. Marcello, s consul rem gesserat, legiones decretae. M. Valerio . Cincio — iis quoque enim prorogatum in Sicilia ium — Cannensis exercitus datus, eumque supplere litibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii superessent,

iussi. conquisitos eos consules in Siciliam miserunt; ditaque eadem militiae ignominia, sub qua Cannenses litabant quique ex praetoris Cn. Fulvii exercitu ob sim. iram fugae missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculeiaedem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso ea provinciam obtinuerat, decretae. P. Sulpicio eadem legione eademque classe Macedoniam obtinere iusso prorogatum in annum imperium. triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussae; cetera classe praedatum in Africam aut ipsum M. Valerium Laevinum traicere, aut mittere seu L. Cincium seu M. Valerium Messallam. nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. ita provinciae exercituumque in eum annum partita imperia.

VIII. Inter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, cum in locum M. Aemilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen, patriciis negantibus C. Mamilii Atelli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum nisi ex patribus id sacerdotium habuisset. tribuni appellati ad senatum reiecerunt; senatus populi potestatem fecit: primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Atellus. et flaminem Dialem invitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. decemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scaevolae demortui C. Laetorius. causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. ob adolescentiam neglegentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. is, ut animum eius cura sacrorum et caerimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota iuventute haberetur prior nec probatior primoribus patrum, suis pariter alienisque, esset huius famae consensu elatus ad iustam fiduciam sui rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in senatum introiret. ingressum eum curiam cum L. Licinius praetor inde eduxisset, tribu

ellavit flamen. vetustum ius sacerdotii repete-
n id cum toga praetexta et sella curuli et flami-
praetor non exoletis vetustate annalium exem-
ius, sed recentissimae cuiusque consuetudinis
at: nec patrum nec avorum memoria Dialem
id ius usurpasse. tribuni rem inertia flaminum
n ipsis, non sacerdotio damno fuisse cum aequum
it, ne ipso quidem contra tendente praetore
sensu patrum plebisque flaminem in senatum
unt, omnibus ita existimantibus, magis sancti-
quam sacerdotii iure eam rem flaminem obti-

ules priusquam in provincias irent, duas urba-
es, in supplementum, quantum opus erat cete-
tibus militum, scripserunt. urbanum veterem
Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato — frater
is erat — in Etruriam dedit ducendum, et legio-
in Etruria erant Romam deducendas. et Fabius
liquias exercitus Fulviani conquisitas — fuere
quattuor milia trecenti triginta quattuor — Q. Ma-
ium ducere in Siciliam ad M. Valerium procon-
sit, atque ab eo duas legiones et triginta quin-
accipere. nihil eae ductae ex insula legiones
nec viribus nec specie eius provinciae praesi-
m cum praeter egregie suppletas duas veteres
ransfugarum etiam Numidarum equitum pedi-
agnam vim haberet, Siculos quoque, qui in ex-
cydis aut Poenorum fuerant, belli peritos viros,
ripsit. ea externa auxilia cum singulis Romanis
s adiunxisset, duorum speciem exercituum ser-
ero L. Cincium partem insulae, regnum qua Hie-
ato, tueri iussit; altero ipse ceteram insulam tue-
is quondam Romani Punicique imperii finibus,
am navium septuaginta partita, ut omni ambitu
a praesidia orae maritimae essent. ipse cum Mutti-
e provinciam peragrabat, ut viseret agros cul-
n cultis notaret et perinde dominos laudaret ca-
ita tantum ea cura frumenti provenit, ut et

Romam mitteret, et Catinam conveheret,
qui ad Tarentum aestiva acturus esset, pound
IX. Ceterum transportati milites in sse
erant maior pars Latini nominis sociorum Sic
magni motus causa fuere: adeo ex parvis qu
rum momenta rerum pendent. fremitus enim sa
sociosque in conciliis ortus, decimum
stipendiis se exhaustos esse; quotannis annu
gna pugnare; alios in acie occidi, alios ferm
magis perire sibi civem, qui ab Romano mo
quam qui ab Poeno captus: quippe ab hoste mil
in patriam, ab Romanis extra Italiam in
quam in militiam ablegari. octavum iam ex
scere Cannensem militem, moriturum ante ibi
hostis, quippe nunc cum maxime florens
dat. si veteres milites non redeant in Patria vir
gantur, brevi neminem superfuturum. itaque ad ulti
diem res ipsa negatura sit, priusquam
dinem atque egestatem perveniant, negand
Romano esse. si consentientes in hoc socios
mani, profecto de pace cum Carthaginiensibu
cogitaturos. aliter numquam vivo Hannibale
Italiam fore. haec acta in conciliis. triginta t
populi Romani erant: ex iis duodecim, cum
gationes Romae essent, negaverunt consulibu
milites pecuniamque darent. eae fuere Arde
trium Alba Carseoli Sora Suessa Circeii Set
nia Interamna. nova re consules icti cum a
a tam detestabili consilio vellent, castigand
que plus quam leniter agendo profecturos
esse consulibus dicere aiebant, quod consul
pronuntiarent in animum inducere non pos
detractationem eam munerum militiae sed ap
nem a populo Romano esse. redirent ita
colonias, et tamquam integra re, locuti in
tantum nefas, cum suis consulerent. admon
panos neque Tarentinos esse eos sed
oriundos, inde in colonias atque in agri

augendae causa missos. quae liberi parentib ... oria t, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si me ... nam iae patriae esset. consulerent igitur de integro ... perii quidem quae temere agitassent, ea prodendi i ... ernis ıni, tradendae Hannibali victoriae esse. cum a ... ue se consules diu iactassent, nihil moti legati ne ... sena- domum renuntiarent habere dixerunt, neque ... gere- uum quid novi consuleret, ubi nec miles qui l ... cum nec pecunia quae daretur in stipendium esset. ... detu- ıatos eos viderent consules, rem ad senatum ... s, ut t; ubi tantus pavor animis hominum est iniect ... onias a pars actum de imperio diceret: idem alias co ... ıas, idem socios; consensisse omnes ad prode ... ndam ibali urbem Romanam. X. consules hortari e ... t con- senatum, et dicere alias colonias in fide atq ... e offi- ristino fore; eas quoque ipsas, quae offici ... deces- ıt, si legati circa eas colonias mittantur qui ... tigent, qui precentur, verecundiam imperii habitu ... esse. issum ab senatu iis cum esset, facerent age ... ntque, e publica ducerent, pertemptatis prius aliar ... colo- m animis citaverunt legatos, quaesiveru ... ue ab quid milites ex formula paratos haberent. ... o duo- inti coloniis M. Sextilius Fregellanus res ... ndit et paratos ex formula esse, et pluribus si op ... esset, daturos; et quidquid aliud imperaret vell ... ue po- omanus, enixe facturos. ad id sibi ne ... e opes et animum etiam superesse. consules pa ... um sibi aefati, pro merito eorum sua voce collau ... ersi patres iis in curia gratias egissent, ... eos iusserunt. senatus quam poterat h ... eto adlocutus eos mandat consulibus, ... s producerent, et inter multa alia praecl ... ribusque suis praestitissent, recens et ... ra, quae a in rem publicam commemorarent. ne ... m meri- tot saecula sileantur fraudenturve l ... unc qui- ere et Norbani Saticulanique et Fregel ... de sua: Venusini et Brundisini et Hadriani et ... ni et Lu- es, et ab altero mari Pontiani et Paes ... rmani et ... ni et Co-

sani, et mediterranei Beneventani et et Placentini et Cremonenses. harum tum imperium populi Romani stetit, natu et apud populum actae. duodecim rum, quae detractaverunt imperium, tres vetuerunt, neque illos dimitti appellari a consulibus. ea tacita dignitate populi Romani visa est.

Cetera expedientibus quae ad bellum sulibus aurum vicesimarium, quod in ultimos casus servabatur, promi placuit tuor milia pondo auri. inde quingena data consulibus et M. Marcello et P. bus et L. Veturio praetori, qui Galliam sortitus; additumque Fabio consuli praecipuum, quod in arcem Tarentinam tero usi sunt ad vestimenta praesenti ercitui, qui in Hispania bellum secunda gerebat. XI. Prodigia quoque, priusquam sules proficiscerentur, procurari placuit. tacta de caelo erant signum Iovis pinqua, et Ostiae lacus, et Capuae aedis, et Sinuessae murus portaque: cruentam etiam fluxisse aquam Albanam erant; et Romae intus cellam aedis capite signum, quod in corona erat, in prolapsum; et Priverni satis constabat vulturiumque frequenti foro in tabernam nuessae natum ambiguo inter marem infantem, quos androgynos vulgus, ad duplicanda verba Graeco sermone pluvisse, et cum elephanti capite puerum digia hostiis maioribus procurata, omnia pulvinaria, obsecratio in unum decretum, ut C. Hostilius praetor ludos annis voti factique erant, voveret facere

Per eos dies et censoribus creandis sul comitia habuit. creati censores,

consules fuerant, M. Cornelius Cethegus P. Sempronius Tuditanus. ii censores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate patrum latum ad plebem est, plebesque scivit. senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat; ceterum Cornelius morem traditum a patribus sequendum aiebat, ut qui primus censor ex iis qui viverent fuisset, eum principem legerent: et is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, cui di sortem legendi dedissent, et ius liberum eosdem dedisse deos. se id suo arbitrio facturum lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanae civitatis esse vel Hannibale iudice victurus esset. cum diu certatum verbis esset, concedente collega lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul. inde alius lectus senatus octo praeteritis, inter quos L. Caecilius Metellus erat, infamis auctor deserendae Italiae post Cannensem cladem. in equestribus quoque notis eadem servata causa; sed erant perpauci quos ea infamia attingeret. illis omnibus — et multi erant — adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita stipendia procederent iis, quae equo publico emeruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. magnum praeterea numerum eorum conquisiverunt qui equo mereri deberent; atque ex iis, qui principio eius belli septemdecim annos nati fuerant neque militaverant, omnes aerarios fecerunt. locaverunt inde reficienda quae circa forum incendio consumpta erant, septem tabernas, macellum, atrium, regiam.

XII. Transactis omnibus, quae Romae agenda erant, consules ad bellum profecti. prior Fulvius praegressus Capuam: post paucos dies consecutus Fabius, qui et collegam coram obtestatus et per litteras Marcellum, ut quam acerrimo bello detinerent Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret: ea urbe adempta hosti iam undique pulso, nec ubi consisteret, nec quid fidum respiceret habenti, ne remorandi quidem causam in Italia fore. Regium etiam nuntium mittit ad praefectum praesidii, quod ab Laevino consule adversus Bruttios ibi locatum erat,

octo milia hominum, pars maxim ante dictum est, ex Sicilia traducta, r adsuetorum. additi erant Bruttioru et audacia et audendi omnia necess manum ad Bruttium primum agrum iussit, inde ad Cauloniam urbem opp non impigre solum sed etiam avide gatisque cultoribus agri summa vi Marcellus et consulis litteris excitus, animum neminem ducem Romanum quam se esse, ubi primum in agris hibernis profectus ad Canusium Han citabat ad defectionem Canusinos Poeni propinquare Marcellum audivit, castra erat regio sine ullis ad insidias lateb saltuosa cedere inde coepit. Marcellus castraque castris conferebat, et opere in aciem legiones educebat. Hannibal tes peditumque iaculatores levia certa universae pugnae non necessarium tamen ad id quod vitabat certamen adsequitur locis planis ac patentibus inde ponentem pugnando undique in prohibet. ita signa collata pugnatumque cum iam nox instaret, Marte aequo disce exiguo distantia spatio raptim ante postero die luce prima Marcellus in acie nec Hannibal detractavit certamen multis tus milites, ut memores Trasumenni tunderent ferociam hostis. urgere atque castra ponere pati, non respirare aut circ tidie simul orientem solem et Romanam videndam esse. si uno proelio haud quietius deinde tranquilliusque eum belli tati adhortationibus, simulque taedio quotidie instantium lacessientiumque eunt. pugnatum amplius duabus horis ab Romanis dextra ala et extraordinarii

ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa, et vincente pudorem metu terga dabant. cecidere in pugna fugaque ad duo milia et septingenti civium sociorumque; in iis quattuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. signa militaria quattuor de ala, prima quae fugit, duo de legione, quae cedentibus sociis successerat, amissa.

XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est, contionem adeo saevam atque acerbam apud milites habuit, ut proelio per diem totum infeliciter tolerato tristior iis irati ducis oratio esset. „dis immortalibus, ut in tali re, laudes gratesque“ inquit „ago, quod victor hostis cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque non ipsa castra est adgressus: deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. qui pavor hic, qui terror, quae repente, qui et cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem aestatem absumpsistis, quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis; quos levibus proeliis fatigastis; quos hesterno die nec iter facere nec castra ponere passi estis. omitto ea, quibus gloriari potestis: cuius et ipsius pudere ac paenitere vos oportet, referam. nempe aequis manibus hesterno die diremistis pugnam. quid haec nox, quid hic dies attulit? vestrae his copiae imminutae sunt, an illorum auctae? non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus: corpora tantum atque arma sunt eadem. an, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis, signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? adhuc caesis legionibus Romanis gloriabatur: vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus“. clamor inde ortus, ut veniam eius diei daret; ubi vellet deinde experiretur militum suorum animos. „ego vero experiar“ inquit, „milites, et vos crastino die in aciem educam, ut victores potius quam victi veniam impetretis quam petitis“. cohortibus, quae signa amiserunt, hordeum

da... iussit; centurionesque manipulorum, ...
am...ssa fuerant, destrictis gladiis discinctos ar...
et ...ut postero die omnes, equites pedites, ...
ed...ixit. ita contio dimissa fatentium iure ac...
...crepitos, neque illo die virum quemquam...
mana fuisse praeter unum ducem, cui aut m...
ciendum aut egregia victoria esset. postero...
armatique ad edictum aderant. imperator e...
pronuntiatque, a quibus orta pridie fuga esse...
que, quae signa amisissent, se in primam aci...
rum. edicere iam sese omnibus pugnandum a...
esse, et adnitendum singulis universisque, ...
sternae fugae quam hodiernae victoriae fama ...
veniat. inde cibo corpora firmare iussi, ut si...
gna esset, viribus sufficerent. ubi omnia di...
sunt, quibus excitarentur animi militum, in a...
dunt. XIV. quod ubi Hannibali nuntiatum e...
nimirum“ inquit „hoste res est, qui nec bonan...
ferre fortunam possit! seu vicit, ferociter i...
seu victus est, instaurat cum victoribus certa...
inde canere iussit, copias educit. pugnatum u...
quanto quam pridie acrius est, Poenis ad...
hesternum decus adnitentibus, Romanis ad...
ignominiam. sinistra ala ab Romanis et coh...
amiserant signa, in prima acie pugnabant, e...
sima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius...
C. Claudius Nero legati cornibus praeerant...
mediam aciem hortator testisque praesens f...
Hannibale Hispani primam obtinebant fronte...
boris in omni exercitu erat. cum anceps diu...
Hannibal elephantos in primam aciem indu...
quem inicere ea res tumultum ac pavorem...
primo turbarunt signa ordinesque, et parti...
partim dissipatis terrore, qui circa erant, nu...
parte aciem; latiusque fuga manasset, ni C. D...
vus tribunus militum signo arrepto primi h...
pulum eius signi sequi se iussisset. duxit, ...
tumultum conglobatae beluae faciebant, pil...

conici iussit. haesere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu et tam conferta turba. sed ut non omnes vulnerati sunt, ita in quorum tergis infixa stetere pila, ut est genus anceps, in fugam versi etiam integros avertere. tum iam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo adsequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conicere. eo magis ruere in suos beluae, tantoque maiorem stragem edere quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatam agit quam insidentis magistri imperio regitur. in perturbatam transcursu beluarum aciem signa inferunt Romani pedites, et haud magno certamine dissipatos trepidantesque avertunt. tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus quam in castra paventes compulsi sunt. nam super alia, quae terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. ibi maxima hostium caedes facta. caesa ad octo milia hominum, quinque elephanti. nec Romanis incruenta victoria fuit: mille ferme et septingenti de duabus legionibus, et sociorum supra mille trecenti occisi; vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima castra movit: cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum. XV. speculatores, qui prosequerentur agmen, missi postero die rettulerunt Bruttios Hannibalem petere.

Isdem ferme diebus et ad Q. Fulvium consulem Hirpini et Lucani et Vulcientes traditis praesidiis Hannibalis, quae in urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque a consule cum verborum tantum castigatione ob errorem praeteritum accepti sunt. et Bruttiis similis spes veniae facta est, cum ab iis Vibius et Paccius fratres, longe nobilissimi gentis eius, eandem, quae data Lucanis erat, condicionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Salentinis Manduriam vi cepit. ibi ad tria milia hominum capta et ceterae praedae aliquantum. inde Tarentum profectus in ipsis faucibus portus posuit castra. naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, par-

tem machinationibus onerat ap
gnandorum, partem tormentis e
telorum genere instruit, onerari
rentur, ut alii machinas scalas
procul ex navibus vulnerarent
hae naves ab aperto mari ut n
structae parataeque sunt. et era
nica, cum Philippus oppugnare
tramissa. in Bruttiis interim C
adventu Hannibalis, ne opprime
senti impetu tutum se recepere.

Fabium Tarentum obsiden
ad rem ingentem potiundam ad
rum datum ab Hannibale Tarer
sidii praefectus deperibat amor
in exercitu Fabii consulis erat
factus de nova consuetudine ac
ter populares tam honorati, spe
libet impelli amantem posse, c
detulit. quae cum haud vana co
fuga iussus Tarentum transire,
conciliatus, primo occulte temp
explorata levitate blanditiis mu
proditionem custodiae loci, cu
ratio agendae rei et tempus co
tervalla stationum clam ex urb
erant, quaeque ut agerentur co
fert. Fabius vigilia prima dato s
quique custodiam portus habel
ab regione urbis in orientem ve
nere inde tubae simul ab arce
bus, quae ab aperto mari appu
dique cum ingenti tumultu, un
de industria ortus. consul interi
igitur Democrates, qui praefect
loco praepositus, postquam q
alias partes eo tumultu persona
dum excitaretur clamor, verit

suam consul aliquam vim faceret ac signa inferret, praesidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius cum et ex temporis spatio et ex silentio ipso, quod, ubi paulo ante strepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox, deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem praesidium agitare proditionis conciliator nuntiaverat, iubet. ea primum captus est murus adiuvantibus recipientibusque Bruttiis, et transcensum in urbem est. inde et proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. tum clamore sublato sub ortum ferme lucis nullo obvio armato in forum perveniunt; omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt. XVI. proelium in aditu fori maiore impetu quam perseverantia commissum est: non animo, non armis, non arte belli, non vigore ac viribus corporis par Romano Tarentinus erat. igitur pilis tantum coniectis, prius paene quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. duo ex ducibus Nico et Democrates fortiter pugnantes cecidere; Philemenus, qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, cum citato equo ex proelio avectus esset, vacuus paulo post equus errans per urbem cognitus, corpus numquam inventum est: creditum vulgo est in puteum apertum ex equo praecipitasse. Carthalonem autem, praefectum Punici praesidii, cum commemoratione paterni hospitii positis armis venientem ad consulem miles obvius obtruncat. alii alios passim sine discrimine armatos inermes caedunt, Carthaginienses Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam, ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur, exstinguendam. tum a caede ad diripiendam urbem discursum. milia triginta servilium capitum dicuntur capti, argenti vis ingens facti signatique, auri octoginta tria milia pondo, signa et tabulae, prope ut Syracusarum ornamenta aequaverint. sed maiore animo generis eius praeda abstinuit Fabius quam Marcellus; qui interroganti scribae, quid fieri

signis vellet ingentis magnituc
que habitu in modum pugnanti
Tarentinis relinqui iussit. muru
dirimebat, dirutus est ac disiec
Dum haec aguntur, Hannib
sidebant in deditionem acceptis
renti dies noctesque cursim ag
ad opem ferendam captam url
suum Hannibalem" inquit „habe
arte Tarentum amisimus". ne t
vertisse agmen videretur, quo
milia ferme ab urbe posuit ca
dies Metapontum sese recepit.
cum litteris principum eius civ
mittit, fidem ab consule accep
fore, si Metapontum ei cum p
sent. Fabius vera quae adfer
accessurus esset Metapontum
principes dedit, quae ad Hanni
vero laetus successu fraudis,
invictus fuisset, haud procul Me
bio auspicanti, priusquam egr
semel atque iterum non addixe
consulenti deos haruspex cave
insidiis praedixit. Metapontini
non venerat diem, remissi ut
repente comprehensi metu gra
insidias.

XVII. Aestatis eius princ
P. Scipio in Hispania cum hi
barbarorum animis partim do
dum captivorumque absumpsi
inter duces Hispanos venit. e
apud Romanos; sed praeter e
tuita inclinatio animorum, qu
terat ad Romanum a Punico i
causa Indebili Mandonioque
spaniae principibus, cum or

Hasdrubale secedendi in imminentes castris eius tumulos, unde per continentia iuga tutus receptus ad Romanos esset. Hasdrubal, cum hostium res tantis augescere incrementis cerneret, suas imminui, ac fore ut, nisi audendo aliquid moveret, qua coepissent fluerent, dimicare quam primum statuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, cum ea spe, quam successus rerum augebat, tum quod, priusquam iungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque quam simul cum universis malebat. ceterum, etiamsi cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nam cum videret nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniae ora erat classibus, subductis navibus Tarracone navales socios terrestribus copiis addidit. et armorum adfatim erat, et *captorum Carthagine et* quae post captam eam fecerat tanto opificum *numero inclusO*. cum iis copiis Scipio veris principio ab Tarracone egressus — iam enim et Laelius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum volebat — ducere ad hostem pergit. per omnia pacata eunti, ut cuiusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indebilis *et Mandonius occurrerunt. Indebilis* pro utroque locutus, haudquaquam tamquam barbarus stolide incauteve, sed potius cum verecundia ac gravitate, propiorque excusanti transitionem ut necessariam quam glorianti ea velut ad primam occasionem rapta: scire enim se transfugae nomen exsecrabile veteribus sociis, novis suspectum esse; neque eum se reprehendere morem hominum, si tam anceps odium causa, non nomen faciat. merita inde sua in duces Carthaginienses commemoravit, avaritiam contra eorum superbiamque et omnis generis iniurias in se atque populares. itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse; animum iam pridem ibi esse, ubi ius ac fas crederent coli. ad deos quoque confugere supplices, qui nequeant hominum vim atque iniurias pati: se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum nec honori sit. quales ex hac die experiundo cognorit, perinde operae eorum pretium faceret. ita prorsus respondet acturum Romanus, nec pro transfugis habiturum, qui non

duxerint societatem ratam, ubi nec divini humani sanctum esset. productae deinde i iis coniuges liberique lacrimantibus gaudio que eo die in hospitium abducti; postero cepta fides, dimissique ad copias addu deinde castris tendebant, donec ducibu perventum est.

XVIII. Proximus Carthaginiensium balis prope urbem Baeculam erat. pr stationes habebant. in eas velites ant primi agminis erant, advenientes ex i castris locum caperent, adeo contemp runt, ut facile appareret, quid utriq esset. in castra trepida fuga compulsi que Romana portis prope ipsis illata die irritatis tantum ad certamen anim suerunt. nocte Hasdrubal in tumulum campo in summo patentem: fluvius que velut ripa praeceps oram eius erat et altera inferior summissa f quoque altera crepido. haud facil bat. in hunc inferiorem campum postquam stantem pro castris host Numidas leviumque armorum B Scipio, circumvectus ordines si stem, praedamnata spe dimican tem tumulos, loci fiducia non v in conspectu. sed altiora moe quae transcendisset miles Rom cem, ne mare quidem armis altitudines, quas cepissent h praerupta salientes fugerent. clausurum. cohortesque dua lis, per quam deferretur am sidere, quae ab urbe per t ipse expeditos, qui pridie ad levem armaturam infimo aspera primo, nihil aliud q

ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effusa in eos est; ipsi contra saxa, quae locus strata passim, omnia ferme missilia, praebet, ingerere, non milites solum sed etiam turba calonum immixta armatis. ceterum quamquam ascensus difficilis erat, et prope obruebantur telis saxisque, adsuetudine tamen succedendi muros et pertinacia animi subierunt primi. qui simul cepere aliquid aequi loci, ubi firmo consisterent gradu, levem et concursatorem hostem atque intervallo tutum, cum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad comminus conserendas manus, expulerunt loco, et cum caede magna in aciem altiore superstantem tumulo impegere. inde Scipio iussis adversus mediam evadere aciem victoribus ceteras copias cum Laelio dividit, atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viam inveniret, iubet: ipse ab laeva circumitu haud magno in transversos hostes incurrit. inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua et obvertere ordines volunt. hoc tumultu et Laelius subiit; et dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies locusque ad evadendum et mediis datus est, qui per tam iniquum locum stantibus integris ordinibus elephantisque ante signa locatis numquam evasissent. cum ab omni parte caedes fieret, Scipio, qui laevo cornu in dextrum incucurrerat, maxime in nuda latera hostium pugnabat. et iam ne fugae quidem patebat locus. et stationes utrimque Romanae dextra laevaque insederant vias, et porta castrorum ducis principumque fuga clausa erat, addita trepidatione elephantorum, quos territos aeque atque hostes timebant. caesa igitur ad octo milia hominum.

XIX. Hasdrubal, iam antequam dimicaret, pecunia rapta elephantisque praemissis, quam plurimos poterat de fuga excipiens praeter Tagum flumen ad Pyrenaeum tendit. Scipio castris hostium potitus, cum praeter libera capita omnem praedam militibus concessisset, in recensendis captivis decem milia peditum duo milia equitum invenit. ex iis Hispanos sine pretio omnes domum dimi-

sit, Afros vendere quaestorem
multitudo Hispanorum et ante d
rum regem eum ingenti consens
silentio per praeconem facto sibi
ratoris esse dixit, quo se milites
nomen, alibi magnum, Romae in
animum in se esse; si id in homi
ducerent, tacite iudicarent, vocis
sensere etiam barbari magnitudin
nominis alii mortales stuperent, i
aspernantis. dona inde regulis pri
divisa, et ex magna copia capto
quos vellet, eligere Indebilem ius
iussu imperatoris quaestor, pu
forma insigni cum audisset regii
nem misit. quem cum percunctare
et cur id aetatis in castris fuisset,
sivam populares vocare. orbum
maternum avum Galam, regem Nu
avunculo Masinissa, qui nuper cu
thaginiensibus venisset, in Hispan
tum propter aetatem a Masinissa
inisse: eo die, quo pugnatum cun
avunculo, clam armis equoque s
ibi prolapso equo effusum in pra
nis esse. Scipio cum adservari N
pro tribunali agenda erant, peragi
torium recepisset, vocatum eum
Masinissam reverti. cum effusis
vero diceret, tum puero anulum
clavo cum Hispano sagulo et aur
natum donat, iussisque prosequi,
dimisit.

XX. De bello inde consilium
quibusdam, ut confestim Hasdruba
ceps id ratus, ne Mago atque Hasd
copias, praesidio tantum ad inside
ipse reliquum aestatis recipiendis

pulis absumpsit. Paucis post proelium factum ad Baeculam diebus, cum Scipio rediens iam Tarraconem saltu Castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium, consilio in cetera exsequenda belli haud parum opportuni. ibi conferentibus, quid in cuiusque provinciae regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis ultimam Hispaniae oram, quae ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Carthaginiensibus satis fidam censebat: inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat, beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse, nec transitionibus finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniae amoti aut traducti in Galliam forent. itaque, etiam si senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput, rerum summa esset; simul Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret: exercitus eius cum transitionibus tum adverso proelio imminutum Hispanis repleri militibus. et Magonem Hasdrubali Gisgonis filio tradito exercitu ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares traicere. Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire nec cum Romanis manus conserere. Masinissae ex omni equitatu, quod roboris esset, tria milia equitum expleri, eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari. his decretis ad exsequenda quae statuerant digressi. haec eo anno in Hispania acta.

Romae fama Scipionis in dies crescere, Fabio Tarentum captum astu magis quam virtute gloriae tamen esse, Fulvii senescere fama, Marcellus etiam adverso rumore esse, superquam quod primo male pugnaverat, quia vagante per Italiam Hannibale media aestate Venusiam in tecta milites abduxisset. inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. is iam a prima pugna, quae adversa fuerat, adsiduis contionibus infamem invisumque plebei Claudium fecerat, et iam de imperio abrogando

XXII. Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum — ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit — et T. Quinctius Crispinus. utrisque consulibus Italia decreta provincia est et duo consulares prioris anni exercitus — tertius Venusiae tum erat, cui Marcellus praefuerat — ita ut ex tribus eligerent duo, quos vellent, tertius ei traderetur, cui Tarentum et Salentini provincia evenisset. ceterae provinciae ita divisae praetoribus: P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina et quo senatus censuisset, Sex. Iulio Caesari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quae T. Quinctii praetoris fuerat, cum una legione obtineret. prorogatum et C. Hostilio Tubulo est, ut pro praetore in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio. prorogatum et L. Veturio Philoni est, ut pro praetore Galliam eandem provinciam cum isdem duabus legionibus obtineret, quibus praetor obtinuisset. quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab senatu latumque de prorogando imperio ad populum est, qui praetor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additum ei et ad praesidium provinciae quinquaginta naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. et P. Scipioni et M. Silano suae Hispaniae suique exercitus in annum decreti: Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam tramittere iussus, quia fama erat magnum navalem apparatum eo anno Carthagine esse, ducentis navibus omnem oram Italiae Siciliae Sardiniaeque impleturos. et in Sicilia ita divisa res est: Sex. Caesari exercitus Cannensis datus est; M. Valerius Laevinus — ei quoque enim prorogatum imperium est — classem, quae ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret; adderet eo triginta naves, quae ad Tarentum priore anno fuerant; cum ea centum navium classe, si videretur ei, praedatum in Africam traiceret. et P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Graeciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. de duabus, quae ad ur-

bem Romam f
mentum, quo c
una et viginti l
manum est. c
datum, ut nav
Ostiae erant,
pleret, ut quin
urbi Romanae
retio movere e
et Tubulo imp
nova consilia

XXIII. Pr
ligio tenebat,
litabant. et e
aedes, Fortun
tacta, Cumis
inserit deos —
examen apium
portamque de
aedem Iovis,
prodigiorum c
aliquot hostiae
impetrata pax
lumi exitiabili
nares Q. Fulvi
praetore urb.
praetores urbe
dieque incerto
dit in urbem a
gos quam in p
et supplicatum
Varus praetor
ludi in perpetu
ita vovit, fecit
dies deinde sc

XXIV. I
crescere patr
ferret obsides

deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus. qui ut venit, extemplo Hostilius legionem unam, quae ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre iussit, praesidiaque locis idoneis disposuit; tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. cum senatus biduum ad considerandum tempus peteret, aut ipsos extemplo dare aut se postero die senatorum omnes liberos sumpturum edixit. inde portas custodire iussi tribuni militum praefectique socium et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. id segnius neglegentiusque factum. septem principes senatus, priusquam custodiae in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. postero die luce prima, cum senatus in forum citari coeptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. a ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti sunt traditique C. Terentio Romam deducendi. is omnia suspectiora quam ante fuerant in senatu fecit. itaque tamquam imminente Etrusco tumultu legionem unam, alteram ex urbanis, Arretium ducere iussus ipse C. Terentius, eamque habere in praesidio urbis: C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrare, et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius ut Arretium cum legione venit, claves portarum cum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus quam neglegentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit, cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua essent: Hostilium intentius monuit, ut in eo spem non moturos quicquam Etruscos poneret, si ne quid moveri posset cavisset.

XXV. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso quos ceperat armis, aliis infensis, et plerisque aequantibus eos Campanorum noxae poenaeque. senatus consultum in sententiam M'. Acilii factum est, ut oppidum praesidio custodiretur Tarentinique omnes intra moenia continerentur, res integra postea referretur, cum tranquilliore statu Italia esset. et de M. Livio praefecto arcis Tarentinae haud minore certamine actum est. aliis senatus consulto notantibus

praefectum, quod eius socordia Tarentum esset, aliis praemia decernentibus, quod pe arcem tutatus esset, maximeque unius e ptum Tarentum foret, mediis ad censores notionem de eo pertinere dicentibus. cui Fabius fuit. adiecit tamen fateri se opera receptum, quod amici eius vulgo in senatu que enim recipiundum fuisse, nisi amissu

Consulum alter T. Quinctius Crispin quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum Lucanos est profectus. Marcellum aliae iectae animo religiones tenebant, in qu bello Gallico ad Clastidium aedem Hon visset, dedicatio eius a pontificibus im negabant unam cellam duobus recte ded caelo tacta aut prodigii aliquid in ea fa cilis procuratio foret, quod utri deo res non posset: neque enim duobus nisi ce hostia fieri. ita addita Virtutis aedes a neque tamen ab ipso aedes eae dedicat mum ad exercitum, quem priore anno rat, cum supplemento proficiscitur.

Locros in Bruttiis Crispinus oppug magnam famam attulisse Fabio Tarent genus tormentorum machinarumque ex et naves indidem accitae erant, quae partem urbis oppugnarent. ea omis quia Lacinium Hannibal admoverat c eduxisse iam ab Venusia exercitum f iungi volebat. itaque in Apuliam ex inter Venusiam Bantiamque minus tri intervallo consules binis castris cons regionem et Hannibal rediit averso consules ambo ingenio feroces prope haud dubia spe, si duobus exercitib ctis commisisset sese hostis, debellar nibal quia cum Marcello bis priore a rat victusque erat, ut, cum eodem

nec spem nec metum ex vano haberet, ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat. itaque totus in suas artes versus insidiis locum quaerebat. levia tamen proelia inter bina castra vario eventu fiebant; quibus cum extrahi aestatem posse consules crederent, nihilo minus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio ut ex Sicilia Locros cum classe traiceret scribunt. et ut ab terra quoque oppugnari moenia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in praesidio erat, duci eo iusserunt. ea ita futura per quosdam Thurinos comperta Hannibali cum essent, mittit ad insidendam ab Tarento viam. ibi sub tumulo Peteliae tria milia equitum duo peditum in occulto locata; in quae inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad duo milia armatorum caesa, mille et quingenti ferme vivi capti: alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere.

Tumulus erat silvestris inter Punica et Romana castra, ab neutris primo occupatus, quia Romani, qualis pars eius quae vergeret ad hostium castra esset, ignorabant, Hannibal insidiis quam castris aptiorem eum crediderat. itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma aut ipsi procul conspicerentur. fremebant vulgo in castris Romanis occupandum eum tumulum esse et castello firmandum, ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. movit ea res Marcellum, et collegae „quin imus“ inquit „ipsi cum equitibus paucis exploratum? subiecta res oculis nostris certius dabit consilium“. consentienti Crispino cum equitibus ducentis viginti, ex quibus quadraginta Fregellani ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. secuti M. Marcellus consulis filius et A. Manlius tribuni militum, simul et duo praefecti socium L. Arrenius et M'. Aulius. immolasse eo die quidam prodidere memoriae consulem Marcellum, et prima hostia caesa iecur sine capite inventum, in secunda omnia comparuisse quae adsolent, auctum etiam visum in capite; nec id sane haruspici placuisse, quod secundum trunca et turpia exta nimis laeta appa-

ruissent: XXVII. ceterum consulem Marc
piditas tenebat dimicandi cum Hannibale,
satis castra castris collata crederet. tum
egrediens signum dedit, ut ad locum miles
ut, si collis in quem speculatum irent placuis
ligerent et sequerentur. exiguum campi ant
inde in collem aperta undique et conspect
Numidis speculator, nequaquam in spem ta
tus, sed si quos vagos pabuli aut lignorum
a castris progressos posset excipere, signur
ter ab utrisque lateribus exorerentur. non a
quibus obviis ab iugo ipso consurgendum e
cumiere qui ab tergo includerent viam. tum u
exorti et clamore sublato impetum fecere. c
consules essent, ut neque evadere possent
cupatum ab hoste, nec receptum ab tergo ci
berent, extrahi tamen diutius certamen potuis
ab Etruscis fuga pavorem ceteris iniecisse
omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregell
tegri consules hortando ipsique ex parte p
sustinebant: sed postquam vulneratos am
Marcellum etiam transfixum lancea prolabe
moribundum videre, tum et ipsi — perpauci
erant — cum Crispino consule duobus iaculi
cello adolescente saucio et ipso effugerun
A. Manlius tribunus militum, et ex duobus
cium M'. Aulius occisus, Arrenius captus. e
sulum quinque vivi in hostium potestatem ve
aut interfecti aut cum consule effugerunt. e
quadraginta aut in proelio aut in fuga cecid
viginti vivi capti. tumultuatum in castris fu
sulibus irent subsidio, cum consulem et f
consulis saucios exiguasque infelicis expe
quias ad castra venientes cernunt. mors
alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro ae
iam enim sexaginta annis erat — neque pr
dentia ducis tam improvide se collegamque
tam rem publicam in praeceps dederat.

Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quae de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. ut omittam alios, Coelius triplicem gestae rei ordinem edit: unam traditam fama, alteram scriptam laudatione filii, qui rei gestae interfuerit, tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta adfert. ceterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi causa castris egressum, omnes insidiis circumventum tradant.

XXVIII. Hannibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius, vulnere alterius iniectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte collegae et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quosquos proximos nanctus est montes, in iis loco alto et tuto undique castra posuit. ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, *alter ad cavendam* fraudem. anulis Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. eius signi errore ne cui dolus necteretur a Poeno metuens, Crispinus circa civitates proximas miserat nuntios, occisum collegam esse anulisque eius hostem potitum: ne quibus litteris crederent nomine Marcelli compositis. paulo ante hic nuntius consulis Salapiam venerat, cum litterae ab Hannibale adlatae sunt Marcelli nomine compositae: se nocte quae diem illum secutura esset Salapiam venturum: intenti milites essent, qui in praesidio erant, si quo opera eorum opus esset. sensere Salapitani fraudem, et ab ira non defectionis modo sed etiam equitum interfectorum rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuntio — perfuga autem Romanus erat —, ut sine arbitrio milites quae vellent agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt, custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt, circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in praesidio erat opponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. primi agminis erant perfugae Romanorum, et arma Romana habebant. ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles, aperirique portam iubent: con-

sulem adesse. vigiles velut a
multuari, trepidare, moliri port
erat. eam partim vectibus lev
cunt in tantum altitudinis, ut su
satis patebat iter, cum perfugae
et cum sexcenti ferme intra
suspensa erat, cataracta magn
alii perfugas neglegenter ex iti
inter pacatos, gerentes arma i
portae murisque saxis sudibus
inde Hannibal suamet ipse frau
que ad Locrorum solvendam c
summa vi, operibus tormentor
cilia advecto oppugnabat. Mag
retenturum defensurumque se
nuntiata Marcelli adfulsit. secu
lem Numidarum equitatu praem
celerare posset, cum peditum
primum Numidas edito e specul
et ipse patefacta repente porta
et primo magis quia improviso i
viribus esset, anceps certamen
venere Numidae, tantus pavor i
passim ad mare ac naves fugeren
nisque, quibus muros quatiebant
soluta Locrorum obsidio est.

XXIX. Crispinus postquam
Hannibalem sensit, exercitum,
M. Marcellum tribunum militum
sit; ipse cum legionibus suis Cap
cae agitationem prae gravitate vi
litteras de morte collegae scripsi
crimine esset: se comitiorum c
venire, quia nec viae laborem p
Tarento sollicitus esset, ne ex B
verteret agmen. legatos opus ess
dentes, cum quibus quae vellet d
hae litterae recitatae magnum e

consulis et metum de altero fecerunt. itaque et Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam miserunt; et ad consulem tres legati missi, Sext. Iulius Caesar L. Licinius Pollio L. Cincius Alimentus, cum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. hi nuntiare consuli iussi, ut, si ad comitia venire Romam non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum causa. si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium praetorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset.

Eadem aestate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam tramisit, et ad Clupeam urbem escensione facta agrum late nullo ferme obvio armato vastavit. inde ad naves raptim praedatores recepti, quia repente fama accidit classem Punicam adventare. octoginta erant et tres naves. cum his haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique praeda Lilybaeum rediit.

Eadem aestate et Philippus implorantibus Achaeis auxilium tulit, quos et Machanidas tyrannus Lacedaemoniorum finitimo bello urebat, et Aetoli navibus per fretum quod Naupactum et Patras interfluit — Rhion incolae vocant — exercitu traiecto depopulati erant. Attalum quoque regem Asiae, quia Aetoli summum gentis suae magistratum ad eum proximo concilio detulerunt, fama erat in Europam traiecturum. XXX. ob haec Philippo in Graeciam descendenti ad Lamiam urbem Aetoli duce Pyrrhia, qui praetor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. habebant et ab Attalo auxilia secum et mille ferme ex Romana classe a P. Sulpicio missos. adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit; mille admodum hostium utraque pugna occidit. inde cum Aetoli metu compulsi Lamiae urbis moenibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum duxit. in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum tutasque circa stationes et aliam opportunitatem maritimam terrestremque. eo

legati ab rege Aegypti Ptolem
sibus et Chiis venerunt ad c
atque Aetolos bellum. adhibit
pacificator Amynander rex A
non tanta pro Aetolis cura er
ingeniis Graecorum gentis, qu
eius rebus Graeciae, grave lit
ur. de pace dilata consultati
rum. concilio et locus et die
ginta dierum indutiae impetrat
Thessaliam Boeotiamque Chal
talum, quem classe Euboeam p
et litorum appulsu arceret. in
sus Attalum, si forte interim
cum paucis equitum levisque
curatione Heraeorum Nemeor
eum delata, quia se Macedo
oriundos referunt, Heraeisque
templo Aegium profectus est
ciorum concilium. ibi de Aet
ne causa aut Romanis aut Atta
sed ea omnia vixdum induti
Aetoli turbavere, postquam e
et Romanam classem stare ad
cati enim in concilium Achaeo
nes erant, quae ad Phalara eg
sunt quaedam parva contra fi
indutiarum facta; postremo ne
nisi Messeniis Achaei Pylum r
retur Atintania, Scerdilaedo
vero indignum ratus Philipp
condiciones ferre, ne antea
disse aut indutias pepigisse
quieturos Aetolos, sed ut om
se pacis, illos belli causam
concilium dimisit quattuor mi
praesidium Achaeorum et qu
ptis, quas si adiecisset missa

giniensium et ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali proelio lacessere Romanos iam diu in regione ea potentes maris. ipse ab eo concilio Argos regressus: iam enim Nemeorum appetebat tempus, quae celebrare volebat praesentia sua.

XXXI. Occupato rege apparatu ludorum, et per dies festos licentius quam inter belli tempora remittente animum, P. Sulpicius ab Naupacto profectus classem appulit inter Sicyonem et Corinthum, *felicissimaeque agrum* fertilitatis effuse vastavit. fama eius rei Philippum ab ludis excivit; raptimque cum equitatu profectus iussis subsequi peditibus palatos passim per agros gravesque praeda, ut qui nihil tale metuerent, adortus Romanos compulit in naves. classis Romana haudquaquam laeta praeda Naupactum rediit. Philippo ludorum quoque, qui reliqui erant, celebritatem quantaecumque, de Romanis tamen, victoriae partae fama auxerat, laetitiaque ingenti celebrati festi dies, eo magis etiam, quod populariter dempto capitis insigni purpuraque atque alio regio habitu aequaverat ceteris se in speciem, quo nihil gratius est civitatibus liberis. praebuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine foeda ac deformia effecisset. vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos dies noctesque, et summittendo in privatum fastigium quo minus conspectus eo solutior erat; et libertatem cum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim flagitiis adhibebat, periculosumque et viris et parentibus erat moram incommoda severitate libidini regiae fecisse. uni etiam principi Achaeorum Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat.

Per haec flagitia sollemni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus ad praesidium Aetolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat, eiciendum. Cycliadas — penes eum summa imperii erat — Achaeique ad Dymas regi occurrere, et Eliorum accensi odio, quod a ceteris Achaeis dissentirent, et in-

tiamque et Euboeam decimis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit. XXXIII. ibi alii maiorem adferentes tumultum nuntii occurrunt, Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem iam tenere ac descendisse in Argestaeum campum, famamque inter barbaros celebrem esse Philippum occisum. expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem illatus impetu equi ad eminentem ramum cornu alterum galeae praefregit. id inventum ab Aetolo quodam perlatumque in Aetoliam ad Scerdilaedum, cui notum erat insigne galeae, famam interfecti regis vulgavit. post profectionem ex Achaia regis Sulpicius Aeginam classe profectus cum Attalo sese coniunxit. Achaei cum Aetolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius Aeginae hibernarunt.

Exitu huius anni T. Quinctius consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. ita quod nullo ante bello acciderat, duo consules sine memorando proelio interfecti velut orbam rem publicam reliquerant. dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium — tum aedilis curulis erat — dixit. senatus quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem iussit, quos M. Aemilius praetor urb. C. Flaminio Cn. Servilio consulibus fecerat, et in quinquennium voverat. tum dictator et fecit ludos et in insequens lustrum vovit. ceterum cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis una praecipua cura patres populumque incessit consules primo quoque tempore creandi, et ut eos crearent potissimum, quorum virtus satis tuta a fraude Puni[...] esset. cum toto eo bello damnosa praepropera ac fe[...] ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno con[...] nimia cupiditate conserendi cum hoste manum in ne[...]natam fraudem lapsos esse. ceterum deos immort[...] miseritos nominis Romani, pepercisse innoxiis exe[...]bus, temeritatem consulum ipsorum capitibus dam[...] XXXIV. cum circumspicerent patres, quosnam co[...]

facerent, longe ante ali(
collega quaerebatur. et
cebant, sed promptiorem
postularent aut hostis F
genium eius moderato e
censebant. M. Livius era
populi iudicio damnatus
tulerat, ut rus migraret
omni coetu careret homi
tionem anno M. Claudius
nus consules reduxeran
obsoleta capilloque et b
in vultu habituque insigı
ptae. L. Veturius et P.
squalorem deponere et
publicis muneribus coegı
adsentiebatur aut pedibı
gnati hominis eum causa
ageretur, stantem cogit iı
ex tanto intervallo audil
causamque sermonibus ı
pulo factam, magnoque i
bello nec opera nec cons
set. C. Neroni neque Q.
vinum dari collegas poss
liceret. eandem causam
quod recusasset delatum
set. egregium par consu
collegam adiunxissent. ı
ortam a patribus est aspe
is, cui deferebatur hono
accusans: sordidati rei
invito offerre; eodem hoı
num ducerent, quid ita pı
comperissent, quid ita m
rum crederent? haec ta
castigabant patres, et M
de exsilio patriam pulsam

saevitiam sic patriae patiendo ac ferendo leniendam esse. adnisi omnes cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.

XXXV. Post diem tertium eius diei praetorum comitia habita. praetores creati L. Porcius Licinus C. Mamilius C. et A. Hostilii Catones. comitiis perfectis ludisque factis dictator et magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam pro praetore missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. *Quinctius consul habuerat. et T.* Manlius trans mare legatus iret, viseretque quae ibi gererentur: simul quod Olympiae ludicrum ea aestate futurum erat, quod maximo coetu celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium, ut qui Siculi bello ibi profugi aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent, scirentque, sua omnia iis, quae ante bellum habuissent, reddere populum Romanum.

Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in re publica erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias, et praesciscere, quam quisque eorum provinciam quem hostem haberet, volebant. de reconciliatione etiam gratiae eorum in senatu actum est principio facto a Q. Fabio Maximo. inimicitiae autem nobiles inter eos erant et acerbiores eas indignioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. itaque is magis implacabilis erat, et nihil opus esse reconciliatione aiebat: acrius et intentius omnia gesturos timentes, ne crescendi ex se inimico collegae potestas fieret. vicit tamen auctoritas senatus, ut positis simultatibus communi animo consilioque administrarent rem publicam. provinciae iis non permixtae regionibus, sicut superioribus annis, sed diversae extremis Italiae finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii Lucani, alteri Gallia adversus Hasdrubalem, quem iam Alpibus appropinquare fama erat, decreta. exercitum e duobus, qui in Gallia quique in Etruria esset, addito urbano, eligeret quem mallet, qui Galliam esset sortitus. cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni ex-

ercitum sumeret; relictum Q. F
ret, eique in annum imperium
pro Etruria Tarentum mutavera
ento Capuam mutaverunt. legio
proximo anno praefuerat.

XXXVI. De Hasdrubalis ad
dies crescebat. Massiliensium pri
eum in Galliam transgressum, e
quia magnum pondus auri attulis
auxilia conducenda, Gallorum an
iis legati ab Roma Sex. Antistiu
inspiciendam rettulerant, misiss
ducibus, qui per hospites eoru
omnia explorata referrent: pro c
balem ingenti iam coacto exercit
iecturum, nec tum eum quicquan
clausae hieme Alpes essent.

In locum M. Marcelli P. Ael
nauguratusque; et Cn. Cornelius
inauguratus est in locum M. Marc
tuus erat. hoc eodem anno et lus
soribus P. Sempronio Tuditano
censa civium capita centum trigi
octo, minor aliquanto numerus q
rat. eo anno primum, ex quo I
set, comitium tectum esse mem
dos Romanos semel instaurato
Q. Metello et C. Servilio. et plet
ratum a Q. Mamilio et M. Caecilio
et tria signa ad Cereris iidem d
fuit ludorum causa.

Consulatum inde ineunt C.
iterum. qui quia iam designati
praetores sortiri iusserunt. C.
dita et peregrina, ut tres in
A. Hostilio Sardinia, C. Mamili
evenit. summa legionum trium
cias divisa, ut binae consulum

haberet, binas tres praetores, in Sicilia, in Sardinia et Gallia, duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Fulvius in Bruttiis, duas Q. Claudius circa Tarentum et Salentinos, unam C. Hostilius Tubulus Capuae; duae urbanae ut scriberentur. primis quattuor legionibus populus tribunos creavit, in ceteras consules miserunt.

XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur, novemdiale sacrum fuit, quia Veiis de caelo lapidaverat. sub unius prodigii, ut fit, mentionem alia quoque nuntiata, Menturnis aedem Iovis et lucum Maricae, item Atellae murum et portam de caelo tacta. Menturnenses, terribilius quod esset, adiciebant sanguinis rivum in porta fluxisse. et Capuae lupus nocte portam ingressus vigilem laniaverat. haec procurata hostiis maioribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. inde iterum novemdiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum *Frusinone natum* infantem esse quadrimo parem, nec magnitudine tam mirandum quam quod is quoque, ut Sinuessae biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. id vero haruspices ex Etruria acciti foedum ac turpe prodigium dicere, extorre agro Romano, procul terrae contactu, alto mergendum. vivum in arcam condidere, provectumque in mare proiecerunt. decrevere item pontifices, ut virgines ter novenae per urbem euntes carmen canerent. id cum in Iovis Statoris aede discerent conditum ab Livio poeta carmen, tacta de caelo aedis in Aventino Iunonis reginae; prodigiumque id ad matronas pertinere haruspices cum respondissent donoque divam placandam esse, aedilium curulium edicto in Capitolium convocatae, quibus in urbe Romana intraque decimum lapidem ab urbe domicilia essent, ipsae inter se quinque et viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. inde donum pelvis aurea facta lataque in Aventinum; pure casteque a matronis sacrificatum. confestim ad aliud sacrificium eidem divae ab decemviris edicta dies, cuius ordo talis fuit: ab aede Apollinis boves feminae albae duae porta Carmentali in urbem ductae. post

consulibus fecit et supplendi unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus quos vellent permutandique, et ex provinciis quos e re publica censerent esse traducendi. omnia cum summa concordia consulum acta. volones in undevicesimam et vicesimam legiones scripti. magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt, octo milia Hispanorum Gallorumque et duo milia de legione militum, equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque, M. Lucretium has copias navibus adduxisse; et sagittariorum funditorumque ad tria milia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

XXXIX. Auxerunt Romae tumultum litterae ex Gallia adlatae ab L. Porcio praetore: Hasdrubalem movisse ex hibernis et iam Alpes transire; octo milia Ligurum conscripta armataque coniunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet: se cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum. hae litterae consules raptim confecto dilectu maturius quam constituerant exire in provincias coegerunt ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret, neque coniungi aut conferre in unum vires pateretur. plurimum in eam rem adiuvit opinio Hannibalis, quod, etsi ea aestate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando, quae ipse in transitu nunc Rhodani nunc Alpium cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum exspectabat. ea tardius movendi ex hibernis causa fuit. ceterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Arverni eum deincepsque aliae Gallicae atque Alpinae gentes, sed etiam secutae sunt ad bellum. et cum per munita pleraque transitu fratris, quae antea invia fuerant, ducebat, tum etiam duodecim annorum adsuetudine perviis Alpibus factis inter mitiora iam transibat hominum ingenia. invisitati namque antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra adsueti, omni generi humano insociabiles erant. et primo ignari, quo Poenus pergeret, suas rupes suaque castella et pecorum hominumque prae-

in cives M. Livium ad bellum proficiscentem monenti Q. Fabio, ne priusquam genus hostium cognosset temere manum consereret, respondisse, ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum. cum quaereretur, quae causa festinandi esset, „aut ex hoste egregiam gloriam“ inquit „aut ex civibus victis gaudium meritum certe, etsi non honestum, capiam“.

Priusquam Claudius consul in provinciam veniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Salentinos exercitum Hannibalem expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit; ad quattuor milia hominum occidit, novem signa militaria cepit. moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Salentini castra disposita habebat. itaque ne cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit atque in Bruttios concessit. Claudius in Salentinos agmen convertit, Hostilius Capuam petens obvius ad Venusiam fuit consuli Claudio. ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta milia, duo milia et quingenti equites, quibus consul adversus Hannibalem rem gereret: reliquas copias Hostilius Capuam ducere iussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

XLI. Hannibal undique contracto exercitu, quem in hibernis aut in praesidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit spe recipiendi oppida, quae per metum ad Romanos defecissent. eodem a Venusia consul Romanus exploratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos passus castra locat ab hoste. Grumenti moenibus prope iniunctum videbatur Poenorum vallum; quingenti passus intererant. castra Punica ac Romana inter iacebat campus; colles imminebant nudi sinistro lateri Carthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil silvae neque ad insidias latebrarum habebant. in medio campo ab stationibus procursantes certamina haud satis digna dictu serebant. id modo Romanum quaerere apparebat, ne abire hostem pateretur: Hannibal elabi inde cupiens totis viribus in aciem descendebat. tum con-

sui ingenio hostis usus, quo minus in
timeri insidiae poterant, quinque coho
manipulis nocte iugum superare et in s
sidere iubet. tempus exsurgendi ex ins
hostem Tib. Claudium Asellum tribunun
dium praefectum socium edocet, qu
ipse luce prima copias omnes pedit
aciem eduxit. paulo post et ab Hannil
propositum est, clamorque in castris
tium est sublatus. inde eques pedes
ruere, ac palati per campum propera
ubi effusos consul videt, tribuno mili
C. Aurunculeio imperat, ut equites l
ximo impetu possit in hostem emittat:
incompositos toto passim se campo fi
terique priusquam instruantur possi
Hannibal e castris exierat, cum pu
audivit. itaque excitus tumultu raptir
agit. iam primos occupaverat eques
etiam prima legio et dextra ala proe
positi hostes, ut quemque aut pediti
tulit, ita conserunt manus. crescit
procurrentium ad certamen numero s
que, quod nisi in vetere exercitu et d
est, inter tumultum ac terrorem instr
cohortium ac manipulorum decursu p
tergo auditus metum, ne intercludere
set. inde pavor incussus et fuga pas
minorque caedes fuit, quia propinq
viorem fugam perculsis fecit. equite
rebant; in transversa latera invasera
collibus via nuda ac facili decurrente
milia hominum occisa, supra septin
militaria novem adempta; elephanti e
usus in repentina ac tumultuaria pu
occisi, duo capti. circa quingentos R
que victores ceciderunt. postero die
manus in aciem copiis eductis post

contra efferre vidit, spolia legi caesorum hostium et suorum corpora collata in unum sepeliri iussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur, donec Hannibal tertia vigilia crebris ignibus tabernaculisque, quae pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis profectus Apuliam petere intendit. ubi illuxit, successit vallo Romana acies, et Numidae ex composito paulisper in portis se valloque ostentavere, frustratique aliquamdiu hostes citatis equis agmen suorum adsequuntur. consul ubi silentium in castris et ne paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in castra praemissis postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa iussit: tantumque ibi moratus, dum milites ad praedam discurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis sequens haud procul Venusia hostem adsequitur. ibi quoque tumultuaria pugna fuit; supra duo milia Poenorum caesa. inde nocturnis montanisque itineribus Poenus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde — is enim praesidio eius loci praefuerat — in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus: Hannibal copiis eius ad suas additis Venusiam retro quibus venerat itineribus repetiit, atque inde Canusium procedit. numquam Nero vestigiis hostis abstiterat, et Q. Fulvium, cum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine praesidio esset, arcessierat.

XLIII. Inter haec ab Hasdrubale, postquam a Placentiae obsidione abscessit, quattuor Galli equites, duo Numidae cum litteris missi ad Hannibalem cum per medium hostem totam ferme longitudinem Italiae emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium propraetorem deducuntur. eum primo incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocue-

... litteras se ab Hasdrubale ...
... litteris, sicut erant, signatis ...
...ecendi ad Claudium consulem ...
...ae Sammitium praesidii causa ...
...lem pervenerunt, litteraeque le...
... ex captivis percunctatio fact...
...mpus esse rei publicae ratus, ...
...rovinciae suae quisque finibus ...
...oste destinato ab senatu bellum ...
...uid improvisum, inopinatum, ...
...em apud cives quam hostes terr...
...n magnam laetitiam ex magn...
Hasdrubalis Romam ad senatum ...
tres conscriptos quid pararet ed...
se occursurum Hasdrubal fratri s...
Romam arcessant, dilectum Ro...
urbanum ad Narniam hosti opp...
pia praemissi item per agrum ...
Frentanum Praetutianum, qua ...
ut omnes ex agris urbibusque ...
ad vescendum in viam deferrent ...
producerent, ut vehiculorum fe...
toto exercitu civium sociorumq...
legit, sex milia peditum, mille ...
pare se in Lucanis proximam ...
praesidium velle, ut ad iter pa...
fectus nocte flexit in Picenum, ...
maximis itineribus poterat ad ...
Q. Catio legato, qui castris prae...

XLIV. Romae haud minus ...
quam fuerat biennio ante, cum ...
manis moenibus portisque fuera...
animis, tam audax iter consulis ...
apparebat, quo nihil iniquius ...
turum. castra prope Hannibalem ...
cum exercitu, cui detractum ...
quod floris fuerit; et consulem ...
cum Picenum et Galliam peteret, ...

alia re tutiora quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitus partem abesse ignoraret. quid futurum, si id palam fiat, et aut insequi Neronem cum sex milibus armatorum profectum Hannibal toto exercitu velit, aut castra invadere praedae relicta sine viribus, sine imperio, sine auspicio? veteres eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. et ea omnia accidisse, cum unus imperator unus exercitus hostium in Italia esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in Italia esse. quippe et Hasdrubalem patre eodem Hamilcare genitum, aeque impigrum ducem, per tot annos in Hispania Romano exercitatum bello, gemina victoria insignem duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. nam itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis quam Hannibalem ipsum gloriari posse: quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quibus ille maiorem partem militum fame ac frigore, quae miserrima mortis genera sint, amisisset. adiciebant etiam periti rerum Hispaniae, haud cum ignoto eum duce C. Nerone congressurum, sed quem in saltu impedito deprensus forte haud secus quam puerum conscribendis fallacibus condicionibus pacis frustratus elusisset. omnia maiora etiam vero praesidia hostium, minora sua, metu interprete semper in deteriora inclinato, ducebant.

XLV. Nero postquam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites adloquitur. negat ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse quam suum. ad certam eos se victoriam ducere: quippe ad quod bellum collega non ante, quam ad satietatem ipsius peditum atque equitum datae ab senatu copiae fuissent maiores instructioresque, quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsos quantumcumque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. auditum modo in acie — nam ne ante audiretur, daturum operam — alterum consulem et alterum exercitum advenisse haud dubiam victoriam facturum. famam bellum conficere, et parva momenta in

spem metumque impellere animos. g bene gesta partae fructum prope or semper quod postremum adiectum sit traxisse. cernere ipsos quo concurs quo favore hominum iter suum celeb instructa omnia ordinibus virorum n ex agris effusorum, inter vota et pr illos praesidia rei publicae, vindice periique appellabant; in illorum ai liberorumque suorum salutem ac esse. deos omnes deasque precaba iter felixque pugna et matura ex h damnarenturque ipsi votorum, quae ut, quem ad modum nunc solliciti p paucos post dies laeti ovantibus v invitare inde pro se quisque et offe bus, ut, quae ipsis iumentisque usu simum sumerent: benigne omnia cun certare milites, ne quid ultra usum n nihil morari, nec ab signis absistere capientes; diem ac noctem ire; vi rale desiderium corporum esset, qu gam praemissi erant qui nuntiarent renturque, clam an palam, interdi vellet, isdem an aliis considere cast melius visum est.

XLVI. Tessera per castra ab I ut tribunus tribunum, centurio cen tem, pedes peditem acciperet: neq opus esse, ne hostis adventum alt et coartatio plurium in angusto ten erat, quod Claudianus exercitus secum in expeditionem tulerat. c auctum voluntariis agmen erat, o veteribus militibus perfunctis iar quos certatim nomina dantes, si q roburque virium aptum militiae vi ad Senam castra alterius consuli

ferme inde passus Hasdrubal aberat. itaque cum iam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. silentio ingressi ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium laetitia hospitaliter excipiuntur. postero die consilium habitum, cui et L. Porcius Licinus praetor adfuit. castra iuncta consulum castris habebat, et ante adventum eorum per loca alta ducendo exercitum, cum modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat: is tum in consilio aderat. multorum eo inclinant sententiae, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnae differretur: Nero non suadere modo, sed summa ope orare instituit, ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. errore, qui non diuturnus futurus esset, velut torpentem Hannibalem nec castra sua sine duce relicta adgredi, nec ad sequendum se iter intendisse. antequam se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis posse redirique in Apuliam. qui prolatando spatium hosti det, eum et illa castra prodere Hannibali et aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali coniungatur. extemplo signum dandum et exeundum in aciem abutendumque errore hostium absentium praesentiumque, dum neque illi sciant cum paucioribus nec hi cum pluribus et validioribus rem esse. consilio dimisso signum pugnae proponitur, confestimque in aciem procedunt.

XLVII. Iam hostes ante castra instructi stabant. moram pugnae attulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quae ante non viderat, et strigosiores equos; multitudo quoque maior solita visa est. suspicatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen unde aquabantur, ubi et excipi aliqui possent et notari oculis, si quid forte adustioris coloris ut ex recenti via essent; simul circumvehi procul castra iubet specularique, num auctum aliqua parte sit vallum; et ut attendant, semel bisne si-

sed ubi omnes copias coniunxerunt directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit; media acies praetori tuenda data. Hasdrubal omissa munitione castrorum postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos collocat, circa eos laevo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum iis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis — et ibi maxime in vetere milite spem habebat — sumpsit. Ligures in medio post elephantos positi. sed longior quam latior acies erat: Gallos prominens collis tegebat. ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit: dextra omnis acies extra proelium eminens cessabat; collis oppositus arcebat, ne aut a fronte aut ab latere adgrederentur. inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque caedes utrimque edebatur. ibi duces ambo, ibi pars maior peditum equitumque Romanorum, ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanae pugnae, et Ligures, durum in armis genus. eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos, et iam signa moverant loco; deinde crescente certamine et clamore impotentius iam regi et inter duas acies versari, velut incerti, quorum essent, haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius „quid ergo praecipiti cursu tam longum iter emensi sumus“? clamitans militibus, cum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse, cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem quam pugnam futuram cernebat, post aciem circumducit et non hostibus modo sed etiam suis inopinantibus hostium latus incurrit; tantaque celeritas fuit, ut cum ostendissent se ab latere, mox in terga iam pugnarent. ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque; et ad Gallos iam caedes pervenerat. ibi minimum certaminis fuit: nam et pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi stratique somno passim per agros, et qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intole-

que hostem pervenit. iter eius frequentia minore, quia nemo praecesserat nuntius, laetitia vero tanta, vix ut compotes mentium prae gaudio essent, celebratum est. nam Romae neuter animi habitus satis dici enarrarique potest, nec quo incerta exspectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriae famam accepit. numquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem aut senator quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. matronae, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versae, per omnia delubra vagae suppliciis votisque fatigare deos. tam sollicitae ac suspensae civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites in castra, quae in faucibus Umbriae opposita erant, venisse ex proelio nuntiantes caesos hostes. et primo magis auribus quam animis id acceptum erat ut maius laetiusque, quam quod mente capere aut satis credere possent; et ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. litterae deinde ab L. Manlio Acidino missae ex castris adferuntur de Narniensium equitum adventu. hae litterae per forum ad tribunal praetoris latae senatum curia exciverunt; tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiae concursum est, ut adire nuntius non posset, traheretur a percunctantibus vociferantibusque, ut in rostris prius quam in senatu litterae recitarentur. tandem summoti et coerciti a magistratibus; dispensarique laetitia inter impotentes eius animos potuit. in senatu primum, deinde in contione litterae recitatae sunt; et pro cuiusque ingenio aliis iam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos consulumve litteras audissent. LI. ipsos deinde appropinquare legatos adlatum est. tunc enim vero omnis aetas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. ad Mulvium usque pontem continens agmen pervenit. legati — erant L. Veturius Philo P. Licinius Varus Q. Caecilius Metellus — circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt, cum alii ipsos, alii comites eorum quae acta essent percunctarentur. et

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXVIII.

EPITOME. Res in Hispania prospere gestae a Silano Scipionis legato et ab L. Scipione fratre adversus Poenos, a Sulpicio proconsule et ab Attalo rege Asiae adversus Philippum regem Macedonum pro Aetolis referuntur. cum M. Livio et Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est, Nero, quoniam in collegae provinciam venerat, ut eius victoriam adiuvaret, equo est secutus, et in hoc habitu plus gloriae dignitatisque habuit: nam et plus in bello quam collega fecerat. ignis in aede Vestae neglegentia virginis, quae non custodierat, exstinctus est; virgo caesa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Poenis debellavit quarto decimo anno eius belli, quinto post anno quam ierat: exclusisque in totum possessione eius hostibus Hispaniam recepit. et Tarracone in Africam ad Syphacem regem Masaesuliorum transvectus foedus iunxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit cenavitque. munus gladiatorium in honorem patris patruique Carthagini nova edidit, non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis aut ex provocatione descendebant; in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. cum Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos et coniuges rogo exstructo occiderunt, et se insuper praecipitaverunt. ipse Scipio, dum gravi morbo implicitus est, seditionem in parte exercitus motam confirmatus discussit, rebellantesque Hispaniae populos coegit in deditionem venire. et amicitia facta cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam traiecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat, ut in Italiam traiceret, Romam reversus consulque creatus. Africam provinciam petenti, contra dicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est, permissumque, ut in Africam traiceret, si e re publica esse censeret. Mago Hamilcaris filius a minori Baliari insula, ubi hiemaverat, in Italiam traiecit.

I. Cum transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatae Hispaniae viderentur, renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant Romani Poenique: Hasdrubal Gisgonis filius ad Oceanum penitus Gadesque concesse-

nostri maris ora
rat s tem vergit, Scipi
orien imperator Hanno,
vas exercitu ex Afric
cum in Celtiberia, qu
cum magnum hominum nu
magn M. Silanum cum
eum equitibus quingentis r
equ itineribus — impe
fuit et angustiae saltibus c
inclusae — tamen no
adventus sui praegres
transfugis ad hostem
pertum est, cum dece
bina castra circa vian
novum exercitum, su
Punica tenere castra: l
militari custodia tuta
glectaque, ut barbaro
quod in sua terra esse
lanus signa quam ma
cunde ab stationibus P
sis speculatoribus cita
milia ferme aberat, cu
serat. confragosa loc
ibi in cava valle atque
cibum capere iubet.
adfirmantes venerunt
arma Romani capiunt
mille passuum aberant
pidarique repente coe
ad primum clamorem
tibero exercitu quattu
hanc iustam legionen
prima acie locat, cete
posuit. cum ita instr
egressos vallo eos I
Hispani adversus en

consurgunt; quae cum Romani conferti, ut solent, satis excepissent scutis, tum pes cum pede collatus, ladiis geri res coepta est. ceterum asperitas locorum iberis, quibus in proelio concursare mos est, velocim inutilem faciebat, et haud iniqua eadem erat Romastabili pugnae adsuetis, nisi quod angustiae et intervirgulta ordines dirimebant, et singuli binique velut paribus conserere pugnam cogebantur. quod ad fuimpedimento hostibus erat, id ad caedem eos velut tos praebebat. et iam ferme omnibus scutatis Celtirum interfectis levis armatura et Carthaginienses, qui lteris castris subsidio venerant, perculsi caedebantur. haud amplius milia peditum et equitatus omnis vix proelio cum Magone effugerunt. Hanno, alter impe-, cum eis, qui postremi iam profligato proelio advent, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme s et quod veterum peditum erat secuti decimo die in anam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt: Cel-, novus miles, in proximas dilapsi silvas inde domos erunt.

Peropportuna victoria nequaquam tantum iam conn bellum, quanta futuri materia belli, si licuisset iis erorum gente excita et alios ad arma sollicitare po-, oppressa erat. itaque collaudato benigne Silano spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moesset, nanctus, ad id quod reliquum belli erat in ulti-Hispaniam adversus Hasdrubalem pergit. Poenus astra tum forte ad sociorum animos in Baetica conos in fide haberet, signis repente sublatis fugae quam itineris modo penitus ad Oceanum et Gades ceterum, quoad continuisset exercitum, propositllo se fore ratus, antequam freto Gades traiceret, um omnem passim in civitates divisit, ut et muris et armis muros tutarentur. III. Scipio, ubi animdissipatum passim bellum et circumferre ad sinbes arma diutini magis quam magni esse operis, rtit iter. ne hostibus tamen eam relinqueret re-L. Scipionem fratrem cum decem milibus pedi-

tum mille equitum ad oppugnandam opulentissimam in iis locis urbem — Orongin barbari appellabant — mittit. sita in Maesessum finibus est, Hispanae gentis; ager frugifer; argentum etiam incolae fodiunt. ea arx fuerat Hasdrubali ad excursiones circa mediterraneos populos faciendas. Scipio castris prope urbem positis priusquam circumvallaret urbem, misit ad portas qui ex propinquo adloquio animos temptarent, suaderentque, ut amicitiam potius quam vim experirentur Romanorum. ubi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe in tres partes exercitum dividit, ut una semper pars quietis interim duabus oppugnaret. prima pars cum adorta oppugnare est, atrox sane et anceps proelium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros prae incidentibus telis facile erat; et iam qui erexerant ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur, in alios lupi superne ferrei iniecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate suorum exaequatum certamen esse, et iam eo superare hostem quod ex muro pugnaret, duabus simul partibus, prima recepta, urbem est adgressus. quae res tantum pavoris iniecit fessis iam cum primis pugnando, ut et oppidani moenia repentina fuga desererent, et Punicum praesidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum se colligeret. timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Poenus an Hispanus esset, obvii passim caederentur: atque patefacta repente porta frequentes ex oppido sese eiecerunt, scuta prae se tenentes, ne tela procul coicerentur, dextras nudas ostentantes, ut gladios abiecisse apparеret. id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est: impetus hostilis in transfugas factus, nec secus quam adversa acies caesa; eademque porta signa infesta urbi illata. aliis partibus securibus dolabrisque caedebantur portae, quisque intraverat eques, ad forum occupando enim praeceptum erat — citato pergebat; erat et triariorum equiti praesidium: legion

partes pervadunt. direptione et caede obviorum, nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt; oppidanorum mille ferme, qui clauserant portas: ceteris traditum oppidum, suae redditae res. cecidere in urbis eius oppugnatione hostium duo milia ferme, Romanorum haud amplius nonaginta.

IV. Laeta et ipsis, qui rem gessere, urbis eius oppugnatio fuit, et imperatori ceteroque exercitui; et speciosum adventum suum ingentem turbam captivorum prae se agentes fecerunt. Scipio collaudato fratre, cum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captae captam ab eo Orongin aequasset, quia et hiems instabat, ut nec temptare Gades nec disiectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit; dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso et Hannone hostium imperatore ceterisque nobilibus captivis ipse Tarraconem concessit.

Eodem anno classis Romana cum M. Valerio Laevino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa in Uticensi Carthaginiensique agro late populationes fecit. extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa moenia Uticae praedae actae sunt. repetentibus Siciliam classis Punica — septuaginta erant longae naves — occurrit. decem et septem naves ex iis captae sunt, quattuor in alto mersae; cetera fusa ac fugata classis. terra marique victor Romanus cum magna omnis generis praeda Lilybaeum repetit. tuto inde mari pulsis hostium navibus magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V. Principio aestatis eius, qua haec sunt gesta, P. Sulpicius proconsul et Attalus rex cum Aeginae, sicut ante dictum est, hibernassent, Lemnum inde classe iuncta, Romanae quinque et viginti quinqueremes, regiae quinque et triginta, transmiserunt. et Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit, Larisam diem ad conveniendum exercitui edixit. undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt.

sustulerant enim animos Aetoli cum ab Romana societat cum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur nec Acarnanes solum Boeotiique et qui Euboeam incolunt in magno metu erant, sed Achaei quoque, quos super Aetolicum bellum Machanidas etiam Lacedaemonius tyrannus haud procul Argivorum fine positis castris terrebat. hi omnes suis quisque urbibus, quae pericula terra marique portendebantur, memorantes auxilia regem orabant. ne ex regno quidem ipsius tranquillae nuntiabantur res: et Scerdilaedum Pleuratumque motos esse, et Thracum maxime Maedos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniae incursuros. Boeotii quidem et interiores Graeciae populi Thermopylarum saltus, ubi angustae fauces coartant iter, fossa valloque intercludi ab Aetolis nuntiabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. legationes dimittit pollicitus, prout tempus ac res sineret, omnibus laturum se auxilium: in praesentia, quae maxime urgebat res, Peparethum praesidium urbi mittit, unde adlatum erat Attalum ab Lemno classe transmissa omnem circum urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Boeotiam, Menippum item quendam ex regiis ducibus cum mille peltatis — pelta cetrae haud dissimilis est — Chalcidem mittit: additi quingenti Agrianum, ut omnes insulae partes tueri posset. ipse Scotusam est profectus, eodemque ab Larisa Macedonum copias traduc iussit. eo nuntiatum est concilium Aetolis Heracleam i dictum, regemque Attalum ad consultandum de sum belli venturum. hunc conventum ut turbaret subito m itineribus Heracleam duxit. et concilio quidem di iam venit: segetibus tamen, quae prope matu erant, maxime in sinu Aenianum evastatis Scotu pias reducit. ibi exercitu omni relicto cum coh Demetriadem sese recepit. inde ut ad omnes h tus posset occurrere, in Phocidem atque Eu parethum mittit qui loca alta eligerent, apparerent; ipse in Tisaeo

ingentem cacuminis editi — speculam posuit, ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet.

Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicaeam traiecerunt; inde classem in Euboeam ad urbem Oreum tramittunt, quae ab Demetriaco sinu Chalcidem et Euripum petenti ad laevam prima urbium Euboeae posita est. ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra oppugnarent. VI. quadriduo post quam appulsa classis est urbem adgressi sunt. id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo praepositus urbi erat, colloquiis absumptum est. duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media est. cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. ibi primo atrocissimum contractum est certamen et turre instructa omni genere telorum, et tormentis machinisque ad oppugnandam eam ex navibus expositis. cum omnium animos oculosque id certamen avertisset, porta maritimae arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. oppidani pulsi inde in mediam urbem ad alteram tendere arcem. et ibi positi erant qui fores portae obicerent. ita exclusi in medio caeduntur capiunturque. Macedonum praesidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fuga effuse petita, nec pertinaciter proelium initum. eos Plator venia ab Sulpicio impetrata in naves impositos ad Demetriacum Phthiotidis exposuit; ipse ad Attalum se recepit.

Sulpicius tam facili ad Oreum successu elatus Chalcidem inde protinus victrici classe petit; ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. ex patenti utrimque coactum in angustias mare speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi praebere: sed haud facile alia infestior classi statio est. nam et venti ab utriusque terrae praealtis montibus subiti ac procellosi se deiciunt, et fretum ipsum Euripi non septiens die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat, sed temere in modum venti nunc huc nunc illuc verso mari velut monte praecipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte nec die quies navi-

bus datur. cum classem tam i
oppidum alia parte clausum
munitum, praesidioque valid
ade praefectorum principumq
Oreum fuerat, stabile atque
denter, ut in temere suscept
circumspectis difficultatibus,
celeriter abstitit incepto, clas
cridis — emporium id est u
suum a mari sitae — traiecit.

VII. Philippum et ignes
sed serius Platoris fraude ex
ritumis viribus haud facilis e
sus. ita re per cunctationem
lium, ubi signum accepit, imp
Chalcis, quamquam eiusdem i
arto interscinditur freto, ut po
raque aditum faciliorem qua
lippus deiecto praesidio fusisc
mopylarum insidebant, cum
inde de tertia vigilia profectu
compulisset, ipse uno die Ph
sexaginta contendit. eodem
Opuntiorum urbs capta diri
regi praedam Sulpicius, quia
Romano milite expertibus r
Romana classis eo se recepis
tus Philippi pecuniis a pri
tempus: adeoque improvisa
quidam forte pabulatum ab
hostium procul conspexisse
inermis atque incompositus
petit; et molientibus ab terra
tumultumque etiam ex terra n
tem rediit, deos hominesque
fortunam ex oculis prope ra
que ab eadem ira increpiti, q
in adventum suum potuisse

voluntariam deditionem concessissent. compositis circa Opuntem rebus Thronium est profectus. et Attalus primo Oreum est profectus: inde, cum fama accidisset Prusian Bithyniae regem in fines regni sui transgressum, omissis rebus atque Aetolico bello in Asiam traiecit. et Sulpicius Aeginam classem recepit, unde initio veris profectus erat. haud maiore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Thronium cepit. incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis: urbe sua capta a Philippo cum in fidem Aetolorum perfugissent, sedem iis Aetoli eam dederant urbis vastatae ac desertae priore eiusdem Philippi bello. tum ab Thronio, sicut ante dictum est, recepta profectus Tithronon et Drymias, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. inde Elatiam, iussis ibi se opperiri Ptolemaei Rhodiorumque legatis, venit. ubi cum de finiendo Aetolico bello ageretur — adfuerant enim legati nuper Heracleae concilio Romanorum Aetolorumque —, nuntius adfertur Machanidam Olympiorum sollemne ludicrum parantes Eleos adgredi statuisse. praevertendum id ratus legatis cum benigno responso dimissis, se neque causam eius belli fuisse, nec moram, si modo aequa et honesta condicione liceat, paci facturum, cum expedito agmine profectus per Boeotiam Megara atque inde Corinthum descendit, unde commeatibus sumptis Phliunta Pheneumque petit. et iam cum Heraeam venisset, audito Machanidam fama adventus sui territum refugisse Lacedaemonem, Aegium se ad concilium Achaeorum recepit, simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid possit, accitam ibi ratus se inventurum. paucis ante diebus inde Oxeas traiecerant Poeni, inde portus Acarnanum petierant, cum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne ad se iretur et intra Rhium — fauces eae sunt Corinthii sinus — opprimerentur.

VIII. Philippus maerebat quidem et angebatur, cum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, et rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. in concilio autem dissimulans aegritudinem elato animo disseruit, testatus deos hominesque

se nullo loco nec tempori defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo quanta maxima posset celeritate tenderet. sed vix rationem iniri posse, utrum a se audacius an fugacius ab hostibus geratur bellum. sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium ab Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsum. sed non semper felicem esse fugam, nec pro difficili id bellum habendum, in quo si modo congressus cum hostibus sis, viceris. quod primum esset, confessionem se hostium habere nequaquam pares esse sibi; brevi et victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum quam ope pugnaturos. laeti regem socii audierunt. reddidit inde Achaeis Heraeam et Triphyliam; Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis probabant, restituit. inde navibus acceptis ab Achaeis — erant autem tres quadriremes et biremes totidem — Anticyram traiecit. inde quinqueremibus septem et lembis viginti amplius, quos ut adiungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Aetolorum, quae prope Eupalium sunt, escensionem fecit. haud fefellit Aetolos: nam hominum quod aut in agris aut in propinquis castellis Potidaniae atque Apolloniae fuit, in silvas montesque refugit: pecora, quae inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. cum iis ceteraque praeda Nicia praetore Achaeorum Aegium misso, cum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Boeotiam terra duci iussit. ipse ab Cenchreis praeter terram Atticam super Sunium navigans inter medias prope hostium classes Chalcidem pervenit: inde collaudata fide ac virtute, quod neque timor nec spes flexisset eorum animos, hortatusque *in posterum*, *ut eadem constantia permanerent in societate, si suam quam Oreitanorum atque* Opuntiorum fortunam mallent, ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta quam se Romanis tradere maluerant, summa rerum et custodia urbis permissa, ipse ab Euboea Demetriadem ab unde primum ad opem ferendam sociis profectus erat, traiecit. Cassandreae deinde centum navium

carinis positis, contractaque ad effectum eius operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Graecia tranquillas et profectio Attali fecerat et in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

IX. Extremo aestatis eius, qua haec in Graecia gesta sunt, cum Q. Fabius Maximi filius legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum nuntiasset consulem satis praesidii Galliae provinciae credere L. Porcium cum suis legionibus esse, decedere se inde ac deduci exercitum consularem posse, patres non M. Livium tantum redire ad urbem sed collegam quoque eius C. Claudium iusserunt. id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas manere in provincia iusserunt. inter consules ita per litteras convenit, ut quem ad modum uno animo rem publicam gessissent, ita, quamquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent; Praeneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri iussus. forte ita evenit, ut eodem die ambo Praeneste venirent. inde praemisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad aedem Bellonae adesset, omni multitudine obviam effusa ad urbem accessere. non salutabant modo universi circumfusi, sed prensare pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumis res publica esset. in senatu cum more omnium imperatorum expositis rebus ab se gestis postulassent, ut pro re publica fortiter feliciterque administrata et deis immortalibus haberetur honos et ipsis triumphantibus urbem inire liceret, se vero ea quae postularent decernere patres merito deorum primum, dein secundum deos consulum responderunt; et supplicatione amborum nomine et triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne cum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit, ut, quoniam et in provincia M. Livii res gesta esset, et eo die quo pugnatum foret eius forte auspicium fuisset, et exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci de provincia non po-

tuisset, ut M. Livium quadrigis urbem ineuntem milites sequerentur, C. Claudius equo sine militibus inveheretur, ita consociatus triumphus cum utrique, tum magis ei qui quantum merito anteibat, tantum honore collegae cesserat, gloriam auxit. illum equitem aiebant sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiae, et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. ita unum consulem pro utraque parte Italiae adversus duos duces, duos imperatores hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. nomen Neronis satis fuisse ad continendum in castris Hannibalem: Hasdrubalem vero qua alia re quam adventu eius obrutum atque exstinctum esse? itaque iret alter consul sublimis curru multiiugis, si vellet, equis: uno equo per urbem verum triumphum vehi, Neronemque, etiam si pedes incedat, vel parta eo bello vel spreta eo triumpho gloria memorabilem fore. hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. pecuniae in aerarium tulerunt sestertium triciens, octoginta milia aeris. militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit; tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum redisset. notatum eo die plura carmina militaribus iocis in C. Claudium quam consulem suum iactata; equites L. Veturium et Q. Caecilium legatos magnis tulisse laudibus, hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent; adiecisse equitum praerogativae auctoritatem consules, postero die in contione, quam forti fidelique duorum praecipue legatorum opera usi essent, commemorantes.

X. Cum comitiorum tempus appeteret et per dict torem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul Livium collegam dictatorem dixit, Livius Q. Caecilium magistrum equitum. a M. Livio dictatore creati consu Veturius Q. Caecilius, is ipse qui tum erat magiste tum. inde praetorum comitia habita; creati C. S M. Caecilius Metellus Tib. Claudius Asellus Q. Turrinus, qui tum aedilis plebis erat. comiti

tator abdicato dimissoque exercitu in Etruam provinciam ex senatus consulto est profectus ad quaestiones habendas, qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum eius consilia agitassent, quique eum auxiliis aut commeatu aut ope aliqua iuvissent. haec eo anno domi militiaeque gesta. ludi Romani ter toti instaurati ab aedilibus curulibus, Cn. Servilio Caepione Ser. Cornelio Lentulo: item ludi plebeii semel toti instaurati ab aedilibus plebis, M. Pomponio Mathone et Q. Mamilio Turrino.

Tertio decimo anno Punici belli, L. Veturio Philone et Q. Caecilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia decreta. praetores exinde sortiti sunt, M. Caecilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Tib. Claudius Sardiniam. exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul, alteri, quem Q. Claudius propraetor — eae binae legiones erant — habuissent exercitum. in Etruria duas volonum legiones a C. Terentio propraetore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. et Q. Mamilio, ut collegae iuris dictione tradita Galliam cum exercitu, cui L. Porcius propraetor praefuerat, obtineret, decretum est; iussusque populari agros Gallorum, qui ad Poenos sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius praefuerat, deportatus; novam legionem, quam Tib. Claudius traiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendae circa Siciliam maritumae orae praefuerat, triginta navibus C. Servilio praebitis cum cetera omni classe redire ad urem iussus.

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicita, cum nium secundorum adversorumque causas in deos vernt, multa prodigia nuntiabantur: Tarracinae Iovis ae-

dem, Satrici matris Matutae de ca haud minus terrebant in aedem l perlapsi angues; ab Antio nuntiat metentibus visas esse; Caere porc idemque femina natus erat. et Alb bant, et nocte Fregellis lucem ob Romano locutus, et ara Neptuni mu circo Flaminio dicebatur; et aedes rini de caelo tactae. prodigia cons procurare iussi et supplicationem u ex senatus consulto facta. plus om regre aut visis domi prodigiis ter ignis in aede Vestae exstinctus; Vestalis, cuius custodia eius noctis nii pontificis. id quamquam nihil po terum neglegentia humana accider maioribus procurari et supplicatio placuit.

Priusquam proficiscerentur con niti a senatu sunt, ut in agros redu haberent: deum benignitate summo Romana et Latio esse, posse sine m nec convenire Siciliae quam Italiae curam esse. sed res haudquaquam liberis cultoribus bello absumptis, e et pecore direpto villisque dirutis a tamen pars auctoritate consulum com gravit. moverant autem huiusce rei norum et Cremonensium legati, quer ab accolis Gallis incursari ac vastari, colonorum suorum dilapsam esse, et urbes, agrum vastum ac desertum hab tori mandatum, ut colonias ab hoste ex senatus consulto edixerunt, qui atque Placentini essent, ante certam d verterentur. Principio deinde veris et i fecti sunt. Q. Caecilius consul exerci L. Veturius a Q. Claudio propraetore

militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. in Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, cum agmen iam grave praeda esset, in saltu angusto a Bruttiis iaculatoribusque Numidis turbati sunt, ita ut non praeda, sed armati quoque in periculo fuerint. maior tamen tumultus quam pugna fuit, et praemissa praeda incolumes et legiones in loca tuta evasere. inde in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens in dicionem populi Romani rediit.

XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessiverunt quietum Romani: tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. ac nescio an mirabilior adversis quam secundis rebus fuerit, quippe qui, cum et in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret, et exercitu non suo civili sed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope dei essent, ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos nec adversus ducem seditio exstiterit, cum et pecunia saepe in stipendium et commeatus in hostium agro deesset, quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. post Hasdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriae fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile nullum motum in castris factum? nam ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus nisi ex Bruttio agro spes esset, qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem iuventutis abstractam a cultu agrorum bellum occupaverat et mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quicquam mittebatur de Hispania retinenda sollicitis, tamquam omnia prospera in Italia essent.

In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam,

quadam longe disparem habebant: e
victi Carthaginienses duce amisso i
oram usque ad Oceanum compulsi e
quod Hispania non quam Italia mod
terrarum bello reparando aptior er
que ingeniis. itaque ergo prima Ro
rum, quae quidem continentis sin
nostra demum aetate, ductu auspici
perdomita est. ibi tum Hasdruba
clarissimusque eo bello secundum
sus ab Gadibus, rebellandi spem
milcaris filio, dilectibus per ulterio
ad quinquaginta milia peditum qua
tos equites armavit. de equestri
auctores convenit: peditum septua
ducta ad Silpiam urbem scribunt.
tentes duo duces Poeni ea mente
men, consederunt. XIII. Scipio,
comparati exercitus perlata esse
nibus tantae se fore parem mul
speciem saltem opponerentur ba
in iis tamen tantum virium pone
quae eladis causa fuisset patri
mentum facerent, praemisso Si
triginta oppidis regnantem, ut
quos se per hiemem conscript
peret: ipse ab Tarracone pro
qui accolunt viam, modica co
nem pervenit. eo adducta ab
ditum et quingenti equites.
progressus omni exercitu civi
tumque quinque et quadragin
eos Mago et Masinissa cum
turbassentque munientes, ni
tunc ad id positum ab Scipio
sos incurrissent. ei prompti
vallum atque in ipsos muni
dum proelio inito fuderunt.

atque ordine agminis incesserant, longior et diu amb
pugna fuit. sed cum ab stationibus primum expe
cohortes, deinde ex opere deducti milites atque arm
pere iussi plures et integri fessis, magnumque iam ag
armatorum a castris in proelium rueret, terga haud
vertunt Poeni Numidaeque. et primo turmatim ab
nihil propter pavorem festinationemve confusis ordin
dein, postquam acrius ultimis incidebat Romanus,
sustineri impetus poterat, nihil iam ordinum me
passim, qua cuique proximum fuit, in fugam effund
et quamquam eo proelio aliquantum Romanis a
deminuti hostibus animi erant, tamen numquam
insequentes dies ab excursionibus equitum levis
maturae cessatum est.

XIV. Ubi satis temptatae per haec levia cer
vires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit,
et Romani processere. sed utraque acies pro val
instructa; et cum ab neutris pugna coepta esset,
ad occasum inclinante a Poeno prius, deinde ab I
in castra copiae reductae. hoc idem per dies
factum. prior semper Poenus copias castris e
prior fessis stando signum receptui dabat: al
parte procursum, telumve missum aut vox ulla o
diam aciem hinc Romani, illinc Carthaginiens
Afris, cornua socii tenebant: erant autem utrisqu
ni pro cornibus. ante Punicam aciem elephanti
rum procul speciem praebebant. iam hoc in
castris sermonis erat, ita ut instructi stetissent
ros; medias acies Romanum Poenumque, quos i
causa esset, pari robore animorum armorumqu
suros. Scipio ubi haec obstinate credita animum
omnia de industria in eum diem, quo pugnat
mutavit. tesseram vesperi per castra dedit, ut a
viri equique curati pransi essent, armatus eque
instratosque teneret equos. vixdum satis certa
tatum omnem cum levi armatura in stationes P
misit; inde confestim ipse cum gravi agmine
procedit, praeter opinionem destinatam suorum

que Romano milite cornibus firmatis
aciem acceptis. Hasdrubal clamore e
ex tabernaculo prosiluit, tumultumque
pidationem suorum et procul signa
plenosque hostium campos vidit, equ
templo in equites emittit; ipse cum
castris egreditur, nec ex ordine sol
instruenda mutat. equitum iam diu a
nec ipsa per se decerni poterat, quia
in vicem fiebat, in aciem peditum tu
sed ubi iam haud plus quingentos pas
aberant, signo receptui dato Scipio p
bus equitatum omnem levemque arm
acceptam divisamque in partes duas
cornua locat. inde, ubi incipiendae i
erat, Hispanos — ea media acies fuit -
cedere iubet; ipse e dextro cornu —
erat — nuntium ad Silanum et Marciu
ibi extenderent in sinistram partem, c
tendentem ad dextram vidissent, et c
tum equitumque prius pugnam conse
quam coire inter se mediae acies po
cornibus cum ternis peditum cohortib
tum turmis, ad hoc velitibus, citato gr
cebant, sequentibus in obliquum alii
erat, qua segnius Hispanorum signa i
conflixerant cornua, cum, quod robo
erat, Poeni veterani Afrique nondum
venissent, neque in cornua, ut adiu
discedere auderent, ne aperirent med
ex adverso hosti. cornua ancipiti p
eques levisque armatura, velites, ci
latera incurrebant; cohortes a fronte
rumperent cornua a cetera acie. XV
parte haudquaquam par pugna erat, tı
liarium tironumque Hispanorum Roma
obiecta erat: et procedente iam die v
drubalis exercitum coeperant, oppresso

coactosque, priusquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. ad id sedulo diem extraxerat Scipio, ut sera pugna esset: nam ab septima demum hora peditum signa cornibus incucurrerunt, ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna, ut prius aestus a meridiano sole laborque standi sub armis et simul fames sitisque corpora adficerent, quam manus cum hoste consererent. ita steterunt scutis innixi. nam super cetera elephanti etiam, tumultuoso genere pugnae equitum velitumque levis armaturae consternati, e cornibus in mediam aciem sese intulerant. fessi igitur corporibus animisque rettulere pedem, ordines tamen servantes, haud secus quam si imperio ducis cederent integra acies. sed cum eo ipso acrius, ubi inclinatam sensere rem, victores se undique inveherent, nec facile impetus sustineri posset, quamquam retinebat obsistebatque cedentibus Hasdrubal, ab tergo esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent, clamitans, tamen vincente metu verecundiam, cum proximus quisque hostem cederet, terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. ac primo consistere signa in radicibus collium ac revocare in ordines militem coeperant cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis; deinde, ut inferri impigre signa viderunt, integrata fuga in castra pavidi compelluntur. nec procul vallo Romanus aberat, cepissentque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbres nubes effulget, tanta vis aquae deiecisset, ut vix in castra sua receperint se victores, quosdam etiam religio ceperit ulterius quicquam eo die conandi. Carthaginienses quamquam fessos labore ac vulneribus nox imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus et periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum praesidii foret, defensuri. sed transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. principium defectionis ab Attene regulo Turdetanorum factum est, is cum magna popularium manu transfugit; inde duo

munita oppida cum praesidiis tradita a praefectis Romano. et ne latius inclinatis semel ad defectionem animis serperet res, silentio proximae noctis Hasdrubal castra movet.

XVI. Scipio, ut prima luce qui in stationibus erant rettulerunt profectos hostes, praemisso equitatu signa ferri iubet: adeoque citato agmine ducti sunt, ut si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie adsecuturi fuerint. ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Baetim fluvium, ut transeuntes adgrederentur. Hasdrub clauso transitu fluminis ad Oceanum flectit, et iam ind fugientium modo effusi abibant. itaque ab legionibus R manis aliquantum intervalli fuit: eques levisque armatu nunc ab tergo nunc ab lateribus occurrendo fatigal morabaturque. sed cum ad crebros tumultus signa c sisterent, et nunc equestria nunc cum velitibus auxil que peditum proelia consererent, supervenerunt legio inde non iam pugna sed trucidatio velut pecorum donec ipse dux fugae auctor in proximos colles cum milibus ferme semermium evasit: ceteri caesi capt castra tumultuaria raptim Poeni tumulo editissimo muniverunt, atque inde, cum hostis nequiquam iniquo ascensu conatus esset, haud difficulter sese sunt. sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in dies tolerabilis erat, itaque transitiones ad hostem postremo dux ipse navibus acceptis — nec proc aberat mare — nocte relicto exercitu Gades Scipio fuga ducis hostium audita decem milia mille equites relinquit Silano ad castrorum obsi ipse cum ceteris copiis septuagesimis castris causis regulorum civitatiumque cognoscendis, u ad veram meritorum aestimationem tribui posse conem rediit. post profectionem eius Masiniss lano clam congressus, ut ad nova consilia gent suam obedientem haberet, cum paucis pop Africam traiecit, non tam evidenti eo temp mutationis causa, quam documento post id t stantissimae ad ultimam senectam fidei, ne eum sine probabili causa fecisse. Mago inde

Hasdrubale navibus Gades petit: ceteri deserti ab ducibus, pars transitione, fuga dissipati per proximas civitates sunt, nulla numero aut viribus manus insignis.

Hoc maxime modo ductu atque auspicio P. Scipionis pulsi Hispania Carthaginienses sunt, quarto decimo anno post bellum initum, quinto quam P. Scipio provinciam et exercitum accepit. haud multo post Silanus debellatum referens Tarraconem ad Scipionem rediit. XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuntius receptae Hispaniae Romam est missus. et cum ceteri laetitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis veraeque laudis, parvum instar eorum, quae spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. iam Africam magnamque Carthaginem et in suum decus nomenque velut consummatam eius belli gloriam spectabat. itaque praemoliendam sibi ratus iam rem conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit temptare. Masaesuliorum is rex erat: Masaesulii, gens adfinis Mauris, in regionem Hispaniae maxime qua sita nova Carthago est spectant. foedus ea tempestate regi cum Carthaginiensibus erat; quod haud gravius ei sanctiusque quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Laelium cum donis mittit. quibus barbarus laetus, et quia res tum prosperae ubique Romanis, Poenis autem in Italia adversae, in Hispania nullae iam erant, amicitiam se Romanorum accipere adnuit; firmandae eius fidem nec dare nec accipere nisi cum ipso coram duce Romano. ita Laelius in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem redit. magnum in omnia momentum Syphax adfectanti res erat Africae, opulentissimus eius terrae rex, bello iam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. dignam itaque rem Scipio ratus quae, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad praesidium Hispaniae relictis, ipse cum C. Laelio

duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adiuvante vento in Africam traiecit. forte ita incidit, ut eo ipso tempore Hasdrubal pulsus Hispania, septem triremibus portum invectus, ancoris positis terrae applicaret naves, cum conspectae duae quinqueremes, haud cuiquam dubio, quin hostium essent, opprimique a pluribus priusquam portum intrarent possent, nihil aliud quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum nequiquam armaque et naves expedientium fecerunt. percussa enim ex alto velis paulo acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Poeni ancoras molirentur; nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu audebat. ita in terram prior Hasdrubal, mox Scipio et Laelius egressi ad regem pergunt. XVIII. magnificumque id Syphaci — nec erat aliter — visum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petentes venisse. utrumque in hospitium invitat, et quoniam fors eos sub uno tecto esse atque ad eosdem penates voluisset, contrahere ad colloquium dirimendarum simultatium causa est conatus, Scipione abnuente aut privatim sibi ullum cum Poeno odium esse, quod colloquendo finiret, aut de re publica quicquam se cum hoste agere iniussu senatus posse. illud magno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas, haud abnuit; cenatumque simul apud regem est, et eodem etiam lecto Scipio atque Hasdrubal, quia ita cordi erat regi, accubuerunt. tanta autem inerat comitas Scipioni atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum facunde adloquendo sibi conciliaret. mirabiliorem sibi eum virum congresso coram visum prae se ferebat quam bello rebus gestis, nec dubitare quin Syphax regnumque eius iam in Romanorum esset potestate: eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. itaque non quo modo Hispaniae amissae sint quaerendum magis Carthaginiensibus esse, quam quo modo Africam

...um. non peregrinabundum neque circa oras vagantem tantum ducem Romanum, relictis exercitibus, duabus novae dicionis provinciis, in Africam traiecisse sese in hostilem terram, regiam inexpertam, in fidem ... sed potiundae Africae spem adfectantem. hoc eum iam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non, quem ad modum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio foedere icto cum Syphace profectus ex Africa dubiisque et plerumque saevis in alto iactatus ventis die quarto Novae Carthaginis portum tenuit.

XIX. Hispaniae sicut a bello Punico quietae erant, ita quasdam civitates propter conscientiam culpae metu magis quam fide quietas esse apparebat, quarum maxime insignes et magnitudine et noxa Iliturgi et Castulo erant. Castulo cum prosperis rebus socii fuissent, post caesos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Poenos; Iliturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque scelus etiam defectioni addiderant. in eos populos primo adventu, cum dubiae Hispaniae essent, merito magis quam utiliter saevitum foret; tunc iam tranquillis rebus quia tempus expetendae poenae videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit, ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Iliturgin castris pervenit. clausae erant portae, omniaque instructa et parata ad oppugnationem arcendam; adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. hinc et hortari milites Scipio orsus est: ipsos claudendo portas indicasse Hispanos, quid ut timerent meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum eis quam cum Carthaginiensibus bellum gerendum esse: quippe cum illis prope sine ira de imperio et gloria certari, ab his perfidiae et crudelitatis et sceleris poenas expetendas esse. venisse tempus, quo et nefandam commilitonum necem et in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur, et in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis umquam Romanum civem militemve in ulla

fortuna opportunum iniuriae duceret. ab
ducis incitati scalas electis per manipul
partito exercitu ita, ut parti alteri Laeli
tus, duobus simul locis ancipiti terrore
tur. non dux unus aut plures principe
suus ipsorum conscientia culpae metu
impigre urbem hortatur. et meminera
alios supplicium ex se, non victoriam
mortem oppeteret, id referre, utrum i
ubi Mars communis et victum saepe e
victorem, an postmodo, cremata et di
captarum coniugum liberorumque, ir
cula, omnia foeda atque indigna pass
non militaris modo aetas aut viri ta
puerique super animi corporisque vir
tibus tela ministrant, saxa in muros
non libertas solum agebatur, quae vir
pectora acuit; sed ultima omnium su
ob oculos erat. accendebantur animi
ac periculi atque ipso inter se con
ardore certamen initum est, ut dom
niae exercitus ab unius oppidi iuv
a muris haud satis decoro proelio t
Scipio, veritus, ne vanis conatibu
cresceret animus et segnior miles f
dum ac partem periculi capessend
pita ignavia militum ferri scalas i
ceteri cunctentur, escensurum mina
mediocri periculo moenia, cum cl
citis vicem imperatoris militibus su
tis simul partibus erigi coeptae. et
instat. tum victa oppidanorum v
gnatoribus occupantur muri. arx
inexpugnabilis videbatur, inter
XX. transfugae Afri, qui tum inte
et oppidanis in ea tantum tuenda
tur versis, et Romanis subeunti
conspexerunt editissimam urbis

alta tegebatur, neque opere ullo munitam et ab defensoribus vacuam. levium corporum homines et multa exercitatione pernicium clavos secum ferreos portantes, qua per inaequaliter eminentia rupis poterant, scandunt. sicubi nimis arduum et leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes cum velut gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos qui praeirent, in summum evadunt: inde decurrunt cum clamore in urbem iam captam ab Romanis. tum vero apparuit ab ira et ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi vivos, nemo patentibus ad direptionem omnibus praedae memor est: trucidant inermes iuxta atque armatos, feminas pariter ac viros; usque ad infantium caedem ira crudelis pervenit. ignem deinde tectis iniciunt, ac diruunt quae incendio absumi nequeunt: adeo vestigia quoque urbis exstinguere ac delere memoriam hostium sedis cordi est.

Castulonem inde Scipio exercitum ducit, quam urbem non Hispani modo convenae, sed Punici etiam exercitus ex dissipata passim fuga reliquiae tutabantur. sed adventum Scipionis praevenerat fama cladis Iliturgitanorum, terrorque deinde ac desperatio invaserat; et in diversis causis cum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. his Cerdubelus propalam deditionis auctor: Himilco Punicis auxiliaribus praeerat; quos urbemque clam fide accepta Cerdubelus Romano prodit. mitior ea victoria fuit: nec tantundem noxae admissum erat, et aliquantum irae lenierat voluntaria deditio.

XXI. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub ius dicionemque redigendos missus: Scipio Carthaginem ad vota solvenda deis munusque gladiatorium, quod mortis causa patris patruique paraverat, edendum rediit. gladiatorum spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum quive venalem sanguinem habent: voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit. nam alii missi ab re-

gulis sunt ad specimen ins
alii ipsi professi se pugn
aemulatio et certamen, ut
abnuerent, traxit; quidam
sias finire nequierant aut
victorem res sequeretur,
scuri generis homines, se
Orsua patrueles fratres, de
vocabant, ambigentes, fer
Corbis maior erat aetate;
fuerat, a fratre maiore po
cepto. cum verbis discepta
negatum id ambo dicere cc
deorum hominumve quam
esse. robore maior, minor
certamine, quam ut alter al
optantes, cum dirimi ab
spectaculum exercitui pra
tum cupiditas imperii mal
usu armorum et astu faci
ravit. huic gladiatorum sp
copia et provinciali et cas

XXII. Res interim r
tur. Marcius superato Ba
appellant, duas opulenta
ditionem accepit. Astap
semper partis; neque id
extra necessitates belli p
odium. nec urbem aut
bant, quae ferociores iis
colarum latrocinio laeta,
sociorum populi Romani
lites Romanos lixasque et
etiam comitatum, quia p
gredientem fines positis
interfecerunt. ad hanc
tus exercitus esset, op
nec deditio tuta ad tan

moenibus aut armis tuendae salutis erat, facinus in se ac suos foedum ac ferum consciscunt. locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent. super eum cumulum coniuges ac liberos considere cum iussissent, ligna circa exstruunt fascesque virgultorum coniciunt. quinquaginta deinde armatis iuvenibus praecipiunt, ut, donec incertus eventus pugnae esset, praesidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quae cariora fortunis essent, servarent: si rem inclinatam viderent atque in eo iam esse, ut urbs caperetur, scirent, omnes, quos euntes in proelium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros: illos se per deos superos inferosque orare, ut memores libertatis, quae illo die aut morte honesta aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod saevire iratus hostis posset. ferrum ignemque in manibus esse. amicae ac fideles potius ea quae peritura essent absumerent manus, quam insultarent superbo ludibrio hostes. his adhortationibus exsecratio dira adiecta, si quem a proposito spes mollitiave animi flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt. neque erat ulla satis firma statio opposita, quia nihil minus quam ut egredi obsessi moenibus auderent timeri poterat: perpaucae equitum turmae levisque armatura repente e castris ad id ipsum emissa occurrit. acrior impetu atque animis quam compositior ullo ordine pugna fuit. itaque pulsus eques, qui primus se hosti obtulerat, terrorem intulit levi armaturae; pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum perexiguo ad instruendum dato tempore aciem direxisset. ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, cum caeci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent. dein vetus miles, adversus temerarios impetus pertinax, caede primorum insequentes suppressit. conatus paulo post ultro inferre pedem, ut neminem cedere atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit, patefacta acie, quod ut facere posset multitudo armatorum facile suppeditabat, cornua hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

XXIII. atque haec tamen hostium iratorum, ac

tum maxime dimicantium in iratos pugnantesque edebantur: foedior alia in urbe trucidatio erat, cum turbam feminarum puerorumque imbellem inermemque cives sui caederent, et in succensum rogum semianima pleraque inicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent; postremo ipsi, caede miseranda suorum fatigati, cum armis medio incendio se iniecerunt. iam caedi perpetratae victores Romani supervenerunt. ac primo conspectu tam foedae rei mirabundi parumper obstupuerunt; dein, cum aurum argentumque cumulo rerum aliarum interfulgens aviditate ingenii humani rapere ex igni vellent, correpti alii flamma sunt, alii ambusti adflatu vaporis, cum receptus primis urgente turba non esset. ita Astapa sine praeda militum ferro ignique absumpta est. Marcius ceteris eius regionis metu in deditionem acceptis victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit.

Per eos ipsos dies perfugae a Gadibus venerunt, pollicentes urbem Punicumque praesidium, quod in ea urbe esset, et imperatorem praesidii cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga substiterat, navibusque in Oceano collectis aliquantum auxiliorum et trans fretum ex Africa ora et ex proximis Hispaniae locis per Hannonem praefectum coegerat. fide accepta dataque perfugis, et Marcius eo cum expeditis cohortibus et Laelius cum septem triremibus quinqueremi una est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

XXIV. Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen fama, cum ad id quisque quod audierat insita hominum libidine alendi de industria rumores adiceret aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua eius turbavit; apparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, cum vanus rumor tantas procellas excivisset. non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius et Indebilis, quibus, quia regnum sibi Hispaniae pulsis inde Carthaginiensibus destinarant animis, nihil pro spe contigerat, concitatis popularibus — Lacetani autem erant — et iuventute Celtiberorum excita agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Romani hostiliter

depopulati sunt. civilis alius furor in castris ad Sucronem [illegible] ortus. octo ibi milia militum erant, praesidium gentibus [illegible] quae cis Hiberum incolunt, impositum. motae autem [illegible] rum mentes sunt non tum primum, cum de vita [illegible] toris rumores dubii adlati sunt, sed iam ante licentia [illegible] diutino, ut fit, otio collecta, et non nihil, quod in host[illegible] laxius rapto suetis vivere artiores in pace res erant. [illegible] primo sermones tantum occulti serebantur: si bellum [illegible] provincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debel[illegible] re-latum iam et confecta provincia esset, cur in Italiam non [illegible] ex-vehi? flagitatum quoque stipendium procacius quam [illegible] in more et modestia militari erat, et ab custodibus probra [illegible] circumeuntes vigilias tribunos iacta, et noctu quidam [illegible] ac datum in agrum circa pacatum ierant; postremo inter [illegible] propalam sine commeatu ab signis abibant. omnia [illegible] ise, ac licentia militum, nihil instituto aut disciplina [illegible] a ta-aut imperio eorum, qui praeerant, gerebatur. for[illegible] quod men Romanorum castrorum constabat una ea re, [illegible] tionis tribunos, ex contagione furoris haud expertes sed [illegible] iis si-defectionisque rati fore, et iura reddere in princip[illegible] ac vi-nebant, et signum ab eis petebant, et in stationem [illegible] gilias in ordinem ibant; et ut vim imperii abstuler[illegible] nt, ita speciem dicto parentium, ultro sibi imperantes, se[illegible] vabant. erupit deinde seditio, postquam reprehendere a[illegible] ue im-probare tribunos ea quae fierent, et conari obviam [illegible] ire, et propalam abnuere furoris eorum se futuros socios [illegible] sense-runt. fugatis itaque e principiis ac post paulo e [illegible] castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites [illegible] C. Al-bium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum [illegible] omnium consensu imperium est. qui nequaquam tribuni[illegible] iis con-tenti ornamentis insignia etiam summi imperii, fa[illegible] ces se-curesque, attrectare ausi; neque venit in mentem suis ergis suisque cervicibus virgas illas securesque immi-ere, quas ad metum aliorum praeferrent. mors Scipio-s falso credita occaecabat animos, sub cuius vulgatam x famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram lo; in eo tumultu et sociis pecunias imperari et diripi pinquas urbes posse; et turbatis rebus, cum omnia

omnes auderent, minus insignia i
XXV. cum alios subinde recent
modo: sed etiam funeris exspectar
quisquam, evanesceretque temere
auctores requiri coepti. et subtral
didisse potius temere quam finxiss
set, destituti duces iam sua ipsi in
gine imperii, quod gererent, vera
versuram potestatem horrebant.
cum vivere primo, mox etiam va
ctores adferrent, tribuni militun
Scipione sunt. ad quorum prim
animi, mox ipsis placido sermo
cum quibus congressi erant, l
enim tentoria primo, deinde in
sermones inter se serentium cir
bantur percunctantes magis, q
tionisque subitae foret, quam f
stipendium non datum ad diem
tempore, quo scelus Iliturgitano
rum imperatorum duorumque e
tute defensum nomen Romanu
set, Iliturgitanos poenam no
recte factis gratiam qui exsolv
tes aequa orare, seque ea re
spondebant; laetari quod nil
esset, et P. Scipionem deum
esse gratiae referendae. Sci
seditionum procellas rudem,
aut exercitus peccando aut i
deret. in praesentia, ut coep
missis circa stipendiarias ci
spem propinquam facere. e
ut ad stipendium petendum
carptim partes seu universi
nem per se languescentem
Hispanorum fecit. redierant
Mandonius et Indebilis, po

latum est; nec iam erat aut civis aut externus, cum quo furorem suum consociarent. omnia circumspectantes consilia nihil reliqui habebant praeter non tutissimum a malis consiliis receptum, ut imperatoris vel iustae irae vel non desperandae clementiae sese committerent. etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset: suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse, nec ipsam atrocem, nec atroci poena dignam: — ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. illa dubitatio erat, singulaene cohortes an universi ad stipendium petendum irent. inclinavit sententia, quod tutius censebant, universos ire.

XXVI. Per eosdem dies, quibus haec illi consultabant, consilium de iis Carthagini erat, certabaturque sententiis, utrum in auctores tantum seditionis — erant autem ii numero haud plus quam quinque et triginta — animadverteretur, an plurium supplicio vindicanda tam foedi exempli defectio magis quam seditio esset. vicit sententia lenior, ut unde culpa orta esset, ibi poena consisteret: ad multitudinem castigationem satis esse. consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indebilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare iubentur. tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis quina nomina principum seditionis edita sunt, ut eos per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos sopitosque vino vincirent. haud procul iam Carthagine aberant, cum ex obviis auditum postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci non metu omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed laetitiam ingentem fecit, quod magis habituri solum imperatorem quam ipsi futuri in potestate eius essent. sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. excepti sermonibus de industria compositis, laetum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent, corpora curant. ab tribunis sine ullo tumultu au-

ctores seditionis, per idoneos homine
tia, comprensi ac vincti sunt. vigilia
exercitus, cuius simulabatur iter, pro
lucem signa mota et ad portam retent
que circa omnes portas missi, ne qu
vocati deinde ad contionem qui pridi
in forum ad tribunal imperatoris, ut
mationibus, concurrunt. simul et
escendit, et reducti armati a portis
tergo circumfuderunt. tum omnis f
postea fatebantur, nihil aeque eos
spem robur et colos imperatoris, q
crediderant, vultusque qualem ne i
meminisse. sedit tacitus paulisper
deductos in forum auctores sedi
esse. XXVII. tum silentio per p
pit: „numquam mihi defuturam or
meum adloquerer, credidi, non qu
quam res exercuerim, sed quia pr
habitus adsueram militaribus ing
modum loquar, nec consilium ne
ne quo nomine quidem appella
qui a patria vestra descistis —
auspiciumque abnuistis, sacram
hostes? corpora ora vestitum
facta dicta consilia animos hosti
nisi quod Ilergetes aut Lacetan
sperastis? et illi tamen Mandor
giae nobilitatis viros, duces f
spicium et imperium ad Umbrun
detulistis. negate vos id omnes
milites: paucorum eum furo
libenter credam negantibus. r
quae vulgata in omnem exer
bus expiari possint. invitus
sed nisi tacta tractataque sa
pulsis Hispania Carthaginien
bam esse, ubi vita invisa

adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes. in castris en meis — quantum opinio fefellit! — fama mortis meae non accepta solum sed etiam exspectata est. non equidem, si quod ego vulgari facinus per omnes velim — [illegible] totum exercitum mortem mihi optasse crederem, hic sta- tim ante oculos vestros morerer, nec me vita [illegible] visa civibus et militibus meis —: sed multitu[illegible]do omnis sicut natura maris per se immobilis est, et ven[illegible]i et aurae cient, ita aut tranquillum aut procellae in vobis sunt. et causa atque origo omnis furoris penes auctores est: vos contagione insanistis; qui mihi ne hodie quidem scire vi- demini, quo amentiae progressi sitis, quid faci[illegible]oris in me, quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in deos sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militiae disciplinamque maiorum, quid adversus summi imperii maiesta- tem ausi sitis. de me ipso taceo: temere potius quam avide credideritis: denique ego sim, cuius imperii tae- dere exercitum minime mirandum sit: — patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio et Indebili co[illegible]iso- ciando consilia prodebatis? quid populus Romanus, cum imperium ablatum ab tribunis suffragio populi creatis ad homines privatos detulistis? cum eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, numquam fuerat, Ro- manus exercitus detulistis. in praetorio tetenderunt Al- bius et Atrius, classicum apud eos cecinit, signum ab iis petitum est, sederunt in tribunali P. Scipionis, lictor ap- paruit, summoto incesserunt, fasces cum securibus prae- lati sunt. lapides pluere et fulmina iaci de caelo et insue- tos fetus animalia edere vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus sine sanguine eorum, qui tantum ausi facinus sint, expiari possit. XXVIII. atque ego, quamquam nullum scelus rationem habet, tamen, ut in re nefaria, quae mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Regium quondam in praesidium missa legio interfectis per scelus principi- bus civitatis urbem opulentam per decem annos tenuit;

propter quod facinus tota legio, milia hominum quattuor, in foro Romae securi percussi sunt. sed illi primum non Atrium, Umbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed Decium Vibellium tribunum militum secuti sunt; nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se coniunxerunt: vos cum Mandonio et Indebili consilia communicastis et arma consociaturi fuistis. illi, sicut Campani Capuam Tuscis veteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Regium habituri perpetuam sedem erant, nec populum nec socios populi Romani ultro lacessituri bello: — Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi si vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, deum hominumque fidem implorare debebatis, quod non rediretis ad coniuges liberosque vestros. sed horum quoque memoriam, sicut patriae meique, eieceritis ex animis vestris, viam consilii scelerati, sed non ad ultimum dementis, exsequi volo. mene vivo et cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Carthaginem cepi, cum quo quattuor exercitus Carthaginiensium fudi fugavi expuli, vos octo milia hominum, minoris certe omnes pretii quam Albius et Atrius sunt, quibus vos subiecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? amolior et amoveo nomen meum; nihil ultra facile creditam mortem meam vobis violatus sim —: quid? si ego morerer, mecum exspiratura res publica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Iuppiter optimus maximus sirit, urbem auspicato deis auctoribus in aeternum conditam huic fragili et mortali corpori aequalem esse. *C. Flaminio, Aemilio Paulo, Sempronio Graccho,* Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam praeclaris imperatoribus uno bello absumptis, superstes est populus Romanus, eritque mille aliis nunc ferro nunc morbo morientibus —; meo unius funere elata res publica esset? vos ipsi hic in Hispania patre et patruo meo, duobus imperatoribus, interfectis Septimium Marcium ducem vobis adversus exsultantes recenti victoria Poenos delegistis. et sic loquor, tamquam

ne duce Hispaniae futurae fuerint —: M. Silanus eodem ire, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus et C. Laelius legati, vindices maiestatis imperii deessent? utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an causa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma cum Poenis contra patriam, contra cives vestros ferretis? Africam Italiae, Carthaginem urbi Romanae imperare velletis? quam ob noxam patriae? XXIX. Coriolanum quondam damnatio iniusta, miserum et indignum exsilium ut iret ad oppugnandam patriam impulit; revocavit tamen a publico parricidio privata pietas: vos qui dolor, quae iusta ira incitavit? stipendiumne diebus paucis imperatore aegro serius numeratum satis digna causa fuit, cur patriae indiceretis bellum, cur ad Ilergetes desciscceretis a populo Romano, cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis esset? insanistis profecto, milites, nec maior in corpus meum vis morbi quam in vestras mentes invasit. horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint: auferat omnia irrita oblivio, si potest: si non, utcumque silentium tegat. non negaverim tristem atrocemque vobis visam orationem meam: quanto creditis facta vestra atrociora esse quam dicta mea? et a me ea quae fecistis vos ne dici quidem omnia aequo animo fertis! sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur. utinam tam facile vos obliviscamini eorum quam ego obliviscar. itaque quod ad universos vos attinet, si erroris paenitet, satis superque poenarum habeo. Calenus et Atrius Umber et ceteri nefariae seditionis auctores sanguine luent quod admiserunt: vobis supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum sed laetum etiam, si sana mens rediit, debet esse: de nullis enim quam de vobis infestius aut inimicius consuluerunt". vix finem dicendi fecerat, cum ex praeparato simul omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. exercitus qui corona contionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit; praeconis audita vox, citantis nomina damnatorum in consilio; nudi in medium protrahebantur, et simul

omnis apparatus supplicii expromebatur; deligati a
lum virgisque caesi et securi percussi, adeo torpe
metu qui aderant, ut non modo ferocior vox adv
atrocitatem poenae sed ne gemitus quidem exaud
tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati
nominatim apud tribunos militum in verba P. Sci
iurarunt, stipendiumque ad nomen singulis pers
est. hunc finem exitumque seditio militum coepta
Sucronem habuit.

XXX. Per idem tempus ad Baetim fluvium
praefectus Magonis, missus a Gadibus cum parva
Afrorum, mercede Hispanos sollicitando ad quatt
lia iuvenum armavit. castris deinde exutus ab L.
maxima parte militum inter tumultum captorum cas
quibusdam etiam in fuga amissis, palatos pers
equite, cum paucis ipse effugit.

Dum haec ad Baetim fluvium geruntur, Lae
terim freto in Oceanum evectus ad Carteiam class
sit. urbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum e
angustis panditur mare. Gades sine certamine
ditionem recipiendi, ultro qui eam rem pollice
castra Romana venientibus, spes, sicut ante di
fuerat. patefacta immatura proditio est, compr
omnes Mago Adherbali praetori Carthaginem de
tradit. Adherbal coniuratis in quinqueremem
praemissaque ea, quia tardior quam triremis
cum octo triremibus modico intervallo sequitur
tum intrabat quinqueremis, cum Laelius et ips
queremi e portu Carteiae sequentibus septem
evectus in Adherbalem invehitur, quinquere
credens deprensam rapido in freto in advers
reciprocari non posse. Poenus in re subita pa
certus trepidavit, utrum quinqueremem seque
hostes rostra converteret. ipsa cunctatio fac
tractandae pugnae ademit: iam enim sub ict
et undique instabant hostes. aestus quoqu
moderandi naves ademerat. neque erat nav
milis, quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis

esset. una natura freti aestusque, totius certaminis potens, suis, alienis navibus nequiquam remigio in contrarium tendentes invehebat, et fugientem navem videres vertice retro intortam victoribus illatam, et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. iam in ipsa pugna haec cum infesta rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat; illa, cum transversa obiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. cum inter triremes fortuna regente anceps proelium misceretur, quinqueremis Romana seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vertices cum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unius praelata impetu lateris alterius remos detersit; ceterasque, quas indepta esset, mulcasset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

XXXI. Laelius victor Carteiam revectus auditis, quae acta Gadibus erant, patefactam proditionem coniuratosque missos Carthaginem, spem ad irritum redactam, qua venissent, nuntiis ad L. Marcium missis, nisi si terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, adsentiente Marcio paucos post dies ambo Carthaginem rediere. ad quorum discessum non respiravit modo Mago, cum terra marique ancipiti metu urgeretur, sed etiam audita rebellione Ilergetum spem recuperandae Hispaniae nanctus nuntios Carthaginem ad senatum mittit, qui simul seditionem civilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in maius verbis extollentes hortentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniae repeti posset.

Mandonius et Indebilis in fines regressi paulisper, dum quidnam de seditione statueretur scirent, suspensi quieverunt, si civium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse. postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari poena aestimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus contractisque, quae ante habuerant auxiliis in Ausetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti mili-

bus peditum, equitum duobus milibus et quingentis transcenderunt. XXXII. Scipio, cum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque stipendii tum vultu ac sermone in omnes placato facile reconciliatis militum animis, priusquam castra ab Carthagine moveret, contione advocata multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, nequaquam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. tum se haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et lacrimis triginta hominum capitibus expiasse octo milium seu imprudentiam seu noxam: nunc laeto et erecto animo ad caedem Ilergetum ire. non enim eos neque natos in eadem terra nec ulla secum societate iunctos esse. eam, quae sola fuerit, fidei atque amicitiae, ipsos per scelus rupisse. in exercitu suo se, praeterquam quod omnes cives aut socios Latinique nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit miles, qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule aut a se s ex Italia advectus: Scipionum nomini, auspiciis omn adsuetos, quos secum in patriam ad meritum triumph deducere velit; quos consulatum petenti, velut si omni communis agatur honos, adfuturos speret. quod ad peditionem attineat quae instet, immemorem esse re suarum gestarum qui id bellum ducat. Magonis he sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oc insulam cum paucis perfugerit navibus, maiorem Ca esse quam Ilergetum: quippe illic et ducem Car niensem et quantumcumque Punicum praesidium hic latrones latronumque duces, quibus ut ad popu finitimorum agros tectaque urenda et rapienda aliqua vis sit, ita in acie ac signis collatis nulla magis velocitate ad fugam quam armis fretos pu esse. itaque non quod ullum inde periculum maioris belli videat, ideo se, priusquam provinci opprimendos Ilergetes duxisse esset, sed primum n tam scelerata defectio, deinde ne quis re simul virtute tanta et felicitate perdomita

dici posset. proinde deis bene iuvantibus sequerentur non tam ad bellum gerendum — neque enim cum pari hoste certamen esse — quam ad expetendas ab hominibus scelestis poenas.

XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum iubet, profectusque decimis castris pervenit ad Hiberum flumen. inde superato amni die quarto in conspectu hostium posuit castra. campus ante montibus circa saeptus erat. in eam vallem Scipio cum pecora rapta pleraque ex hostium agris propelli ad irritandam feritatem barbarorum iussisset, velites subsidio misit, a quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Laelium cum equitatu impetum ex occulto facere iubet. mons opportune prominens equitum insidias texit; nec ulla mora pugnae facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos praeda occupatos incurrere: primo missilibus territavere, deinde emissis levibus telis, quae irritare magis quam decernere pugnam poterant, gladios nudant, et collato *pede res geri coepta est; ancepsque* pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. neque ex adverso tantum illati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, obiecerunt; maiorque caedes fuit quam quantam edere levia per excursiones proelia solent. ira magis accensa adverso proelio barbaris est, quam imminuti animi. itaque ne pulsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, valles: duae ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem descendit; quod reliquum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio, pro se esse loci angustias ratus, et quod in arto pugna Romano aptior quam Hispano militi futura videbatur, et quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam consilio adiecit animum: equitem ne[illegible] se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio, e[illegible] hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem fore, itaqu[illegible] imperat Laelio, ut per colles quam occultissimo itine[illegible]

circumducat equites, segregetque, quantum possit, equestrem ab pedestri pugnam: ipse omnia signa peditum in hostes vertit, quattuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret ab conspectu transeuntium per colles equitum. neque ante circumductos sensere quam tumultum equestris pugnae ab tergo accepere. ita duo proelia erant: duae peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi, quia misceri ex genere utroque proelium angustiae non patiebantur, pugnabant. Hispanorum cum neque pedes equiti neque eques pediti auxilio esset, pedes fiducia equitis temere commissus campo caederetur, eques circumventus nec peditem a fronte — iam enim stratae pedestres copiae erant — nec ab tergo equitem sustineret, et ipsi, cum diu in orbem sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes caesi sunt, nec quisquam peditum equitumve superfuit, qui in valle pugnaverunt. tertia pars, quae in colle ad spectaculum magis tutum quam ad partem pugnae capessendam steterat, et locum et tempus ad fugiendum habuit. inter eos et reguli ipsi fugerunt, priusquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapsi. XXXIV. castra eodem die Hispanorum praeter ceteram praedam cum tribus ferme milibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille ducenti eo proelio ceciderunt, vulnerata amplius tria milia hominum. minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo et ad fugam capessendam facili foret pugnatum.

Indebilis abiectis belli consiliis nihil tutius adflictis rebus experta fide et clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit; qui advolutus genibus fatalem rabiem temporis eius accusat, cum velut contagione quadam pestifera non Ilergetes modo et Lacetani sed castra quoque Romana insanierint. suam quidem et fratris et reliquorum popularium eam condicionem esse, ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni ab eodem illo acceptum, aut servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant. antea in causa sua fiduciam

sibi fuisse nondum experta clementia eius: nunc contra
nullam in causa, omnem in misericordia victoris spem
positam habere. mos vetustus erat Romanis, cum quo
nec foedere nec aequis legibus iungeretur amicitia, non
prius imperio in eum tamquam pacatum uti, quam omnia
divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma ad-
empta, praesidia urbibus imposita forent. Scipio multis
invectus in praesentem Mandonium absentemque Indebi-
lem verbis, illos quidem merito perisse ipsorum male-
ficio ait, victuros suo atque populi Romani beneficio. ce-
terum—quippe ea pignera timentium rebellionem esse—
se libera iis arma relinquere solutosque metu animos:
neque se in obsides innoxios, sed in ipsos, si defecerint,
saeviturum, nec ab inermi sed ab armato hoste poenas
expetiturum. utramque fortunam expertis permittere sese,
utrum propitios an iratos habere Romanos mallent. ita
dimissus Mandonius pecunia tantummodo imperata, ex qua
stipendium militi praestari posset. ipse Marcio in ulterio-
rem Hispaniam praemisso paucos moratus dies, dum im-
peratam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis
Marcium iam appropinquantem Oceano adsequitur.

XXXV. Inchoata res iam ante de Masinissa aliis at-
que aliis de causis dilata erat, quod Numida cum ipso
utique congredi Scipione volebat atque eius dextra fidem
sancire: ea tum itineris tam longi ac tam devii causa Sci-
pioni fuit. Masinissa cum Gadibus esset, certior adven-
tare eum a Marcio factus, causando corrumpi equos in-
clusos in insula penuriamque omnium rerum et facere
ceteris et ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desi-
dia Magonem perpulit, ut se traicere in continentem ad
depopulandos proximos Hispaniae agros pateretur. trans-
gressus tres principes Numidarum praemittit ad tempus
locumque colloquio statuendum. duos pro obsidibus re-
tineri ab Scipione iubet: remisso tertio, qui quo iussus
erat adduceret Masinissam, cum paucis in colloquium
venerunt. ceperat iam ante Numidam ex fama rerum ge-
starum admiratio viri, substitueratque animo speciem
quoque corporis amplam ac magnificam: ceterum maior

praesentis veneratio cepit; et, praeterquam quod suapte natura multa maiestas inerat, adornabat promissa caesaries habitusque corporis, non cultus munditiis sed virilis vere ac militaris et aetas in medio virium robore, quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos iuventae faciebat. prope attonitus ipso congressu Numida gratias de fratris filio remisso agit. ex eo tempore adfirmat eam se quaesisse occasionem, quam tandem oblatam deum immortalium beneficio non omiserit. cupere se illi populoque Romano operam navare ita, ut nemo unus externus magis enixe adiuverit rem Romanam. id se, etiamsi iam pridem vellet, minus praestare in Hispania, aliena atque ignota terra, potuisse: in qua autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facile praestaturum. si quidem eundem Scipionem ducem in Africam Romani mittant, satis sperare perbrevis aevi Carthaginem esse. laetus eum Scipio vidit audivitque, cum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, et ipse iuvenis specimen animi prae se ferret. fide data acceptaque profectus retro Tarraconem est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine causa traiecisse in continentem videretur, populatus proximos agros Gades rediit.

XXXVI. Magoni desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indebilis animos eius sustulerant, paranti traicere in Africam nuntiatum ab Carthagine est, iubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam traiceret, conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset iuventute coniungeret se Hannibali, neu senescere bellum maximo impetu, maiore fortuna coeptum sineret. ad eam rem et a Carthagine pecunia Magoni advecta est, et ipse quantam potuit a Gaditanis exigit, non aerario modo eorum sed etiam templis spoliatis, et privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. cum praeterveheretur Hispaniae oram, haud procul Carthagine nova expositis in terram militibus proximos depopulatur agros, inde ad urbem classem appulit. ibi cum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad

partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit, nec praesidio satis valido urbem teneri ratus, et aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. ceterum nuntii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque fugam et hostium adventum attulerant, et visa interdiu classis erat, nec sine causa electam ante urbem stationem apparebat. itaque instructi armatique intra portam ad stagnum ac mare versam continebantur. ubi effusi hostes, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu maiore quam vi subierunt, patefacta repente porta Romani cum clamore erumpunt, turbatosque hostes et ad primum incursum coniectumque telorum aversos usque ad litus cum multa caede persequuntur; nec, nisi naves litori appulsae trepidos accepissent, superfuisset fugae aut pugnae quisquam. in ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, trahunt scalas, orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset, praecidunt. multique adnantes navibus, incerto prae tenebris, quid aut peterent aut vitarent, foede interierunt. postero die cum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingenti homines caesi inter murum litusque et ad duo milia armorum inventa.

XXXVII. Mago cum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbios — haud procul a Gadibus is locus abest — classe appulsa, mittendis legatis querendoque, quod portae sibi socio atque amico clausae forent, purgantibus iis multitudinis concursu factum infestae ob direpta quaedam ab conscendentibus naves militibus, ad colloquium sufetes eorum, qui summus Poenis est magistratus, cum quaestore elicuit, laceratosque verberibus cruci adfigi iussit; inde navibus ad Pityusam insulam centum milia ferme a continenti — Poeni tum eam incolebant — traiecit. itaque *classis bona cum pace* accepta est, nec commeatus modo benigne praebiti, sed in supplementum classi iuventus armaque data. quorum fiducia Poenus in Baliares insulas — quinquaginta inde milia absunt — tramisit. duae sunt Baliares insulae: maior altera atque opulentior armis virisque et portum habet, ubi commode hibernaret-

rum se — et iam extremum autumni erat — credebat. ceterum haud secus, quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est. fundis ut nunc plurimum, ita tum solo eo telo utebantur, nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte quantum inter alios omnes Baliares excellunt. itaque tanta vis lapidum creberrimae grandinis modo in propinquantem iam terrae classem effusa est, ut intrare portum non ausi averterent in altum naves. in minorem inde Baliarium insulam traiecerunt, fertilem agro, viris armis haud aeque validam. itaque egressi navibus super portum loco munito locant castra; ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus milibus auxiliarium inde conscriptis missisque Carthaginem, ad hibernandum naves subduxerunt. post Magonis ab Oceani ora discessum Gaditani Romanis deduntur.

XXXVIII. Haec in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. ipse L. Lentulo et L. Manlio Acidino propraetoribus provincia tradita decem navibus Romam rediit, et senatu extra urbem dato in aede Bellonae, quas res in Hispania gessisset, disseruit, quotiens signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in dicionem populi Romani redegisset; adversus quattuor se imperatores, quattuor victores exercitus in Hispaniam isse, neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse. ob has res gestas magis temptata est triumphi spes quam petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. senatu misso urbem est ingressus, argentique prae se in aerarium tulit quattuordecim milia pondo trecenta quadraginta duo et signati argenti magnum numerum. comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo, centuriaeque omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. ceterum comitia maiore quam ulla per id bellum celebrata frequentia proditum memoriae est: convenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectandi causa P. Scipionis; concurrebantque et domum frequenter et in Capitolium ad immolantem eum,

m centum bobus votis in Hispania Iovi sacrific ret;
ondebantque animis, sicut C. Lutatius superius be fum
nicum finisset, ita id quod instaret P. Cornelium fi itu-
m, atque uti Hispania omni Poenos expulisset, sic alia
lsurum esse; Africamque ei, perinde ac debellatu in
lia foret, provinciam destinabant. praetoria inde c mi-
habita. creati duo qui tum aediles plebis erant, Sp.
cretius Cn. Octavius, et ex privatis Cn. Servilius ae-
et L. Aemilius Papus.

Quarto decimo anno Punici belli P. Cornelius Sc pio
). Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nomin tae
sulibus provinciae sunt, Sicilia Scipioni extra sor m,
cedente collega, quia sacrorum cura pontificem m xi-
m in Italia retinebat, Bruttii Crasso. tum praeto ae
vinciae in sortem coniectae. urbana Cn. Servilio b-
it, Ariminum — ita Galliam appellabant — Sp. Luc e-
, Sicilia L. Aemilio, Cn. Octavio Sardinia.

XXXIX. Senatus in Capitolio habitus. ibi refere te
Scipione senatus consultum factum est, ut quos lu os
ter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea e-
mia quam ipse in aerarium detulisset faceret. tum a-
ntinorum legatos in senatum introduxit. ex eis maxim is
tu: „etsi nihil ultra malorum est, patres conscri i,
iam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis pra e-
remus, tamen ea vestra merita imperatorumque vestr o-
m erga nos fuerunt, ut nos cladium nostrarum n n
eniteat. bellum propter nos suscepistis, suscept n
artum decimum annum tam pertinaciter geritis, t
epe ad ultimum discrimen et ipsi veneritis et popu n
rthaginiensem adduxeritis. cum in Italia tam atrox be -
n et Hannibalem hostem haberetis, consulem cum exe .
u in Hispaniam velut ad colligendas reliquias naufrag i
stri misistis. P. et Cn. Cornelii ex quo in provincia
ierunt, nullo tempore destiterunt quae nobis secund
aeque adversa hostibus nostris essent facere. ia
nium primum oppidum nobis restituerunt, per omne
paniam cives nostros venum datos, dimissis qui co
rerent, ex servitute in libertatem restituerunt. cum ia

prope esset, ut optabilem ex miserrima fortuna haberemus, P. et Cn. Cornelii imperatores vestri luctuosius nobis quoque quam vobis perierunt. tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum perniciem et alterum excidium patriae videremus, nec ad perniciem nostram Carthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse; ab Turdulis nos veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii causa nobis fuerunt, exstingui posse: cum ex insperato repente misistis nobis P. hunc Scipionem, quem fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia consulem declaratum videmus ac vidisse nos civibus nostris renuntiaturi sumus, spem omnem salutemque nostram; qui cum plurimas hostium vestrorum urbes in Hispania cepisset, ubique ex captorum numero excretos Saguntinos in patriam remisit; postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello adflixit, ut non modo nobis sed — absit verbo invidia —, ne posteris quidem timenda nostris esset. deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal: vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non tam fructu iucundius est quam ultione. ob haec, quibus maiora nec sperare nec optare ab dis immortalibus poteramus, gratias actum ad vos decem legatos Saguntinus senatus populusque misit; simul gratulatum, quod ita res hos annos in Hispania atque Italia gessistis, uti Hispaniam non Hibero amne tenus armis, sed qua terrarum ultimas finit Oceanus, domitam habeatis, Italiae, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Poeno. Iovi optimo maximo, praesidi Capitolinae arcis, non grates tantum ob haec agere iussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriae ergo ferre: id uti permittatis quaesumus, utique, si vobis ita videtur, quae nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis." senatus legatis Saguntinis respondit et dirutum et restitutum Saguntum fidei socialis utrimque servatae documentum omnibus gentibus fore. suos imperator

recte et ordine et ex voluntate senatus fe guntum restituerint civesque Saguntino rint; quaeque alia eis benigne fecerint voluisse fieri. donum permittere ut in C locus inde lautiaque legatis praeberi i dari ne minus dena milia aeris. legatior *in senatum introductae* auditaeque. et tinis, ut, quatenus tuto possent, Italia duces dati litteraeque per oppida miss miter acciperent.

Tum de re publica, de exercitibus vinciis relatum. XL. cum Africam extra sortem P. Scipioni destinari ho et ipse nulla iam modica gloria conte dum modo bellum sed ad finiendum declaratum esse, neque aliter id fieri in Africam exercitum transportaret, populum aperte ferret, si senatus ad lium haudquaquam primoribus patru teri per metum aut ambitionem muss ximus rogatus sententiam: „scio n patres conscripti, rem actam hodier habiturum orationem qui tamquam d provincia sententiam dixerit. ego ignoro, quem ad modum certa iam sulis viri fortis ac strenui sit, qua in hunc annum provinciam esse ne de, si est, consulem peccare arbitre simulando se referre senatum ludil rem modo, qui de quo consulitur tiam. atque ego certum habeo d festinatione in Africam traiciendi dam opinionem esse: unius, insit tionis, quam metum pigritiamque sane appellent, dum ne paenitea siora primo aspectu consilia sen liora; alterius, obtrectationis a crescentem in dies gloriam Fo—

suspicione si me neque vita acta et mores mei neque dictatura cum quinque consulatibus tantumque gloriae belli domique partae vindicat, ut propius fastidium eius sim quam desiderium, aetas saltem liberet. quae enim mihi aemulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo aequalis sit? me dictatorem cum vigerem adhuc viribus et in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu aut apud populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando numquam ante auditum erat, imperium mecum aequaretur — rebus quam verbis adsequi malui, ut qui aliorum iudicio mihi comparatus erat, sua mox confessione me sibi praeferret —: nedum ego perfunctus honoribus certamina mihi atque aemulationem cum adolescente florentissimo proponam: videlicet ut mihi iam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum ea gloria, quae parta est, vivendum atque moriendum est. vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.

XLI. illud te mihi ignoscere, P. Corneli, aequum erit, si, cum in me ipso numquam pluris famam hominum quam rem publicam fecerim, ne tuam quidem gloriam pluris faciam: quamquam, si aut bellum nullum in Italia aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriae quaereretur, qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriae tuae isse ereptum videri posset. cum vero Hannibal hostis incolumi exercitu quartum decimum annum Italiam obsideat, paenitebit te, P. Corneli, gloriae tuae, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu consul Italia expuleris, et sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te huius fuerit? nisi aut Hamilcar Hannibali dux est praeferundus, aut illud bellum huic, aut victoria illa maior clariorque quam haec — modo contingat ut te consule vincamus — futura est. a Drepanis atque Eryci detraxisse Hamilcarem quam Italia expulisse Poenos atque Hannibalem malis? ne tu quidem, etsi magis paratam quam speratam gloriam amplecteris, Hispa-

nia potius quam Italia bello liberata gloriatus fueris. nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse videatur quam contempsisse qui aliud bellum maluerit. quin igitur ad hoc accingeris, nec per istos circumitus, ut, cum in Africam traieceris, secuturum te illuc Hannibalem speres, potius quam recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis? egregiam istam palmam belli Punici patrati petis: — hoc et natura prius est, tua cum defenderis, aliena ire oppugnatum: pax ante in Italia quam bellum in Africa sit, et nobis prius decedat timor quam ultro aliis inferatur. si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest, Hannibale hic victo illic Carthaginem expugna si altera utra victoria novis consulibus relinquenda est, prior cum maior clariorque, tum causa etiam insequentis fuerit. nam nunc quidem, praeterquam quod et in Italia et in Africa duos diversos exercitus alere aerarium non potest; praeterquam quod, unde classes tueamur, unde commeatibus sufficiamus praebendis, nihil reliqui est; quid? periculi tandem quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret: quid? si — quod omnes dei omen avertant et dicere etiam reformidat animus, sed quae acciderunt accidere possunt — et victor Hannibal ire ad urbem perget, tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium a Capua, arcessemus? quid quod in Africa quoque Mars communis belli erit? domus tibi tua, pater patruusque intra triginta dies cum exercitibus caesi documento sint, ubi per aliquot annos maximis rebus terra marique gerendis amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani vestraeque familiae fecerunt. dies me deficiat, si reges imperatoresque temere in hostium terram transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suorum enumerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore aeque impigro ac nobili iuvene magna classe in Siciliam tramissa, una pugna navali florentem rem publicam suam in perpetuum adflixerunt: — XLII. externa et nimis antiqua repeto: Africa eadem ista et M. Atilius, insigne utriusque fortunae

cumento sint. ne tibi, P. Co
conspexeris, ludus et iocus
buntur! quid enim simile?
Italiae. Galliaeque vectus Em
classem appulisti; expositos
ad socios et amicos populi R
ab Tarracone deinde iter pe
Hiberum exercitus patris pa
peratores ferociores et calami
quidem ille L. Marcius, et n
lectus, ceterum si nobilitas a
claris imperatoribus qualibet
per summum otium Carthago
ercituum socios defendente;
nullo tamen modo Africo bello
tus ullus classi nostrae apert
civitas socia, non rex amicus,
cus non procedendi, quacumq
omnia atque infesta. an Sy
satis sit semel creditum: non
et fraus fidem in parvis sibi
pretium sit, cum mercede mag
trem patruumque tuum armis
fraude circumvenerunt; nec t
drubale, hostium ducibus, qu
donio, in fidem acceptis, pericu
potes, defectionem militum tuor
et Masinissa se quam Carthagin
Africa esse, Carthaginienses
nunc illos aemulatio inter se et
acuunt, quia procul externus m
arma et exercitum alienigenam;
guendum incendium concurrent
ginienses Hispaniam defendere
templa deum, aras et focos d
proelium pavida prosequetur
cursabunt. quid porro, si sat
consensu Africae, fide socioru

ım tuo exercitusque tui praesidio nudatam Italiam vident, ultro ipsi novum exercitum in Italiam aut ex Africa iserint, aut Magonem, quem a Baliaribus classe transissa iam praeter oram Ligurum Alpinorum vectari conat, Hannibali se coniungere iusserint? nempe in eodem rrore erimus, in quo nuper fuimus, cum Hasdrubal in aliam transcendit; quem tu, qui non solum Carthaginem ed omnem Africam exercitu tuo es clausurus, e manibus ıis in Italiam emisisti. victum a te dices: eo quidem minus vellem, et id tua non rei publicae solum causa, iter atum victo in Italiam esse. patere nos omnia, quae propera tibi ac populi Romani imperio evenere, tuo consilio dsignare, adversa casibus incertis belli et fortunae delere —: quo melior fortiorque es, eo magis talem praeidem sibi patria atque universa Italia retinet. non potes e ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput tque arcem huius belli esse, quippe qui prae te feras am tibi causam traiciendi in Africam esse, ut Hannibaım eo trahas: sive hic igitur sive illic, cum Hannibale est bi futura res. utrum tandem ergo firmior eris in Africa olus, an hic tuo collegaeque tui exercitu coniuncto? ne laudius quidem et Livius consules tam recenti exemplo, uantum id intersit, documento sunt? quid? Hannibalem trum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra iam u poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? ıod istud consilium est ibi malle decernere, ubi tuae nidio minores copiae sint, hostium multo maiores, am ubi duobus exercitibus adversus unum tot proeliis am diuturna et gravi militia fessum pugnandum sit? m compar consilium tuum parentis tui consilio sit, ıta. ille consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provinrediit: tu, cum Hannibal in Italia sit, relinquere Itaparas, non quia rei publicae id utile, sed quia tibi lum et gloriosum censes esse, sicut cum provincia et citu relicto sine lege, sine senatus consulto duabus ous populi Romani impera--- fortunam publicam et

maiestatem imperii, quae tum i
tur, commisisti. ego P. Corneli
non sibi ipsi privatim creatum c
citusque ad custodiam urbis at
non quos regio more per superbi
rum velint, traiciant".

XLIII. Cum oratione ad temp
auctoritate et inveteratae prudent
tem senatus et seniores maxime m
silium senis quam animum adolesc
rent, Scipio ita locutus fertur: „et i
pio orationis, patres conscripti, comn
sua posse obtrectationem suspectam
non tam ipse ausim tantum virum i
suspicio — vitio orationis an rei —
sic enim honores suos et famam
est- verbis ad exstinguendum invidiae
tulit ab infimo quoque periculum sit,
mihi et non ab eo, qui, quia super cete
tur, que niti non dissimulo, me sibi aequari
se perfunctumque et me infra aetatem
suit, tamquam non longius, quam quant
spatium est, cupiditas gloriae extend
pars eius in memoriam ac posteritatem p
mo cuique id accidere animo certum h
cum praesentibus modo sed cum omnis
comparet. equidem haud dissimulo me
laudes non adsequi solum velle, sed —
dixerim — si possim etiam exsuperare. i
me nec mihi in minoribus natu animi si
quemquam nostri similem evadere civem:
eorum modo, quibus inviderimus, sed re
paene omnis generis humani detrimentum si
ravit, quantum essem periculi aditurus, s
traicerem, ut meam quoque non solum rei
exercitus vicem videretur sollicitus. unde h
cura de me exorta? cum pater patruusque
fecti, cum duo exercitus eorum prope occid

essent, cum amissae Hispaniae, cum quat Poenorum quattuorque duces omnia metu rent, cum quaesitus ad id bellum imper ostenderet praeter me, nemo profiteri aus mihi quattuor et viginti annos nato detul populus Romanus — quid ita tum nemo vim hostium, difficultatem belli, patris patr cladem commemorabat? utrum maior Africa calamitas accepta est, quam tunc ir an maiores nunc sunt exercitus in Africa melioresque, quam tunc in Hispania fue mea tunc maturior bello gerendo fuit, an cum Carthaginiensi hoste in Hispania bellum geri aptius est? facile est, post f quattuor exercitus Punicos, post tot urb metu subactas in dicionem, post perdom ad Oceanum, tot regulos, tot saevas gente totam Hispaniam ita, ut vestigium belli sit, elevare meas res gestas, tam hercule ex Africa redierim, ea ipsa elevare, qua mei causa, ut terribilia eadem videantur tur. negat aditum esse in Africam, n portus: M. Atilium captum in Africa eo quam M. Atilius primo accessu ad Af neque recordatur illi ipsi tam infelici in tamen portus Africae, et res egregias sisse, et quantum ad Carthaginienses victum ad ultimum permansisse. nihi exemplo terrueris. si hoc bello, non p non annis ante quinquaginta ista cla qui ego minus in Africam Regulo capto occisis in Hispaniam traicerem? nec fe Lacedaemonium Carthagini quam me rem natum esse; cresceretque mihi quod possit in hominis unius virtut esse. at etiam Athenienses audiendi s liam omisso domi bello transgressi — iam Graecas fabulas enarrare vacat,

tius Syracusanum reg
ureretur, transgressum
eo bellum, unde vener
metum inferre hosti et a
crimen adducere quale
plis admonere opus est
lere fines an tuos uri
inferenti periculum quan
tarum rerum est terror
pinquo ingressus fines
fore ut tot in Italia pop
runt post Cannensem cl
Africa Carthaginiensibu
sociis, gravibus ac sup
deserti ab sociis viribus
Carthaginiensi nihil civ
milites habent, Afros N
dae ingenia. hic modo
me audietis et ardere
Hannibalem et obsideri
tiores ex Africa exspe
accipiebatis. has mihi
mani, di foederis ab hos
nissa reges; quorum et
a perfidia sim. multa
parent, bellum aperiet.
fortunae praebenti se et
habebo, Q. Fabi, pare
illum ego potius trahar
terra cogam pugnare et
riae erit quam semirut
terim, dum traicio, dum
castra ad Carthaginem
menti capiat, quod tu,
Italia Hannibal, potuist
liosum sit concusso iam
posse P. Licinium con
stare; qui, ne a sacris

sortem tam longinquae prov
nihilo maturius hoc quo eg
bellum, tamen ad dignitater
apud reges gentesque exterr
dendum modo Italiam sed
arma videri nobis animum
que, quod Hannibal ausus s
rum audere, et priore Puni
certaretur, totiens Africam
classibus oppugnatam, nun
cam pacatam esse. requie
Italia, uratur evasteturque
mana potius Carthaginis p
rum vallum hostium ex moe
sit reliqui belli sedes, illuc
rum, defectio sociorum, c
per quattuordecim annos
rem publicam pertinent et
cias, de quibus agitur, di
nec ad vos pertinens sit,
meas res gestas in Hispa
riam eius eludere et me
trum faciam, patres consc
certe et temperando ling
et vixi et gessi res, ut
sponte conceptam anim
sem".

XLV. Minus aequi
vulgatum erat, si apud
vincia Africa sibi decer
turum. itaque Q. Fulvi
stulavit a consule, ut pa
patribus, ut de provir
esset quod censuissent
pio respondisset, se
tum Fulvius: „non eg
rusve esses, quaesivi,
te magis quam cons

quam volueris extemplo decernamus, paratam rogatione
habeas. itaque a vobis, tribuni plebis, postulo" inqui
„ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam
sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul,
auxilio sitis". inde altercatio orta, cum consul negaret
aequum esse tribunos intercedere, quo minus suo quis-
que loco rogatus sententiam diceret. tribuni ita decreve-
runt: „si consul senatui de provinciis permittit, stari eo,
quod senatus censuerit fieri, placet, nec de ea re ferri ad
populum patiemur: si non permittit, qui de ea re senten-
tiam recusabit dicere, auxilio erimus". consul diem ad
colloquendum cum collega petit. postero die permissum
senatui est. provinciae ita decretae: alteri consuli Sici-
lia et triginta rostratae naves, quas C. Servilius superiore
anno habuisset; permissumque, ut in Africam, si id e re
publica esse censeret, traiceret; alteri Bruttii et bellum
cum Hannibale cum eo exercitu, quem L. Veturius au
Q. Caecilius. hi et sortirentur inter se compararentve, ut
in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, re
gereret, imperiumque in annum prorogaretur, cui ea pr
vincia evenisset. et ceteris praeter consules praetoresq
qui exercitibus provinciisque praefuturi erant, prorog
imperia. Q. Caecilio sorti evenit, ut cum consule in B
tiis adversus Hannibalem bellum gereret.

Ludi deinde Scipionis magna frequentia et f
spectantium celebrati. legati Delphos ad donum ex
Hasdrubalis portandum missi M. Pomponius M
Q. Catius. tulerunt coronam auream ducentum
simulacra spoliorum ex mille pondo argenti fa

Scipio cum ut dilectum haberet ne
neque magnopere tetendisset, ut volun
milites liceret tenuit, et quia impensae
blicae futuram classem, ut, quae ab
novas fabricandas naves, acciperet. Etrus
puli pro suis quisque facultatibus co
polliciti: Caerites frumentum sociis na
tumque omnis generis, Populonienses fer
nienses lintea in vela, Volaterrani inte

umentum, Arretini tria milia scutorum, galeas totidem, ila gaesa hastas longas, milium quinquaginta summam ari cuiusque generis numero expleturos, secures rutra alces alveolos molas, quantum in quadraginta longas na- es opus esset, tritici centum et viginti milia modium, et n viaticum decurionibus remigibusque collaturos; Peru- ini Clusini Rusellani abietes in fabricandas naves et fru- nenti magnum numerum. abiete ex publicis silvis est sus. Umbriae populi et praeter hos Nursini et Reatini et Amiternini Sabinusque omnis ager milites polliciti. Marsi Peligni Marrucinique multi voluntarii nomina in classem lederunt. Camertes cum aequo foedere cum Romanis es- ent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. riginta navium carinae, viginti quinqueremes decem qua- lriremes, cum essent positae, ipse ita instituit operi, ut die quadragesimo quinto quam ex silvis detracta materia erat naves instructae armataeque in aquam deductae sint XLVI. profectus in Siciliam est triginta navibus longis voluntariorum septem ferme milibus in naves impositis et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. ex iis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consu habuerat: Metello, ut quibus praefuisset *legionibus*, ii *praeesset*, facilius cum adsuetis imperio rem gesturum ra tus, permisit. et praetores diversi in provincias profect et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regioner a fossa Graeca ad mare versam vendere quaestores iuss indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisse uti is publicus populi Romani esset. indici praemiur constitutum, quantae pecuniae ager indicatus esset, par decima. et Cn. Servilio praetori urb. negotium datum, u Campani cives, ubi cuique ex senatus consulto licer habitare, ibi habitarent, animadverteretque in eos, qu alibi habitarent.

Eadem aestate Mago Hamilcaris filius ex minore Ba liarium insula, ubi hibernarat, iuventute lecta in classe mposita, in Italiam triginta ferme rostratis navibus nultis onerariis duodecim milia peditum duo ferme eq ... Genuamque nullis praesidii...

tutantibus re entino ad
Alpinorum, si quos ibi
pulit. Ingauni — Ligu
pestate gerebant cum E
Savone, oppido Alpino
navibus in statione ad
ginem missis ad tueuda
Scipionem traiecturum,
rum gratiam malebat,
pugnare. et crescebat
nis eius Gallis undique c
Sp. Lucretii, ne frustr
biennio ante forent laet
tantum mutato, oreretu
bus. itaque et M. Livium
exercitum admovere Ar
praetori negotium datu
urbanas legiones, impe
iuberet. M. Valerius
duxit.

Eisdem diebus na
ginta circa Sardiniam
praeerat, captae sunt.
Hannibalem commeatu
Etruscam Ligurumque n
portantes tradit. in Bru
bile gestum. pestilentia
Poenosque, nisi quod P
etiam fames adfecit. p
aestatem Hannibal egit,
que cum ingenti rerum
que litteris insculpto.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXIX.

EPITOME. Ex Sicilia C. Laelius in Africam a Scipione missus ingentem praedam reportavit, et mandata Masinissae Scipioni exposuit conquerentis, quod nondum exercitum in Africam traiecisset. bellum in Hispania finitum victore Romano, quod Indebilis excitaverat; ipse in acie occisus, Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus. Magoni, qui in Gallia et Liguribus erat, ex Africa militum ampla manus missa et pecuniae, quibus auxilia conduceret, praeceptumque, ut se Hannibali iungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios traiecit, et Locros pulso Punico praesidio fugatoque Hannibale recepit. pax cum Philippo facta est. Idaea mater deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiae, carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idaea deportata Romam esset. tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiae. lapis erat quem matrem deum incolae dicebant. excepit P. Scipio Nasica, Cn. filius eius qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu iudicatus, adolescens nondum quaestorius, quoniam ita responsum iubebat, ut numen id ab optimo viro exciperetur consecrareturque. Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinae abstulerat, et liberos eorum ac coniuges stupraverat. Pleminius in catenis Romam perductus in carcere mortuus est. cum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tamquam ibi luxuriaretur, missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam traiecit senatus permissu. Syphax accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis, amicitiam quam cum Scipione iunxerat renuntiavit. Masinissa rex Maesuliorum, dum pro Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala de regno exciderat. quo per bellum saepe repetito, aliquot proeliis a Syphace rege Numidarum victus in totum privatus est; et cum ducentis equitibus exsul Scipioni se iunxit, et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu occidit. Scipio adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope cum centum milibus armatorum venerant, ab obsidione Uticae depulsus hiberna communivit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere adversus Hannibalem pugnavit.

milia. inter censores M. Livium et Claudium Neronem
lis discordia fuit: nam et Claudius Livio collegae eq
emit, quod a populo damnatus actusque in exsilium fu
Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset e
non bona fide secum in gratiam redisset. idem omnes t
extra unam aerarias reliquit, quod et innocentem se condemn
sent et postea consulem censoremque fecissent.

I. Scipio postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque. ex iis trecentos iuvenes, florentes aetate et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum neque centuriati neque armati servarentur. tum ex totius Siciliae iuniorum numero principes genere et fortuna trecentos equites, qui secum in Africam traicerent, legit, diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. gravis ea militia procul domo terra marique multos labores magna pericula adlatura videbatur; neque ipsos modo sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. ubi dies quae dicta erat advenit, arma equosque ostenderunt. tum Scipio renuntiari sibi dixit, quosdam equites Siculorum tamquam gravem et duram horrere eam militiam. si qui ita animati essent, malle eos iam tum fateri, quam postmodo querentes segnes atque inutiles milites rei publicae esse. expromerent quid sentirent; cum bona venia se auditurum. ubi ex iis unus ausus est dicere se prorsus, si sibi utrum velit liberum esset, nolle militare: tum Scipio ei „quoniam igitur, adolescens, quid sentires non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera instrumenta militiae tradas, et tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque". laeto condicionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare et vicarium accipere. ita trecentis Siculis Romani equites substituti sine publica impensa. docendorum curam Siculi habuerunt, quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque proeliis rem publicam adiuvisse. Legiones inde cum in-

spiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit, maxime qui sub duce Marcello militaverant; quos cum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum: nihil enim parvum sed Carthaginis iam excidia agitabat animo. inde exercitum per oppida dispertit; frumentum Siculorum civitatibus imperat, ex Italia advecto parcit; veteres naves reficit, et cum iis C. Laelium in Africam praedatum mittit; novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factae erant, ut in sicco hibernarent.

Praeparatis omnibus ad bellum, Syracusas nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas venit. Graeci res a quibusdam Italici generis, eadem vi qua per bellum ceperant retinentibus, concessas sibi ab senatu repetebant. omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto partim iudiciis etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis suas res Syracusanis restituit. non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliae populis grata fuit, eoque enixius ad bellum adiuverunt.

Eadem aestate in Hispania coortum ingens bellum conciente Indebili, nulla alia de causa quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. eum superesse unum ducem Romanis ceteris ab Hannibale interfectis rebatur: eo nec in Hispania caesis Scipionibus alium quem mitterent habuisse, et postquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Hannibalem eum arcessitum. praeterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum: trepida omnia ut inconditam turbam tironum esse. numquam talem occasionem liberandae Hispaniae fore. servitum ad eam diem aut Carthaginiensibus aut Romanis, nec in vicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. pulsos ab Romanis Carthaginienses: ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse, ut ab omni imperio externo soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque. haec aliaque dicendo non populares modo sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat et alios

finitimos sibi atque illis populos. itaque intra paucos dies triginta milia peditum quattuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt. Romani quoque imperatores L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne glisceret primo neglegendo bellum, iunctis et ipsi exercitibus per agrum Ausetanum, hostico tamquam pacato clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. trium milium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. primo per legatos nequiquam temptatum, ut discederetur ab armis. dein, cum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu equestre proelium fuit haud sane memorando in partem ullam eventu. sole oriente postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere. medii Ausetani erant, cornua dextrum Ilergetes, laevum ignobiles tenebant Hispani populi; inter cornua et mediam aciem intervalla patentia satis late fecerunt, qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent. et Romani more suo exercitum cum struxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter legiones et ipsi patentes equiti relinquerent vias. ceterum Lentulus ei parti usum equitis fore ratus, quae prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hostium acie vias permittere equos iubeat. ipse coepta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus dum cedenti duodecimae legioni, quae in laevo cornu adversus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit, postquam aequata ibi pugna est, ad L. Manlium inter prima signa hortantem, ac subsidia quibus res postulabat locis inducentem venit; indicat tuta ab laevo cornu esse: iam missum esse ab se Cornelium Servium procella equestri hostes circumfusurum. vix haec dicta dederat, cum Romani equites in medios invecti hostes simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos clauserunt. itaque omissa pugna equestri ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores ut

turbatos hostium ordines et trepidationem pavoremque et fluctuantia viderunt signa, hortantur orant milites, ut instent perculsis, neu restitui aciem patiantur. non sustinuissent tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indebilis cum equitibus ad pedes degressis ante prima signa peditum se obiecisset. ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. tandem postquam ii, qui circa regem seminecem restantem, deinde pilo terrae adfixum pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim coepta plures caesi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, et quia perculsis acriter institerunt Romani. nec ante abscessum est quam castris quoque exuerunt hostem. tredecim milia Hispanorum caesa eo die, mille octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paulo amplius ducenti, maxime in laevo cornu, ceciderunt. pulsi castris Hispani aut qui ex proelio effugerant sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt. III. tum a Mandonio evocati in concilium conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faciendam censuere. quibus culpam in auctorem belli Indebilem ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma et dedentibus sese responsum est in deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos: si minus, exercitum se in agrum Ilergetum Ausetanorumque et deinceps aliorum populorum ducturos. haec dicta legatis renuntiataque in concilium. ibi Mandonius ceterique principes comprehensi et traditi ad supplicium. Hispaniae populis reddita pax: stipendium eius anni duplex et frumentum sex mensum imperatum sagaque et togae exercitui; et obsides ab triginta ferme populis accepti.

Ita Hispaniae rebellantis tumultu haud magno motu intra paucos dies concito et compresso in Africam omnis terror versus. C. Laelius nocte ad Hipponem regium cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. omnibus pacis modo incuriose agentibus magna clades illata, nuntiique trepidi

Carthaginem terrore i
nam Scipionemque im
Siciliam transgressum
dissent, nec quanta m
omnia in maius metu
terror pavorque dein
fortunam mutasse, ut
nia Romana habuisse
exercitibus omnes Ital
deditionem accepissen
nes et obsidionem Ca
pari ad patienda ea ro
manam plebem, illis I
rem semper frequent
subolescentem: suam
in agris esse; merced
omnem auram spei n
phacem post colloqui
nissam aperta defecti
quam spei nihil aux
movere tumultus qui
bali; et Hannibalem ip
IV. in haec deflenda
rursus terror instans
modo obviam praese
ptim in urbe agrisqu
cenda Afrorum auxili
vehere, tela arma pa
Hipponem adversus F
bus nuntius tandem
piasque, quantae ad i
vectas; summae bell
respiratum, mittique
regulos firmandae so
quoque missi, qui d
ut in Siciliam aut in
imperatores in Italia
rent; ad Magonem n

ongae naves, sex milia peditum, octingenti equites et septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret coniungeretque se Hannibali. haec Carthagine parabant agitabantque. ad Laelium praedas ingentes ex agro inermi ac nudo praesidiis agentem Masinissa, fama Romanae classis excitus, cum equitibus paucis venit. is segniter rem agi ab Scipione questus, quod tum non exercitum iam in Africam traiecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem certum habere, si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. hortaretur et stimularet Scipionem, ne cessaret: se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis adfuturum peditum equitumque. nec ipsi Laelio morandum in Africa esse: classem credere profectam a Carthagine, cum qua absente Scipione non satis tutum esse contrahi certamen. V. ab hoc sermone dimisso Masinissa, Laelius postero die naves praeda onustas ab Hippone solvit, revectusque in Siciliam mandata Masinissae Scipioni exposuit.

Eisdem ferme diebus naves, quae ab Carthagine ad Magonem missae erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. in iis locis tum forte Mago tenebat classem; qui legatorum auditis verbis iubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum et Ligurum — namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat — concilium habuit: et missum se ad eos vindicandos in libertatem ait, et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo praesidia: sed quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse. satis scire Sp. Lucretium se cum M. Livio iuncturum. multa milia armanda esse, ut duobus ducibus duobus exercitibus Romanis resistatur. Galli summam ad id suam voluntatem esse dicere: sed cum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat auxiliis adiutum ab sese Poenum extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum in-

cursuros: ea ab Gallis de
vari posset. Liguribus, qu
rum castra Romana sint, li
iuventutem et capessere
Ligures haud abnuere, t
petere ad dilectus habend
dimissis clam per agros ec
meatus quoque omnis ge
populis mittebantur. M.
Etruria in Galliam traduci
Mago ex Liguribus propit
parat, si Poenus sub angul
et ipse in eadem regione ci
futurus.

VI. Post reditum ex A
mulato Masinissae adhortat
ex hostium terra cernentibu
ad traiciendum quam prin
cogitatio Locros urbem rec
Italiae desciverat et ipsa ad
dae eius rei ex minima re a
iusto bello in Bruttiis gereb
dis facto et Bruttiis non s
suopte ingenio congruentib
Romani quoque iam contag
quantum per duces licebat,
facere. ab iis egressi quid
venti Regiumque abstracti f
mero fabri quidam fuere, a
opus in arce Locrorum face
principibus, qui pulsi ab a
buli Locros tradiderat, Re
tera percunctantibus — ut i
domi agerentur exposuisse
ac remissi forent, arcem se
fidemque sibi rerum omni
itaque ut qui simul desid
cupiditate inimicos ulciscer

plo iis remissisque, cum ordinem agendae rei composuissent signaque, quae procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent, tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi, iussique ab Regio tria milia militum Locros ducere; et Q. Pleminio propraetori scriptum, ut rei agendae adesset. profecti ab Regio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis; qui parati intentique et ipsi scalas ad id ipsum factas cum demisissent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oreretur, in vigiles Poenorum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. quorum gemitus primo morientium exauditus; dein subita consternatio ex somno et tumultus, cum causa ignoraretur; postremo certior res aliis excitantibus alios. iamque ad arma pro se quisque vocabat: hostes in arce esse et caedi vigiles; oppressique forent Romani nequaquam numero pares, ni clamor ab iis qui extra arcem erant sublatus incertum, unde accidisset, omnia vana augente nocturno tumultu, fecisset. itaque velut plena iam hostium arce territi Poeni omisso certamine in alteram arcem — duae sunt haud multum inter se distantes — confugiunt. oppidani urbem habebant victoribus praemium in medio positam. ex arcibus duabus proeliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico praesidio praeerat; arcessentes ex propinquis locis subsidia copias augebant. ipse postremo veniebat Hannibal: nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Poenorum, ad Romanos inclinasset.

VII. Scipioni ut nuntiatum est in maiore discrimine Locris rem verti ipsumque Hannibalem adventare, ne praesidium etiam periclitaretur haud facili inde receptu, et ipse a Messana L. Scipione fratre in praesidio ibi relicto, cum primum aestu fretum inclinatum est, naves mari secundo misit. Hannibal a Buloto amni — haud procul

is ab urbe Locris abest, nuntio praemisso ac
prima summa vi proelium cum Romanis
consererent, dum ipse aversis omnibus in eum
ab tergo urbem incautam adgrederetur, ubi luce
invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere,
locum artum impediturus, voluit, neque scalas,
scanderet muros, attulerat. sarcinis in acervum con-
cum haud procul muris ad terrorem hostium aciem o-
disset, cum equitibus Numidis circumequitat urbem,
scalae quaeque alia ad oppugnandum opus erant par-
tur, ad visendum qua maxime parte adgrederetur. P-
gressus ad murum, scorpione icto qui proximus eum fo-
steterat, territus inde tam periculoso casu receptui cane-
cum iussisset, castra procul ab ictu teli communit. clas-
sis Romana a Messana Locros aliquot horis die superante
accessit; expositi omnes e navibus et ante occasum solis
urbem ingressi sunt. postero die coepta ex arce a Poenis
pugna, et Hannibal paratis iam scalis aliisque omnibus ad op-
pugnationem subibat muros, cum repente in eum patefacta porta
erumpunt Romani nihil minus quam tale quicquam timentem;
ducentos improvidos cum invasis-
sent, occidunt; ceteros Hannibal, ut consulem adesse sen-
sit, in castra recipit, nuntioque misso ad eos qui in arce
erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris
abiit. et qui in arce erant, igni iniecto tectis quae tene-
bant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum
fugae simili cursu ante noctem adsecuti sunt. VIII. Sci-
pio ut et arcem relictam ab hostibus et vacua castra vidit,
vocatos ad contionem Locrenses graviter ob defec-
incusavit; de auctoribus supplicium sumpsit, b-
eorum alterius factionis principibus ob egregi-
adversus Romanos concessit. publice nec d-
pere se quicquam Locrensibus dixit. Rom-
legatos; quam senatus aequum censuisset,
habituros. illud satis scire, etsi male de
meriti essent, in meliore statu sub iratis
quam sub amicis Carthaginiensibus fueri-
legato praesidioque, quod arcem cepe-

urbem relicto, cum quibus venerat copiis Messanam traiecit.

Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas iniurias non aequo modo animo pati sed prope libenti possent: verum enim vero tantum Pleminius Hamilcarem praesidii praefectum, tantum praesidiarii milites Romani Poenos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis sed vitiis videretur certari. nihil omnium, quae inopi invisas opes potentioris faciunt, praetermissum in oppidanos est ab duce aut a militibus: in corpora ipsorum, in liberos, in coniuges infandae contumeliae editae. nam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit, nec alia modo templa violata, sed Proserpinae etiam intacti omni aetate thesauri, praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias rettulit, spoliati dicebantur. ergo sicut ante regiae naves laceratae naufragiis nihil in terram integri praeter sacram pecuniam deae, quam asportabant, extulerant, tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem obiecit, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit. IX. summae rei Pleminius praeerat: militum pars sub eo, quam ipse ab Regio abduxerat, pars sub tribunis erat. rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus quorum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit; cui cum iussu tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Pleminii milites tribunorumque, ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. victi Pleminii milites cum ad Pleminium, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in iurgiis referentes, accensus ira domo sese proripuit, vocatosque tribunos nudari ac virgas expediri iubet. dum spoliandis iis — repugnabant enim militumque fidem implorabant — tempus teritur, repente milites feroces recenti victoria ex omnibus locis, velut adversus hostes ad

ssam arma conclama
iam virgis cor
ses ab Q
iuerant, t
pati sed
m Pleminio
raesidiarii
superavere
nihil omnium
praetermissi
in corpori
contumeliae
poliatione abl
Proserpinae etia
quam quod a P
sui manubias n
ate regiae naves
ri praeter sacram
extulerant, tum q
ecunia omnibus con
ecit, atque inter se
bie hostili vertit. Il
ilitum pars sub eo,
s sub tribunis erat.
domo Pleminii miles
vius forte Sergio et
iussu tribunorum adem
e et clamor, pugna p
ibunorumque, ut suis q
titudine simul ac tum
s cum ad Pleminium,
on sine vociferatione
probra in eum ipsum
us ira domo sese pro
i ac virgas expediri
abant enim militumque
ilur, repente
s locis, velut

multo impotenti
non maiestatis
impetum lictori
faciunt: tunc ip
stiliter lacerant,
mutilatis relinqu
paucos dies Loc
et tribunorum a
in eiusdem loci
in vincla coniec
Messanam atque
tens irae, negle
suam iniuriam ra
litem posse nisi
tribunos attrahi
pati corpus ullum
vivorum poena i
in Locrensium pr
iniurias ad P. Sci
per libidinem at
ediderat, tunc al
invidiae non sibi

X. Iam comi
consulis litterae
gravi morbo adfe
mali aut gravior e
iam ipse venire a
deretur, se Q. Cae
causa dicturum. e
esse: nam neque
cum Hannibal iam
cesserit in ea castr
tur, nemo omnium
patribus facienda,
ermissa.

Civitatem eo

vento carmine in libris Sibyllinis propter crebrius eo anno de caelo lapidatum inspectis, quandoque hostis alienigena terrae Italiae bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater Idaea a Pessinunte Romam advecta foret. id carmen ab decemviris inventum eo magis patres movit, quod et legati, qui donum Delphos portaverant, referebant, et sacrificantibus ipsis Pythio Apollini laeta fuisse et responsum oraculo editum, maiorem multo victoriam quam cuius ex spoliis dona portarent adesse populo Romano. in eiusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut praesagientem animum de fine belli, quod depoposcisset provinciam Africam. itaque, quo maturius fatis ominibus oraculisque portendentis sese victoriae compotes fierent, id cogitare, quae ratio transportandae Romam deae esset. XI. nullasdum in Asia socias civitates habebat populus Romanus: tamen memores Aesculapium quoque ex Graecia quondam hauddum ullo foedere sociata valetudinis populi causa arcessitum, tunc iam cum Attalo rege propter commune adversus Philippum bellum coeptam amicitiam esse, facturum eum quae posset populi Romani causa, legatos ad eum decernunt M. Valerium Laevinum, qui bis consul fuerat ac res in Graecia gesserat, M. Caecilium Metellum praetorium, Ser. Sulpicium Galbam aedilicium, duos quaestorios, Cn. Tremellium Flaccum et M. Valerium Faltonem. iis quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini Romano esset, decernunt. legati Asiam petentes protinus Delphos cum escendissent, oraculum adierunt consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi eius quam sibi spem populoque Romano portenderet. responsum esse ferunt per Attalum regem compotes eius fore quod peterent: cum Romam deam devexissent, tum curarent, ut eam qui vir optimus Romae esset, hospitio exciperet. Pergamum ad regem venerunt. is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit, sacrumque iis lapidem, quam matrem deum esse incolae dicebant, tradidit ac deportare Romam iussit. praemissus ab legatis

M. Valerius Falto nuntiavit deam apportari: quaerendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio ac-ciperet.

Q. Caecilius Metellus dictator ab consule in Bru comitiorum causa dictus, exercitusque eius dimissus, m gister equitum L. Veturius Philo. comitia habita per dic torem. consules facti M. Cornelius Cethegus P. Semp nius Tuditanus absens, cum provinciam Graeciam habe praetores inde creati Tib. Claudius Nero M. Marcius F L. Scribonius Libo M. Pomponius Matho. comitiis per dictator sese magistratu abdicavit.

Ludi Romani ter, plebeii septiens instaurati. cu erant aediles Cn. et L. Cornelii Lentuli. Lucius Hisp provinciam habebat: absens creatus absens eum rem gessit. Tib. Claudius Asellus et M. Iunius P plebeii aediles fuerunt. aedem Virtutis eo anno ad I Capenam M. Marcellus dedicavit septimo decimo postquam a patre eius primo consulatu vota in G Clastidium fuerat. et flamen Martialis eo anno est i M. Aemilius Regillus.

XII. Neglectae eo biennio res in Graecia er que Philippus Aetolos desertos ab Romano, cui bant auxilio, quibus voluit condicionibus ad pet paciscendam subegit pacem. quod nisi omni vi maturasset, bellantem eum cum Aetolis P. Sulpicio proconsul, successor imperii missus milibus peditum et mille equitibus rostratis navibus, haud parvum mom rendam sociis, oppressisset. vixdum regi venit Romanos Dyrrachium venis propinquas alias gentes motas esse ad Dimallumque oppugnari. eo se verte *tolorum, quo missi erant*, auxilio, irati tate sua adversus foedus cum rege cum audisset Philippus, ne qui mot finitimis gentibus, Apolloniam conte nius se receperat, misso Laetorio leg rum et quindecim navibus in Aetoli

ɔacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apollo ɪiatium vastavit, et ad urbem admotis copiis potestatem ɔugnae Romano fecit; quem postquam quietum muros antummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem ɔppugnaret, et cum Romanis quoque, sicut cum Aetolis, cupiens pacem, si posset, si minus, indutias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis in regnum se recepit. per idem tempus taedio diutini belli Epirotae temptata prius Romanorum voluntate legatos de pace communi ad Philippum misere, satis confidere conventuram eam adfirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset. facile impetratum — neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus — ut in Epirum transiret. Phoenice urbs est Epiri: ibi prius collocutus rex cum Aeropo et Darda et Philippo Epirotarum praetoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. adfuit colloquio Amynander Athamanum rex et magistratus alii Epirotarum et Acarnanum. primus Philippus praetor verba fecit et petit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut finem belli facerent darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius condiciones pacis dixit, ut Parthini et Dimallum et Bargullum et Eugenium Romanorum essent, Atintania, si missis Romam legatis ab senatu impetrasset, Macedoniae accederet. in eas condiciones cum pax conveniret, ab rege foederi adscripti Prusias Bithyniae , Achaei Boeotii Thessali Acarnanes Epirotae, ab Roɪis Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedaemoum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. haec conɔta consignataque sunt, et in duos menses indutiae ɔ, donec Romam mitterentur legati, ut populus in ondiciones pacem iuberet. iusseruntque omnes triuia verso in Africam bello omnibus aliis in praesenrari volebant bellis. P. Sempronius pace facta ad latum Romam decessit.

III. P. Sempronio M. Cornelio consulibus — quincimus is annus belli Punici erat — provinciae, Cortruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut scriberet legiones, decretae. praetoribus M. Marcio

urbana, L. Scribonio Liboni pe
M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti
nia evenit. P. Scipioni cum eo e
quam habebat, prorogatum in ann
P. Licinio, ut Bruttios duabus legi
eum in provincia cum imperio mo
visum esset. et M. Livio et Sp. Lu
nibus, quibus adversus Magonem
sent, prorogatum imperium est; e
Sardiniam legionemque Tib. Claudi
vibus longis quadraginta maritiman
senatus censuisset, tutaretur. M.
Sicilia Cannensis exercitus duae l
Quinctius Tarentum, C. Hostilius T
praetores sicut priore anno cum vet
rent. de Hispaniae imperio, quos in e
proconsules mitti placeret, latum ad
tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum
dinum pro consulibus, sicut priore a
nere eas provincias iusserunt. consu
instituerunt et ad novas scribendas
et in ceterorum — ita enim iussi ab se
cituum supplementum.

XIV. Quamquam nondum aperte
decreta erat, occultantibus id, credo,
sciscerent Carthaginienses, tamen in ea
tas erat, in Africa eo anno bellatum
Punico adesse. impleverat ea res super
pronique et ad nuntianda et ad credenc
eo plura vulgabantur: duos soles viso
luxisse, et facem stellae ab ortu solis ad
rigi visam; Tarracinae portam, Anagni
multis locis murum de caelo tactum;
Sospitae Lanuvii cum horrendo fragore s
eorum procurandorum causa diem unum
et novemdiale sacrum, quod de caelo l
factum. eo accessit consultatio de matre
da, quam praeterquam quod M. Valerius

praegressus actutum in Italia fore nuntiaverat, n nuntius aderat Tarracinae iam esse. haud parvae rei dicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esse veram certe victoriam eius rei sibi quisque malle quam ulla imperia honoresve suffragio seu patrum seu plebis delatos. P. Scipionem Cn. filium eius, qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quaestorium, iudicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse. id quibus virtutibus inducti ita iudicarint, sicut traditum a proximis memoriae temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem, ita meas opiniones coniectando rem vetustate obrutam non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire iussus obviam deae, isque eam de nave accipere et in terram elatam tradere ferendam matronis. postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut erat iussus, in salum nave evectus ab sacerdotibus deam accepit extulitque in terram. matronae primores civitatis, inter quas unius Claudiae Quintae insigne est nomen, accepere; cui dubia, ut traditur, antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. eae per manus, succedentes deinde aliae aliis, omni obviam effusa civitate, turibulis ante ianuas positis, qua praeferebatur, atque accenso ture, precantibus ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in aedem Victoriae, quae est in Palatio, pertulere deam pridie idus Apriles; isque dies festus fuit. populus frequens dona deae tulit; lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia appellata.

XV. Cum de supplemento legionum quae in provinciis erant ageretur, tempus esse a quibusdam senatoribus ubiectum est, quae dubiis in rebus utcumque tolerata ssent, ea dempto iam tandem deum benignitate metu non tra pati. erectis exspectatione patribus subiecerant conias Latinas duodecim, quae Q. Fabio et Q. Fulvio conlibus abnuissent milites dare, eas annum iam ferme ctum vacationem militiae quasi honoris et beneficii sa habere, cum interim boni obedientesque socii pro atque obsequio in populum Romanum continuis tum annorum dilectibus exhausti essent. sub hanc

vocem non memoria
iam obliteratae, quan
referre consules passi
tus denosque principe
Carseolis Sora Suessa
hae namque coloniae
rent; iis imperarent,
rum militum plurimum
hostes in Italia essent,
peditum daret et equi
numerum equitum exp
tres pedites liceret dare
pletissimi legerentur r
Italiam supplemento op
retineri eius coloniae
neque, si postularent, s
fecissent. stipendium p
asses singulos imperari
in iis coloniis agi ex 1
data; dari autem place
no, deferrique Romam a
priusquam magistratu a
accitis Romam magistrat
niarum consules cum mil
alii aliis magis recusare a
litum effici posse: vix, si
enisuros. orare atque ol
ac deprecari liceret. nihi
rent, admisisse: sed si
suum delictum neque ira
tum darent, quam habere
stinati legatos manere Ro
mum ad dilectus habend
imperata esset, Romam
daturum. ita praecisa sp
que dilectus in iis duode
tionem numero iuniorum
fectus.

XVI. Altera item res, prope aeque longo neq silentio, relata a M. Valerio Laevino est, qui privatis latas pecunias se ac M. Claudio consulibus reddi tam aequum esse dixit. nec mirari quemquam debere, publica obligata fide suam praecipuam curam esse: nam praeterquam quod aliquid proprie ad consulem eius anni quo collatae pecuniae essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse inopi aerario nec plebe ad tributum sufficiente. grata ea patribus admonitio fuit; iussisque referre consulibus decreverunt, ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam praesentem ii qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.

Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quae ignoratae ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatae sunt. nec tam Pleminii scelus quam Scipionis in eo aut ambitio aut neglegentia iras hominum irritavit. decem legati Locrensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicium, ramos oleae, ut Graecis mos est, porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. quaerentibus consulibus Locrenses se dixerunt esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quae pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus: rogare uti sibi patres adeundi deplorandique aerumnas suas potestatem facerent. XVII. senatu dato maximus natu ex iis: „scio, quanti aestimentur nostrae apud vos querellae, patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quo modo proditi Locri Hannibali sint, et quo modo pulso Hannibalis praesidio restituti in dicionem vestram: quippe si et culpa defectionis procul a publico consilio absit, et reditum in vestram dicionem appareat non voluntate solum sed etiam ope et virtute nostra, magis indignemini bonis ac fidelibus sociis tam indignas iniurias ab legato vestro militibusque fieri. sed ego causam utriusque defectionis nostrae in aliud tempus differendam arbitror esse duarum rerum gratia, unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit et omnium nobis recte perperamque factorum est testis,

agatur; alterius, quod, qualescumqu
quae passi sumus pati non debuimus.
simulare, patres conscripti, nos, cum
in arce nostra haberemus, multa fo
praefecto praesidii Hamilcare et al
passos esse: sed quid illa sunt coll
die patimur! cum bona venia, quae
conscripti, id quod invitus dicam: in
humanum omne genus, utrum vos
principes terrarum videat. si ex iis,
ab illis passi sumus aut a vestro
maxime patimur, aestimandum Roma
perium sit, nemo non illos sibi qua
optet. et tamen videte, quem ad m
ses animati sint. cum a Carthagini
minores acciperemus, ad vestrum i
mus: cum a vestro praesidio plus q
nusquam alio quam ad vos querella
respicietis perditas res nostras, pa
ab diis quidem immortalibus quod
superest. Q. Pleminius legatus mis
ad recipiendos a Carthaginiensibus
ibi relictus est praesidio. in hoc
enim animum ad loquendum liber
nec hominis quicquam est, patres c
ram et speciem, neque Romani
vestitumque et sonum Latinae lin
immanis, quales fretum quondam,
mur, ad perniciem navigantium
ferunt. ac si scelus libidinemque
exercere in socios vestros satis h
dam quidem voraginem tamen pa
mus: nunc omnes centuriones mili
in promiscuo licentiam atque impr
Pleminios fecit; omnes rapiunt, s
nerant, occidunt, constuprant m
nuos raptos ex complexu pare
urbs nostra, quotidie diripitur

passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque portantur, ploratibus sonant. miretur qui sciat, quo modo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas ceperit. neque ego exsequi possum, nec vobis operae est audire, singula quae passi sumus: communiter omnia amplectar. nego domum ullam Locris, nego quemquam hominem expertem iniuriae esse; nego ullum genus sceleris libidinis avaritiae superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior, cum hostes bello urbem cepere, an cum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. omnia, quae captae urbes patiuntur, passi sumus et cum maxime patimur, patres conscripti; omnia, quae crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius in nos liberosque nostros et coniuges edidit.

XVIII. unum est, de quo nominatim et nos queri religio infixa animis cogat, et vos audire et exsolvere rem publicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, patres conscripti. vidimus enim, cum quanta caerimonia non vestros solum colatis deos, sed etiam externos accipiatis. fanum est apud nos Proserpinae, de cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello, qui, cum ex Sicilia rediens Locros classe praeterveheretur, inter alia foeda, quae propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinae intactos ad eam diem spoliavit; atque ita pecunia in naves imposita ipse terra est profectus. quid ergo evenit, patres conscripti? classis postero die foedissima tempestate lacerata, omnesque naves, quae sacram pecuniam habuerunt, in litora nostra eiectae sunt. qua tanta clade edoctus tandem deos esse superbissimus rex pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinae referri iussit. nec tamen illi umquam postea prosperi quicquam evenit; pulsusque Italia ignobili atque inhonesta morte temere nocte ingressus Argos occubuit. haec cum audisset legatus vester tribunique militum et mille alia, quae non augendae religionis causa sed praesenti

deae numini saepe comperta nobis maioribusque nostris ipso- referebantur, ausi sunt nihilo minus sacrilegas admovere manus intactis illis thesauris, et nefanda praeda se ac domos contaminare suas et milites vestros. quibus, per vos fidemque vestram, patres conscripti, priusquam *** gesseritis, ne, quod piaculi commiserunt, non suo solum sanguine sed etiam publica clade luant. quamquam ne nunc quidem, patres conscripti, aut in ducibus aut in militibus vestris cessat ira deae: aliquotiens iam inter se signis collatis concucurrerunt; dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant. non acrius cum Carthaginiensibus quam inter se ipsi ferro dimicaverunt; praebuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, nisi accitus ab nobis Scipio intervenisset. at hercule milites contactos sacrilegio furor agitat: in ducibus ipsis puniendis nullum deae numen apparuit. immo ibi praesens maxime fuit: virgis caesi tribuni ab legato sunt; legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, praeterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis exsanguis est relictus; recreatus dein legatus ex vulneribus tribunos militum in vincla coniectos, dein verberatos servilibusque omnibus suppliciis cruciatos trucidando occidit, mortuos deinde prohibuit sepeliri. has dea poenas a templi sui spoliatoribus habet, nec desinet omnibus eos agitare furiis, priusquam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. maiores quondam nostri gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox, abstinerent manus: deam sua templa defensuram. quia movendi inde thesauros religio incussa erat, muro circumdari templum voluerunt. aliquantum iam altitudinis excitata erant m[illegible] nia, cum subito collapsa ruina sunt. sed et nunc et s[illegible] alias dea suam sedem suumque templum aut tu[illegible] aut a violatoribus gravia piacula exegit: [illegible] nostra [illegible] nec potest nec possit alius ulcisci quam vos [illegible] scripti: ad vos vestramque fidem supplico [illegible] nihil nostra interest, utrum sub illo leg[illegible]

sidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali et Poenis ad
supplicium dedatis. non postulamus, ut extemplo nobis
ut de absente, ut indicta causa credatis: veniat, coram
ipse audiat, ipse diluat. si quicquam sceleris, quod homo
in homines edere potest, in nos praetermisit, non recusa-
mus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus,
patiamur, et ille omni divino humanoque liberetur scelere."

XIX. Haec cum ab legatis dicta essent quaesisset-
que ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querellas ad P.
Scipionem, responderunt missos legatos esse, sed eum
belli apparatu occupatum esse, et in Africam aut iam
traiecisse aut intra paucos dies traiecturum; et legati
gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse,
cum inter eum et tribunos cognita causa tribunos in vin-
cla coniecerit, legatum aeque sontem aut magis etiam in
ea potestate reliquerit. iussis excedere templo legatis,
non Pleminius modo sed etiam Scipio principum oratio-
nibus lacerari. ante omnes Q. Fabius natum eum ad cor-
rumpendam disciplinam militarem arguere. sic et in Hi-
spania plus prope per seditionem militum quam bello
amissum. externo et regio more et indulgere licentiae
militum et saevire in eos. sententiam deinde aeque tru-
cem orationi adiecit: Pleminium legatum vinctum Romam
deportari placere, et ex vinculis causam dicere, ac si vera
forent quae Locrenses quererentur, in carcere necari
bonaque eius publicari: P. Scipionem, quod de provincia
decessisset iniussu senatus, revocari, agique cum tribu-
nis plebis, ut de imperio eius abrogando ferrent ad po-
pulum: Locrensibus coram senatum respondere, quas
iniurias sibi factas quererentur, eas neque senatum ne-
que populum factas velle; viros bonos sociosque et ami-
cos eos appellari, liberos coniuges, quaeque alia erepta
essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proser-
pinae sublata esset, conquiri; duplamque pecuniam in
thesauros reponi; et sacrum piaculare fieri, ita ut prius
ad collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri
moti violati essent, quae piacula quibus deis, quibus ho-
stiis fieri placeret: milites, qui Locris essent, omnes in

Siciliam transportat
nominis in praesidi
sententiae accensis
pionem non potue
siumque cladem ip
modo sed ne militai
lio crepidisque inar
laestraeque operam
tem totam Syracusa
que Hannibalem ex
licentia corruptum
qualis nunc Locris,
XX. haec quamqua
milia veris iactaba
qui de ceteris Max
sensit: qui enim cc
admodum recupera
recepta ab hostibu
bello finem creaver
subacturum, Hanni
pente tamquam Q.
natum, ex provinci
facta Locrenses qu
pione facta diceren
dor, quod legato
placere M. Pompon
sorti venisset, trid
consules decem leg
gere, quos cum pr
bei atque aedilem
scere; si ea, quae
voluntate P. Scipio
decedere iuberent
set, tribuni plebis
maxime idoneos p
rentur, tribuni atq
nem, legati, qui e
rator ad eum ex

n legati comperissent neque iussu neque volunt ipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio ma ellumque ut proposuisset gereret. hoc facto sena ulto cum tribunis plebis actum est, ut compararε uo cum praetore ac legatis irent; ad collegium pe m relatum est de expiandis, quae Locris in temp erpinae tacta violata elataque inde essent. tribu s cum praetore et decem legatis profecti M. Claudi ellus et M. Cincius Alimentus. aedilis plebis datu a, si aut in Sicilia praetori dicto audiens non ess io aut iam in Africam traiecisset, prendere tribu rent, ac iure sacrosanctae potestatis reducerent. priu os ire quam Messanam consilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium eat. alii, auditis quae Romae acta essent, in exsilium olim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, lisse et ab eo Regium vi retractum tradunt; alii ab Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum um, qui Pleminium in catenas et cum eo seditionis cipes conicerent. ii omnes, seu ante Scipionis seu praetoris iussu, traditi in custodiam Reginis. praetor ique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, ionis curam habuere: omnem enim sacram pecu-, quaeque *apud Pleminium quaeque* apud milites erat, uisitam, *et quam* ipsi secum attulerant, in thesauris suerunt, ac piaculare sacrum fecerunt. tum vocatos ontionem milites praetor signa extra urbem efferre , castraque in campo locat, cum gravi edicto, si quis aut in urbe restitisset, aut *si quid* secum extulis-Locrensibus se permittere, ut, quod sui quisque esset, prenderet, si quid non compareret, indicaret. omnia libera corpora placere sine mora Locrensibus ui: non levi defuncturum poena qui non restituisset. nsium deinde contionem habuit, atque iis libertatem que suas populum Romanum senatumque restituere si qui Pleminium aliumve accusare vellet, Regium ueretur; si de P. Scipione publice queri vellent, ea Locris nefarie in deos hominesque facta essent,

iussu aut voluntate P. S
terent Messanam: ibi se
crenses praetori legatis
gratias egerunt: se ad
Scipionem, quamquam
luerit, eum esse virum qu
mallent esse. pro certo s
luntate P. Scipionis tot t
Pleminio nimium aut sibi
situm quibusdam esse, ut
tis animi ad vindicanda
consilio haud mediocre c
cognoscendi: Pleminium
cum eo damnaverunt atqu
ipsi ad Scipionem profect
sermonibus erant de cultu
que disciplina militiae, con
XXII. venientibus iis Syra
purgandum sese paravit.
nire, classem expediri iuss
die terra marique cum Cart
venerunt hospitio comiter a
navalemque exercitum, no
decurrentes, classem in port
tem navalis pugnae, ostendi
horrea *aliumque belli appar*
tique ducti; tantaque admir
que rerum incussa, ut satis
exercitu vinci Carthaginiens
posse, iuberentque, quod di
spei conceptae, quo die illu
consulem dixissent, primo
populum Romanum facere.
profecti sunt, tamquam vic
apparatum nuntiaturi Roma
Pleminius quique in ea
Romam est ventum extemplo
mo producti ad populum ab

Locrensium clade animos nullum misericordiae locum habuerunt. postea cum saepius producerentur, iam senescente invidia molliebantur irae, et ipsa deformitas Pleminii memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. mortuus tamen prius in vinclis est, quam iudicium de eo populi perficeretur. hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert ludis votivis, quos Romae Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occasionem; patefacto dein scelere delegatum in Tullianum ex senatus consulto. de Scipione nusquam nisi in senatu actum, ubi omnes legatique et tribuni, classem eam exercitum ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret primo quoque tempore in Africam traiciendum, Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse eligeret, quos in Africam secum traiceret, quos provinciae relinqueret praesidio.

XXIII. Dum haec apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque, cum speculis per omnia promontoria positis percunctantes paventesque ad singulos nuntios sollicitam hiemem egissent, haud parvum et ipsi tuendae Africae momentum adiecerunt societatem Syphacis regis, cuius maxime fiducia traiecturum in Africam Romanum crediderunt. erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, cum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt, sed mentio quoque inchoata adfinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. ad eam rem consummandam tempusque nuptiis statuendum — iam enim et nubilis erat virgo — profectus Hasdrubal ut accensum cupiditate — et sunt ante omnes Numidae barbaros effusi in Venerem — sensit, virginem a Carthagine arcessit maturatque nuptias; et inter aliam gratulationem, ut publicum quoque foedus privato adiceretur, societas inter populum Carthaginiensium regemque, data ultro citroque fide eosdem amicos inimicosque habituros, iure iurando adfirma-

ur. ceterum Hasdrubal,
regi societatis et quam vi
genia essent, veritus, ne
parvum vinculum eae nu
penti amore Numidam ha
puellae adhibitis, ut legat
at, per quos moneat eu
fretus in Africam traiciat:
sis, filiae Hasdrubalis, q
et publico etiam foedere
ctum optare primum, ut
fecerint, bellum Romani c
sibi interesse certaminib
illa, abnuentem alteram s
non abstineat Africa Sci
moveat, sibi necessarium
et ipse sit genitus, et pro
rente ac penatibus dimica

XXIV. Cum iis man
missi Syracusis eum co
magno momento rerum i
spe destitutus erat, lega
garetur, remissis in Afric
etiam atque etiam monet
cum populo Romano init
teras, deos testes atque a
terum quando neque cela
— vagati enim in urbe
et, si sileretur quid pete
vera eo ipso quod cela
nt, timorque in exercitu
Carthaginiensibus fore
praeoccupando mentes h
itibus non ultra esse
fricam quam primum t
um prius ad Laelium
ndo tempus tereretur
m admirantem, postu

in Africam exercitus, aut si mutata consilia sint, certi fiat, ut et ipse sibi ac regno suo posset consulere. itaq satis paratis iam omnibus instructisque, et re iam non tra recipiente cunctationem in animo sibi esse, Lilybae classe traducta eodemque omnibus peditum equitumq copiis contractis, quae prima dies cursum navibus dar deis bene iuvantibus in Africam traicere. litteras ad M. Po ponium mittit, ut si ei videretur, Lilybaeum veniret, communiter consulerent, quas potissimum legiones quantum militum numerum in Africam traiceret. item ci cum oram maritimam misit, ut naves onerariae compre sae Lilybaeum omnes contraherentur. quidquid militu naviumque in Sicilia erat, cum Lilybaeum convenisset, e nec urbs multitudinem hominum neque portus naves ca peret, tantus omnibus ardor erat in Africam traiciendi, ut non ad bellum duci viderentur sed ad certa victoriae praemia. praecipue qui superabant ex Cannensi exercitu milites, illo, non alio duce credebant navata rei publicae opera finire se militiam ignominiosam posse. et Scipio minime id genus militum aspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos aeque veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis proeliis modo sed urbibus etiam oppugnandis. quinta et sexta Cannenses erant legiones: eas se traiecturum in Africam cum dixisset, singulos milites inspexit, relictisque quos non idoneos credebat, in locum eorum subiecit quos secum ex Italia adduxerat: supplevitque ita eas legiones, ut singulae sena milia et ducenos pedites trecenos haberent equites. sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. alibi decem milia peditum duo milia et ducentos equites, alibi sedecim milia peditum mille et sexcentos equites, alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta milia peditum equitumque in naves imposita invenio. quidam non adiecere numerum, inter quos me ipse in re dubia

silia s poni malim. Coelius ut abstinet nur
onsul sum multitudinis speciem auget: vol
et re lapsas clamore militum ait, atque t
esse, li conscendisse naves, ut nemo mortali
tum e in Sicilia relinqui videretur.
n navis Milites ut naves ordine ac sine t
teras ent, ipse eam sibi curam sumpsit. I
eum qui classis praefectus erat, in navibus,
um coactos, continuit. commeatus impon
ceret praetori cura data: quinque et quadra
ariae ria, e quibus quindecim dierum cocta, i
idquid iam in navibus erant, scaphas circummi
conve gubernatoresque et magistri navium et
rtus rum convenirent ad imperia accipienda
traie venerunt, primum ab iis quaesivit, si a
victori iumentisque in totidem dies quot frum
i ex sent. ubi responderunt aquam dierum
draginta in navibus esse, tum edixit militi
quieti nautis sine certamine ad ministe
bene obedientes praestarent. cum viginti
L. Scipionem ab dextro cornu, laevum, M.
et C. Laelium praefectum classis cum futu
— quaestor is tum erat — onerariis bina
lumina in navibus singula rostratae, noctu
rent: in praetoria nave insigne nocturnum
fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus
lissimus ager, eoque abundans omnium
regio, et imbelles, quod plerumque in
barbari sunt, priusque quam Carthagine
opprimi videbantur posse. iis editis
naves iussi, et postero die deis bene
dato solvere naves.

XXVI. Multae classes Romanae e Sicilia
illo portu profectae erant; ceterum non
— nec id mirum: praedatum enim tantum
que classes ierant — sed ne priore quidem
tanti spectaculi fuit: quamquam, si magni
aestimares, et bini consules cum binis

traiecerant, et prope totidem rostratae in illis classi fuerant, quot onerariis Scipio tum traiciebat: nam prae quadraginta longas naves quadringentis ferme onera exercitum travexit. sed et bellum bello secundum pri ut atrocius Romanis videretur, cum quod in Italia bel batur, tum ingentes strages tot exercituum simul cae ducibus effecerant; et Scipio dux partim factis forti partim suapte fortuna quadam ingenti ad incrementa g riae celebratus converterat animos: simul et mens ip traiciendi nulli ante eo bello duci temptata, ad Hannibal trahendum ex Italia transferendumque et finiendum Africa bellum se transire, vulgata erat. concurrerat spectaculum in portum omnis turba non habitantium mo Lilybaei, sed legationum omnium ex Sicilia, quae ad pr sequendum Scipionem officii causa convenerant et pra torem provinciae M. Pomponium secutae fuerant. ad h legiones, quae in Sicilia relinquebantur, ad prosequen dos commilitones processerant; nec classis modo pr spectantibus e terra, sed de mari terra etiam omnis cir referta turba spectaculo erat. XXVII. tum Scipio silenti per praeconem facto, „divi divaeque" inquit „qui mari terrasque colitis, vos precor quaesoque uti, quae in me imperio gesta sunt geruntur, ea mihi populo plebique Ro manae sociis nominique Latino, qui populi Romani quiqu meam sectam imperium auspiciumque terra mari amni busque sequuntur, bene verruncent, eaque vos omni bene iuvetis, bonis auctibus auxitis; salvos incolumesque victis perduellibus victores, spoliis decoratos, praeda onustos triumphantesque mecum domos reduces sistatis; inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis; quaeque populus Carthaginiensis in civitatem nostram fa cere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civita tem Carthaginiensium exempla edendi facultatem detis". secundum has preces cruda exta victimae, uti mos est, in mare proiecit tubaque signum dedit proficiscendi. vento secundo vehementi satis provecti celeriter e conspectu terrae ablati sunt; et a meridie nebula occepit ita, vix ut concursus navium inter se vitarent: lenior ventus in alto

actus. noctem insequentem e
orto est discussa, et addita vis
bant. haud ita multo post guber
quinque milia passuum Africam
torium se cernere; si iubeat ec
omnem classem. Scipio, ut in
catus uti bono rei publicae suo
vela et alium infra navibus acc
eodem ferebantur: ceterum ne
pus quo pridie exorta conspect
tus premente nebula cecidit. ne
fecit. itaque ancoras, ne aut in
aut terrae inferrentur, iecere.
coortus, nebula disiecta ape
Scipio, quod esset proximum
tus, cum Pulchri promontorium
cet omen" inquit; „huc dirigi
currit, copiaeque omnes in terr

Prosperam navigationem
isse permultis Graecis Latin
Coelius, praeterquam quod n
ceteros omnes caelestes mariti
abreptam tempestate ab Africa
murum, inde aegre correctum
obrutis navibus iniussu imper
quam naufragos, milites sine
in terram evasisse.

XXVIII. Expositis copiis
tumulis metantur. iam non in
spectu primum classis dein t
ram pavor terrorque pervener
que enim hominum modo turb
agminibus immixta, omnes pa
pecora quoque prae se agrest
bito Africam diceres. urbibus
quem secum attulerant terro
Carthaginis prope ut captae
M. Atilium Regulum et L. Mar

quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant pr
ter praedatorias classes, quibus escensiones in agros
ctae erant; raptisque, quae obvia fors fecerat, prius
cursum semper ad naves, quam clamor agrestes concir
fuerat: eo maior tum fuga pavorque in urbe fuit. et he
cule neque exercitus domi validus neque dux quem o
ponerent erat. Hasdrubal, Gisgonis filius, genere fan
divitiis regia tum etiam adfinitate longe primus civita
erat: sed eum ab illo ipso Scipione aliquot proeliis fusu
pulsumque in Hispania meminerant, nec magis duce
duci parem quam tumultuarium exercitum suum Roma
exercitui esse. itaque velut si urbem extemplo adgress
rus Scipio foret, ita conclamatum ad arma est, portaequ
raptim clausae et armati in muris vigiliaeque et statione
dispositae, ac nocte insequenti vigilatum est. postero di
mille equites, speculatum ad mare turbandosque egre
dientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inc
derunt. iam enim Scipio classe Uticam missa ipse hau
ita multum progressus a mari tumulos proximos ceperat
equites et in stationibus locis idoneis posuerat et pe
agros miserat praedatum. XXIX. hi cum Carthaginien
equitatu proelium cum commisissent, paucos in ipso cer
tamine, plerosque fugientes persecuti, in quibus pr
fectum quoque Hannonem, nobilem iuvenem, occiderunt
Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem eti
proximam Afrorum satis opulentam cepit, ubi pr
cetera, quae extemplo in naves onerarias imposita
que in Siciliam erant, octo milia liberorum servor
capitum sunt capta. laetissimus tamen omnibus
cipio rerum gerendarum adventus fuit Masinissae
quidam cum ducentis haud amplius equitibus,
cum duum milium equitatu tradunt venisse. ceter
longe maximus omnium aetatis suae regum hic fuer
rimumque rem Romanam iuverit, operae pretium
excedere paulum ad enarrandum, quam vari
usus sit in amittendo recuperandoque paterno r
Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania
moritur: Galae nomen erat. regnum ad frat

Oesalcem pergrandem natu — est — pervenit. haud multo post maior ex duobus filiis eius Cap altero, paternum imperium acce iure gentis quam auctoritate intei ret regnum, exstitit quidam Maza nus sanguine regibus, familiae imperio varia fortuna cum iis qui is concitatis popularibus, apud gnae auctoritatis erat, castris p regem in aciem ac dimicare de r lio Capussa cum multis princip liorum omnis in dicionem imperi sit. regio tamen nomine abstin modico tutoris puerum Lacum: supererat, regem appellat. Car minam, sororis filiam Hannibali regi nupta fuerat, matrimonio sib sium societatis, et cum Syphace tis missis renovat, omnia ea au Masinissam. XXX. et Masinis dein nece fratris patruelis, ex — Bucar ea tempestate rex M ab eo supplex infimis precibus bello non poterat, quattuor mi cum iis, praemisso nuntio ad cum ad fines regni pervenisset, ad eum convenerunt. igitur M rat, retro ad regem remissis qu spe multitudo, nec cum qua tan deret, convenerat, ratus agen que ad agendum aliquid collec phacem Lacumazae regulo ad T agmen cum in urbem refugiss impetu capit, ex regiis alios tr parantes occidit. pars maxin multum ad Syphacem, quo p venerunt. fama huius modi

prospere actae convertit ad Masinissam Numidas, adfluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galae et invitabant iuvenem ad reciperandum paternum regnum. numero militum aliquantum Mazaetulus superabat: nam et ipse eum exercitum, quo Capussam vicerat, et ex receptis post caedem regis aliquot habebat; et puer Lacumazes ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. quindecim milia peditum Mazaetulo, decem milia equitum erant, quibus cum Masinissa nequaquam tantum peditum equitumve habente acie conflixit. vicit tamen et veterum militum virtus et prudentia inter Romana et Punica arma exercitati ducis: regulus cum tutore et exigua Masaesuliorum manu in Carthaginiensem agrum perfugit. ita recuperato regno paterno Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paulo maiorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis qui et puero spem facerent, si in fidem Masinissae sese permisisset, futurum eum in eodem honore, quo apud Galam Oesalces quondam fuisset, et qui Mazaetulo praeter impunitatem sua omnia cum fide restitui sponderent, ambo praeoptantes exsilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus, ad sese perduxit.

XXXI. Hasdrubal tum forte, cum haec gerebantur, apud Syphacem erat; qui Numidae, haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumazen an Masinissam regnum Maesuliorum esset, falli eum magnopere ait, si Masinissam eisdem contentum fore quibus patrem Galam aut patruum eius Oesalcem credat: multo maiorem indolem in eo animi ingeniique esse quam in ullo gentis eius umquam fuisset. saepe eum in Hispania rarae inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque. et Syphacem et Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, cum iam nullam opem ferre possent, arsuros: adhuc teneras et fragiles vires eius esse, vixdum coalescens foventis regnum. instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Maesuliorum admoveat, atque in agro, de quo saepe cum

Gala non verbis modo disceptu
tatum fuerat, tamquam haud di
si quis arceat, ut quod maxim
rum; sin per metum agro ced
eundum. aut sine certamine co
Maesulios, aut nequaquam par
bus incitatus Syphax Masiniss
certamine Maesulios fundit fug
cis equitibus ex acie in mont
cant — perfugit. familiae aliq
ribusque suis — ea pecunia
regem; cetera Maesuliorum mu
cis concessit. quem ceperant
aquosusque est; et quia pecor
num quoque carne ac lacte ves
alimentis. inde nocturnis prim
deinde aperto latrocinio infesta
uri Carthaginiensis ager, quia
Numidas et latrocinium tutius
eludebant, ut ad mare delatar
catoribus appellentibus naves
quam iusto saepe in bello Cart
renturque. deplorabant ea apu
ses, incensumque et ipsum ad
instigabant. sed vix regium vi
montibus consectari: XXXII.
vir acer et impiger, ad id dele
peditum, duo equitum; praen
ratus, si caput Masinissae rettu
inaestimabile gaudium fore —
seque agentes improviso ador
ingenti multitudine a praesidio
nissam ipsum cum paucis in
inde prope iam ut debellato,
hominumque captorum miss
aliquanto maioribus quam p
cum mille haud amplius ped
degressum iugis Masinissam

cibus utrimque obsessis inclusit, ubi ingens caedes Maesuliorum facta: Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. tenuit tamen vestigia Bucar, adeptusque cum patentibus prope Clupeam urbem campis ita circumvenit, ut praeter quattuor equites omnes ad unum interficeret. cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope e manibus inter tumultum amisit. in conspectu erant fugientes; ala equitum dispersa toto campo, quibusdam, ut occurrerent per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. amnis ingens fugientes accepit — neque enim cunctanter, ut quos maior metus urgeret, immiserant equos — raptique gurgite et in obliquum praelati. duobus in conspectu hostium in praerapidum gurgitem haustis ipse perisse creditus. at duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripae emerserunt. is finis Bucari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso nec habere credenti se iam quem sequeretur. inde vanus auctor absumpti Masinissae ad regem rediit, missique qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent; totaque Africa fama mortis Masinissae repleta varie animos adfecit.

Masinissa in spelunca occulta cum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primum ducta cicatrix patique posse visa iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum; atque in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus collectis cum in Maesulios, palam iam quis esset ferens, venisset, tantum motum cum favore pristino tum gaudio insperato, quod quem perisse crediderant incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex milia peditum armatorum quattuor equitum ad eum convenirent, iamque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos Masaesuliorumque fines — id Syphacis regnum erat — vastaret. inde irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in iugis opportunorum ad omnia montium consedit. XXXIII. maiorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per praefectum ageret, cum filio iuvene — nomen Vermina erat — parte

exercitus missa imperat, ut
tentum hostem ab tergo inv
mina, qui ex occulto adgres
interdiu aperto itinere, ut qui
turus esset, movit castra. u
pervenisse iam circummissi
clivo ferente ad hostem, cum
paratis ab tergo insidiis, per
aciem ducit. Masinissa maxi
aequiore pugnaturus erat,
proelium et diu anceps fuit,
nissam, multitudine, quae ni
iuvante. ea multitudo divisa,
pars ab tergo se circumfudis
Syphaci dedit, et ne effugium
hinc ab tergo inclusis. itaqu
caesi aut capti: ducentos fe
se conglobatos divisosque tu
pere iubet, loco praedicto in
rent fuga. ipse, qua intende
evasit: duae turmae haesere
pertinacior in repugnando t
Verminam prope vestigiis i
flectendo itinera eludens, ta
fessum absistere sequendo
equitibus ad minorem Syrtim
tia egregia saepe repetiti re
poria gentemque Garamantu
ad C. Laelii classisque Rom
consumpsit. haec animum in
tius quam cum magno praes
quoque postea venisse Masi
regnanti multitudo, haec pau
niens est.

XXXIV. Carthaginiense
amissa, alio equitatu per nov
nonem Hamilcaris filium pra
inde ac Syphacem per litteras

per legatos arcessunt: Hasdrubalem opem ferre prope circumsessae patriae iubent, Syphacem orant, ut Carthagini, ut universae Africae subveniat. ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, tralata a mari, ubi paucos dies stativa coniuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido non modo ad lacessendum hostem sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros equitatu accepto, id omnium primum numerum equitum ut augeret agere. nec aliarum gentium aspernatus, maxime tamen Numidas — id longe primum equitum in Africa est genus — conducit. iam ad quattuor milia equitum habebat, cum Salaecam nomine urbem occupavit quindecim ferme milia ab Romanis castris. quod ubi Scipioni relatum est, „aestiva sub tectis equitatus"! inquit: „sint vel plures, dum talem ducem habeant". eo minus sibi cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu praemissum portis obequitare atque hostem ad pugnam elicere iubet. ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque iam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet paulatim: se in tempore pugnae obventurum. tantum moratus, quantum satis temporis praegresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viae flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa ex composito, nunc terrentis nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, cum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur, alios vino et somno graves arma capere et frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. primo incaute se evehentes Masinissa excipiebat; mox plures simul conferti porta effusi aequaverant certamen; postremo iam omnis equitatus proelio cum adesset, sustineri ultra nequiere. non tamen effusa fuga Masinissa sed cedendo sensim impetus eorum accipiebat, donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. inde exorti equites, et ipsi integris viribus et recentibus equis Hannoni Afris-

que pugnando ac sequendo fessis se circumfudere; e Masinissa flexis subito equis in pugnam rediit. mille fere, qui primi agminis fuerant, quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt: ceteros, ducis praecipue territos caede, effuse fugientes per tria milia passuum victores secuti ad duo praeterea milia equitum aut ceperunt aut occiderunt. inter eos satis constabat non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere illustres.

XXXV. Eodem forte quo haec gesta sunt die naves, quae praedam in Siciliam vexerant, cum commeatu re diere, velut ominatae ad praedam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium d ces duobus equestribus proeliis interfectos non omn auctores sunt, veriti, credo, ne falleret bis relata ead res: Coelius quidem et Valerius captum etiam Hanno tradunt.

Scipio praefectos equitesque, prout cuiusque fuerat, ante omnes Masinissam insignibus donis do firmo praesidio Salaecae imposito ipse cum ceter citu profectus, non agris modo, quacumque in populatis sed urbibus etiam quibusdam vicisque tis, late fuso terrore belli, septimo die et quam erat, magnam vim hominum et pecoris et om praedae trahens in castra redit, gravesque ite bus spoliis naves dimittit. inde omissis ex populationibusque ad oppugnandam Uticam vires convertit, eam deinde, si cepisset, sede exsequenda habiturus. simul et a classe r qua ex parte urbs mari adluitur, simul et te citus ad imminentem prope ipsis moenibus admotus. tormenta machinasque et adve ex Sicilia missa cum commeatu erant, et mentario, multis talium operum artificibus inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique sessis in Carthaginiensi populo, Carthagin drubale ita, si is movisset Syphacem, s sed desiderio indigentium auxilii tardius

bantur. Hasdrubal intentissima conquisitione cum ad triginta milia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta milibus peditum, decem equitum advenit, confestimque motis a Carthagine castris haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, cum quadraginta ferme dies nequiquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde irrito incepto. et — iam enim hiems instabat — castra hiberna in promontorio, quod tenui iugo continenti adhaerens in aliquantum maris spatium extenditur, communit; uno vallo et navalia castra amplectitur. iugo medio legionum castris impositis latus ad septemtrionem versum subductae naves navalesque socii tenebant, meridianam vallem ad alterum litus equitatus. haec in Africa usque ad extremum autumni gesta.

XXXVI. Praeter convectum undique ex populatis circa agris frumentum commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius propraetor ex Sardinia ab Tib. Claudio praetore, cuius ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit; horreaque non solum quae iam facta erant repleta, sed nova aedificata. vestimenta exercitui deerant: id mandatum Octavio, ut cum praetore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset. ea quoque haud segniter curata res: mille ducentae togae brevi spatio et duodecim milia tunicarum missa.

Aestate ea, qua haec in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario proelio conflixit. agminibus magis quam acie pugnatum est. Romani pulsi, et tumultu verius quam pugna ad mille et ducenti de exercitu consulis interfecti: in castra trepide reditum; neque oppugnare tamen ea hostes ausi. ceterum silentio proximae noctis profectus inde consul, praemisso nuntio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias coniunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt. nec mora dimicandi facta, cum

consuli duplicatae vires, Poeno recens victoria ani esset. in primam aciem suas legiones Sempronius ind xit; in subsidiis locatae P. Licinii legiones. consul prin cipio pugnae aedem Fortunae primigeniae vovit, si eo di hostes fudisset; composque eius voti fuit. fusi ac fugati Poeni, supra quattuor milia armatorum caesa, paulo minus trecenti vivi capti, et equi quadraginta, et undecim militaria signa. perculsus adverso proelio Hannibal Crotonem exercitum reduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiae non tam armis quam iudiciorum terrore Etruriam continet, totam ferme ad Magonem ac per eum ad spem novandi res versam. eas quaestiones ex senatus consulto minime ambitiose habuit; multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo praesente erant condemnati: postea conscientia sibimet ipsi exs lium consciscentes, cum absentes damnati essent, corp ribus subtractis bona tantum, quae publicari potera pigneranda poenae praebebant.

XXXVII. Dum haec consules diversis regioni agunt, censores interim Romae M. Livius et C. Clau senatum recitaverunt. princeps iterum lectus Q. Fa Maximus. notati septem, nemo tamen qui sella curu disset. sarta tecta acriter et cum summa fide exege viam e foro Bovario et ad Veneris circa foros publi aedem matris magnae in Palatio faciendam loca vectigal etiam novum ex salaria annona statuerun tante sal et Romae et per totam Italiam erat. Ro pretio eodem, pluris in foris et conciliabulis, et pretio praebendum locaverunt. id vectigal co alterum ex censoribus satis credebant, popul quod iniquo iudicio quondam damnatus esset; et tio salis maxime oneratas tribus, quarum opera erat credebant. inde Salinator Livio inditum lustrum conditum serius, quia per provincias censores, ut civium Romanorum in exercitibus ubique esset, referretur numerus. censa cum decem quattuor milia hominum. condidit lustr

dius Nero. duodecim deinde coloniarum, quod numquam ante factum erat, deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt, ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. equitum deinde census agi coeptus est; et ambo forte censores equum publicum habebant. cum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen et praeco cunctaretur citare ipsum censorem, „cita“ i Nero „M. Livium:“ et sive ex residua vetere simu sive intempestiva iactatione severitatis inflatus, M. Li quia populi iudicio esset damnatus, equum vendere i item M. Livius, cum ad tribum Arniensem et nomen legae ventum est, vendere equum C. Claudium iussit rum rerum causa, unius, quod falsum adversum se testimonium dixisset, alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset. aeque foedum certamen inquinandi famam alterius cum suae famae damno factum est exitu censurae. cum in leges iurasset C. Claudius et in aerarium escendisset, inter nomina eorum, quos aerarios relinquebat, dedit collegae nomen. deinde M. Livius in aerarium venit, et praeter Maeciam tribum, quae se neque condemnasset neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum Romanum omnem, quattuor et triginta tribus, aerarios reliquit, quod et innocentem se condemnassent et condemnatum consulem et censorem fecissent, neque infitiari possent aut iudicio semel aut comitiis bis ab se peccatum esse. inter quattuor et triginta tribus et C. Claudium aerarium fore: quod si exemplum haberet bis eundem aerarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter aerarios fuisse relicturum. pravum certamen notarum inter censores: castigatio inconstantiae populi censoria et gravitate temporum illorum digna. in invidia censores cum essent, crescendi ex iis ratus esse occasionem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum trisque dixit. ea res consensu patrum discussa est, ne ostea obnoxia populari aurae censura esset.

XXXVIII. Eadem aestate in Bruttiis Clampetia a conle vi capta, Consentia et Pandosia et ignobiles aliae

ivitates voluntate in dicionem v
um iam appeteret tempus, Cor
bi nihil belli erat, Romam accit
Servilium *Caepionem et C. Ser*
ade praetoria comitia habita. cr
P. Quinctilius Varus P. Aelius P
i duo cum aediles plebis essei
onsul comitiis perfectis ad exei
Sacerdotes eo anno mortu
suffecti: Tib. Veturius Philo flai
Aemilii Regilli, qui priore anno
auguratusque; in M. Pomponii
decemviri locum creati decemv
gur Tib. Sempronius Gracchu
quod tum perrarum in mandand
drigae aureae eo anno in Capitoli
rulibus. C. Livio et M. Servilio
biduum instaurati, item per bi
P. Aelio P. Villio. et Iovis epul

TITI L

AB URBE C

LIBER X

EPITOME. In Africa Carthaginiense
diae regem Hasdrubalemque Scipi
vante Masinissa, bina hostium cast
draginta milia hominum ferro ignic
per C. Laelium et Masinissam cepit
rem Syphacis, aliam Hasdrubalis
nuptiis factis uxorem habuit. ca
misit, quo hausto illa decessit.
victoriis, ut Carthaginienses, in
publicae salutis Hannibalem revo
Italia decedens in Africam traieci
pacem cum Scipione componere

non convenisset, acie victus est. pax Carthaginiensibus data petentibus. Hannibal Gisgonem pacem dissuadentem manu detraxit; excusata deinde temeritate facti ipse pacem suasit. versus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pilleatus secutus est. pio Africanus incertum militari prius favore an populari aura cognominatus sit: primus certe hic imperator victae a se nom gentis nobilitatus est. Mago, qui bello in agro Insubrium cum manis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos re catus reverteretur, ex vulnere mortuus est. Masinissae regn restitutum est.

I. Cn. *Servilius et C.* Servilius consules — sextus d cimus is annus belli Punici erat — cum de re publica b loque et provinciis ad senatum rettulissent, censuert patres, ut consules inter se compararent sortirentur uter Bruttios adversus Hannibalem, uter Etruriam ac L gures provinciam haberet. cui Bruttii evenissent, exerc tum a P. Sempronio acciperet: P. Sempronius — ei qu que enim proconsuli imperium in annum prorogabatur- P. Licinio succederet. is Romam reverteretur, bello qu que bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempesta instructior civis habebatur. congestis omnibus humani ab natura fortunaque bonis nobilis idem ac dives era forma viribusque corporis excellebat, facundissimus habe batur seu causa oranda, seu in senatu ad populum sua dendi ac dissuadendi locus esset, iuris pontificii periti simus. super haec bellicae quoque laudis consulatu compotem fecerat. quod in Bruttiis provincia, idem i Etruria ac Liguribus decretum: M. Cornelius novo co suli tradere exercitum iussus; ipse prorogato imperi Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas l Scribonius priore anno habuisset. sortiti deinde provi cias: Caepioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria eveni tum praetorum provinciae in sortem coniectae: iuris d ctionem urbanam Paetus Aelius, Sardiniam P. Lentulu Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus- sub Lucretio Spurio eae fuerant — Quinctilius Varus e sortitus. et Lucretio prorogatum imperium, ut Genua oppidum a Magone Poeno dirutum exaedificaret. P. Se

ni non temporis sed rei gerendae fine, donec
um in Africa foret, prorogatum imperium est, d
e, ut supplicatio fieret, quod is in Africam pr
raiecisset, ut ea res salutaris populo Roman
duci atque exercitui esset. II. In Siciliam tria
tum sunt scripta, et quia, quod roboris ea pro
buerat, in Africam transvectum fuerat, et quia,
classis ex Africa traiceret, quadraginta navibu
placuerat Siciliae maritimam oram. tredecim n
Villius secum in Siciliam duxit, ceterae in Sic
refectae. huic classi M. Pomponius, prioris an
prorogato imperio praepositus novos milites
vectos in naves imposuit. parem navium n
Octavio, praetori item prioris anni, cum pari
ad tuendam Sardiniae oram patres decreveru
praetor duo milia militum dare in naves ius
ora, quia incertum erat, quo missuri clas
nienses forent, videbantur autem quidquid
sidiis esset petituri, M. Marcio, praetori pri
totidem navibus tuenda data est. tria mi
eam classem ex decreto patrum consules
duas legiones urbanas ad incerta belli.
exercitibus imperioque veteribus imperat
tulo et L. Manlio Acidino, decretae. vigin
nibus et centum sexaginta navibus longis
anno gesta.

Praetores in provincias ire iussi. C
ratum, priusquam ab urbe proficisceretu
facerent, quos T. Manlius Torquatus dict
annum vovisset, si eodem statu res publi
vas religiones excitabant in animis homi
pluribus locis nuntiata. aurum in Capito
cerasse tantum rostris crediti sed etiam
Antii coronam auream adrosere. circa
agrum locustarum vis ingens, ita ut unde
rum constaret, complevit. eculeus Rea
pedibus natus. Anagniae sparsi primu
dein fax ingens arsit: Frusinone arcus

amplexus est; circulum deinde ipsum maior solis or-
extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in i-
gentem sinum consedit. consulum alteri primam hosti-
immolanti caput iocineris defuit. ea prodigia maiori-
hostiis procurata; editi a collegio pontificum dei qui-
sacrificaretur.

III. His transactis consules praetoresque in prov-
cias profecti. omnibus tamen, velut eam sortitis, Afric-
cura erat, seu quia ibi summam rerum bellique verti ce-
nebant, seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum om-
versa civitas erat. itaque non ex Sardinia tantum, sic-
ante dictum est, sed ex Sicilia quoque et Hispania ves-
menta frumentumque, et arma etiam ex Sicilia et om-
genus commeatus eo portabantur. nec Scipio ullo tem-
pore hiemis belli opera remiserat, quae multa simul u-
dique eum circumstabant: Uticam obsidebat; castra i-
conspectu Hasdrubalis erant; Carthaginienses dedux-
rant naves, classem paratam instructamque ad comme-
tus intercipiendos habebant. Inter haec ne Syphacis qui-
dem reconciliandi curam ex animo miserat, si forte ia-
satis amoris in uxore ex multa copia cepisset. ab Sy-
phace magis pacis cum Carthaginiensibus condiciones, u-
Romani Africa, Poeni Italia excederent, quam, si bella-
retur, spes ulla desciturum adferebatur. haec per nuntios
acta magis equidem crediderim — et ita pars maior aucto-
res sunt — quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius
prodit, in castra Romana ad colloquium venisse. prim-
eas condiciones imperator Romanus vix auribus admisit;
postea, ut causa probabilis suis commeandi foret in castra
hostium, mollius eadem illa abnuere ac spem facere sae-
pius ultro citroque agitantibus rem conventuram.

Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere ex
agris materia exaedificata, lignea ferme tota erant. Numi-
dae praecipue harundine textis storeaque pars maxima
tectis, passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occu-
patis locis, extra fossam etiam vallumque habitabant.
haec relata Scipioni spem fecerant castra hostium per
occasionem incendendi. IV. cum legatis, quos mitteret

l Syphacem, calonum loco primos ordines spectatae
rtutis atque prudentiae servili habitu mittebat, qui, dum
colloquio legati essent, vagi per castra, alius alia aditus
situsque omnes, situm formamque et universorum ca-
rorum et partium, qua Poeni qua Numidae haberent,
uantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra esset,
pecularentur, moremque simul noscerent stationum vigi-
arumque, nocte an interdiu opportuniores insidianti
ssent. et inter crebra colloquia alii atque alii de in-
ustria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. cum
aepius agitata res certiorem spem pacis in dies et Sy-
haci et Carthaginiensibus per eum faceret, legati Romani
etitos se reverti ad imperatorem aiunt, nisi certum re-
ponsum detur: proinde, seu ipsi staret iam sententia, seu
onsulendus Hasdrubal et Carthaginienses essent, consu-
eret. tempus esse aut pacem componi aut bellum naviter
eri. dum consulitur Hasdrubal et Carthaginienses, et
peculatores omnia visendi et Scipio ad comparanda ea
uae in rem erant tempus habuit. et mentione ac spe
acis neglegentia, ut fit, apud Poenos Numidasque orta
avendi, ne quid hostile interim paterentur. tandem rela-
um responsum quibusdam, quia nimis cupere Romanus
acem videbatur, iniquis per occasionem adiectis; quae
peropportune cupienti tollere indutias Scipioni causam
praebuere. ac nuntio regis, cum relaturum se ad consi-
ium dixisset, postero die respondit se uno frustra ten-
dente nulli alii pacem placuisse: renuntiaret igitur nullam
aliam spem pacis quam relictis Carthaginiensibus Syphaci
cum Romanis esse. ita tollit indutias, ut libera fide in-
cepta exsequeretur; deductisque navibus — et iam veris
principium erat — machinas tormentaque, velut a mari
adgressurus Uticam, imponit. et duo milia militum ad ca-
piendum quem antea tenuerat tumulum super Uticam
mittit, simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam
converteret hostium animos, simul ne qua, cum ipse ad
Syphacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex
urbe et impetus in castra sua relicta cum levi praesidio
fieret.

V. His praeparatis advocatoque consilio et dicere exploratoribus iussis, quae comperta adferrent, Masinissaque, cui omnia hostium nota erant, postremo ipse quid pararet in proximam noctem proponit; tribunis edicit, ut, ubi praetorio dimisso signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. ita ut imperaverat signa sub occasum solis efferri sunt coepta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt; media nocte — septem enim milia itineris erant — modico gradu ad castra hostium perventum est. ibi Scipio partem copiarum Laelio Masinissamque ac Numidas attribuit, et castra Syphacis invadere ignesque conicere iubet. singulos deinde separatim Laelium ac Masinissam deductos obtestatur, ut, quantum nox providentiae adimat, tantum diligentia expleant curaque. se Hasdrubalem Punicaque castra adgressurum; ceterum non ante coepturum, quam ignem in regiis castris conspexisset. neque ea res morata diu est: nam in proximis casis iniectus ignis haesit, extemplo proxima quaeque et deinceps continua amplexus totis se passim dissipavit castris. et trepidatio quidem, quanta necesse erat, in nocturno effuso tam late incendio orta est: ceterum fortuitum non hostilem ac bellicum ignem rati esse sine armis ad restinguendum incendium effusi in armatos incidere hostes, maxime Numidas ab Masinissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma: multi in praecipiti fuga ruentes super alios alii in angustiis portarum obtriti sunt. VI. relucentem flammam primo vigiles Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu cum conspexissent, ab eodem errore credere et ipsi sua sponte incendium ortum; et clamor inter caedem et vulnera sublatus an ex trepidatione nocturna esset, confusus sensum veri adimebat. igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo quae restinguendo igni forent portantes, in agmen Romanum ruebant. quibus caesis omnibus praeterquam hostili odio, etiam ne quis nuntius effugeret, extemplo

pio neglectas ut in tali tumu
que in proxima tecta coniec
ut sparso pluribus locis reluxi
s uno repente omnia incendio
entaque foeda primum fuga,
era portarum: quos non opp
pti; binaque castra clade u
bo, ex tot milibus armatorur
ingenti equites semermes, mag
endio effugerunt. caesa aut
ta milia hominum sunt, cap
Carthaginiensium nobiles, v
laria centum septuaginta q
ra duo milia septingenti; e
o flammaque absumpti; ma
omnia imperator Vulcano sac
VII. Hasdrubal ex fuga cu
ximam petierat, eoque omne
cis sequentes, se contulerant
ur Scipioni, urbe excessit. mo
mani accepti; nec quicquan
ncesserant in dicionem, fact
ptae direptaeque: ea praeda
ne rapta erat militi concessa
ferme inde spatio loco comm
Carthaginem contendit, ne qu
clade mollius consuleretur. q
adlatus, ut omissa Utica Carth
Scipionem obsessurum. senat
velut consulare imperium apu
tribus *dictis sententiis* una de
decernebat, altera Hannibalen
bello patriam revocabat, tertia
constantiae erat: reparandu
hortandum, ne bello absisteret
quia Hasdrubal praesens Ba
bellum malebant, vincit. ind
haberi coeptus, et ad Syphac

et ipsum reparantem bellum, cum uxor non iam ut i blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed p cibus et misericordia valuisset, plena lacrimarum testans, ne patrem suum patriamque proderet, isdemq flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, a sumi sineret. spem quoque opportune oblatam adfer bant legati: quattuor milia Celtiberorum circa urbe nomine Obbam, ab conquisitoribus suis conducta in H spania, egregiae iuventutis sibi occurrisse, et Hasdrubale propediem adfore cum manu haudquaquam contemnend igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostend etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus pe eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem iuve tutem adfirmat ex regno exciturum. scire incendio, no proelio cladem acceptam: eum bello inferiorem esse, qu armis vincatur. haec legatis responsa: et post dies pau cos rursus Hasdrubal et Syphax copias iunxerunt. i omnis exercitus fuit triginta ferme milia armatorum.

VIII. Scipionem, velut iam debellato, quod ad Sy phacem Carthaginiensesque attineret, Uticae oppugnan dae intentum, iamque machinas admoventem muris aver tit fama redintegrati belli; modicisque praesidiis ad spe ciem modo obsidionis terra marique relictis ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. primo in tumul quattuor milia ferme distante ab castris regiis consedit, postero die cum equitatu in Magnos — ita vocant — cam pos, subiectos ei tumulo, degressus succedendo ad sta tiones hostium lacessendoque levibus proeliis diem ab sumpsit. et per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem nihil dictu satis dignum fece runt: quarto die in aciem utrimque descensum est. Ro manus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit; equitatum Italicum ab dextro cornu, ab laevo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Has drubalque Numidicis adversus Italicum equitatum, Car thaginiensium contra Masinissam locatis, Celtiberos me diam aciem in adversa signa legionum accepere. ita instructi concurrunt. primo impetu simul utraque cornua

Numidae et Carth
dae, maxima pars ag
Carthaginienses, et i
super cetera victoria
que cornibus Celtibe
salus ulla ostendebat
ab Scipione erat, que
mercennariis armis i
igitur circumfusis un
dentes obstinate mori
aliquantum ad fugam
ceperunt. fatigatos c
nox oppressit.

IX. Postero die
omni Romano et Num
ad persequendos Syp
ipse cum robore exer
thaginiensium dicioni
partim vi subigit. Ca
et circumferentem arm
tim perdomitis ipsam
credebant. itaque et m
armabantur, et pro se
tolerandae sunt, ex ag
frequentior legatorum
tendorum, pars maxim
cipiendos parata erat,
stationem navium ad
etiam navalia castra, r
suros. in hoc consiliun
ad Hannibalem mittend
cissime gerantur res,
nem, Carthaginem ipsa
alium quam Hannibale
Hannibalis superesse.
simul et legati in Italiam
lante fortuna agebantu
prodi ab se salutem om

Scipio gravem iam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque praeda in vetera castra ad Uticam missis, iam in Carthaginem intentus occupat relictum fuga custodum Tyneta. abest a Carthagine quindecim milia ferme passuum locus cum operibus tum suapte natura tutus, et qui et ab Carthagine conspici et praebere ipse conspectum in circumfusum mare urbi possit. X. Inde, cum maxime vallum Romani iacerent, conspecta classis hostium est Uticam a Carthagine petens. igitur omisso opere pronuntiatum iter, signaque raptim ferri sunt coepta, ne naves in terram et obsidionem versae ac minime navali proelio aptae opprimerentur. qui enim restitissent agili et nautico instrumento aptae et armatae classi naves tormenta machinasque portantes, et aut in onerariarum usum versae, aut ita appulsae muris, ut pro aggere ac pontibus praebere ascensus possent? itaque Scipio, praeter quam in navali certamine solet, rostratis, quae praesidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadriplicem ordinem pro muro adversus hostem opposuit, easque ipsas, ne in tumultu pugnae turbari ordines possent, malis antemnisque de nave in navem traiectis ac validis funibus velut uno inter se vinculo illigatis comprendit, tabulasque superinstravit, ut pervii ordines essent, et sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriae naves in hostem ac tuto recipi possent. his raptim pro tempore instructis mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur, telorum missilium, ut quamvis longo certamine sufficerent, vis ingens congeritur. ita parati atque intenti hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo impetu oppressissent, perculsi terrestribus cladibus atque inde ne mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumpto sub occasum solis in portum — Rusucmona Afri vocant — classe appulere: postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves velut ad iustum proelium navale et tamquam exituris contra Romanis. cum diu stetissent, postquam nihil

overi ab hostibus
ediuntur. res erat
oxime speciem mur
iquantum onerariae
na pleraque, utpote
m mittebant; gravi
onerariis ictus erat
avigia, quae sub con
bant, primo ipsae
rum obruebantur;
commodae erant, qu
libere saepe tela c
iderent. postremo
gones vocantur —
epti. quos cum nec
nsi iniciebantur inc
bita rostrata onerar
deres vincula, qui
iam simul plurium
cerati quidem omn
undum ordinem nav
st. sex ferme onei
inem sunt. maior
uod inter adsiduas
cumque ex insperat
appareret haud proc
cessatum a praefect
tempore subvenisset

XI. Per eosden
quinto decimo ferme
sulii, regnum paterr
desideratum conces
praesidiisque suis
quieturus. stimula
ita viris equisque
per multos floren
atque impotenti a
omnibus, qui bello

tela dividit; equites in turmas, pedites in cohortes, sic quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit exercitu haud minore quam quem prius habuerat, ceterum omni prope novo atque incondito, ire ad hostes pergit. et castris in propinquo positis primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi, dein iaculis summoti recurrere ad suos; inde excursiones in vicem fieri, et cum pulsos indignatio accenderet, plures subire, quod irritamentum certaminum equestrium est, cum aut vincentibus spes aut pulsis ira adgregat suos. ita tum a paucis proelio accenso omnem utrimque postremo equitatum certaminis studium effundit. ac dum sincerum equestre proelium erat, multitudo Masaesuliorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat: deinde ut pedes Romanus repentino per turmas suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit, absterruitque effuse invehentem sese hostem, primo barbari segnius permittere equos, dein stare, ac propere turbati novo genere pugnae, postremo non pediti solum cedere, sed ne equitem quidem sustinere peditis praesidio audentem. iam signa quoque legionum appropinquabant. tum vero Masaesulii non modo primum impetum sed ne conspectum quidem signorum atque armorum tulerunt: tantum seu memoria priorum cladium seu praesens terror valuit. XII. ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto effusus opprimitur capiturque, et vivus, laetum ante omnes Masinissae praebiturus spectaculum, ad Laelium pertrahitur.

Cirta caput regni Syphacis erat, eoque se ingens hominum contulit vis. caedes in eo proelio minor quam victoria fuit, quia equestri tantummodo proelio certatum fuerat. non plus quinque milia occisa, minus dimidium eius hominum captum est impetu in castra facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa sibi quidem dicere nihil esse in praesentia pulchrius quam victorem recuperatum tanto post intervallo patrium invisere regnum; sed tam secundis quam adversis rebus non dari spatium ad cessandum. si se Laelius cum equi-

Omnia victoque Syph
Subsequi metu se opp
modicis i
praegressus Cirtam
tensium iubet. sed
acta essent promend
quam rex vinctus i
spectaculum tam foe
vore moenia sunt d
gratiam apud victore
Masinissa praesidio
dimisso, ne cui fugae
dam citato vadit equ
Sophoniba, uxor Sy
currit; et cum in m
insignem cum armi
regem esse, id quo
„omnia quidem ut p
et felicitas tua: sed
cisque suae vocem
victricem attingere
iestatem regiam, in
per gentis Numidar
commune fuit, per
ominibus accipiant,
veniam supplici des
captiva statuas, ne
bum et crudele arbi
Syphacis uxor fuis
mecum Africa geni
experiri mallem:
filiae Hasdrubalis
potes, morte me
obtestorque". for
itaque cum mod
mano traderetur,
oratio esset qua
prolapsus est an

LIBER

rum in Venerem praeceps, amore captivae victor captus: data dextra in id quod petebatur obligandae fidei, in regiam concedit. tum vero reputare secum ipse, quem ad modum promissi fidem praestaret. quod cum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium: nuptias in eum ipsum diem parari repente iubet, ne quid relinqueret integri aut Laelio aut ipsi Scipioni consulendi velut in captivam, quae Masinissae iam nupta foret. factis nuptiis supervenit Laelius, et adeo non dissimulavit improbare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis detractam eam geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precibus Masinissae orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunae accessio Sophoniba esset, ad Scipionem reiceret, misso Syphace et captivis ceteras urbes Numidiae, quae praesidiis regiis tenebantur, adiuvante Masinissa recipit.

XIII. Syphacem in castra adduci cum esset nuntiatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. praecedebat ipse vinctus, sequebatur grex nobilium Numidarum. tum, quantum quisque plurimum poterat, magnitudini Syphacis, famae gentis victoriam suam augendo addebat: illum esse regem, cuius tantum maiestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam eius petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit, Hasdrubal Poenorum imperator non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores, Poenum Romanumque. sicut ab dis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrimque pariter amicitiam petitam. iam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita eius fama mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur. his sermonibus circumstantium celebratus rex in praetorium ad Scipionem est perductus. movit et Scipionem cum fortuna pristina viri praesenti fortunae collata,

LIBER XXX

publico recordatio hospi
mum ac privatim iu
dederunt in adlo
quid sibi voluisset qu
abnuisset Romanam,
peccasse quidem sese
tum demum cum arm
pisset; exitum sui fu
se insanisse, tum hospi
ex animo eiecisse, cu
mum acceperit. illis
grasse suam, illam furi
animum suum avertiss
donec ipsa manibus s
spitem atque amicum
flicto sibi hoc in mis
hominum inimicissim
pestem ac furiam tra
neque constantiorem
etiam iuventa incauti
temperantius eam qu
stili modo odio sed a
aemulum cernens, cu
pionis animum pepuli
inter arma nuptiae ne
lio faciebant, tamqu
captam hostem vidiss
peret et ad penates h
eo foediora haec vid
Hispania iuvenem nul
secum volutanti Lae
quos cum pariter an
egregiis laudibus fre
ctum in secretum Ma
existimo, Masinissa, i
Hispania ad iungen
postea in Africa te i
meam commisisse.

quas tibi appetendus visus sim, qua ego aeque ac temperantia et continentia libidinum gloriatus fuerim. hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adiecisse velim. non est, non — mihi crede — tantum ab hostibus armatis aetatis nostrae periculum, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. qui eas temperantia sua frenavit ac domuit, multo maius decus maioremque victoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. quae me absente strenue ac fortiter fecisti, libenter et commemoravi et memini: cetera te ipsum reputare tecum quam me dicente erubescere malo. Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. itaque ipse, coniunx, regnum, ager et oppida, homines qui incolunt, quidquid denique Syphacis fuit, praeda populi Romani est, et regem coniugemque eius, etiamsi non civis Carthaginiensis esset, etiamsi non patrem eius imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti, ac senatus populique Romani de ea iudicium atque arbitrium esse, quae regem socium nobis alienasse atque in arma egisse praecipitem dicatur. vince animum; cave deformes multa bona uno vitio, et tot meritorum gratiam maiore culpa, quam causa culpae est, corrumpas". XV. Masinissae haec audienti non rubor solum suffusus sed lacrimae etiam obortae; et cum se quidem in potestate futurum imperatoris dixisset, orassetque eum ut, quantum res sineret, fidei suae temere obstrictae consuleret; promisisse enim se in nullius potestatem eam traditurum; ex praetorio in tabernaculum suum confusus concessit. ibi arbitris remotis cum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus contabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset, ingenti ad postremum edito gemitu fidum e servis vocat, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunae venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonibam iubet, ac simul nuntiare Masinissam libenter primam ei fidem praestaturum fuisse, quam vir uxori debuerit: quoniam eius arbitrium qui possint adimant, se secundam fidem praestare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. memor patris imperatoris patriaeque et

rum regum, quibus
unc nuntium ac simul
ophonibam venisset,
equé ingratum, si nihi
oc tamen nuntia, meli
unere meo nupsissem
cceptum poculum nul
ide hausit. quod ubi
eger animi ferox iuven
xtemplo nunc solatur,
lia luerit, tristioremqu
it, leniter castigat.
verteret animum eius
dvocari iussit. ibi Ma
um eximiisque ornatu
atera, sella curuli et
nata tunica donat. ad
centius quicquam triu
hantibus ampliorem
externorum dignum M
Laelium deinde et ips
nat. et alii militares
erat, donati. his honor
que in spem propinqu
diae potiundae.

XVI. Scipio C. La
Romam misso, cum c
sunt, ipse ad Tyneta
menta inchoaverat, pe
solum sed prope vano
sens oppugnatione cla
phacis, in quo plus p
ercitu suo spei repost
belli ultra audito ora
triginta seniorum prin
consilium maximaque
qui ubi in castra Ro
more adulantium —

qua oriundi erant — procubuerunt. conveniens oratio ta humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed tra ferentium initium culpae in Hannibalem potentiaeque ei fautores. veniam civitati petebant civium temeritate bi iam eversae, incolumi futurae iterum hostium benefic imperium ex victis hostibus populum Romanum non per ciem petere. paratis obedienter servire imperaret, qu vellet. Scipio et venisse ea spe in Africam se ait, et spe suam prospero belli eventu auctam, victoriam se non pace domum reportaturum esse: tamen, cum victoriam pro in manibus habeat, pacem non abnuere, ut omnes gent sciant populum Romanum et suscipere iuste bella et fini leges pacis se has dicere: captivos et perfugas et fug vos restituant; exercitus ex Italia et Gallia deducant; E spania abstineant; insulis omnibus, quae inter Italia atque Africam sint, decedant; naves longas praeter v ginti omnes tradant, tritici quingenta, hordei trecenta m lia modium. pecuniae summam quantam imperaverit, pa rum convenit: alibi quinque milia talentum, alibi quinq milia pondo argenti, alibi duplex stipendium militib imperatum invenio. „his condicionibus“ inquit „placeat pax, triduum ad consultandum dabitur. si placuerit, me cum indutias facite, Romam ad senatum mittite legatos ita dimissi Carthaginienses nullas recusandas condicione pacis cum censuissent, quippe qui moram temporis quae rerent, dum Hannibal in Africam traiceret, legatos ali ad Scipionem, ut indutias facerent, alios Romam ad p cem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem capti vos perfugasque et fugitivos, quo impetrabilior pax esse

XVII. Multis ante diebus Laelius cum Syphace pr moribusque Numidarum captivis Romam venit, quaequ in Africa gesta essent, omnia ordine exposuit patribu ingenti hominum et in praesens laetitia et in futurum spe consulti inde patres regem in custodiam Albam mittendu censuerunt, Laelium retinendum, donec legati Carthag nienses venirent. supplicatio in quadriduum decreta es P. Aelius praetor senatu misso et contione inde advoca cum C. Laelio in rostra escendit. ibi vero audientes fusa

rthaginiensium ex
ominis regem, Num
palam, tacitum con
iamoribus quibusqu
iodicam significare
ti aeditui aedes sac
alutandique deos a
ulo potestas fieret.
enatum introduxit.
'. Scipio prospere re
gerunt, quod Masin
ed fecisset restituen
Syphacem sublatum
netu et certamine es
contione amplissimis
lignus esset et dediss
um esse. petere ut
beneficia et munera
haec, nisi molestum
am, ut Numidas cap
emitterent: id sibi a
id ea responsum le
Africa communem si
pionem recte atque o
appellaverit, et quid
Masinissae, id patr
quae legati ferrent re
cum fibulis singulis
leratos, bina equest
militaremque supelle
esset. haec regi pra
los dona ne minus q
lium aeris, et vestim
Numidisque qui ex
hoc aedes liberae loc

XVIII. Eadem

in Africa gesta su
M. Cornelius proco

Magone Poeno signis collatis pugnarunt. praetoris leg- nes in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis t- nuit, ipse ad prima signa equo advectus; proque duob. cornibus praetor ac proconsul milites ad inferenda in h- stes signa summa vi hortabantur. postquam nihil co- movebant, tum Quinctilius Cornelio: „lentior, ut vide- fit pugna, et induratus praeter spem resistendo hosti- timor; ac ne vertat in audaciam periculum est. equestr- procellam excitemus oportet, si turbare ac statu move- volumus. itaque vel tu ad prima signa proelium susti- ego inducam in pugnam equites; vel ego hic in pri- acie rem geram, tu quattuor legionum equites in hoste- emitte“. utram vellet praetor muneris partem procons- accipiente, Quinctilius praetor cum filio, cui Marco pra- nomen erat, impigro iuvene ad equites pergit, iussosq- escendere in equos repente in hostem emittit. tumult- equestrem auxit clamor ab legionibus additus. nec stet- set hostium acies, ni Mago ad primum equitum mot- paratos elephantos extemplo in proelium induxisset. quorum stridorem odoremque et aspectum territi eq- vanum equestre auxilium fecerunt. et ut, ubi in rem pe- missus uti cuspide, uti comminus gladio posset, robor- maioris Romanus eques erat, ita in ablatum paventib- procul equis melius ex intervallo Numidae iaculabantur simul et peditum legio duodecima, magna ex parte caes- pudore magis quam viribus tenebat locum; nec diutiu- tenuisset, ni ex subsidiis tertia decima legio in prima- aciem inducta proelium dubium excepisset. Magoque e- subsidiis Gallos integrae legioni opposuit. quibus hau- magno certamine fusis hastati legionis undecimae congl- bant sese, atque elephantos iam peditum aciem turbante- invadunt. in quos cum pila confertos coniecissent, null- ferme frustra emisso omnes retro in aciem suorum aver- terunt; quattuor gravati vulneribus corruerunt. tum prim- commota hostium acies, simul omnibus equitibus, ut aver- sos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumul- tum effusis. sed donec stetit ante signa Mago, grad- sensim referentes ordines et tenorem pugnae servabant.

›stquam femine transfixo cadentem auferrique
› prope exsanguem videre, extemplo in fug
rsi. ad quinque milia hostium eo die caesa
ilitaria duo et viginti capta. nec Romanis in
oria fuit: duo milia et trecenti de exercitu
irs multo maxima ex legione duodecima a
tribuni militum duo, M. Cosconius et M. M
ıe decimae quoque legionis, quae postrema
erat, C. Helvius tribunus militum in restit
ecidit, et duo et viginti ferme equites illust
ephantis cum centurionibus aliquot perieru
ertamen fuisset, ni vulnere ducis concessa

XIX. Mago proximae silentio noctis pr
ım pati viae per vulnus poterat itineribus
ıare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum
ıagine paucis ante diebus in sinum Galli
ıavibus adierunt, iubentes primo quoque te
am traiceret: id et fratrem eius Hannibal
um quoque isse legatos eadem iubentes
ıon in eo esse Carthaginiensium res, ut Gal
iam armis obtineant. Mago non imperio
ericuloque patriae motus sed metuens eti
ıostis moranti instaret, Liguresque ipsi, r
ı Poenis cernentes, ad eos quorum mox in
essent deficerent, simul sperans leniorem
quam in via iactationem vulneris fore et c
commodiora, impositis copiis in naves pro
superata Sardinia ex vulnere moritur. na
quot Poenorum disiectae in alto a classe
circa Sardiniam erat, capiuntur. haec t
parte Italiae, qua iacet ad Alpes, gesta.

Consul C. Servilius nulla memorabil
Etruria et Gallia — quoniam eo quoqu
gesta, patre C. Servilio et C. Lutatio
sextum decimum annum receptis, qui a
a Boiis capti fuerant, hinc patre hinc Ca
datis privato magis quam publico deco
rediit. latum ad populum est, ne C. S

quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, cum id ign
raret, tribunus plebis atque aedilis plebis fuisset, cum
quam sanctum legibus erat. hac rogatione perlata in pr
vinciam rediit.

Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Co
sentia Aufugum Bergae Besidiae Ocriculum Lymphaeu
Argentanum Clampetia multique ignobiles populi, senescer
Punicum bellum cernentes, deficere. idem consul c
Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. obscura e
pugnae fama est. Valerius Antias quinque milia hosti
caesa ait; quae tanta res est, ut aut impudenter ficta
aut neglegenter praetermissa. nihil certe ultra rei in I
lia ab Hannibale gestum. nam ad eum quoque legati
Carthagine vocantes in Africam iis forte diebus quibus
Magonem venerunt. XX. frendens gemensque ac v
lacrimis temperans dicitur legatorum verba audisse. pos
quam edita sunt mandata, „iam non perplexe“ inquit „s
palam revocant, qui vetando supplementum et pecuni
mitti iam pridem trahebant. vicit ergo Hannibalem n
populus Romanus, totiens caesus fugatusque, sed senat
Carthaginiensis obtrectatione atque invidia. neque ha
deformitate reditus mei tam P. Scipio exsultabit atque e
feret sese quam Hanno, qui domum nostram, quando ali
re non potuit, ruina Carthaginis oppressit“. iam hoc ipsu
praesagiens animo praeparaverat ante naves. itaque inu
tili militum turba praesidii specie in oppida Bruttii agri
quae pauca magis metu quam fide continebantur, dimiss
quod roboris in exercitu erat in Africam transvexit, mu
tis Italici generis, quia in Africam secuturos abnuentes
concesserant in Iunonis Laciniae delubrum inviolatum ad
eam diem, in templo ipso foede interfectis. raro quemquam
alium, patriam exsilii causa relinquentem, tam maestum
abisse ferunt quam Hannibalem, hostium terra exceden
tem, respexisse saepe Italiae litora et deos hominesque
accusantem in se quoque ac suum ipsius caput exsecra
tum, quod non cruentum ab Cannensi victoria milites
Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum
qui consul hostem Poenum in Italia non vidisset: se cen

m milibus armatorum
s circa Casilinum Cum
cusans querensque
etractus.

XXI. Romam per
ibalem profectos adlat
is minuit laetitiam et q
um id mandatum ab se
abuisse videbantur, e
nole in unum exercitun
sset res. per eosdem d
rensos cum pecunia ac
conducenda auxilia in H
quinquaginta auri, octi
curiae posuerunt. homi
tis, auro argentoque red
insuper munera data ac
veherentur. mentio dein
homines bona quam mal
nibalis quantum terroris
deinde clades, quos luct
e muris urbis: quae v
fuisse! quotiens in conci
rigentium auditas, en um
vacuam hostibus Italiam
sent! dedisse id deos tan
nec esse, qui deis grates
venientem quidem gratia
dum ad praeteritae sati
deinde ex omni parte cu
praetor; decretumque, u
vinaria supplicaretur vic
centum viginti.

Iam dimisso Laelio
thaginiensium legatos de
teolis visos, inde terra ve
C. Laelium placuit, ut cor
vius Gillo, legatus Scip

adduxit: quibus vetitis ingredi urbem hospitium in vil publica, senatus ad aedem Bellonae datus est. XXII. O tionem eandem ferme quam apud Scipionem habueru culpam omnem belli a publico consilio in Hannibale vertentes. eum iniussu senatus non Alpes modo sed H berum quoque transgressum, nec Romanis solum, se ante etiam Saguntinis privato consilio bellum intuliss senatui ac populo Carthaginiensi, si quis vere aestime foedus ad eam diem inviolatum esse cum Romanis. it que nihil aliud sibi mandatum esse uti peterent, quam in ea pace, quae postremo cum consule Lutatio facta es set, manere liceret. cum more tradito a patribus potest tem interrogandi, si quis quid vellet, legatos praetor fe cisset, senioresque, qui foederibus interfuerant, alia ali interrogarent, nec meminisse per aetatem — etenim omnes ferme iuvenes erant — dicerent legati, conclamatum e omni parte curiae est Punica fraude electos qui veteres pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent. XXIII. Emo tis deinde curia legatis sententiae interrogari coeptae. M. Livius C. Servilium consulem, qui propior esset, ar cessendum, ut coram eo de pace ageretur, censebat. cum de re maiore, quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi absente consulum altero am bobusve eam rem agi satis ex dignitate populi Romani esse. Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat: cum P. Scipio caedendo exercitus, agros popu lando in eam necessitatem hostes compulisset, ut suppli ces pacem peterent, et nemo omnium verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam tum qui ante portas Carthaginis bellum gereret, nullius alterius consilio quam Scipionis accipiendam abnuendamve pacem esse. M. Valerius Laevinus, qui bis consul fuerat, speculatores non legatos venisse arguebat, iubendosque Italia exce dere et custodes cum iis usque ad naves mittendos, Sci pionique scribendum, ne bellum remitteret. Laelius Ful viusque adiecerunt, et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal et Mago ex Italia non revocaren tur. omnia simulaturos Carthaginienses duces eos exer-

ursque spectantes; deinde quamvis recentium foederum deorum omnium oblitos bellum gesturos. eo magis in aevini sententiam discessum. legati pace infecta ac rope sine responsu dimissi.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius quin pacatae Italiae penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens in Siciliam, inde et in Africam transiturus, traiecit. quod ubi Romae vulgatum st, primo censuerant patres, ut praetor scriberet consuli, senatum aequum censere in Italiam reverti eum; dein um praetor spreturum eum litteras suas diceret, dictator d id ipsum creatus P. Sulpicius pro iure maioris imperii consulem in Italiam revocavit. reliquum anni cum M. Servilio magistro equitum circumeundis Italiae urbibus, quae bello alienatae fuerant, noscendisque singularum causis consumpsit.

Per indutiarum tempus et ex Sardinia ab Lentulo praetore centum onerariae naves cum commeatu viginti rostratarum praesidio et ab hoste et ab tempestatibus mari tuto in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis triginta longis navibus ex Sicilia traicienti non eadem fortuna fuit. in conspectum ferme Africae prospero cursu vectum primo destituit ventus, deinde versus in Africum turbavit ac passim naves disiecit. ipse cum rostratis per adversos fluctus ingenti remigum labore enisus Apollinis promunturium tenuit: onerariae pars maxima ad Aegimurum — insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme milia ab urbe —, aliae adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatae sunt. omnia in conspectu Carthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concursum est: magistratus senatum vocare, populus in curiae vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur praeda. cum quidam pacis petitae, alii indutiarum — necdum enim dies exierat — fidem opponerent, permixto paene senatus populique concilio consensum est, ut classem quinquaginta navium Hasdrubal Aegimurum traiceret, inde per litora portusque dispersas Romanas naves colligeret. desertae fuga nautarum pri-

mum ab Aegimuro, deinde ab Aquis onerariae Carth... nem puppibus tractae sunt.

XXV. Nondum ab Roma reverterant legati, nec sciebatur, quae senatus Romani de bello aut pace s... tentia esset, needum indutiarum dies exierat: eo in... gniorem iniuriam ratus Scipio, ab iis, qui petissent pac... et indutias, et spem pacis et fidem indutiarum violat... esse, legatos Carthaginem L. Baebium M. Servilium L. ... bium extemplo misit. qui cum multitudinis concursu pro... violati essent, nec reditum tutiorem futurum cernere... petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohib... erat, ut naves mitterent, quae se prosequerentur. da... triremes duae cum ad Bagradam flumen pervenisse... unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem redie... classis Punica ad Uticam stationem habebat. ex ea tr... quadriremes — seu clam misso a Carthagine nuntio... fieret, seu Hasdrubale, qui classi praeerat, sine publi... fraude auso facinus — quinqueremem Romanam supera... tem promunturium ex alto repente adgressae sunt. s... neque rostro ferire celeritate praelabentem poterant, neq... transilire armati ex humilioribus in altiorem navem, ... defendebatur egregie, quoad tela suppeditarunt. quis d... ficientibus iam nulla alia res eam quam propinquitas te... rae multitudoque a castris in litus effusa tueri potuisse. concitatam enim remis quanto maximo impetu poterant i... terram cum immisissent, navis tantum iactura facta, in... columes ipsi evaserunt. ita alio super aliud scelere cu... haud dubie indutiae ruptae essent, Laelius Fulviusque a... Roma cum legatis Carthaginiensibus supervenerunt. qui... bus Scipio, etsi non indutiarum fides modo a Carthagi... niensibus sed ius etiam gentium in legatis violatum esset, tamen se nihil nec institutis populi Romani nec suis mori... bus indignum in iis facturum esse cum dixisset, dimissi... legatis bellum parabat. Hannibali iam terrae appropin... quanti iussus e nauticis unus escendere in malum, ut spe... cularetur, quam tenerent regionem, cum dixisset sepul... chrum dirutum proram spectare, abominatus praetervehi

gubernatore ad Leptim appulit classem atque ibi exposuit.

XXVI. Haec eo anno in Africa gesta: insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius, qui tum magister equitum erat, et Tib. Claudius Nero consules facti. ceterum exitu superioris anni cum legati sociarum urbium ex Graecia questi essent vastatos agros ab regiis praesidiis profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem; simul nuntiassent quattuor milia militum cum Sopatro duce traiecta in Africam dici, ut essent Carthaginiensibus praesidio, et pecuniae aliquantum una missum: legatos ad regem, qui haec adversus foedus facta videri patribus nuntiarent, mittendos censuit senatus. missi C. Terentius Varro C. Mamilius M. Aurelius. iis tres quinqueremes datae.

Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad solum exustus, et aquarum magnitudine, sed annonae vilitate fuit, praeterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti ex Hispania missam M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo aediles curules quaternis aeris vicatim populo discripserunt.

Eodem anno Quintus Fabius Maximus moritur exactae aetatis, si quidem verum est augurem duos et sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. superavit paternos honores, avitos aequavit. victoriis et maioribus proeliis avus insignis Rullus: sed omnia aequare unus hostis Hannibal potest. cautior tamen quam promptior hic habitus; et sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat, sic nihil certius est quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. augur in locum eius inauguratus Quintus Fabius Maximus filius; in eiusdem locum pontifex — nam duo sacerdotia habuit — Ser. Sulpicius Galba.

Ludi Romani diem unum, plebeii ter toti instaurati ab aedilibus M. Sextio Sabino et Cn. Tremellio Flacco. ii ambo praetores facti et cum iis C. Livius Salinator et

C. Aurelius Cotta. comitia eius anni utrum C. Servilius consul habuerit, an, quia eum in Etruria tenuerint quaestiones ex senatus consulto de coniurationibus principum habendae, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit diversi auctores faciunt.

XXVII. Principio insequentis anni M. Servilius et Tib. Claudius senatu in Capitolium vocato de provinciis rettulerunt. Italiam atque Africam in sortem coici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterum Q. Metello maxime adnitente neque negata neque data est Africa: consules iussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellent in Africa bellum gerere. omnes tribus P. Scipionem iusserunt. nihilo minus consules provinciam Africam — ita enim senatus decreverat — in sortem coniecerunt. Tib. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam traiceret, parique imperio cum Scipione imperator esset; M. Servilius Etruriam sortitus. in eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium, si consulem manere ad urbem senatu placuisset. praetores M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul prioris anni praefuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut a P. Villio Tappulo praetore prioris anni provinciam et duas legiones acciperet; Villius pro praetore viginti navibus longis, militibus ille oram Siciliae tutaretur; M Pomponius viginti navibus reliquis mille et quingentos milites Romam deportat; C. Aurelio Cottae urbana evenit. ceteris ita, uti quise obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. decim non amplius eo anno legionibus defensum imperm est. et ut placatis dis omnia inciperent agerentque, los, quos M. Claudio Marcello T. Quinctio consulibus Manlius dictator, quasque hostias maiores voverat, si quinquennium res publica eodem statu fuisset, ut eos os consules, priusquam ad bellum proficiscerentur, faent. ludi in circo per quadriduum facti, hostiaeque bus votae erant dis caesae.

XXVIII. Inter haec simul spes simul cura
crescebat; nec satis certum constare apud anim
rat, utrum gaudio dignum esset Hannibalem pos
decimum annum ex Italia decedentem vacuam p
nem eius reliquisse populo Romano, an magis me
quod incolumi exercitu in Africam transisset.
mirum, non periculum mutatum; cuius tantae
nis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium ha
canere solitum graviorem in sua terra futuru
Hannibalem, quam in aliena fuisset. nec Scipio
Syphace, inconditae barbariae rege, cui Statori
ducere exercitus solitus sit, aut cum socero ei
bale, fugacissimo duce, rem futuram, aut t
exercitibus ex agrestium semermi turba subit
sed cum Hannibale, prope nato in praetorio
tissimi ducis, alito atque educato inter arma, p
dam milite, vixdum iuvene imperatore; qui sen
factus Hispanias Gallias Italiam ab Alpibus ad
numentis ingentium rerum complesset. ducer
aequalem stipendiis suis, duratum omnium re
tia, quas vix fides fiat homines passos, perfus
cruore Romano, exuvias non militum tantum
imperatorum portantem. multos occursuros
acie, qui praetores, qui imperatores, qui cons
nos sua manu occidissent, muralibus vallar
signes coronis, pervagatos capta castra, ca
Romanas. non esse hodie tot fasces magistrat
Romani, quot captos ex caede imperatorum
posset Hannibal. has formidines agitando ani
ras et metus augebant, etiam quod, cum adsu
aliquot annos bellum ante oculos aliis atque al
partibus lenta spe in nullum propinquum debe
gerere, erexerant omnium animos Scipio et Ha
ad supremum certamen comparati duces. ei
bus erat ingens in Scipione fiducia et victor
magis in propinquam eam imminebant an
erant intentioris. haud dispar habitus anim
giniensibus erat, quos modo petisse pac

Hannibalem ac rerum gestarum eius magnitudinem, paenitebat, modo, cum respicerent bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

XXIX. Iam Hadrumetum venerat Hannibal, unde, ad reficiendum ex iactatione maritima militem paucis diebus sumptis, excitus pavidis nuntiis omnia circa Carthaginem obtineri armis adferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter a Carthagine abest. inde praemissi speculatores cum excepti a custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum iussosque omisso metu visere omnia per castra qua vellent circumduci iussit; percunctatusque, satin' per commodum omnia explorassent, datis qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum quae nuntiabantur — nam et Masinissam cum sex milibus peditum, quattuor equitum venisse eo ipso forte die adferebant — laeto animo audit, maxime hostis fiducia, quae non de nilo profecto concepta *esset* percussus est. itaque quamquam et ipse causa belli erat, et adventu suo turbaverat et pactas indutias et spem foederum, tamen, si integer quam si victus peteret pacem, aequiora impetrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potestatem faceret. id utrum sua sponte fecerit an publico consilio, neutrum cur adfirmem habeo. Valerius Antias primo proelio victum eum a Scipione, quo duodecim milia armatorum in acie sint caesa, mille et septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. ceterum Scipio cum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggara urbe cum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli coniectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quattuor milibus inde, tutum commodumque alioqui, nisi quod longinquae aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Summotis pari spatio armatis cum sin
terpretibus congressi sunt, non suae modo aetatis
duces, sed omnis ante se memoriae, omnium gent
libet regum imperatorumve pares. paulisper alter
conspectu, admiratione mutua prope attoniti co
tum Hannibal prior: „ si hoc ita fato datum era
primus bellum intuli populo Romano, quique totie
in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem
venirem, laetor te mihi sorte potissimum datu
peterem. tibi quoque inter multa egregia non
laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Rom
bus victoriam di dedissent, tibi cessisse, teque
vestris plus quam nostris cladibus insigni, fin
suisse. hoc quoque ludibrium casus ediderit f
cum patre tuo consule ceperim arma, cum eode
Romano imperatore signa contulerim, ad filium
mis ad pacem petendam veniam. optimum qui
eam patribus nostris mentem datam ab dis esse
Italiae et nos Africae imperio contenti essem
enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis
tia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot ta
amissis ducibus. sed praeterita magis reprel
sunt quam corrigi. ita aliena appetiimus ut
dimicaremus, nec in Italia solum vobis bellum
Africa esset, sed et vos in portis vestris prope
bus signa armaque hostium vidistis, et nos ab
fremitum castrorum Romanorum exaudimus.
nos maxime abominamur, vos autem ante omnia
in meliore vestra fortuna de pace agitur. agim
rum maxime interest pacem esse, et qui q
egerimus, ratum civitates nostrae habiturae s
tantum nobis opus est non abhorrente a quieti
quod ad me attinet, iam aetas senem in patriam
tem, unde puer profectus sum, iam secundae, iam
res ita fraudaverunt, ut rationem sequi quam
malim: tuam et adolescentiam et perpetuam
ferociora utraque quam quietis opus est consi
non temere incerta casuum reputat, quem fortun

decipit. quod ego fui ad Trasumennum ad Cannas, id
hodie. vixdum militari aetate imperio accepto omnia a
dacissime incipientem nusquam fefellit sua fortuna. pat
et patrui persecutus mortem ab calamitate vestrae dom
decus insigne virtutis pietatisque eximiae cepisti; amiss
Hispanias reciperasti quattuor inde Punicis exercitib
pulsis consul creatus, cum ceteris ad tutandam Itali
parum animi esset, transgressus in Africam, duobus h
exercitibus caesis, binis eadem hora captis simul incens
que castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbib
regni eius, tot nostri imperii ereptis, me sextum decim
iam annum haerentem in possessione Italiae detraxis
potest victoriam malle quam pacem animus. novi spi
tus magnos magis quam utiles: et mihi talis aliquan
fortuna adfulsit. quodsi in secundis rebus bonam quoq
mentem darent dei, non ea solum quae evenissent, se
etiam ea quae evenire possent, reputaremus. ut omnin
obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casu
sum. quem modo castris inter Anienem atque urbem ve-
stram positis signa inferentem in moenia Romana — hi
cernas duobus fratribus, fortissimis viris clarissimis im-
peratoribus orbatum, ante moenia prope obsessae patriae
quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem.
maximae cuique fortunae minime credendum est: in bo-
nis tuis rebus, nostris dubiis, tibi iam ampla ac speciosa
danti est pax, nobis petentibus magis necessaria quam
honesta. melior tutiorque est certa pax quam sperata vi-
ctoria; haec in tua, illa in deorum manu est. ne tot an-
norum felicitatem in unius horae dederis discrimen; cum
tuas vires, tum vim fortunae Martemque belli communem
propone animo. utrimque ferrum, utrimque corpora hu-
mana erunt: nusquam minus quam in bello eventus re-
spondent. non tantum ad id, quod data pace iam habere
potes, si proelio viceris, gloriae adieceris, quantum ade-
meris, si quid adversi eveniat. simul parta ac sperata
decora unius horae fortuna evertere potest. omnia in pace
iungenda tuae potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea habenda
fortuna erit, quam di dederint. inter pauca felicitatis

virtutisque exempla M. Atilius quondam in ha
erra fuisset, si victor pacem petentibus dedisse
ostris: non statuendo felicitati modum nec c
efferentem se fortunam, quanto altius elatus era
dius corruit. est quidem eius qui dat, non qui p
diciones dicere pacis: sed forsitan non indig
qui nobismet ipsi multam irrogemus: non recus
omnia, propter quae bellum initum est, vestra s
Sardinia Hispania, quidquid insularum toto int
Italiamque continetur mari: Carthaginienses in
cae litoribus vos, quando ita dis placuit, ext
terra marique videamus regentes imperia. ha
rim, propter non nimis sincere petitam aut e
nuper pacem suspectam esse vobis Punicam f
tum, per quos petita sit, ad fidem tuendae pa
Scipio. vestri quoque, ut audio, patres non
ob hoc, quia parum dignitatis in legatione er
runt pacem: — Hannibal peto pacem, qui neq
nisi utilem crederem, et propter eandem utilit
eam propter quam petii. et quem ad modum
bellum coeptum est, ne quem eius paeniteret
ipsi invidere dei, praestiti, ita adnitar, ne quer
me partae paeniteat«.

XXXI. Adversus haec imperator Roman
fere sententiam respondit: »non me fallebat
ab adventus tui spe Carthaginienses et praese
tiarum fidem et spem pacis turbasse: neque
dissimulas, qui de condicionibus superioribus
subtrahas praeter ea, quae iam pridem in nost
sunt. ceterum ut tibi curae est sentire cives tu
per te onere leventur, sic mihi laborandum
quae tunc pepigerunt, hodie subtracta ex co
pacis praemia perfidiae habeant. indigni, q
pateat condicio, etiam ut prosit vobis fraus p
patres nostri priores de Sicilia, neque nos
fecimus bellum: et tunc Mamertinorum soci
lum, et nunc Sagunti excidium nobis pia ac
runt arma. vos lacessere et tu ipse fateris

sunt, qui et illius belli exitum secundum ius fasque dederunt et huius dant et dabunt. quod ad me attinet, et humanae infirmitatis memini, et vim fortunae reputo, et omnia quaecumque agimus subiecta esse mille casibus scio: ceterum quem ad modum superbe et violenter me faterer facere, si, priusquam in Africam traiecissem, te tua voluntate cedentem Italia et imposito in naves exercitu ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer: sic nunc, cum prope manu consertum restitantem ac tergiversantem in Africam attraxerim, nulla sum tibi verecundia obstrictus. proinde si quid ad ea, quae tum pax conventura videbatur — quae sit multa navium cum commeatu per indutias expugnatarum legatorumque violatorum — adicitur, est quod referam ad consilium: sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis".

Ita infecta pace ex colloquio ad suos cum se recepissent, frustra verba praelata renuntiant: armis decernendum esse habendamque eam fortunam, quam dei dedissent. XXXII. In castra ut est ventum, pronuntiant ambo, arma expedirent milites animosque ad supremum certamen, non in unum diem sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores: Roma an Carthago iura gentibus darent, ante crastinam noctem scituros. neque enim Africam aut Italiam, sed orbem terrarum victoriae praemium fore: par periculum praemio, quibus adversae pugnae fortuna fuisset. nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignota terra, et Carthagini supremo auxilio effuso adesse videbatur praesens excidium.

Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die aut eversuri. anceps igitur spes et metus miscebant animos; contemplantibusque modo suam modo hostium aciem, cum oculis magis quam ratione pensarent vires, simul laeta simul tristia obversabantur. quae ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subiciebant. Poenus sedecim anno-

um in terra Italia res gestas, tot duces Roma
xercitus occidione occisos, et sua cuique decora
nsignem alicuius pugnae memoria militem vener
ebat; Scipio Hispanias et recentia in Africa p
confessionem hostium, quod neque non peter
propter metum neque manere in ea prae insit
perfidia potuissent. ad hoc colloquium Hanni
secreto habitum ac liberum fingenti quae vult
ominatur, quibus quondam auspiciis patres
Aegates pugnaverint insulas, ea illis exeuntibus
portendisse deos. adesse finem belli ac laboris.
bus esse praedam Carthaginis, reditum domum
ad parentes liberos coniuges penatesque deo
haec corpore, vultuque ita laeto, ut vicisse iam
dicebat. instruit deinde primos hastatos, post
cipes, triariis postremam aciem clausit. XXX
confertas autem cohortes ante sua quamque
struebat, sed manipulos aliquantum inter se di
esset spatium qua elephanti hostium acti nih
turbarent. Laelium, cuius ante legati, eo anno
extra sortem ex senatus consulto opera utebatu
lico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Nu
ab dextro opposuit. vias patentes inter manip
signanorum velitibus — ea tunc levis armatu
complevit, dato praecepto, ut ad impetum elep
aut post directos refugerent ordines, aut in de
vamque discursu applicantes se antesignanis
irruerent in ancipitia tela, beluis darent. Hanni
rorem primos elephantos — octoginta autem e
nulla umquam in acie ante habuerat — instrux
auxilia Ligurum Gallorumque Baliaribus Mau
mixtis; in secunda acie Carthaginienses Afros
cedonum legionem; modico deinde interva
subsidiariam aciem Italicorum militum — Brut
erant, vi ac necessitate plures quam sua volu
dentem ex Italia secuti — instruxit. equitat
circumdedit cornibus, dextrum Carthaginiens
Numidae tenuerunt. Varia adhortatio erat in ex

tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. auxiliaribus et praesens et multiplicata ex praeda merces ostentabatur; Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur; Liguribus campi uberes Italiae deductis ex asperrimis montibus in spem victoriae ostentantur; Mauros Numidasque Masinissae impotenti futuro dominatu terrent, aliae aliis spes ac metus iactantur. Carthaginiensibus moenia patriae, di penates, sepulchra maiorum, liberi cum parentibus, coniugesque pavidae aut excidium servitiumque aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum aut in spem medium, ostentantur.

Cum maxime haec imperator apud Carthaginienses, duces suarum gentium inter populares, pleraque per interpretes [inter] immistos alienigenis agerent, tubae cornuaque ab Romanis cecinerunt, tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos sinistro maxime cornu verterentur, Mauros ac Numidas. addidit facile Masinissa perculsis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. paucae tamen bestiarum intrepidae in hostem actae inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos velites, cum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent, in ancipites ad ictum utrimque coniciebant *hastas*, *nec pila ab* antesignanis cessabant, donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Laelius ut turbatos vidit hostes, addidit perculsis terrorem.

XXXIV. Utrimque nudata equite erat Punica acies, cum pedes concurrit, nec spe nec viribus iam par. ad hoc dictu parva, sed magna eadem in re gerenda momenta: congruens clamor a Romanis eoque maior et terribilior, dissonae illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, voces; pugna Romana stabilis et suo et armorum pondere incumbentium in hostem, concursatio et velocitas illinc maior quam vis. igitur primo impetu extemplo movere loco hostium aciem Romani. ala deinde et umbone pulsantes, in summotos gradu illato, aliquantum sp

velut nullo resistente incessere, urgentibus et no
primos, ut semel motam aciem sensere; quod ip
magnam ad pellendum hostem addebat. apu
auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Carthag
adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resiste
tinaciter primos caedendo ad se perveniret hosti
referrent. igitur auxiliares terga dant repente,
versi partim refugere in secundam aciem, parti
cipientes caedere, ut et paulo ante non adiuti e
clusi. et prope duo iam permixta proelia erant,
thaginienses simul cum hostibus simul cum
rentur manus conserere. non tamen ita percul
que in aciem accipere, sed densatis ordinibus
vacuumque circa campum extra proelium eic
vido fuga vulneribusque milite sinceram et integ
miscerent. ceterum tanta strages hominum ar
locum, in quo steterant paulo ante auxiliares
verat, ut prope difficilior transitus esset, quam
fertos hostes fuerat. itaque qui primi erant,
cumulos corporum armorumque et tabem san
quisque poterat sequentes hostem et signa
confuderunt. principum quoque signa fluctuari
vagam ante se cernendo aciem. quod Scipio ub
ceptui propere canere hastatis iussit; et sauciis
mam aciem subductis principes triariosque in
ducit, quo tutior firmiorque media hastatorum
ita novum de integro proelium ortum est:
veros hostes perventum erat, et armorum ge
militiae et fama rerum gestarum et magnitudi
vel periculi pares. sed et numero superior Ro
et animo, quod iam equites iam elephantos fu
prima acie pulsa in secundam pugnabat. XXX
pore Laelius ac Masinissa, pulsos per ali qu
secuti equites, revertentes in aversam hosti
currere. is demum equitum impetus fudit ho
circumventi in acie caesi; per patentem cir
fuga sparsi tenente omnia equitatu passim
Carthaginiensium sociorumque caesa eo die

viginti, par ferme numerus captus cum signis militaribus centum triginta duobus, elephantis undecim. victores ad mille et quingenti cecidere.

Hannibal cum paucis equitibus inter tumultum elapsus Hadrumetum perfugit, omnia et in proelio et ante aciem, priusquam excederet pugna expertus, et confessione etiam Scipionis omniumque peritorum militiae omnem illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse: elephantos in prima fronte, quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis signa sequi et servare ordines, in quo plurimum spei ponerent, Romanos prohiberent; deinde auxiliares ante Carthaginiensium aciem, ne homines mixti ex colluvione omnium gentium, quos non fides teneret sed merces, liberum receptum fugae haberent, simul primum ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent, ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostium hebetarent; tum, ubi omnis spes, milites Carthaginienses Afrosque, ut omnibus rebus aliis pares, eo quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent; Italicos, incertos, socii an hostes essent, in postremam aciem summotos. hoc edito velut ultimo virtutis opere Hannibal cum Hadrumetum refugisset, accitusque inde Carthaginem sexto ac tricesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset, fassus in curia est non proelio modo se sed bello victum, nec spem salutis alibi quam in pace impetranda esse.

XXXVI. Scipio confestim a proelio expugnatis hostium castris direptisque cum ingenti praeda ad mare ac naves rediit, nuntio adlato P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum omni genere commeatus ad Uticam accessisse. admovendum igitur undique terrorem perculsae Carthagini ratus, misso Laelio Romam cum victoriae nuntio, Octavium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem iubet: ipse ad suam veterem nova Lentuli classe adiuncta profectus ab Utica portum Carthaginis petit. haud procul aberat, cum velata infulis ramisque oleae Carthaginiensium occurrit navis. decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale missi

ad petendam pacem. qui cum ad puppim praetoriae navis accessissent velamenta supplicium porrigentes, orantes implorantesque fidem ac misericordiam Scipionis, nullum iis aliud responsum datum, quam ut Tynetem venirent: eo se moturum castra. ipse ad contemplandum Carthaginis situm, non tam noscendi in praesentia quam deprimendi hostis causa ** Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. inde procedentibus ad Tynetem nuntius adlatus Verminam Syphacis filium cum equitibus pluribus quam peditibus venire Carthaginiensibus auxilio. pars exercitus cum omni equitatu Saturnalibus primis agmen adgressa Numidarum levi certamine fudit. exitu quoque fugae intercluso parte omni circumdatis equitibus, quindecim milia hominum caesa, mille et ducenti vivi capti sunt, et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta. regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. tum ad Tynetem eodem quo ante loco castra posita, legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt. et illi quidem multo miserabilius quam antea, quo magis cogebat fortuna, egerunt, sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiae auditi sunt. in consilio quamquam iusta ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem, tamen cum et quanta res esset, quam longi temporis obsidio tam munitae et tam validae urbis reputarent, et ipsum Scipionem exspectatio successoris venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt. XXXVII. postero die revocatis legatis et cum multa castigatione perfidiae monitis, ut tot cladibus edocti tandem deos et ius iurandum esse crederent, condiciones pacis dictae, ut liberi legibus suis viverent; quas urbes quosque agros quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. perfugas fugitivosque et captivos omnes redderent Romanis, et naves rostratas praeter decem triremes traderent, elephantosque quos haberent domitos, neque domarent alios. bellum neve in Africa neve extra Africam iniussu populi Romani gererent. Masinissae res redderent

foedusque cum eo facerent. frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, praestarent. decem milia talentum argenti, descripta pensionibus aequis in annos quinquaginta, solverent. obsides centum arbitratu Scipionis darent, ne minores quattuordecim annis neu triginta maiores. indutias ita se daturum, si per priores indutias naves onerariae captae, quaeque fuissent in navibus, restituerentur: aliter nec indutias nec spem pacis ullam esse.

Has condiciones legati cum domum referre iussi in contione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processisset audireturque a multitudine inquieta eadem et imbelli, indignatus Hannibal dici ea in tali tempore audirique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. quae insueta liberae civitati species cum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate „novem“ inquit „annorum a vobis profectus post sextum et tricesimum annum redii. militares artes, quas me a puero fortuna nunc privata nunc publica docuit, probe videor scire: urbis ac fori iura leges mores vos me oportet doceatis“. excusata imprudentia disseruit, quam nec iniqua pax et necessaria esset. id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per indutias captis nihil praeter ipsas comparebat naves; nec inquisitio erat facilis, adversantibus paci qui arguerentur. placuit naves reddi et homines utique inquiri; cetera quae abessent aestimanda Scipioni permitti, atque ita pecunia luere Carthaginienses. Sunt qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde praeparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant; postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse Hannibalem in Africa non esse.

XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati, quae publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quaestores, quae privata profiteri domini iussi: pro ea summa pecuniae viginti quinque milia pondo argenti praesentia exacta; indutiaeque Carthaginiensibus datae in tres menses. additum ne per indutiarum tempus

alio usquam quam Romam mitterent legatos,
que legati Carthaginem venissent, ne ante dimi
quam Romanum imperatorem, quid petentes
certiorem facerent. cum legatis Carthaginiensib
missi L. Veturius Philo et M. Marcius Ralla e
imperatoris frater. per eos dies commeatus
Sardiniaque tantam vilitatem annonae fecerun
vectura frumentum nautis mercator relinqueret.

Romae ad nuntium primum rebellionis Car
sium trepidatum fuerat, iussusque erat Tib. Cla
ture classem in Siciliam ducere atque inde i
traicere, et alter consul M. Servilius ad urbe
donec quo statu res in Africa essent sciretur.
omnia in comparanda deducendaque classe ab
dio consule facta erant, quod patres de pace
potius arbitrium esse, quibus legibus daret
consulis censuerant. prodigia quoque nuntiata
famam rebellionis terrorem attulerant: Cumis s
minui visus et pluit lapideo imbri, et in Velit
terra ingentibus cavernis consedit, arboresqu
fundum haustae; Ariciae forum et circa taber
sinone murus aliquot locis et porta de caelo t
Palatio lapidibus pluit. id prodigium more patr
diali sacro, cetera hostiis maioribus expiata.
etiam aquarum insolita magnitudo in religio
nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares
dato extra portam Collinam ad aedem Eryci
parati sint. ceterum ludorum ipso die subi
orta pompa duci coepta ad portam Colli
ductaque in circum est, cum recessisse inde
tiatum esset: laetitiamque populo et ludis
addidit sedes sua sollemni spectaculo redd

XXXIX. Claudium consulem, profectum
urbe, inter portus Cosanum Loretanumque
tempestatis adorta in metum ingentem ad
nium inde cum pervenisset, stetissetque
quum tempestatis exsaeviret, Ilvam ins
Corsicam, a Corsica in Sardiniam traiecit.

Insanos montes multo et saevior et infestioribus locis tempestas adorta disiecit classem. multae quassatae armamentisque spoliatae naves, quaedam fractae. ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. ubi dum subductae reficiuntur naves, hiems oppressit, circumactumque anni tempus, et nullo prorogante imperium privatus Tib. Claudius classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum causa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino in provinciam est profectus. dictator magistrum equitum P. Aelium Paetum dixit. saepe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaque cum pridie idus Martias veteres magistratus abissent, novi suffecti non essent, res publica sine curulibus magistratibus erat.

T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus: in locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. ab L. Licinio Lucullo et Q. Fulvio aedilibus curulibus ludi Romani ter toti instaurati. pecuniam ex aerario scribae viatoresque aedilicii clam egessisse per indicem damnati sunt, non sine infamia Luculli aedilis. P. Aelius Tubero et L. Laetorius aediles plebis vitio creati magistratu se abdicaverunt, cum ludos ludorumque causa epulum Iovi fecissent et signa tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerialia ludos dictator et magister equitum ex senatus consulto fecerunt.

XL. Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque cum venissent Romam, senatus ad aedem Bellonae habitus est. ubi cum L. Veturius Philo pugnatum cum Hannibale esse suprema Carthaginiensibus pugna finemque tandem lugubri bello impositum ingenti laetitia patrum exposuisset, adiecit Verminam etiam Syphacis filium, quae parva bene gestae rei accessio erat, devictum. in contionem prodire iussus gaudiumque id populo impertire. tum patere facta gratulatione omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretae. legatis Carthaginiensium et Philippi regis — nam ii quoque venerant — petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum iussu patrum ab dictatore est consules novos iis senatum daturos esse. comitia inde habita. creati consules Cn.

Cornelius Lentulus P. Aelius Paetus; praetores M. Iunius Pennus, cui sors urbana evenit, M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero Siciliam est sortitus. de provinciis consulum nihil ante placebat agi quam legati Philippi regis et Carthaginiensium auditi essent: belli finem alterius, alterius principium prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciae Africae, seu bellum foret, facilem victoriam fore, seu iam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. negare itaque prius quicquam agi passurum quam sibi provincia Africa decreta esset, concedente collega, moderato viro et prudenti, qui gloriae eius certamen cum Scipione, praeterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M'. Acilius Glabrio tribuni plebis rem nequiquam temptatam ab Tib. Claudio consule Cn. Cornelium temptare aiebant. ex auctoritate patrum latum ad populum esse, cuius vellent imperium in Africa esse: omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decresse. multis contentionibus et in senatu et ad populum acta res postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. patres igitur iurati — ita enim convenerat — censuerunt, uti consules provincias inter se compararent sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret, si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam traiceret; consul mari, Scipio eodem quo adhuc iure imperii terra rem gereret. si condiciones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem an P. Scipionem iuberent pacem dare, et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. si pacem per P. Scipionem dari atque ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam traiceret. alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio praetore acciperet. XLI. P. Scipioni cum exercitibus quos haberet in provincia Africa prorogatum imperium. praetori M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno praefuerat, decretae. P. Aelius

duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acci
na M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulu
e habuisset, decernitur. M. Servilio prioris
cum suis duabus item legionibus in Etruria
n in annum imperium est. quod ad Hispanias
aliquot annos iam ibi L. Cornelium Lentulum
m Acidinum esse; uti consules cum tribunis
t, si iis videretur, plebem rogarent, cui iuberer
ia imperium esse; is ex duobus exercitibus
legionem conscriberet Romanos milites et in q
cohortes socios Latini nominis, quibus provinci
ret; veteres milites L. Cornelius et L. Manlius
deportarent. Consuli quinquaginta navium clas
ibus classibus, Cn. Octavii, quae in Africa esset,
ii, quae Siciliae oram tuebatur, decreta, ut qu
naves deligeret. P. Scipio quadraginta naves lo
quas habuisset, haberet. quibus si Cn. Octaviun
praefuisset, praeesse vellet, Octavio pro praetor
m annum imperium esset: si Laelium praeficere
ius Romam decederet, reduceretque naves quibu
li usus non esset. et M. Fabio in Sardiniam decem
e naves decretae. et consules duas urbanas legiones
ere iussi, ut quattuordecim legionibus eo anno, cen-
navibus longis res publica administraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi et Carthaginiensium
m. priores Macedonas introduci placuit; quorum
oratio fuit, partim purgantium, quae questi erant
i ad regem ab Roma legati de populatione sociorum,
im ultro accusantium quidem et socios populi Ro-
i, sed multo infestius M. Aurelium, quem ex tribus
e missis legatis dilectu habito substitisse et se bello
ssisse contra foedus et saepe cum praefectis suis
is collatis pugnasse, et postulantium, ut Macedones
que eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede
tassent, tum capti in vinclis essent, sibi restituerentur.
ersus ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex
edonia, disseruit, Aurelium relictum, ne socii populi
mani fessi populationibus atque iniuria ad regem defi-

cerent, finibus sociorum non excessisse; dedisse operam, ne impune in agros eorum populatores transcenderent. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse: eum cum quattuor milibus Macedonum et pecunia missum nuper in Africam esse Hannibali et Carthaginiensibus auxilio. de his rebus interrogati Macedones cum perplexe responderent, neque ipsi mite responsum tulerunt: bellum quaerere regem, et si pergat, propediem inventurum. dupliciter ab eo foedus violatum, et quod sociis populi Romani iniurias fecerit, ac bello armisque lacessiverit, et quod hostes auxiliis et pecunia iuverit. et P. Scipionem recte atque ordine fecisse videri et facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sint, hostium numero in vinclis habeat, et M. Aurelium ex re publica facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi Romani, quando iure foederis non possit, armis tueatur.

Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus legati Carthaginienses vocati; quorum aetatibus dignitatibusque conspectis — nam longe primi civitatis erant — tum pro se quisque dicere vere de pace agi. insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat — Haedum populares cognomine appellabant — pacis semper auctor adversusque Barcinae factioni. eo tum plus illi auctoritatis fuit belli culpam in paucorum cupiditatem ab re publica transferenti. qui cum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quaedam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur: si se atque Hannonem audissent Carthaginienses et tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis condiciones, quas tunc peterent. raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari: populum Romanum eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere meminerit. et hercule mirandum fuisse, si aliter faceret. ex insolentia, quibus nova bona fortuna sit, impotentes laetitiae insanire: populo Romano usitata ac prope iam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus paene parcendo victis quam vincendo imperium auxisse. ceterorum miserabilior oratio fuit com-

antium, ex quantis opibus quo recidissent Carthaginium res. nihil iis, qui modo orbem prope terrarum ...erint armis, superesse praeter Carthaginis moenia ... clusos non terra, non mari quicquam sui iuris ... urbem quoque ipsam ac penates ita habituros, ... ea quoque, quo nihil ulterius sit, saevire populus ...nus vellet. cum flecti misericordia patres appareret ...rem unum infestum perfidiae Carthaginiensium su... sse ferunt, per quos deos foedus icturi essent, cum ...er quos ante ictum esset, fefellissent: „per eosdem Hasdrubal, „quoniam tam infesti sunt foedera violantibus“.

XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatus consulto ...essit. tum M'. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ...pulum tulerunt, vellent iuberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret; quem eam pa...lare, quemque ex Africa exercitum deportare iube... de pace uti rogatae erant omnes tribus iusserunt; ...n dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. ...c rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem ...orum sententia pacem cum populo Carthaginiensium ...s legibus ei videretur faceret. gratias deinde patri... ...gere Carthaginienses, et petierunt, ut sibi in urbem ...ire et colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in ...ca custodia essent: esse in iis partim propinquos ...osque suos, nobiles homines, partim ad quos man... ...a propinquis haberent. quibus conventis cum rursus ...ent, sibi quos vellent ex iis redimendi potestas fieret, ... nomina edere: et cum ducentos ferme ederent, se... ...s consultum factum est, ut legati Romani ducentos ex ...vis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium ...fricam deportarent, nuntiarentque ei, ut, si pax con... ...sset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet. fe... ...s eum in Africam ad foedus feriendum ire iuberentur, ...s postulantibus senatus consultum factum est in haec ...a, ut privos lapides silices privasque verbenas secum ...ent; uti praetor Romanus imperaret, ut foedus feri-

rent, illi praetorem sagmina poscerent. Ita C
ex arce sumptum fetialibus dari solet.
Ita dimissi ab Roma Carthaginienses h
venissent ad Scipionem, quibus ante dictu
pacem fecerunt. naves longas, elephantos, e
gitivos, captivorum quattuor milia tradideru
Q. Terentius Culleo senator fuit. naves provect
incendi iussit. quingentas fuisse omnis generis
mis agerentur, quidam tradunt; quarum conspe
pente incendium tam lugubre fuisse Poenis, quam
Carthago arderet. de perfugis gravius quam de f
consultum: nominis Latini qui erant, securi percus
mani in crucem sublati.

XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Cartha
sibus postremo facta erat Q. Lutatio A. Manlio cons
bellum initum annis post tribus et viginti P. Cornel
Sempronio consulibus, finitum est septimo decim
Cn. Cornelio P. Aelio Paeto consulibus. saepe post
pionem ferunt dixisse, Tib. Claudii primum cupic
deinde Cn. Cornelii fuisse in mora, quo minus id
exitio Carthaginis finiret.

Carthagini cum prima collatio pecuniae diutin
exhaustis difficilis videretur, maestitiaque et fletus i
esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum. cui
Hasdrubal Haedus risum increparet in publico flet
ipse lacrimarum causa esset, „si quem ad modu
habitus cernitur oculis“ inquit, „sic et animus int
posset, facile vobis appareret, non laeti sed prop
tis malis cordis hunc, quem increpitas, risum e
tamen nequaquam adeo est intempestivus quam
istae absurdae atque abhorrentes lacrimae sunt. t
decuit, cum adempta sunt nobis arma, incensae
interdictum externis bellis: illo enim vulnere
necesse est in vos odio vestro consultum ab Ro
datis. nulla magna civitas quiescere potest. si
stem non habet, domi invenit, ut praevalida
externis causis tuta videntur, sed suis ipsa
rantur. tantum nimirum ex publicis malis sent

tum ad privatas res pertinet; nec in iis quicquam acrius quam pecuniae damnum stimulat. itaque cum spolia victoriae Carthagini detrahebantur, cum inermem iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africae cerneretis, nemo ingemuit: nunc quia tributum ex privato conferendum est, tamquam in publico funere comploratis. quam vereor, ne propediem sentiatis levissimo in malo vos hodie lacrimasse." haec Hannibal apud Carthaginienses.

Scipio contione advocata Masinissam ad regnum paternum Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quae ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adiectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere iussit, legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quae a se ex decem legatorum sententia acta essent, ea patrum auctoritate populique iussu confirmarentur. XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves imposito, in Siciliam Lilybaeum traiecit. inde magna parte militum navibus missa ipse per laetam pace non minus quam victoria Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. argenti tulit in aerarium pondo centum viginti tria milia. militibus ex praeda quadringenos aeris divisit. morte subtractus spectaculo magis hominum quam triumphantis gloriae Syphax est, Tiburi haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. conspecta mors tamen eius fuit, quia publico funere est elatus. hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. secutus Scipionem triumphantem est pilleo capiti imposito Q. Terentius Culleo; omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africani cognomen militaris prius favor an popularis aura celebraverit, an, sicuti Felicis Syllae Magnique Pompeii patrum memoria, coeptum ab adsentatione familiari sit, parum compertum habeo. primus certe hic imperator nomine victae a se gentis est nobilitatus; exemplo deinde huius nequaquam victoria pares insignes imaginum titulos claraque nomina familiae liquerunt.

